

VIII ГЕРЕТІВСЬКІ ЧИТАННЯ

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА
ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

27 вересня 2024 року

Тернопіль 2024

УДК 08:001+37+908(477)

В 76

В 76 Восьмі Геретівські читання: збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 вересня 2024 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2024. 396 с.

У збірнику публікуються наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «VIII Геретівські читання», що приурочена вшануванню пам'яті Ігоря Герети та воїнів, загиблих у неоголошеній війні московії проти України, проведеної 27 вересня 2024 р.

Усі матеріали збірника подаються у редакції авторів. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 5 від 11 жовтня 2024 р.)*

УДК 08:001+37+908(477)

©Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2024

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

НАУКОВИЙ, МЕТОДИЧНИЙ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

VIII ГЕРЕТІВСЬКІ ЧИТАННЯ

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

27 вересня 2024 року

З М І С Т

НА ВШАНУВАННЯ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ – БОРЦІВ ЗА ВОЛЮ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Костюк С. В. Часова просторовість поетичних мініатюр Ігоря Герети (збірка «Скибка неба»).....	с. 9
Молчанова К. К., Лупаренко С. Є. Значення спадщини Ігоря Герети для патріотичного виховання молоді.....	с. 14
Пайонк М. В. Він жив для України.....	с. 18
Чорна М. І. Епістолярна спадщина Ігоря Герети та Іванни Блажкевич.....	с. 22
Петровський О. М. Любомир Крупа – громадсько-політичний та культурний діяч.....	с. 30
Алексієвець М. М., Алексієвець Л. М. Любомир Крупа – особистість, історик, патріот.....	с. 34
Дащенко Н. Л. Науковий доробок Любомира Крупи.....	с. 39
Зуляк І. С. Любомир Крупа – особистість, науковець, патріот.....	с. 42
Кліш А. Б. Любомир Крупа як дослідник суспільно-політичної діяльності митрополита Андрея Шептицького на зламі ХІХ – ХХ ст.....	с. 46
Крупа І. В. Життя і боротьба Любомира Крупи.....	с. 51
Магера Т. В. Культурно-просвітницька діяльність Любомира Крупи.....	с. 56
Ятищук О. В. Студент Любомир Крупа: спогади куратора.....	с. 61
Гринюка Б. М., Гринюка Х. М. Життєвий шлях та діяльність військового лікаря Андрія Місяця (1977–2022 рр.).....	с. 64
Кузнєцова Н. В. Мистецький фронт російсько-української війни.....	с. 71
Свистун О. О. Янголи війни – герої стійкості та милосердя.....	с. 75
Стрийвус Н. Б., Герасимчук Г. І. Жертовність героя в боротьбі за волю України (світлій пам'яті Олега Барни – уродженця Тернопільщини, освітянина, громадсько-політичного діяча України).....	с. 82

СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ НАПРЯМ

Александрович В. В. Розвиток військово-професійної відповідальності військовослужбовців ЗСУ у процесі бойового злагодження як акмеологічного феномену.....	с. 90
Бабійчук Т. В. Осмислення московсько-української війни (збірка «Чорнобильський вузол: розпад імперії» Михайла Жайворона).....	с. 94
Богдан Я. О. Логістичне забезпечення російської окупаційної армії в Тернопільській губернії (1914–1915 рр.).....	с. 99
Брик Р. С. Сучасні підходи до активізації пізнавальної діяльності учнів в освітньому процесі.....	с. 103

Буняк С. М. Дисидентський рух в Україні в 1960-1980-х роках: боротьба за права людини та національну ідентичність.....	с. 107
Василенко О. М. Обґрунтування вагомості формування навчально-професійних установок та розвитку професійної спрямованості у майбутніх фахівців соціономічного профілю.....	с. 113
Вожжов Д. О. Дистанційна освіта України в контексті збереження національної ідентичності.....	с. 116
Гарбич Я. В. Психолого-педагогічна характеристика провідних аспектів організації професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери у закладах фахової передвищої освіти.....	с. 118
Голуб М. Я., Голуб Д. С. Виховання культури гідності: ціннісне ставлення до родини, людей, громади.....	с. 122
Гучак О. М. «Діло» як джерело вивчення театрального життя Галичини наприкінці ХІХ ст.....	с. 126
Дишлюк О. М. Архівно-джерелознавчий огляд українсько-польських депортаційних процесів у 1944-1951 роках.....	с. 128
Добрянський В. К. Від чого походить назва печери «Угринь».....	с. 135
Хун Женьлун. Громадсько-просвітницька діяльність педагогів у КНР.....	с. 140
Жерлицин Є. Ю., Овод Ю. В. Функції та особливості соціальної реклами як соціального інституту.....	с. 143
Жизномірська О. Я. Інклюзивна освіта: реалії та виклики сьогодення.....	с. 146
Заліван О. В., Калгушкін Ю. Л. Національно-патріотична підготовка як складова національного спротиву.....	с. 152
Зубаль І. М., Глядик М. Б. Управління розвитком професійної компетентності педагогів у закладах дошкільної освіти.....	с. 158
Зуляк Г. Я. Мова праць Андрея Шептицького.....	с. 161
Кавецький В. Є. Особливості проведення психологічної експертизи в освіті.....	с. 164
Кіцак В. М. Питання східного кордону Польщі на міжнародній арені під час Другої світової війни.....	с. 168
Коненко Л. Б., Іваночко О. В. Створення безпечного освітнього середовища для учнів першого класу.....	с. 174
Корицька Г. Р. Роль критичного мислення у формуванні читацької компетентності старшокласників (на прикладі оповідання Галини Гузовської-Корицької «Джейн»).....	с. 179
Корман М. М. Гра як метод активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.....	с. 184
Коротюк З. М., Мерена Н. М., Ярмолицька С. О. Побудова безпечного мирного освітнього середовища через впровадження технології вирішення конфліктів шляхом співробітництва.....	с. 188

Корх Г. І., Титаренко С. А. Психолого-педагогічні умови збереження емоційного здоров'я дітей дошкільного віку в умовах війни	с. 195
Кочерга О. В. Чутливість процесів регулювання станів людини: психофізіологічний аспект.....	с. 199
Лазарук А. Ф. Вчинок самовизначення у просторі суспільного буття.	с. 204
Лей Кунь. Реалізація освітньої концепції патріотичного виховання студентів у закладах вищої освіти КНР.....	с. 208
Лебедик Л. В. Сучасні підходи до розвитку творчості майбутніх психологів.....	с. 213
Левченко А. В., Лупаренко С. Є. Особливості мотивації до навчання у здобувачів вищої освіти.....	с. 217
Лупаренко С. Є Організація роботи з дітьми – малолітніми правопорушниками в Україні (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.).....	с. 221
Мартинів М. А. Фінансування підвищення кваліфікації освітян Тернопільської області упродовж 1970–1972 рр.....	с. 223
Миць О. В. Порівняння воєнної пропаганди часу Першої світової війни та московито-української війни (2014 р. – наші дні): універсальні закони пропаганди у час війни.....	с. 227
Мошаренкова Т. В. Ритуал хвилини мовчання як засіб формування у майбутніх офіцерів Збройних Сил України усвідомлення цінності історичної пам'яті.....	с. 233
Огірко О. В. Взаємозв'язок логіки і теології.....	с. 237
Поліщук В. М. Вікова періодизація і вікова класифікація: вихідна феноменологія.....	с. 243
Поліщук С. А. Психологічна безпека: формування громадянина у дошкільному віці.....	с. 248
Полянський Ф. І. Тюрми на Тернопільщині у другій половині 1940-х рр. як політичні в'язниці радянської влади (за документами державного архіву Тернопільської області).....	с. 253
Рушенко І. С., Титаренко С. А. Психологічні особливості адаптації дитини до навчання у школі.....	с. 258
Сесик О. О. Художня література як дієве джерело формування національної ідентичності особистості.....	с. 263
Телепов С. М. Організаційні форми та методи навчання і виховання в сільськогосподарських школах України (1920-1930 рр.).....	с. 267
Теляга Г. А. Вплив соціальних мереж на формування світогляду сучасного здобувача освіти та популяризацію навчального процесу...	с. 271
Тернова Н. В. Формування патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку в аспекті народної гри.....	с. 274
Титаренко С. А. Забезпечення психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу дітей дошкільного віку в умовах війни.....	с. 279
Ткачишина О. Р. Вивчення психічного стану студентів в умовах сьогодення.....	с. 284

Трубавіна І. М., Лисенко М. М., Пірлік К. А. Уразливість людини як критерій надання їй психосоціальної підтримки під час воєнних дій в країні.....	с. 289
Трубавіна І. М., Остаєцов В. В., Редько С. О. Психосоціальна підтримка сімей та осіб у складних життєвих обставинах в умовах війни.....	с. 291
Трубавіна І. М., Помазанський А. О., Козуб В. Ю. Кейс-менеджмент, соціальний супровід чи ведення випадку в психосоціальній підтримці отримувачів соціальних послуг?.....	с. 293
Федотова О. О. Формування інформаційного суспільства в Україні під кутом зору інтеграції до європростору.....	с. 297
Харламов М. І., Чиркіна-Харламова М. А. Особливості спеціального одягу вогнеборців України у 1930-х роках.....	с. 302
Хома С. О. Осучаснення методів, форм і прийомів виховання в умовах сучасних викликів.....	с. 305
Хмелюк О. В., Колоколов В. О., Жогло В. М. Спрямоване виховання спритності і гнучкості майбутніх фахівців рятувальників у ЗВО з особливими умовами навчання в умовах воєнного стану.....	с. 315
Хорошев О. М. Роль особистості в становленні культурної спадщини України: Леонард Леопольдович Гіршман.....	с. 318
Лі Цяньє. Фактори, що впливають на розвиток пізнавальної активності студентів.....	с. 322
Чередниченко О. Ю., Чаленко П. В. Слактивізм як форма мобілізації соціальної активності в інформаційному суспільстві.....	с. 325
Шевчишена О. В. Психологічні засади забезпечення здоров'язберігаючого простору в закладах загальної середньої освіти у період воєнного стану країни.....	с. 329
Юрченко Л. І. Депресивний стан особистості та її самооцінка.....	с. 335
Яворський А. Р. Поняття «нігілізм» в історичній ретроспективі.....	с. 338
Чжуан Янь. Поєднання теорії та практики в управлінні середньою освітою в КНР.....	с. 342

ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ

Бабовал Н. Р., Бабовал Д. С. Медіаграмотність для освітян в умовах війни: виклики та трансформації.....	с. 345
Борисюк З. В. Бути здоровим – це бути вільним. Здоров'я дітей в умовах сучасних викликів.....	с. 349
Вітенко І. М., Миколів З. П. Практичні аспекти впровадження STEM-освіти в умовах сьогодення.....	с. 354
Гайда В. Я., Лихолат С. Є. Реалізація STEM-проектів на основі наукових відкриттів Олександра Смакули.....	с. 359
Галатюк М. Ю. Культура здоров'я як основа здорового способу життєдіяльності майбутніх фахівців фізичного виховання.....	с. 364

Герасименко Ю. Ю. Природовідповідність як основа екологічної освіти дітей старшого дошкільного віку.....	с. 366
Городецька О. В. Ефективна інтеграція онлайн-сервісів в освітній процес.....	с. 370
Мочук О. Б. Використання енергії сонця, вітру, біогазу як основних чинників енергоефективності в Тернопільській області.....	с. 375
Собченко Т. М., Федоренко В. В. ШІ-грамотність сучасного педагога як запорука цифрового іміджу.....	с. 382
Цись Н. О., Титаренко С. А. Формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про здоровий спосіб життя.....	с. 387
Чубаха Л. В. Інформатика та інформаційні технології.....	с. 391

**НА ВШАНУВАННЯ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ – БОРЦІВ ЗА ВОЛЮ ТА
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ**

УДК 069.5:908(477.84) (045)

Костюк Степан Володимирович,
завідувач науково-методичного відділу
Тернопільського обласного краєзнавчого
музею, член Тернопільської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України, м. Тернопіль

**ЧАСОВА ПРОСТОРОВІСТЬ ПОЕТИЧНИХ МІНІАТЮР
ІГОРЯ ГЕРЕТИ (ЗБІРКА «СКИБКА НЕБА»)**

Анотація: У науковий обіг уперше вводиться літературно-критичний аналіз скромної підбірки опублікованих віршів Ігоря Герети.

Ключові слова: автор, верлібр, вірші, збірка, катрен, фабула, фонди.

Згадуючи І. Герету, найперше визнаємо багатий науково-археологічний доробок, послуговуємося фаховими культурологічними напрацюваннями. Завважене – багаторічне самоствердження особистісного обдарування. Знаковим сприймається набуток громадської діяльності. Особливо – «недовершеність» політичної. Правда, вважаємо, «таку ситуацію» зумовили кілька чинників: режимність тогочасної системи державності, іншопоглядні переконання опонентів, несприйняття загалом соціуму кінцевої мети реалізації задуманого.

І. Герета квапився: якомога більше охопити всерівневі зацікавлення, залишити гідний спадок. Проте... Часто чулося: «Не встигаю». Зізнання стверджує однозначно – дослідник дорожив часовими «вимірами».

Найпредметніше підтверджує спостережене опублікована поетична підбірка (збірка «Скибка неба», ТКМРК – 6186) [1].

Відправною «одиницею» подальшого викладу обираємо неповторність миті. Скажімо, другим рядком першого катрена:

Я лечу секундовою стрілкою...

(«В довгі ночі мої не іди», 1966, с. 27) автор незайве акцентує нестримність буттєвого лету. Наче банально-примітивну фразу, обрамлює поетичним началом означення «секундовою» – замість прозаїчного «секундною».

Відтак, спресованість часу розширюється значно більшим «терміном», щоби осмислити начало земної присутності. Наприклад, особовою присвятою «Симоненкові» (1964, с. 13) охоплює долі ріднizensи:

*Україно моя,
Зупинись на хвилину:
Де дуб проріс
Цупким корінням,
Там – чорна
пустка.*

Суголосність висловленого єством – сьогодні очевидно. Однак, верліброва фабула струменить сподійним оптимізмом:

*Та бути гімнові,
Не бути голосінню:
Із дивного
Євшан-коріння
Ще не один
Василів дуб зросте,
Сповитий в матірнюю
хустку!*

Справді, символізм процитованого – віддзеркалення міцної стійкості теперішніх захисників-Героїв...

Зовсім одкровенне побажання дароване пересічним сучасникам третім рядком другого чотиривірша:

Сонцем будьте щохвилино ситі!

(«На скалу!», 1968, с. 36). Непохитність віри кріпить зазивне переконання:

... Так свободі!

Годі смутку,

Годі!

Різким переходом часу: «мізерне – глобальне» наділено початок першого розділу твору «До предків» (1966, с. 18–19):

А там задимлена

гречана каша

двадцятого сторіччя

на сизих суглинках

стрічається із бородатими –

зернами життєдайними

пшениці, ячменю

та іншими зернами,

що вершили долю

племінного воїна-землероба –

господаря оцієї

землі старовинної.

Осмысливши пройдешнє, віршувальник простежує кількома рядками тисячолітність родового коріння...

Діяльну поступовість буття І. Герета означив «частинами» доби. Зокрема, першим рядком поетичної мініатюри «Свितязь» (1967, с. 32), самобутній римувальник окреслює світанковість зародження дня:

Він над ранком поверне

З побачення з небом...

Оптимістичним заспівом «закладено» бажання:

– *Ой, леле, ой жити!*

– *Ой, леле, ой жити!*

Логічне продовження «огляду» – сприйняття «світлоти руху». Доречним переходом відчутної плавності епітетної порівняльності, вважається початковий рядок вірша «Світанок» (1966, с. 21):

І сонний день наспіх вмивається...

Слушна заввага: назва, власне, асоціює помисли читача збагнути принаду пори добової...

Ліричний герой насолоджується авторською інтерпретацією свого перебування посеред ідилії баченого:

... А над світом

Засліплені сонцем червінно

Чіплялись за небо хмари

(«Я вернувся з-під твого вікна», 1967, с. 33).

І. Герета неодноразово концентрує взори поціновувачів поетичного слова «присутністю» життєдайного світила. Різноваріантність подачі зумовлена неоднорідністю чувань авторського єства.

Відчутти принади «бабиного літа» мотивує вірш «Три слова» (1972, с. 42). Власне, «заспів» першої «колонки» мотивує відчуття сумісності: «Природа – я, я – Природа»:

Коли на городі

Всихало бадилля,

Але сонце

Ще було тепле...

Своєрідним «уточненням» автор наче запрошує пройтися (бодай подумки, коли «реальна» можливість позбавляє задоволення) оздоровитися енергетикою пізньоврожайної годувальниці.

Урбаністичною банальністю наповнено ствердне зізнання:

... А тут життя

Кипить безжурно

Пляжним сонцем

(«Тобі», 1972, с. 44). Щодо безжурності – можна дискутувати, хоча відпочивати – святе!..

Алегорично-змістове навіювання спогадів:

Я бачив море сонячної днини,

Що синьо вабило своєю наготою...

(«Смерть Нептуна», 1966, с. 15) окреслює «непроминуцність» віри перемогою теміні світлом, добром злостивості...

Асоціативною протилежністю свідомого розуміння змінності «відтінків» доби виписує І. Герета темну «половину двадцяти чотирьох годин». Спершу автор «плавно переводить» читача крізь роздуми:

... Та в пам'яті – клубки вечірньої години...

(«Смерть Нептуна», 1966, с. 15).

Глибинність часової пори контрастністю кольору змальовується фізичним дійством:

Червона ватра

Палахкотіла

У чорноті неба...

(«Доня», 1973, с. 46).

Нарешті, подибуємо абсолютно багатий «нічністю» вірш. Перший рядок назагал чотирикатренної мініатюри «В довгі ночі мої не іди» (1966, с. 27) тричі «переплітає» текст, обрамлюючи сюжетну канву «прохальним» рефреном. Окрім застереженого прохання, творець вірша вживає «підсилення» використанням означень: «вночі», «ніч».

Вподобаного осмислення вартує частина творів, «виписаних» дещо віртуальним сприйняттям прочитаного. Скажімо, колишність слід відчутти прислівниковою синонімічністю: «давно» («... Вам давно забажалось...» – «Мій похорон», 1966, с. 25; «..., Що давно тече...» – «Жага», 1969, с. 37–38); «тоді» («Тоді воно ненависне стогнало, /Тоді воно холодне злобно вило...» – «Смерть Нептуна», 1966, с. 15; «... Тоді доня...» – «Три слова», 1972, с. 42).

Плинність сучасності найповніше, гадаємо, охоплено дещо песимістичним віршем «Безпросвітне» (1966, с. 16). Доповнюють бачено-діяльне уточнення: «Сьогодні надранком...» – «Три слова», 1972, с. 42; «...Щоб дивитись сьогодні...» – «Задивлявся на світ», 1971, с. 39 тощо.

Впевнено «виглядає» І. Герета, коли оптимістично передчуває майбутнє:

*... Жити буде вона,
Як моя Україна...*
(«Мій похорон», 1966, с. 25).

Висновки. Звичайно, чимало мовно-стилістичних «нюансів» свідомо «обійдено», оскільки закономірна повторюваність накликатиме втомлюваність зацікавленого читача. Однак, навіть запропоноване, певною мірою дозволило зрозуміти задум розвідки. Втім, лише проникливе «пізнання фабул» римованих мініатюр І. Герети «відкриє» кожному окремішно своє «начало». Назви деяких творів цілком оправдано «продубльовано», адже сюжетна канва ввібрала різну часову просторовість одночасно [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Герета І. Скибка неба. Тернопіль: Лілея, 1997. 84 с.
2. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

УДК 37.091.4(477):[37.015.31:172.15]

Молчанова Карина Костянтинівна,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти факультету іноземної
філології Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків;
Лупаренко Світлана Євгенівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ЗНАЧЕННЯ СПАДЩИНИ ІГОРЯ ГЕРЕТИ ДЛЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

В умовах викликів сьогодення провідним напрямом у системі виховання нашої країни є патріотичне виховання. Молодь – наше майбутнє, тож лише від нас залежить, яким воно буде. Особливу роль у формуванні майбутніх громадян відіграє патріотичне виховання молоді, формування національної свідомості та активної громадянської позиції молодого покоління. Патріотичне

виховання спрямоване на те, аби сформувати молодь національно свідомою, відданою державним інтересам, із патріотичною позицією, любов'ю до своєї Батьківщини та співвітчизників й усвідомленням свого громадянського обов'язку.

Існує чимало засобів, за допомогою яких здійснюється патріотичне виховання, зокрема: історія, мова, література, природа, культура рідного краю тощо. Кожен з цих компонентів, безумовно, важливий, і з метою досягнення кращого результату, вони мають бути задіяні комплексно. Окрім того, важливе значення у формуванні громадянської свідомості та відчуття патріотизму має знайомство молоді з видатними постатями-патріотами нашої країни. Одним із таких є Ігор Герета – символ українського патріотизму.

Ігор Петрович Герета (1938-2002) – важлива постать в історії України. Своєю позитивною енергією він об'єднував навколо себе людей з різних середовищ; до його прихильників належали: політики, культурологи, історики тощо. Ігор Герета – різносторонньо розвинена особистість. Він був співробітником Тернопільського краєзнавчого музею, проводив археологічні дослідження, писав літературні праці, був активним громадським діячем, заснував Інститут національного відродження України, брав участь у створенні експозиції етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка, що в Тернопільській області та був активним учасником створення низки музеїв в області. Ця постать є неймовірно важливою не лише для Тернопільщини, а й для всієї України. Він не лише володів чималим об'ємом інформації, а й з радістю ділився нею [5].

Ігор Герета мав активну життєву позицію, а його діяльність була багатогранною. Особливу увагу він зосереджував на заснуванні історико-культурних музеїв у Тернопільській області. Ця діяльність була для нього важливою тому, що він прагнув вшанувати та зберегти пам'ять про визначні постаті та знакові події Батьківщини. Така ідея в Ігоря Герети з'явилася ще під час його роботи в Тернопільському краєзнавчому музеї протягом 1960-1980-х рр. У цей період молодий мистецтвознавець зацікавився життєвим шляхом

педагогів, митців, громадських діячів України. Так, одного дня в Ігоря Герети з'явилася ідея заснувати низку музеїв, які б були державними за формою власності, а їхньою метою було б вшанування пам'яті видатних українців та подій, пов'язаних із ними. Тож, завдяки працьовитості краєзнавця, за підтримки працівників Тернопільського краєзнавчого музею і громадських активістів було засновано низку музеїв, присвячених талановитим українцям, зокрема режисерові Лесеві Курбасу, етнографові В. Гнатюку та співачці С. Крушельницькій. Ігор Герета обрав саме їхні постаті тому, що він сприймав їх як своїх духовних наставників; більш того, він хотів зберегти пам'ять про них, їхній життєвий шлях та професійну діяльність навіки, щоб нащадки мали можливість ознайомитися з цією інформацією та пишатися тим, що вони є частиною великого українського народу [1].

Для Ігоря Герети як дослідника важливим було вшанувати пам'ять С. Крушельницької. Саме на честь цієї співачки була організована одна з його перших виставок. Життя та творчість Соломії Амвросіївни Крушельницької (1872–1952) припадає на важливий період в історії України, і її діяльність має велике значення для українського народу, тож цю інформацію не можна було втратити. Сім'я Герети мала певний зв'язок з Крушельницькими Але важливо зазначити, що зв'язок їхніх родин не став причиною вшанування пам'яті співачки. Як працівник Тернопільського краєзнавчого музею Ігор Герета завжди діяв справедливо та професійно [1; 3].

Постать Ігоря Герети також відома в науковій та громадсько-політичній спільноті. За його ініціативи до програми Тернопільської вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосифа Сліпого (у ті часи це була філія Львівської семінарії Святого Духа) було додано нові дисципліни: мистецтво й історія України, археологія. Ігор Петрович був особливо популярним й обожнюваним викладачем серед семінаристів. На своїх заняттях він прагнув сформуванню слухачів національно-патріотичний світогляд. Як син священника, Ігор Герета вважав, що духовність сприяє розв'язанню багатьох сучасних проблем [2].

Ігор Герета відомий і в археологічній царині. Він здійснив розкопки 20 археологічних пам'яток України та виявив понад 100 артефактів. До кола його досліджень належить: черняхівська культура (III-IV ст.), кам'яна гробниця (III тис. до н. е.), кулясті амфори (III тис. до н. е.) тощо [6]. Ігор Петрович написав понад 120 статей та наукових розвідок, які були опубліковані у збірниках, енциклопедіях і періодичних виданнях не лише в Україні, а й за кордоном. Ігор Герета став автором понад 30 книг та співавтором трьох досліджень археологічного спрямування.

У період 1988-1991 рр. політичне життя Ігоря Герети стало особливо активним. Він був серед борців за українське національне відродження. Ігор Петрович не просто входив до складу Великої Ради Народного Руху України, а й також брав участь у його заснуванні. Окрім того, в 1994 р. та 1998 р. Ігор Герета мав статус кандидат у депутати до Верховної Ради України. Ігор Петрович також був депутатом Тернопільської обласної ради (1-4 скликань). Активна позиція Герета у політичній сфері мала вплив на галузь освіти. Ігор Петрович ініціював створення художньої премії імені М. Бойчука. Він сприяв відкриттю нової кафедри у вищій духовній семінарії Тернополя. Так, у цьому закладі з'явилася кафедра української культури. До того ж Ігор Герета запровадив два види стипендій: імені В. Барвінського – для студентів музичних спеціальностей, імені М. Литвина для студентів, які навчаються гри на бандурі.

Це і ще багато інших корисних та важливих справ Ігор Герета зробив для процвітання української нації. Ігор Петрович був унікальною особистістю. Його сучасники позитивно відгукуються про нього, студенти пишаються тим, що саме він був їхнім викладачем, який не лише поглиблював їхні знання з наукової точки зору, а й ділився з ними життєвою мудрістю та сприяв формуванню їхнього патріотизму й наукового світогляду. Омелян Петрига називає його великим інтелектуалом і додає, що люди називали Герету «ходячою енциклопедією» [4].

Ігор Герета – важлива постать в історії нашого народу. Він мав рідкісний дар об’єднувати навколо себе обдарованих людей. Попри різноманітні труднощі життя, Ігор Петрович завжди був активним у всіх сферах людської діяльності. Він був гарною людиною, любив людей, щиро зичив всім добра, а відчуття заздрості було йому невідомим. Він робив усе, щоб пам’ять про видатних українців не згасала. І тепер молоде покоління має вшанувати пам’ять про нього як символу українського патріотизму, що, безумовно, сприятиме формуванню патріотизму, національної свідомості та громадянської активності молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Литвин М., Шевчук В., Хаварівський Б. Одержимість Ігоря Герети. *Тернопілля* 98-99. 2002. Кн. 4. С. 474–483.
2. Мисик В. С. Ігор Герета та Тернопільська вища духовна семінарія імені Патріарха Йосифа Сліпого. *Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (до 125-річчя від дня народження Йосифа Сліпого) (Тернопіль, 23 лютого 2017 р.). Тернопіль : ТОКІППО, 2017. С. 91. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9793/1/26Musuk.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).
3. Мисик В. С. Музейна діяльність Ігоря Петровича Герети в 60–80-х рр. ХХ ст. *Україна-Європа-Світ. Сер. Історія: Міжнародні відносини*. 2010. Вип. 4. С. 180–186.
4. Петрига О. Велет сили і духу. *Літературний Тернопіль*. 2012. № 3. С. 83–85.
5. Ткачик Б. Атлант на ім’я Герета. *Літературний Тернопіль*. 2012. № 3. С. 79–83.
6. Щербіна Х. Ігор Герета – духовний бунтар і пророк Тернопілля. *Магістерський науковий вісник*. 2022. № 39. С. 84–87. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28490/1/24_Sherbina.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

УДК 902(477.84) ”19/20”(092)

Пайонк Марія Володимирівна,
завідувачка відділу краєзнавчої
літератури та бібліографії Тернопільської
обласної універсальної наукової
бібліотеки, м. Тернопіль

ВІН ЖИВ ДЛЯ УКРАЇНИ

«Археологи – це детективи минулого», – стверджувала Агата Крісті. Вони досліджують, розшукують та вивчають сиву давнину на підставі

артефактів – залишків матеріальної культури. Як би ми дізнавались про минуле, коли б не було археологів з їхніми знахідками?

Скільки б легенд та міфічних домислів не створювали люди, а все ж про життя, побут та навіть красу минулого достеменно ми можемо дізнаватись лише за результатами роботи археологів.

Одним із таких «детективів минулого» був наш земляк, знаний тернопільський археолог Ігор Петрович Герета. Він поставив собі за мету розкопати все, що залишилося в рідній Тернопільській землі з періоду черняхівської культури (III–IV ст. н. е.).

Як археолог відкрив сотні археологічних пам'яток та вів дослідження майже двадцятьох із них. Одне з найбільших його досягнень – розкопки могильника черняхівської культури в Чернелеві-Руському, який має європейське значення, де й почав створення першого археологічного музею. Брав участь у десятках регіональних, всеукраїнських, всесоюзних та міжнародних наукових конференціях із питань археології, історії та мистецтвознавства. У 1980–1981 рр. став співавтором трьох академічних монографій про археологічні пам'ятки Прикарпаття й Волині.

Він – автор або співавтор історичних нарисів про Тербовлю (1971, 1997), Бережани (1979, 1989) і Чортків (1985), а також видань про художників І. Хворостецького (1978), І. Марчука (1985), Я. Омеляна (1993), співавтор видання «Художники Тернопільщини».

Опублікував близько 100 статей в енциклопедіях, збірниках та журналах України, Канади, Росії, Сербії, Словаччини, Польщі та майже тисячу газетних статей і заміток.

Поезії Ігоря Герети було опубліковано в кількох газетах і журналах лише після здобуття Україною незалежності, а в 1997 р. його твори вийшли окремою збіркою під назвою «Скибка неба».

Був редактором або рецензентом майже двадцяти видань Інституту національного відродження України, членом редакцій та редколегій кількох

збірників та журналів, вів активну діяльність як голова Тернопільського осередку НТШ.

Один із фундаторів та автор експозиції музеїв Соломії Крушельницької (1963), Володимира Гнатюка (1969), картинної галереї Тернопільського краєзнавчого музею (тепер – обласний художній музей, 1978), про які видав у видавництві «Каменярь» нариси та публікації. Він – засновник музею Леся Курбаса в Старому Скалаті (1987), за який боровся впродовж двадцяти років.

Працював над створенням музеїв патріарха Йосифа Сліпого в с. Заздрість, політв'язнів у колишніх казематах Тернопільського КДБ, сучасного українського мистецтва.

Значною була й громадська робота І. П. Герети. Так у 1978 р. він заснував при Тернопільській картинній галереї мистецький клуб «Золотий вересень», який діяв до 1985 р. У 1988 р. став співзасновником першої в Тернополі опозиційної газети «Тернове поле» й Товариства української мови, у 1989 р. – товариства «Меморіал», у 1991 р. – художньої премії ім. М. Бойчука та Інституту національного відродження України, у 1992 р. – кафедри української культури в Тернопільській вищій духовній семінарії ім. Йосифа Сліпого.

До останніх днів життя Ігор Герета залишався опікуном Козівської гімназії (тепер – Козівська державна українська гімназія ім. В. Герети) та обласної експериментальної школи мистецтв.

У 1989 р. обраний членом проводу Тернопільської крайової організації Народного руху України, а згодом увійшов до складу його Великої ради. Він – депутат обласної ради чотирьох останніх скликань. І. П. Герета – лауреат літературно-мистецької премії ім. Братів Лепких та Всеукраїнської премії ім. видатного археолога Вікентія Хвойки. Заслужений діяч мистецтв України.

За день до смерті Ігор Петрович отримав довічну президентську стипендію за участь у правозахисному русі України.

Життєвий шлях Ігоря Герети обірвався на 64-му році життя. Похований у с. Велика Березовиця Тернопільського району.

Про багатогранне життя, наукову, громадську роботу й творчий доробок культуролога та політика Ігоря Герети можна дізнатися з бібліографічного покажчика «Ігор Герета: «Велет віри, духу і любові», присвяченого світлій пам'яті та є скромним внеском у вінок шани нашого земляка.

До даного бібліографічного покажчика включено лише ті матеріали, які є у фондах Тернопільської ОУНБ. Літературу згруповано у восьми розділах: «Праці Ігоря Герети», «Дослідження» (археологія, мистецтво, історія, літературознавство), «Герета як публіцист», «Інтерв'ю. Розмови. Виступи», «Життєвий і творчий шлях І. Герети», «Герета як політик», «Рецензії на твори І. Герети», «Світла пам'ять про І. Герету». Перелік видань у кожному розділі розміщено за алфавітом прізвищ авторів і назв творів. Бібліографічний опис та скорочення здійснено відповідно до діючих в Україні стандартів. Покажчик ілюстровано фотоматеріалами та екслібрисними присвятами Я. Омеляна, О. Германа, Б. Ткачика, Є. Удіна, І. Крислача, П. Гулина, Орисі Зілінко та інших.

Видання адресовано науковцям, краєзнавцям, учителям, бібліотечним працівникам, музейникам та архівістам.

Бібліографічним сторінкам передуює стаття народного депутата України Леся Танюка «Ігор Герета як універсум», у якій справедливо підкреслено, що ренесансні спалахи в історії потребують і народжують людей універсального чину. Саме таким і був Ігор Герета.

За останні роки фонд відділу краєзнавчої літератури та бібліографії поповнився новими виданнями. Це, зокрема, і праці науковця, багато публікацій про його подвижницьке життя, з якими можна ознайомитися на сайті ТОУНБ (<https://library.te.ua/>), скориставшись електронним каталогом.

Книжки та статті з періодичних видань відображено в картковому краєзнавчому каталозі окремим розділом. Висвітлено в бібліографічних покажчиках «Література до знаменних та пам'ятних дат Тернопільщини», «Література про Тернопільську область за... рік», «Мистці Тернопільщини», «Музична Тернопільщина».

Віриться, що ім'я Ігоря Петровича Герети залишиться в пам'яті нащадків і буде пошановано новими дослідженнями краян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Герета І. Могильник черняхівської культури в с. Біла на Тернопільщині / І. Герета ; упоряд.: В. Тилішак, Т. Ковальчук. Тернопіль : Меркьюрі-Тернопіль, 2007. 56 с. : іл.
2. Герета І. Чернелево-Руський могильник : монографія / І. Герета ; Ін-т археології НАН України, Терноп. обл. краєзнав. музей, Держ. архів Терноп. обл. ; упоряд. В. С. Тилішак. Вид. 2-ге, допов. Київ ; Тернопіль : Терно-граф, 2016. 283 с., 176 рис. (ОІУМ ; № 3).
3. Ігор Герета: «Велет віри, духу і любові» : бібліогр. покажч. / уклад. М. Друневич. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 48 с. : іл.
4. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2013 рік. Бібліогр. покажч. Вип. 23 / уклад. М. Пайонк. Тернопіль : Підручники і посібники, 2012. С. 82–85.
5. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2018 рік. Бібліогр. покажч. Вип. 28 / уклад. М. Пайонк. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. С. 82–85.
6. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2023 рік. Бібліогр. покажч. Вип. 33 / уклад. М. Пайонк. Тернопіль : Підручники і посібники, 2022. С. 82–85.
7. Література про Тернопільську область за 2010–2014 роки. Бібліогр. покажч. Вип. 24 / уклад. В. Я. Миськів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. С. 25, 28, 236–237.
8. Мистці Тернопільщини. Ч. 1. Образотворче мистецтво : бібліогр. покажч. / уклад. В. Миськів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. С. 451–455. (Мистецька Тернопільщина).
9. Музична Тернопільщина : бібліогр. покажч. / уклад. В. Я. Миськів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. С. 58, 62, 114, 117, 119.

УДК 908

Чорна Мар'яна Іванівна,
методист відділу організаційно-методичної та інформаційно-видавничої діяльності Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ІГОРЯ ГЕРЕТИ ТА ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ

У статті проаналізовано важливий аспект епістолярної спадщини – листування Ігоря Герети та Івanni Блажкевич упродовж 1963 р., 1973 – 1975 рр. Охарактеризовано основні питання, які служили предметом обговорення, а саме: дослідницька діяльність Ігоря Герети; питання створення та відкриття музею в Денисові; літературна праця Івanni Блажкевич тощо.

Ключові слова: визначні діячі, епістолярна спадщина, листування.

Реалії сьогодення дають підстави констатувати, що останніми роками у вітчизняній історичній науці спостерігається зростання зацікавленості дослідників автобіографічними й епістолярними жанрами, а особливо – епістолярною спадщиною громадських, культурно-просвітницьких діячів, письменників. Привабливість листів для науковців, на наш погляд, зумовлена значним потенціалом, властивим епістолам як об’єкту досліджень різних галузей науки: історії, психології, мовознавства, літературознавства, культурології, філософії тощо. Приватні листи водночас розкривають історичний, психологічний, творчий аспекти життя і діяльності їх авторів. Залишаючись фактом особистого життя кореспондентів, така епістолярна спадщина стала частиною культурного життя нації. Це засвідчує епістолярій Ігоря Герети та Іванни Блажкевич – уродженців Тернопільщини. Їх листи – це «різнобарвні картини», які формували Ігоря Герету та Іванну Блажкевич, їх оточення, які демонстрували думки, тривоги та переживання покоління наших земляків, що волею долі опинилися у вирі життєвих подій ХХ століття.

Отже, актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що складовою частиною культурницької спадщини Ігоря Герети та Іванни Блажкевич є їх епістолярій, найвагоміше першоджерело для рецепції художнього світу авторів, що представляє науковий інтерес не лише як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, у якому відображена багатогранність духовного світу адресантів, індивідуальні особливості їх світогляду, що представляє науковий інтерес і є важливою сторінкою української біографістики.

Кореспонденції між ними, датовані 1963 р., 1973-1975 рр. є важливим історичним джерелом і обумовлюють хронологічні межі дослідження. Зрозуміло, що обмежений обсяг листів не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблематики, тому потребують подальших наукових розвідок.

Наукова новизна досліджуваної проблеми полягає у тому, що задекларована нами проблематика практично науковцями не вивчалася, тому заслуговує на ґрунтовне наукове пізнання й об’єктивний аналіз.

Об'єктом дослідження є епістолярна спадщина Ігоря Герети та Іванни Блажкевич.

Предмет дослідження – особливості листування Ігоря Герети з І. Блажкевич.

Мета дослідження – дослідити епістолярну спадщину І. Герети з І. Блажкевич у зазначений період.

Завдання дослідження ґрунтуються на аналізі листів Ігоря Герети до Іванни Блажкевич; характеристиці основних питань, які були предметом обговорення; з'ясування інформаційного потенціалу листів, проблематики епістолярного корпусу, визначення його ролі та місця в загальній джерельній базі дослідження їх життєдіяльності тощо.

Отже, з одного боку Ігор Герета – «велет духу, віри і любові», навколо якого завжди гуртувалися люди, витав дух українства, мистецтва, а з іншого – Іванна Блажкевич – «...незламна...непоборна, жінка «неугодна жодній владі, що любила свій народ серцем і живим ділом» [1, с. 3]. У чому полягає феномен їх особистостей? Де знаходяться витoki джерела непоборного духу і високої духовності? Відповідь очевидна – основні світоглядні орієнтири відображені у їх любові до рідного краю, до людей, до України. Як зазначив Анатолій Вихрущ, директор Інституту національного відродження імені Ігоря Герети: «Український дух, українська ідея, про які він завжди так спокійно виважено говорив, були своєрідним дороговказом на ціле життя» [13].

9 жовтня 1886 р. в селі Денисів Козівського району, що на Тернопільщині в змішаній родині – польки Марії Сильвестрівни Щепановської та народного вчителя й громадського діяча Омеляна Григоровича Бородієвича народилася дитяча письменниця, громадська діячка, просвітниця, діячка української кооперації, педагог Іванна Блажкевич [1, с. 12]. А через 52 роки 25 вересня 1938 р. у сім'ї священника місцевої церкви Пресвятої Трійці у селі Скоморохи (тепер Тернопільського району Тернопільської області) вперше побачив світ відомий археолог, мистецтвознавець, краєзнавець, історик, поет, викладач і громадсько-політичний діяч Ігор Петрович Герета [11].

Зазначимо, що його батько о. Петро Олександр Герета (1902–1974) походив із містечка Козова, де народився також Володимир Герета (1911–1936), повітовий провідник УВО, член Крайової Екзекутиви ОУН, закатований польською поліцією у львівських «Бригідках». Бічна гілка родини опинилася у с. Малий Полюхів біля Перемишлян, де ще один Володимир Герета (1916–1978) став мельником. За родинними переказами, їхнє прізвище походить із грецької мови, а один із Герет очолював опришків у гуцульській Криворівні [2].

Таким чином, становлення особистості І. Герети, як і І. Блажкевич, відбувалося у свідомій патріотичній родині, де закладалися християнські норми поведінки, формувалися ідейні та патріотичні орієнтири їх світогляду. У своїх спогадах «Не хотіла старітися» Ігор Петрович занотує: «Ім'я Іванни Блажкевич було мені відоме з дитинства. У нас вдома його згадували дуже часто і завжди з незмінною повагою, не раз у парі з ім'ям її подруги, видатної письменниці Ірини Вільде» [11].

Незважаючи на велику вікову різницю, І. Герета вважав Іванну Омелянівну своєю приятелькою, стверджуючи: «У моїй уяві Іванна Омелянівна була людиною недосяжно далеких часів, і я ніколи не думав про неї, як про сучасницю. Лише згодом, набагато пізніше, коли я почав працювати в Тернопільському краєзнавчому музеї, Іванна Блажкевич раптом стала цілковитою реальністю» [11].

Власне, з цього часу розпочинається їх співпраця. Працюючи з 1963 р. на різних наукових посадах у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї Ігор Герета часто зустрічався з Іванною Блажкевич та листувався. Молодий мистецтвознавець, будучи на посаді наукового керівника в Тернопільському краєзнавчому музеї вирішив створити низку музейних установ, присвячених митцям, педагогам, громадським діячам краю. Зокрема Музей-садибу С. Крушельницької у с. Біла Тернопільського району було відкрито у 1963 році.

Епістолярії насичені шанобливим ставленням до письменниці, «бабусі Іванни» не лише з боку Івана Петровича, а й зі сторони його дружини Надії, сина Устима та дочки Ярини.

Листування Ігоря Герети за своїм функціональним призначенням відноситься здебільшого до приватного, що обумовлене особливостями взаємин між адресатами. Усіх листів нараховуємо вісім. Листи тематично охоплюють три аспекти: дослідницька діяльність Ігоря Герети; питання створення та відкриття музею в Денисові; літературна праця Іванни Блажкевич.

Про їх взаємини І. Герета зазначить: «Якось самі собою налагодилися ділові, а згодом дружні стосунки І. Блажкевич із нашим музеєм. Між мною й І. Блажкевич зав'язалося доволі інтенсивне листування. Кілька разів я відвідував Іванну Омелянівну в її домі. Зі мною завжди хтось приїжджав. Переважно це були художники, часто – мої діти. Свої враження і факти я записував у щоденнику» [11].

У листі від 01.10.1973 року І. Блажкевич роздумує про передачу світлини Денисівського хору у Тернопільський краєзнавчий музей через І. Герету [5].

Перший відомий лист датовано 10 січня 1973 р., у якому Ігор Петрович із приємністю пригадує останні свої відвідини «Вельмишановної Іванни Омелянівни», мріє знову до неї приїхати. Повідомляє, що М. І. Головащенко – журналіст із м. Києва готує до видання книгу спогадів та матеріалів про С. Крушельницьку. І. Герета у силу своїх можливостей намагається йому допомогти у зборі матеріалів, тому звертається до неї із проханням відповісти на такі запитання: чи була знайомою зі співачкою, чи відвідувала її концерти чи чула від інших людей цікаві про неї розповіді? При цьому зауважує, що їх цікавлять навіть найдрібніші деталі [6].

Також 10 січня 1973 р. І. Герета від імені членів своєї сім'ї надіслав листівку з нагоди дня народження І. Блажкевич, побажавши: «Зичимо Вам добра і миру. З радістю чекаємо на кожне ваше слово – слово правди і краси, слово справжньої людини» [3]. У наукових пошуках найважливішим для нього завжди була людина та її цінності. «Не предмет, а Людина, котра створила предмет повинна бути об'єктом дослідження», – вважав учений [13].

Судячи зі змісту листів, датованих 1975 р., стає зрозумілим, що І. Блажкевич клопоталася у справі відкриття музею в Денисові. Відповідно у

листі, датованому 28 січня 1975 р. І. Герета повідомив письменниці, що 04.02. прибуде р цьому питанні і просить дочекатися приїзду [7].

25 лютого 1975 р. адресант, звертаючись «Дорога Бабуню Іванно», висловлює слова особливої вдячності за надісланого вірша та квіточку для Устима, очікують на вірша для Яринки. До листа були долучені ілюстрації Яринки та Устимка, бо «хотіли намалювати Вас» [8].

У листі від 04 травня 1975 р. адресант розповідає про перебіг власних справ: написання звіту про розкопки, наукових публікацій, розділу для археологічної книги та доповіді для виступу на Всесоюзній археологічній конференції. Крім того, звичайно сім'я, громадські обов'язки та «поточна робота, від якої мене ніхто не звільнив» [9].

Крім того, І. Герета наголошував на тому, що діяльність І. Блажкевич виходить за межі її рідного села, тому основні матеріали повинні знаходитись у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї, де з їх змістом зможуть ознайомлюватись сотні тисяч осіб. Наприкінці зазначив, що його діти з нетерпінням очікують на поїздку до бабусі Іванни та щиро дякував за пам'ять про них.

У листі, датованому 29 травня 1975 р., І. Герета зауважив, що через невідкладні справи не вдалося її попередньо відвідати, бо мав підготувати доповідь для виступу на археологічній конференції. Автору листа дуже прикро, вже немає яблуневого цвіту, але знає, що в Іванни завжди є квіти, навіть тоді, коли на дворі хурделиця, бо це «квіти її серця».

У цьому зв'язку, у спогадах про письменницю І. Герета пише: «Привабливий образ Іванни Омелянівни доповнював її побут. Жодного разу ми не застали її в ліжку, хоча в такому віці недуги часто дошкуляли їй... Працювала у найбільшій кімнаті за великим столом зі стосами паперів, книжок, журналів, фотографій. Дуже любила свій сад. Більше того, вона його одухотворила. Збереглася чудова фотографія бабусі Іванни серед розквітлих яблуневих віт.

«Приїжджайте до мене на денісівський курорт», – запрошувала вона частенько. І коли б ми не приїхали, завше проводили разом із нею кілька незабутніх, чарівних хвилин у цьому саду» [11].

На його особисте переконання І. Блажкевич не слід забувати про спогади усього її життя, бо вона була «на передовій лінії боротьби за долю нашого селянства й робітництва», відтак просить наполегливо писати їх [11].

Іванна Блажкевич ділилася з Ігорем Геретою спогадами про найтрагічніші події свого життя, охоче коментували свої світлини, публікації, книги. Ігор Петрович подивлявся: «Незважаючи на вік, вона приймала близько до серця всякі неподобства, які творились навколо: написи російською мовою на етикетках, квитанціях, пияцтво в селі, налагодження сільських доріг та мосту через Стрипу. Вона писала в газети, журнали, зверталась до посадовців з протестами, але ті залишались глухими до її вимог. І. Блажкевич жила боями свого народу, її боялася всяка влада» [11].

Незабутні зустрічі, щирі, дружні розмови залишили в житті І. Герети глибокий слід. Її життя, громадська діяльність були великим прикладом безкорисливого служіння простому народу, для блага якого вони працювали.

Отже, епістолярна спадщина І. Герети і І. Блажкевич зберігає живий зв'язок між поколіннями, відображаючи духовний і культурний розвиток українського суспільства. Ігор Герета, як людина, глибоко зацікавлена в історії та культурній спадщині, підтримував інтелектуальний діалог із багатьма діячами українського мистецтва та науки. Його листування відображало зацікавлення до збереження та популяризації української культури, особливо через археологічні дослідження та мистецтвознавчі праці. Як влучно згадував свого побратима Богдан Хаварівський: «Неждано, негадано впала колона, яка підпирала духовне небо не лише Тернопільщини, а й всієї України. Україна побільшала іще на один горбик землі, а серця рідних, знайомих, побратимів побільшало ще на один рубець». Такі рядки з'явилися на сторінках газет України та зарубіжжя після його смерті [2].

У свою чергу, дружина Ігоря Петровича Надія констатувала: одним із улюблених висловів Ігоря Герети було: «Життя прожити – це проспівати пісню, а відібрати рідну мову в українця – це те саме, що забрати у пташки спів» [4]. «Ігор Герета – це вежа, на яку треба було опиратися і на яку опиратися треба і зараз. Життя його гідне наслідування» [4]. Надія Герета запевнила: найбільшою рушійною силою його була любов до України. Він проспівав свою багатоголосу пісню життя. Багатоголосну – це означає, що усі сфери життя його торкалися, його боліли. Найбільше його боліла духовна Україна, духовне відродження України. І духовна Україна в розумінні Герети – це відродження стародавніх традицій українського народу» [4].

Отже, у статті проаналізовано важливий аспект епістолярної спадщини Ігоря Герети та Іванни Блажкевич упродовж 1963, 1973-1975 рр. Автором досліджено основні питання, які служили предметом обговорення, зокрема дослідницька діяльність Ігоря Герети; питання створення та відкриття музею в Денисові; проблеми, пов'язані з літературною працею Іванни Блажкевич тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бармак М. В., Чорна М. І. Жінка незламного духу. Іванна Блажкевич (1886-1977) : Тернопіль : Видавництво Астон, 2021. 400 с.
2. Великий галичанин Ігор Герета. URL: <https://zbruc.eu/node/13299> (дата звернення: 25.09.2013).
3. Вітальна листівка І. Герети до І. Блажкевич. Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 10 січня 1973.
4. «Ігор Герета – це вежа, на яку треба було опиратися», – друзі вшанували пам'ять археолога. URL: <https://tv4.te.ua/ihor-gereta-tse-vezha-na-iaku-treba-bulo-opyratysia-druzivshanuvaly-pam-iat-arkheoloha/> (дата звернення: 25.09.2013).
5. Лист І. Блажкевич до І. Герети // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 01 жовтня 1973.
6. Лист І. Герети до І. Блажкевич // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 10 січня 1973.
7. Лист І. Герети до І. Блажкевич // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 28 січня 1975.
8. Лист І. Герети до І. Блажкевич // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 25 лютого 1975.
9. Лист І. Герети до І. Блажкевич // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 04 травня 1975.
10. Лист І. Герети до І. Блажкевич // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 29 травня 1975.

11. Патріоти нашої землі: Іванна Блажкевич та Ігор Герета. URL: <https://tokm.com.ua/novyny/patrioty-nashoyi-zemli-ivanna-blazhkevych-ta-igor-gereta.html> (дата звернення: 10.11.2024).

12. Рисунки від Герети У. І. та Герети Я. І. для Блажкевич І.О. // Музей-садиба в Денисові Козівського району Тернопільської області. Рукопис. 24 лютого 1975.

13. У Тернополі вшанували пам'ять відомого археолога, мистецтвознавця, історика, поета Ігоря Герети. URL: <https://www.0352.ua/news/327945/u-ternopoli-vsuvuvali-pamat-vidomogo-arheologa-mistectvoznavca-istorika-poeta-igora-gereti> (дата звернення: 06.06.2013).

Петровський Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, директор Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, член Тернопільської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Тернопіль

ЛЮБОМИР КРУПА – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ОСВІТНІЙ ДІЯЧ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Історія будь-якого народу обов'язково передбачає й персоналізацію учасників історичних подій, досягнення результатів, здійснення реформ, реалізацію прагнень і планів багатьох людей. Завжди в нашому житті є люди, що відіграють більшу, важливішу роль для нас особисто чи цілої громади. Такою людиною був Любомир Левкович Крупа. Щиро хотілось би сказати це ще за його життя. Але обставини бувають невблаганні та незмінні. Любомир Крупа загинув на війні, яку розв'язала московія проти України. Він мав імунітет від призову, але свідомо і добровільно пішов захищати Україну та її народ.

Як управлінець та громадсько-політичний діяч Любомир Крупа відіграв важливу роль у місцевій та регіональній політиці Тернопільської області загалом, і в галузі освіти зокрема.

Його діяльність зосереджувалася в основному на таких ключових аспектах:

- як заступник голови Тернопільської обласної ради (2015-2020 рр.), Любомир Крупа координував програми, спрямовані на покращення матеріально-технічної бази освітніх закладів; багато зусиль прикладав для

формування бюджетної політики в області для забезпечення освіти; ініціював і підтримував проекти з модернізації шкіл і дитячих садків, а також виступав за підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Особливу увагу він приділяв розвитку шкіл у сільській місцевості, щоб діти з усіх громад області мали рівний доступ до якісної освіти;

- як депутат Тернопільської обласної ради 7-го і 8-го скликань та Великобerezовицької селищної ради, виявляв принципову позицію в питаннях формування обласного бюджету з урахуванням інтересів освітньої галузі області;

- активно підтримував освітні реформи, спрямовані на децентралізацію управління освітою та впровадження нових навчальних програм;

- налагоджував тісну співпрацю з навчальними закладами області, сприяючи розвитку партнерських програм між школами, університетами та місцевими громадами, залученню додаткового фінансування для підтримки освіти та науки в регіоні;

- підтримував програми обміну, спрямовані на підвищення рівня міжнародної освіти, а також ініціював створення освітніх осередків, у яких молодь мала можливість розвивати свої навички та реалізовувати соціальні проекти.

Любомир Крупа розпочав своєїрідну реформу діяльності Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (далі – ТОКІППО), наполягаючи на осучасненні та модернізації структури, змісту і форм його діяльності. Відтак завдяки ініціативам Директора департаменту освіти і науки ТОДА Любомира Крупи, ТОКІППО став більш сучасним освітнім центром, здатним реагувати на виклики часу та ефективно підтримувати професійний розвиток педагогів у регіоні.

Любомир Крупа, як громадсько-політичний діяч, брав участь у різних громадських рухах, підтримував молодь, допомагав реалізовувати освітні проекти і, що найголовніше, своїм прикладом показав, що патріотизм – це не лише слова, а конкретні дії.

Будучи одним із учнів Ігоря Герети, Л. Крупа відіграв важливу роль під час виборчої кампанії І. Герети на посаду депутата Верховної Ради України. Активна участь Л. Крупи у цій кампанії полягала в проведенні агітаційної роботи та підтримці кандидата. Така діяльність свідчить про глибоке партнерство і спільність поглядів між учителем і учнем, а також їхню спільну працю задля досягнення політичних цілей. Ігор Герета був відомий своїми науковими і політичними досягненнями, і участь Любомира Крупи в його кампанії вказує на його відданість ідеям, які Герета пропагував.

З липня 2014 року, як директор департаменту освіти та науки Тернопільської ОДА, Любомир Левкович окрему увагу приділяв створенню та налагодженню функціонування Державного навчального закладу «Тернопільський професійний коледж з посиленою військовою та фізичною підготовкою» (ДНЗ «ТПК ПВФП») у Збаражі. Підтримував діяльність та роботу Коропецького обласного ліцею-інтернату з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Любомир Крупа став одним із ініціаторів розробки обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області. З метою реалізації напрямів цієї програми підтримував зусилля громадської організації «Гуртом» та Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.

Крім того, Любомир Крупа відомий своєю увагою до потреб місцевих громад, підтримкою соціальних ініціатив та захистом інтересів громадян. Його ініціативи були спрямовані на розвиток молоді, освіти, культури та спорту в Тернопільській області. Він часто зустрічався з виборцями, вивчаючи запити в місцевих громадах. Багато зусиль прикладав для реалізації адміністративно-територіальної реформи в області. Зокрема відстоював утворення та самостійність громади з центром у Великій Березовиці, коли на децентралізаційній карті області вирішувалося питання щодо формування об'єднаних територіальних громад на базі Тернополя і Тернопільського району.

Таким чином, діяльність Любомира Крупи, як управлінця та громадсько-політичного діяча, вирізнялася прагненням до модернізації та реформ. Він активно працював над удосконаленням різних аспектів суспільного життя, зокрема освіти, культури та соціальної сфери. Його ініціативи були спрямовані на підвищення якості освітніх послуг, збереження та розвиток культурної спадщини, а також поліпшення соціальних умов у регіоні. Така діяльність відображала його глибоке розуміння необхідності сучасних змін і відповідальності перед громадою.

Любомир Крупа прагнув до того, щоб його робота приносила реальні результати. Тому в лютому 2021 року ініціював звернення Тернопільської обласної ради до Верховної Ради щодо прийняття Закону про територіальну оборону України, зазначивши: **«... коли в державі війна, треба звернути увагу на обороноздатність України, але Україна починається з малого, з села, з громади і варто розвивати територіальну оборону в Тернопільській області, а також необхідно підтримувати реформи, які запроваджені в закладах освіти, зокрема, в інтернатних закладах, наших професійно-технічних училищах»** тощо.

З перших днів широкомасштабного вторгнення росії на територію України, Л. Крупа не вагаючись вступив до лав територіальної оборони. Маючи глибоке бажання захистити свою націю та державу, Любомир Крупа з 12 березня 2022 року приєднався до добровольчого батальйону, а з 10 червня 2022 року вступив до лав Збройних Сил України. Це рішення свідчить про його відданість та патріотизм, відображає його силу духу та готовність активно боротися за незалежність і територіальну цілісність України. Це є важливим прикладом для багатьох співвітчизників.

Любомир Крупа трагічно загинув 23 березня 2023 року під час виконання бойового завдання на Харківщині. Його смерть стала важкою втратою для всіх, хто знав його як людину, відданого управлінця, громадського діяча та патріота, який не лише прагнув змінити життя своєї громади на краще, але й готовий був віддати своє життя за свободу та незалежність України. Його мужність і

самопожертва залишать глибокий слід у серцях українців, як приклад справжньої любові до Вітчизни та непохитної віри в її майбутнє.

Отже, постать Любомира Крупи є символом особистісного та громадянського служіння Україні. Його життя і героїчна загибель у боротьбі за Незалежність уособлюють ключові цінності, за які сьогодні борються наші воїни – свобода, гідність і відповідальність за майбутнє своєї країни. Подвиг Героя назавжди закарбується в колективній пам'яті українців, і нагадуватиме про ту високу ціну, яку ми платимо за мир і незалежність. Жертовність та незламність духу Любомира Левковича Крупи є прикладом для кожного, хто продовжує цей шлях і виборює гідне майбутнє України.

Алексієвець Микола Миронович,
доктор історичних наук, професор, доцент
кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, Заслужений
працівник освіти України, м. Тернопіль;
Алексієвець Леся Миколаївна,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
доцент кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, Заслужений
працівник освіти України, м. Тернопіль

ЛЮБОМИР КРУПА – ОСОБИСТІСТЬ, ІСТОРИК, ПАТРІОТ

Яка сила народжує велетів, котрі живуть разом із нами..., приводить у дію невидимі механізми, що наповнюють змістом і світлом людські життя... Що первинне у цій взаємодії Людини та життя... Історія, якщо й не дає відповіді на усі питання, дозволяє відтворити події, повернутись у минуле, задля їх пошуку... Любомир Крупа як особистість, людина, яка має активну життєву позицію формувався у певному середовищі чи прийшов у цей світ із наперед визначеними стратегіями... Яку роль відіграла у його житті минувшина, яку

сумлінно й з інтересом вивчав? І, можливо, патріот варто ставити на перше місце, адже мова йде про основне – любов до України, її людей...

У VIII Геретівських читаннях Любомир Крупа бере участь у дослідженнях науковців, державників, побратимів, рідних, друзів, колег на рівні з одним зі своїх учителів студентських років – знаним творцем Української держави, науковцем, поетом, мистецтвознавцем Ігорем Геретою.

Тож, час активних пошуків відповідей на питання Любомира припав саме на студентські роки, на наш погляд. Власне, навчання на історичному факультеті Тернопільського державного педагогічного інституту (нині – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка). Історичний факультет у 1990-х проживав відновлення, як і Українська держава. Перший випуск студентів, 1992-1997, був особливим – бажанням молоді вивчати минуле на користь та славу України, людей. «Я ж особисто маю веселку від співпраці і спілкування з багатьма мудрими нестандартними студентами і під час лекцій, і під час археологічних розкопок. Молю Бога за ласку для них і для нашого історичного факультету», – писав у першому номері «Сторінок історії» Ігор Герета 21 березня 1997 р. [1, с. 5]. « Нас, тернополян, завжди боліло те, що у нашому рідному місті не було власної кузні істориків. Нам здавалося, що ця сива історична правітчизна українців цим дуже обкрадена. І ось радісна новина, в умовах незалежної України відкрито в Тернопільському педагогічному інституті історичний факультет...», – зазначав у вітанні студентам [1, с. 5]. На запрошення декана історичного факультету професора Миколи Алексієвця знані тернополяни та історики читали лекції для студентства. А разом із Інститутом національного відродження України, який очолював Ігор Герета, проводилася й низка наукових заходів, як, наприклад, дві знакові міжнародні конференції, про які далі бачимо відомості лише в одному з випусків Сторінок літопису [2, с. 37].

Багато особливих постатей проявилися тоді, з-поміж перших «чистих істориків» факультету, й продовжують працюю і творчістю складати славу скарбницю талановитих людей Тернопілля. Серед них – Любомир Крупа.

Спокійний і виважений, водночас сміливий та безкомпромісний у поглядах, ясно чуючий природу й людей, готовий прийти на допомогу і справами слідувати мовленим словам. Щиро усміхнений на світлинах, таким знаємо його й у житті. Активна освітня й громадська діяльність упродовж навчання, багата науковими досягненнями та посадами біографія, наповнюють відчуттям його фаховості, любові до життя. Талановитий і справедливий юнак належав до когорти молодих інтелектуалів, котрі, дивлячись вглиб історії, бачили нові обрії теперішнього, сьогодення й майбуття Української держави.

Упродовж навчання на історичному факультеті Любомир мав багато активностей. Зокрема, був головою товариства «Обереги». У зверненні до громадськості області щодо участі в акції «Пам'ять» щодо впорядкування могил напередодні Великодня, зазначається: «Це потрібно не мертвим, це потрібно живим» [3, с. 17]. За його керівництва «студенти історики відновили діяльність експедиції «Забуті могили»: це пошук і реєстрація зруйнованих або занедбаних поховань, їх реставрація, догляд... Крім того, експедиція поставила перед собою мету – правдиве висвітлення національно-визвольної боротьби на Тернопільщині» [4, с. 28]. Багато зроблено, так, наприклад 23 вересня 1996 р. відбулося відкриття виставки «Забутими стежками Українських Карпат», де представлено матеріали про становлення і боротьбу УПА на Гуцульщині, зокрема Надвірнянському, Богородчанському, Верховинському районах. Основним завданням Тернопільського обласного науково-пошукового товариства «Обереги» було проведення репрезентацій, вечорів пам'яті й т. ін. 25 березня 1997 р. відбулося перше засідання дискусійного клубу «Діалог» [4, с. 28].

«Перебрав він знання і надії, від тата Левка і мами Марії», влучно зауважив Віталій Шафранський [5, с. 8]. Родинне виховання стало фундаментом творення особистості Любомира. У 1990-х роках, коли Україна повертала імена, як і власну історію, на історичному факультеті ТНПУ активно працювала школа історичної біографістики професора Миколи Алексієвця. Любомир Крупа обрав для дослідження доволі непросту, особливо на тоді,

постать. Як з огляду на контекст часу, так і відсутність наявної на сьогодні джерельної бази та наукових осередків в Україні та інших країнах, де вивчається спадок Андрея Шептицького. Власне, науковий дискурс був і залишається новим, ціннісним і засадничим у розумінні впливу Андрея Шептицького на суспільне й культурно-освітнє життя України, коли служіння християнській та національній ідеям зливаються у єдине русло Пошани Людини.

У просторі українського сьогодення постать Андрея Шептицького, хоч відома, знову привертає увагу дослідників. Його праці перечитуються, виносячи на поверхню актуальні змісти, а духовні заповіді й афористика як концентрована думка захоплюють увагу та додають сили українцям, особливо нині, коли Україна бореться за свободу і незалежність у російсько-українській війні, свою й, без перебільшення, за людські цінності Європи та світу. «Україна звільниться від упадку й стане державою могутньою, об'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати іншим високорозвинутим державам...», – словами митрополита Андрея... Людини, котра жила мірками людського життя, не просто, та слухаючи себе і Бога. Через це зберегла своє ім'я у потоці імен та історій, стала світлом, що, як не намагалися затулити, замалювати чи бодай зачорнити, сяє поколінням нащадків.

Інтерес на тоді аспіранта Любомира Крупи до постаті велета України Андрея Шептицького зрозумілий. З огляду сьогодення бачимо спільне на перетині долі двох видатних людей – поважного Предстоятеля Церкви та молодого історика-дослідника. Їх шляхетні родини, атмосфера, у якій зростали, боротьба за утвердження України, любов до Батьківщини, людей, розуміння «як будувати рідну хату», життя за покликом серця. Адже, словами Андрея Шептицького, «жити за совістю – важливіше за будь-які віросповідання», а «любов на ділах, а не на словах полягає...». А кредом Любомира Крупи, як означав сам, є «Честь – собі, життя – Богу і Україні». Ясне світло життя обидвох й нині вказує дорогу кожному, хто відкритий його відчуті.

Усе своє свідоме життя Любомир Крупа активно працював для утвердження Української держави, коли постало питання захисту – став Воїном. Березневі бої на Харківщині 2023-го були особливо важкими. З того часу рік вважався зниклим безвісти, судовим рішенням визнаний загиблим, представлений Тернопільською обласною радою до звання Героя України, посмертно.

Та слово Любомира з 10 квітня 2024 р., часу першої презентації книги «Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX–XX століття» на історичному факультеті ТНПУ, впевнено іде між люди. Власне, ідея видати наукове дослідження монографією належить родині Любомира. Його мама Марія Крупа, сестра Наталія Дащенко – знані українські філологи, та дружина Ірина Крупа, підготували книгу, до якої увійшли дисертація Любомира, публікації упродовж 1999-2009 рр., список, автобіографія. Рецензентами наукового дослідження стали професори Ігор Набитович, Микола та Леся Алексієвці. Микола Алексієвець був науковим керівником дисертації, яку Любомир Крупа успішно захистив 19 грудня 2003 р. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Кожна презентація проходить щемно й з особливим резонансом. Вона об'єднує щораз більше коло людей. Книга стала справжнім скарбом як для істориків-фахівців, так і для широкого загалу. Тож, і у такий спосіб, світло Любомира Крупи у поєднанні з високим чином Андрея Шептицького продовжують працювати на Україну [6].

А 21 березня 2024 року вперше у мережі з'явилася казка «Ворони» Лесі Алексієвцевої [7]. Вона присвячена Другу й усім, кого люблять і чекають. Любомир завжди уміє надихати...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Привітання першому випускові історичного факультету. Сторінки літопису. Вип. 2. ТДПІ, 1997. С. 4–6.
2. Конференції. Сторінки літопису. Вип. 2. ТДПІ, 1997. С. 37.
3. Звернення до громадськості області. Сторінки літопису. Вип. 2. ТДПІ, 1997. С. 17.
4. Крупа Л. Некропіль – одне з багатств людства. Сторінки літопису. Вип. 2. ТДПІ, 1997. С. 28.

5. Вони є першими. Сторінки літопису. Вип. 2. ТДП, 1997. С. 8.

6. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX–XX століття. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. 240 с.

7. Ворони. URL: <https://www.facebook.com/100015324823003/posts/pfbid035h9SERC4rU8HjisVrgDZBEyhVyxFp nzQFbwsDjifMZxPFmX3rBmmCxA8mfJZw3pKl>

УДК 94(477)(092)

Дашенко Наталія Левківна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри журналістики Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ЛЮБОМИРА КРУПИ

Наукові зацікавлення Любомира Крупи стосуються історії України різних періодів. Інтерес до минулого виник у шкільні роки, чому сприяло захоплення читанням романів історичної тематики І. Багряного, І. Білика, І. Вільде, П. Загребельного, П. Куліша, Б. Лепкого, В. Малика, С. Скляренка, І. Франка та інших українських та зарубіжних письменників, книги яких були в сімейній книгозбірні. Вагомий вплив на світоглядні цінності мала дружба сім'ї Крупів зі знайомими митцями, науковцями, зокрема з відомим істориком, мистецтвознавцем, громадсько-політичним діячем Ігорем Геретою, до якого на археологічні розкопки Любомир уперше поїхав разом із батьком Левком. І надалі вісім років (1989–1997 рр.) доєднувався до розкопок пам'ятки черняхівської культури у с. Чернелів-Руський під керівництвом Ігоря Герети.

Чотирнадцятирічним юнаком Любомир Крупа став учасником всеукраїнської експедиції «Забуті могили» (1989–1991 рр.), організованої журналом «Пам'ятки України», для збору інформації про діяльність Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, реєстрації усіх військових поховань, починаючи від періоду Козаччини, на території Тернопільської області. Отож, закономірним став вибір майбутнього фаху – історик.

Закінчивши навчання на історичному факультеті у Тернопільському державному педагогічному інституті (1992-1997 рр.), вступив до аспірантури за спеціальністю «Історія України». Разом із науковим керівником професором Миколою Мироновичем Алексієвцем обрали для наукового вивчення діяльність непересічної особистості – митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. Працюючи над дисертацією, Любомир Крупа вивчав документи, що містяться у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові, Державного архіву Львівської області, Центрального державного архіву вищих органів влади України, у фондах відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Опрацьовані матеріали лягли в основу наукової роботи «Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття».

У першому розділі дисертації представлено історіографію та джерельну базу дослідження. Другий розділ «Митрополит Андрей Шептицький і громадсько-політичне життя в Галичині наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ ст.» присвячений висвітленню участі владики в суспільному русі напередодні та в роки Першої світової війни, його впливу на стан та перспективи польсько-українських стосунків у міжвоєнний період і діяльності в роки радянської та нацистської окупацій. Третій розділ «Внесок митрополита Андрея у становлення і розвиток освіти у Галичині» висвітлює стан цієї сфери та діяльність митрополита Шептицького для піднесення рівня української національної освіти в досліджуваний період, зокрема роль Шептицького у вихованні семінаристів та духовенства. У четвертому розділі «Андрей Шептицький та значення його діяльності для українського молодіжного руху» представлено погляди митрополита на виховання молоді, його вплив на створення і діяльність закладів для сиріт, залучення юнацтва до навчання та суспільного життя [1].

Основні положення дисертації апробовані в доповідях на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: «Березневі читання» НТШ

(14 березня 1998 р., Тернопіль), «Урочиста академія, присвячена 2000-літтю Різдва Христового» (29-30 січня 2000 р., Тернопіль), «Християнство в українській історії, культурі й освіті» (21-22 вересня 2000 р., Тернопіль); Науковій конференції, присвяченій 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького (27 жовтня 2001 р., Тернопіль); наукових конференціях «Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть» (20 лютого 2003 р., Тернопіль), «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість» (березень 2003 р., Київ) [2].

Призначення наукових публікацій – оприлюднення результатів власних пошуків, демонстрування особистого внеску й авторського пріоритету в дослідженні певної проблеми, підтвердження наукової новизни результатів. Основні положення дисертації Любомир Крупа оприлюднив у десяти публікаціях, серед яких – п'ять статей у наукових збірниках, чотири – тези доповідей на наукових конференціях та матеріали наукових досліджень, одна публікація у періодичному виданні. Якщо статті і тези відображали зміст розділів дисертації, то матеріал статті у журналі «Наш голос», який видавала Асоціація українців Америки, не ввійшов до дисертації. Стаття присвячена спробам митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України [3].

Невдовзі після публічного захисту кандидатської дисертації у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (19 грудня 2003 р.) було присвоєно науковий ступінь кандидата історичних наук (10 березня 2004 р.). Молодий науковець викладав у Приватному вищому закладі «Тернопільський комерційний інститут» і Тернопільській вищій духовній семінарії імені Йосипа Сліпого. Продовжував публікуватися та брати участь у наукових подіях як член Інституту національного відродження України (м. Тернопіль) і Тернопільського осередку Наукового товариства імені Шевченка (НТШ).

Згодом викладацьку та наукову працю Любомир Крупа змінив на адміністративну роботу і на політичну діяльність. Зайнятість у цих сферах не залишила часу для наукових пошуків, тому його науковий доробок складають 28 публікацій упродовж 1999-2009 рр. До нього у 2024 р. додалася упорядкована Наталією Дашенко, Марією Крупою та Іриною Крупою на основі дисертації монографія [1] зі вступними статтями професорів Ігоря Набитовича, Миколи та Лесі Алексієвців. Книгу видано до річниці загибелі Любомира Крупи на Харківщині 23 березня 2023 р. під час виконання бойового завдання у ході російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2024. 240 с.

2. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття : автореф. дис. ... к. іст. н.: 07.00.01 – історія України / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 2003. 20 с.

3. Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. *Наш голос*. 2000, вересень-жовтень. Ч. 9–10. С. 4–5, 8.

УДК 94 (477)

Зуляк Іван Степанович,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ЛЮБОМИР КРУПА – ОСОБИСТІСТЬ, НАУКОВЕЦЬ, ПАТРІОТ

Любомир Крупа – видатна постать української наукової та суспільно-громадської думки, яка поєднала в собі таланти дослідника і патріота. Його життєвий шлях є прикладом відданого служіння науці та своїй країні. Як науковець, він залишив глибокий слід у вивченні історії та культури України, а як громадський діяч активно сприяв розвитку національної свідомості та

збереженню культурної спадщини. Щирий патріотизм Л. Крупи втілювався не лише у його дослідницьких працях, а й у діяльності, скерованій на утвердження української ідентичності та свободи.

Його внесок у розбудову української науки важко переоцінити. Л. Крупа зробив значний вклад у розвиток історичних досліджень, присвячених ключовим етапам формування української державності. Він досліджував і аналізував постать Андрея Шептицького. Л. Крупа не лише вивчав історію, але й активно популяризував її, поширюючи знання про українську культуру як в наукових колах, так і серед широкого загалу. Він був переконаний, що без знання свого минулого неможливо будувати майбутнє, тому його праці скеровані на те, щоб сучасні покоління українців розуміли свої корені, шанували національні цінності й усвідомлювали роль України в європейському та світовому контекстах.

Як патріот, Любомир Левкович присвятив своє життя захисту Вітчизни та утвердженню національної гідності, ставши до лав Збройних Сил України. Його активна громадянська позиція, численні виступи на захист української незалежності та суверенітету стали важливою частиною його спадщини. Він завжди відстоював ідею єдності українського народу та його прагнення до свободи, що робить його одним із провідних символів патріотичного руху в сучасній Україні.

Л. Крупа був не лише дослідником та патріотом, а й активним учасником сучасного українського громадського життя. Він брав участь у багатьох наукових та громадських заходах, метою яких було підняття національної свідомості та формування української ідентичності. Л. Крупа виступав за співпрацю між науковими колами та державними структурами для того, щоб напрацювання українських вчених не залишалися лише у рамках академічних дискусій, а використовувалися для побудови сильної та незалежної України.

Одним із ключових аспектів його діяльності було прагнення донести до молодого покоління ідею національного поступу. Л. Крупа глибоко вірив у силу молоді як рушія змін і ставив за мету виховувати нові кадри, які не лише

володіли б ґрунтовними знаннями про історію та культуру України, але й були готові діяти на благо її майбутнього. Він невпинно працював над тим, щоб сучасна молодь мала доступ до опанування науковими знаннями, розуміла актуальні проблеми державності й зростала справжніми патріотами своєї землі.

Л. Крупа залишив після себе спадщину, яка надихає і надихатиме нові покоління українців боротися за свою незалежність і пам'ятати своє коріння, з гордістю продовжуючи справу побудови вільної, демократичної та сильної держави. Л. Крупа вірив, що кожен українець має свою відповідальність перед Батьківщиною – не тільки на рівні особистого життя, а й на рівні суспільної свідомості та колективних дій. Його життя просякнуте переконанням, що патріотизм вимагає не лише любові до рідної землі, а й готовності захищати її цінності та інтереси на всіх рівнях – від культурної спадщини – до державної незалежності.

Окрім наукової діяльності, Любомир Левкович активно підтримував культурно-просвітницькі ініціативи, які мали на меті зберегти й примножити національну спадщину. Він усвідомлював, що культура є основою національної ідентичності, і без неї неможливий повноцінний розвиток держави. Важливим напрямом його діяльності стала підтримка культурницьких проєктів. Він вважав, що розвиток культури й освіти – це не просто елемент самоствердження нації, але й потужний інструмент у боротьбі за українську незалежність.

Його життя і діяльність є важливим дороговказом для українців, а наукова спадщина орієнтує молодь на цінності свободи, гідності та незалежності. Л. Крупа був не тільки яскравим науковцем та патріотом, але й справжнім моральним авторитетом для багатьох сучасників. Його цінності та погляди відображали глибоке розуміння історії України, її шляхів до свободи та викликів, які постали перед нашою нацією у ХХ і особливо на у 20-х рр. ХХІ ст. Завдяки йому багато українців відкрили для себе справжнє значення історичних подій і явищ, які вплинули на розвиток держави, і через призму його праць змогли побачити важливість власної ролі в суспільних процесах.

Л. Крупа ніколи не зупинявся на досягнутому. Навіть у складні періоди для України він залишався активним і невтомним у своїй роботі, розширюючи сфери досліджень та шукаючи нові шляхи для популяризації української історії та культури. Його праці не лише зміцнювали науковий фундамент історіографії, але й формували ідеологічну основу для сучасної української державності, де свобода, суверенітет і національна гідність є найвищими цінностями.

Його активність не обмежувалася науковою працею. Л. Крупа завжди був поруч із тими, хто прагнув змінити Україну на краще. Він брав участь у різних громадських рухах, підтримував молодь, допомагав реалізовувати освітні проекти і, що найголовніше, своїм прикладом показував, що патріотизм – це не лише слова, а конкретні дії.

Сьогодні ім'я Л. Крупи залишається синонімом відданості українській справі та прикладом для тих, хто прагне змінити свою країну на краще. Його життя – це яскравий доказ того, що кожен може зробити свій внесок у розвиток нації, якщо діє з вірою, знаннями та любов'ю до Батьківщини. Л. Крупа був і залишається одним із найвпливовіших діячів, який не лише досліджував історію, але й творив її власними руками, залишаючи спадщину для майбутніх поколінь.

Постать Л. Крупи є не лише символом наукової звитяги, а й зразком особистісного та громадянського служіння Україні. Його ім'я назавжди залишиться в історії України як приклад того, що справжня любов до Батьківщини вимагає відданої праці, високих моральних стандартів і незламної віри в майбутнє свого народу і навіть більшого – готовності померти за його свободу і незалежність.

Кліш Андрій Богданович,
доктор історичних наук, професор, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ЛЮБОМИР КРУПА ЯК ДОСЛІДНИК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО НА ЗЛАМІ XIX–XX СТ.

Любомир Крупа є одним із провідних дослідників суспільно-політичної діяльності митрополита Андрея Шептицького, зокрема його ролі в національно-визвольній боротьбі українського народу на зламі XIX–XX століть. У своїх наукових працях Л. Крупа всебічно аналізує внесок Шептицького у формування національної ідентичності, духовне життя українців та його вплив на міжнаціональні відносини. Зокрема, дослідник висвітлює участь митрополита в українсько-польських відносинах, діяльність Української греко-католицької церкви під час Другої світової війни, а також його зусилля щодо підтримки української молоді та освітніх інституцій. Любомир Крупа детально розглядає аспекти екуменічної діяльності митрополита, спрямованої на досягнення єдності українських земель, ідеї християнського патронату та ролі церкви у процесах державотворення. Загалом праці Любомира Крупи дають глибоке розуміння багатогранної діяльності митрополита Андрея Шептицького, роблячи важливий внесок у вивчення української історії та духовної спадщини цього визначного церковного та громадського діяча.

Праці Л. Крупи зосереджуються на дослідженні ролі митрополита Андрея Шептицького та Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у суспільно-політичному житті України першої половини XX століття. Аналіз цих праць дозволяє визначити ключові напрями досліджень автора, зокрема у контексті взаємодії релігії, політики та соціальної роботи в українській історії.

У статті «Діяльність митрополита Андрея Шептицького у здобутті та розбудові української держави» (1999) [1] Л. Крупа зосереджується на активній

ролі Шептицького у національному русі. Він підкреслює важливість його духовної та політичної підтримки української ідеї, особливо в умовах австро-угорської та пізніше польської влади. Митрополит виступав не лише як духовний лідер, але й як стратег державотворчих процесів, сприяючи національному відродженню.

У статті «Участь митрополита Андрея Шептицького в українсько-польських відносинах у 1918-1944 роках» (2000) [2] автор розглядає складні взаємини між українцями та поляками, підкреслюючи роль Шептицького як миротворця. Детально аналізує зусилля митрополита у збереженні релігійного і національного миру між двома народами в період, коли політична напруга досягала піку.

Стаття «Діяльність УГКЦ під час німецької окупації України з 1941 по 1944 роки» (2000) [3] охоплює важкий період Другої світової війни, коли церква стала єдиним стабільним інститутом для багатьох українців. Л. Крупа досліджує, як Шептицький та УГКЦ підтримували народ під час німецької окупації, займаючись благодійною та освітньою діяльністю, незважаючи на політичні переслідування.

У праці «Створення та діяльність закладів для сиріт під патронатом митрополита Андрея Шептицького» (2003) [4] підкреслюється соціальну роботу Шептицького, зокрема його підтримку сиріт. Автор показує, як ці заклади стали притулком для дітей-сиріт, особливо під час війни, а також демонструє роль церкви у вирішенні соціальних проблем.

У публікації «Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України» (2000) [5] досліджується зусилля Шептицького в напрямку екуменізму. Л. Крупа аналізує прагнення митрополита об'єднати православних і греко-католиків через взаємоповагу та спільні духовні цінності. Автор підкреслив, що екуменічні зусилля Шептицького мали на меті як фізичне об'єднання України, так і духовне зміцнення національної ідентичності в умовах політичних і релігійних конфліктів.

Стаття «Значення християнської родини для нації у творах митрополита Андрея Шептицького» (2002) [6] розкриває бачення Шептицького християнської родини як основи здорового суспільства і нації. Л. Крупа досліджує тексти митрополита, в яких він наголошував на важливості традиційних сімейних цінностей, їхньому впливі на моральне і духовне виховання дітей, а також на формуванні національної свідомості через родину.

У статті «Погляди митрополита Андрея Шептицького на християнську родину» (2002) [7] автор продовжив вивчення проблематики християнських родинних цінностей, розглядаючи родину як ключову інституцію, що забезпечує не лише виховання нового покоління, але й збереження українських традицій та мови. Шептицький вважав, що родина є основою стабільності нації та рушієм її розвитку.

Праця «Підтримка митрополитом Шептицьким української молоді у міжвоєнний період ХХ ст.» (2003) [8] присвячена аналізу ініціатив митрополита щодо виховання молоді. Л. Крупа підкреслює, що Шептицький бачив у молодому поколінні майбутнє нації, тому активно підтримував освітні та культурні проекти, спрямовані на розвиток національної самосвідомості та духовних цінностей серед молоді.

Вінцем наукового доробку Л. Крупи стала його стаття на тему «Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття» [9], у якій пропонується глибокий аналіз ролі митрополита у розбудові українського суспільного і культурного життя в цей період. У своїй роботі Л. Крупа висвітлює Шептицького як видатного релігійного та суспільно-політичного діяча, який не лише втілював духовні ідеали, але й активно сприяв національному відродженню.

Любомир Левкович ретельно описує складні умови, у яких митрополит Андрей Шептицький діяв, зокрема польський тиск на українські національні прояви та розповсюдження москвофільства. У цих обставинах призначення Шептицького митрополитом викликало суперечливі реакції. Дослідник

підкреслює, що згодом його діяльність сприяла примиренню з інтелігенцією, і це примирення стало основою для ефективної національно-культурної співпраці.

Л. Крупа детально аналізує, як політичні погляди Шептицького еволюціонували протягом його життя – від прихильності до монархії в Австро-Угорщині до прагнення автономії для українських територій у міжвоєнний період та акценту на самостійності під час Другої світової війни. Це вказує на його гнучкість і здатність адаптувати свої позиції до мінливих політичних умов.

Одним із головних аспектів дисертації є акцент на освітніх ініціативах Шептицького. Любомир Крупа детально досліджує, як митрополит сприяв створенню закладів освіти, активно залучав монаші чини до професійної підготовки населення і відправляв молодь на навчання за кордон. Важливим кроком стало заснування Богословської академії у Львові, що стало значним внеском у розвиток української інтелігенції.

Автор підкреслює, що Шептицький вбачав у молоді ключ до майбутнього нації. Він матеріально підтримував молодіжні організації та активно залучав їх до національно-культурного життя. Особлива увага приділялась ролі родини у вихованні молодого покоління, про що митрополит часто говорив у своїх пастирських зверненнях.

Важливою частиною дисертації є дослідження соціальної діяльності Шептицького, зокрема його опіка над сиротами. Він створив сиротинці при монастирях і організував матеріальну підтримку через «Крайовий фонд захисту сиріт імені митрополита Андрея Шептицького». Це показує його турботу про соціальну справедливість і збереження національних цінностей через опіку над найвразливішими категоріями населення.

За результатами дослідження, Л. Крупа робить висновок, що під проводом митрополита Шептицького Українська греко-католицька церква стала національною церквою, яка активно впливала на політичні та культурні

процеси в Україні. Завдяки його зусиллям, УГКЦ не тільки зберегла свою роль у суспільстві, але й стала рушійною силою національного відродження.

Таким чином, дослідження наукової спадщини Любомира Крупи підтверджує його вагомий внесок у вивчення суспільно-політичної діяльності митрополита Андрея Шептицького на зламі XIX-XX ст. Л. Крупа детально розкрив багатогранність постаті Шептицького, підкресливши його роль не лише як церковного лідера, але й як активного учасника суспільних та політичних процесів, що впливали на долю українського народу в цей складний історичний період.

У своїх працях дослідник показав, що митрополит Шептицький відіграв ключову роль у розвитку національної свідомості українців, а також підтримував молодь, культуру та освіту. Особливо важливим є аналіз його екуменічних ідей, спрямованих на об'єднання українських земель і зміцнення національної ідентичності через духовні та культурні цінності. Праці Л. Крупи також висвітлюють складні українсько-польські відносини та роль УГКЦ під час німецької окупації, що дає можливість глибше зрозуміти позицію митрополита в умовах міжнаціональних конфліктів та зовнішньополітичних викликів.

Любомир Крупа зробив значний внесок у розвиток української історичної науки, зокрема у вивчення спадщини митрополита Андрея Шептицького. Його дослідження не лише збагачують наукові знання про історичний контекст діяльності митрополита, але й є важливими для сучасного розуміння ролі церкви в національному відродженні України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Крупа Л. Діяльність митрополита Андрея Шептицького у здобутті та розбудові української держави у першій половині XX ст. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія.* Вип. VIII. Тернопіль: Літопис, 1999. С.14–19.

2. Крупа Л. Участь митрополита Андрея Шептицького в українсько-польських відносинах у 1918–1944 роках. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія.* Вип.10. Тернопіль: Літопис, 2000. С.95–106.

3. Крупа Л. Діяльність УГКЦ під час німецької окупації України з 1941 по 1944 роки. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* / Укл. П.В.Дмитренко, О. Л. Макаренко. К: НПУ, 2000. Ч.3. С.160–171.

4. Крупа Л. Створення та діяльність закладів для сиріт під патронатом митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль: Літопис. 2003. Вип.1. С.73–76.

5. Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. *Наш голос*. видає Асоціація Українців Америки, 2000. Вересень-жовтень, ч.9–10. С.4–5, 8.

6. Крупа Л. Значення християнської родини для нації у творах митрополита Андрея Шептицького. *Тернопільський комерційний інститут. Наукові записки «Матеріали досліджень викладачів інституту, проведені у 2000 та 2001 роках»*. Тернопіль: ТКІ, 2002. С.118–128.

7. Крупа Л. Погляди митрополита Андрея Шептицького на християнську родину. *Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького (27 жовтня 2001 р.)*. Тернопіль: Астон, 2002. С.121–127.

8. Крупа Л. Підтримка митрополитом Шептицьким української молоді у міжвоєнний період ХХ ст. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість»*. У 5 т. Т.2. Київ: Видавництво Європейського університету, 2003. С.196–198.

9. Крупа Л. Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ - першої половини ХХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2003. 20 с.

Крупа Ірина Володимирівна,

дружина Любомира Крупи, заступник начальника Головного управління ДСНС у Тернопільській обл., м. Тернопіль

ЖИТТЯ І БОРОТЬБА ЛЮБОМИРА КРУПИ

Любомир Крупа – освітянин, науковець, історик, громадсько-політичний діяч, політик, кандидат історичних наук, депутат Тернопільської облради, коханий чоловік, найкращий у світі батько. Цей перелік можна продовжувати нескінченно, бо йдеться про винятково надзвичайну людину, багатогранну особистість, працьовитого, творчого та люблячого українця. За своє коротке, але надзвичайно насичене життя Любомир досяг і зробив більше, ніж багато хто з нас за ціле життя.

Любомира я знаю з дитинства, бо жили в одному селі, навчалися в одній школі. Вже тоді він вирізнявся від однолітків своєю надмірною серйозністю, відповідальністю і великою шаною до старших, особливо до своїх батьків.

Змалку був працьовитим, доглядав за садом, городом, домашніми тваринами. Сам визнавав і навіть написав у своїй автобіографії, що є трудоголіком, бо ніколи не сидів без діла: садив, косив, рубав, мурував, багато читав, писав, вишивав – лише не куховарив.

Часто згадую про нього, адже Любомир завжди поруч у моїх думках. Кожен захід вшанування його пам'яті – це величезний стрес і біль, бо говорити про нього у минулому часі важко. Але я розумію, що вшанування наших Героїв є водночас життєво необхідним кроком [5], бо допомагає зберегти їхню силу духу та стійкість, відвагу та самовідданість у нашій пам'яті [5].

Зі словами «Честь – собі, життя – Богу й Україні!» Любомир жив і творив. З першого дня нашого знайомства я знала, що він любитиме мене, але ще більше – Україну і наш народ. І протягом усього свого життя він неодноразово це доводив [2].

Які б посади не займав, завжди був дуже компетентним працівником та керівником, постійно вчився та розвивався, був справжнім лідером й умів працювати з людьми. Любомир був багатогранною особистістю, горів ідеями й умів запалити ними однодумців. У побуті та повсякденному житті відрізнявся скромністю та навіть аскетизмом, абсолютно не мав тяги до розкоші, завжди обмежувався мінімумом речей. Із задоволенням купував лише книги та робочі інструменти.

Любомир з великою турботою та любов'ю ставився до живої природи, особливо до тварин й птахів. Сам майстрував годівнички та шпаківні, пильнував, щоб пернаті завжди мали гостинці, відвідуючи наше подвір'я.

Одне із Любомирових хобі – арборизм, це догляд за деревами, обрізка та чистка їх на висоті, з допомогою альпіністського спорядження, мотузок та малої бензопили. Надзвичайно небезпечне та складне заняття, потребує неабиякого хисту, сили та спритності. Усі вміння, витривалість й велика сила волі стали в нагоді Любомирові в часи перебування у війську та на війні.

Надзвичайно любив Україну, був господарником, багато працював над тим, щоб українська освіта була якісною, відстоював інтереси простих

громадян. На кожному робочому місці, яке обіймав, у першу чергу думав про людей, думав про те, що може зробити для майбутнього нашої нації.

Любомир став на захист держави в перший день повномасштабного вторгнення. «Коли почалася війна, то ми цього навіть не обговорювали. Я по тривозі поїхала на службу, а він відразу поїхав у військкомат. Коли приїжджав на ротацію додому на деякий час, я була дуже схвильована, бо в мене також і син пішов воювати. Коли я вже в тому відчаї його спитала: «Любчику, ти мав три броні, а не одну: науковець, директор школи, депутат обласної ради». Він просто глянув на мене, як завжди, примружив око, а він умів дуже гарно посміхатися, і сказав: «Ну, Ірочко, ти ж за такого заміж би не вийшла» [4].

«Коли звільняли Київщину від окупантів, весь Інтернет облетіла фотографія тіла загиблого бійця, який не був похоронений і не був належно вшанований. Багато зараз є таких бійців. Коли наші звільнили цю територію, тоді ексгумували це тіло. І фотографія була така: рука, синьо-жовтий браслет. Тоді всі дуже зворушливо сприйняли ту фотографію. А мій Любомир взяв її собі на сторінку, сфотографував свою руку з кулеметом. І там був браслет, який сплів йому наш син. Синьо-жовтий браслет. Любомир написав: «На місце одного стануть сотні». Боротьба ще триває. Він вірив, що на місце полеглого стануть сотні живих, сильних і непереможних» [4].

У перші дні війни в Україні на Тернопільщині почали формуватися добровольчі батальйони територіальної оборони, куди вступали люди різних професій. Їх об'єднувало бажання звільнити рідну землю від ворога. Серед них був і мій Любомир. У фейсбуці він закликав: «Без вагань! Разом до боротьби за незалежність і соборність України! Долучайтеся! Замордовані наші предки московським звіром кличуть до боротьби!»

Ще нещодавно він захищав Україну від загарбників на Донеччині, відтак перебував на Харківщині. Разом з побратимами – уродженцями Тернопільщини, звільняв українські території від окупантів. Щоб краще виконувати бойові завдання бригаді, в якій служив Любомир, був потрібен квадроцикл, адже такий вид транспорту чи не найкраще підходить для

бездоріжжя. І я розпочала збір коштів, зазначивши: «Бригада мого чоловіка базується в лісах, окопуються на територіях, де нема доріг, тому доводиться носити все на плечах. Кожен день на передовій – велике випробування для воїнів. Ми спільно можемо підтримати їх матеріально і духовно. Внесок кожного – важливий». Також я ділилася: «У Любомира – бойовий настрій і непохитна віра в Перемогу. Час від часу телефонує, коли є зв'язок. Ніколи не скаржиться на труднощі. «Дякувати Богу, все добре». Молюся і вболіваю за чоловіка і за сина, за всіх наших захисників. Вірю, що Господь допоможе нашим мужнім воїнам звільнити рідну землю від російських окупантів» [6].

Згодом, констатую про те, що бої тривали цілодобово. Воїни не мали їжі, вони не мали води. Але Любомир все одно мені писав, що в нього все добре. Хоча потім побратими розказували, що добре не було. Він кілька годин мав на перепочинок і просто написав: «Цілую, я йду спати» [3].

Отже, Любомир вступив у лави тероборони у 2019 році, ще до повномасштабного вторгнення. Вважав, що кожна людина має захищати свою землю, проходив навчання та збори, закликав усіх тренуватися та здобувати військовий вишкіл, адже знав, що ворог не спить.

І не помилився...

Зазначу, що під час сесії Тернопільської облради мені передали для Любомира Почесну відзнаку голови Тернопільської обласної ради і нагрудний знак за особливий внесок у розвиток Тернопільської області та України посмертно. Як зазначив Володимир Болещук: «Любомир Крупа служив у 105 бригаді і йому привезли нагороду від обласної ради, яку хотіли вручити у присутності військовослужбовців. Любомир тоді відмовився, сказавши, що йому буде незручно те, що до нього привертають таку увагу. Він так відповів, тому що завжди був скромним. Сказав: «вручіть мені цю нагороду по закінченню війни». І ми привезли її назад...»[1].

Рис. 2. Почесна відзнака голови Тернопільської обласної ради і нагрудний знак за особливий внесок у розвиток Тернопільської області та України Л. Круні посмертно [1]

У соціальних мережах Любомир писав: «У кожного свій фронт. Не чекайте закінчення війни – працюйте» [3]. 20 вересня 2024 року минуло 27 років з того дня, як ми сказали: «Поки смерть не розлучить нас!» А вона й не змогла! І не зможе! Ніколи!

Рис. 2. Ірина та Любомир Круні

Любомир... Надзвичайна людина з багатим досвідом у різних сферах – політиці, освіті, громадській діяльності та науці. Він був розумним, амбітним і мав великі плани та ідеї для розвитку своєї країни. На жаль, усе це зруйнувала війна...

З величезною любов'ю та теплом закликаю: «Тримаймо стрій!». Я слідом за чоловіком тримаю цей стрій, так само, як і наші сини, Володимир і Святослав. Разом, ми продовжуємо його шлях і боремось за майбутнє нашої рідної землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дружині полеглою воїна Любомира Крупи передали нагороду. URL: <https://svoboda.te.ua/druzhyni-poleglogo-voyna-lyubomyra-krupu-peredaly-nagorodu/> 27.06.2024.
2. «Жив для України, помер за Україну»: у Тернополі вшанували пам'ять Героя Любомира Крупи. URL: https://teren.in.ua/news/zhiv-dlya-ukrayini-pomer-za-ukrayinu-u-ternopoli-vshanuvani-pam-yat-geroya-lyubomira-krupi-video_402259.html
3. Жив як Людина, помер як Герой: у Тернополі вшанували пам'ять загиблого на війні Любомира Крупи. URL: <https://nday.te.ua/zhyv-iak-liudyna-pomer-iak-heroy-u-ternopoli-vshanuvani-pam-iat-zahybloho-na-viyni-liubomyra-krupu/> 23.03.2024.
4. «Мав три броні, але пішов воювати»: дружина, побратим і друзі про загиблого депутата Любомира Крупу. URL: <https://suspilne.media/ternopil/712452-mav-tri-broni-ale-pisov-vouvati-druzina-pobratimi-ta-druzi-pro-zagiblogo-deputata-lubomira-krupu/>
5. На презентації книги Любомира Крупи одногрупники і викладачі поділилися спогадами про нього. URL: <https://te.20minut.ua/Podii/na-prezentatsiyi-knigi-lyubomira-krupi-odnogrupniki-i-vikladachi-podil-11922972.html>
6. Тернополяни передали квадроцикл для ЗСУ. URL: <https://galas.te.ua/2022/10/ternopoliany-peredaly-kvadrotsykl-dlia/> 17.10.2022.

УДК 378.09 (477.83)

Магера Тетяна Володимирівна,

методист, в.о. заступника директора з науково-педагогічної та виховної роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮБОМИРА КРУПИ

*У кожного свій фронт!
Не чекайте закінчення війни – працюйте!
Любомир Крупа*

Культурно-просвітницька діяльність завжди займала чільне місце у житті Любомира Крупи. Ще зовсім юним хлопцем він брав участь у «Ланцюгу єдності», був учасником акції у Тернополі на підтримку голодування студентів у Києві («Революції на граніті»). Під керівництвом Ігоря Герети здійснював розкопки археологічної пам'ятки Черняхівської культури у с. Чернелів-Руський. Один із організаторів та перший голова студентського науково-пошукового товариства «Забуті могили» (1989–1991), очільник товариства «Обереги» (1995–1998), координатор студентського дискусійного клубу «Діалог», член УНА-УНСО, культурно-просвітницького товариства «Вертеп». Співпрацював із Інститутом національного відродження України (від 1995), очолював його історичну секцію (від 2002) [2].

Неабиякий вплив на подальший життєвий вибір Любомира Крупи, включаючи цінності, переконання, характер, способи поведінки та сприйняття світу, мало середовище, у якому він зростав. Любомир Левкович Крупа зі славної родини: відомих в області поета, громадського діяча – Левка Крупи та філологині, доцента Марії Крупи. Зі слів мами Любомира Крупи – пані Марії дізнаємось, що дідусь Любомира по батьковій лінії був в УПА, воював в лісах Бережанщини, на подвір'ї Крупів була криївка, дідусь по матері Левка Крупи – січовий стрілець. У батьківському домі завжди збиралась прогресивна молодь, щоб поспілкуватися: ділилися думками та планами на майбутнє, читали поезії, записували спогади очевидців, вивчали стародавні пісні, відроджували звичаї та традиції українського народу, проводили репетиції та готувались до заходів із нагоди знаменних дат. Як зазначає пані Марія Крупа: «Наші Любомир і Наталя зростали в патріотичному середовищі, ми не ховали від них українськості, нічого не боронили. Донька долучилася до організації «Вертеп», яка перша занесла в педінститут український стяг. Любомир пішов в об'єднання «Забуті могили», в УНА-УНСО» [3]. Згодом до молодіжного товариства «Вертеп» приєднався і Любомир, якому на той час було лише 14 років. У 1989 році він зіграв роль козака у різдвяному вертепі.

Любомир Крупа завжди захоплювався історією, культурою рідного краю, вивченням і відродженням народних традицій, обрядів, ігор, промислів, свят. У 1994 році прийняв «вертепівську присягу» та офіційно став членом молодіжного культурно-просвітницького товариства «Вертеп». Вихід із вертепом, нині є звичним і невід'ємним атрибутом Різдвяних свят, 30 років тому був під суворою забороною. Та молодь вирішила об'єднатися, відродити давні українські звичаї й організувати вертеп. Відтак і свою організацію нарекли «Вертепом». Культурно-просвітницьке товариство виникло в середовищі студентів Тернопільського державного педагогічного інституту. Його внесок у відновлення та поширення традицій – великий. Без «Вертепу» не було б тієї важливої просвітницької роботи на початку 1990-х, не було б і великої частки культурного Тернопілля [4].

Тернопільське культурно-просвітницьке товариство «Вертеп» засноване в 1988 р. (дата офіційного затвердження: 23 лютого 1989 р.), учасниками «Вертепу» є понад 200 осіб. У середовищі «вертепівців» утворилося більше 20 подружніх пар. Метою діяльності є поширення серед молоді української національної ідеї; дотримання народних звичаїв та обрядів українців; виховання в українській молоді активної громадянської позиції для розбудови Української Держави. Тернопільський «Вертеп» став своєрідним ядром культурного й політичного життя свідомої місцевої молоді. Його члени завжди були в перших рядах усіх заходів і акцій, спрямованих на здобуття, а відтак й утвердження української незалежності [1].

Не усі молоді люди витримували випробування, щоб стати «вертепівцями». Відповідно до основних положень Статуту організації обирали патріотично налаштованих громадян, які мають активну громадянську позицію, тих, хто готовий працювати задля відновлення в нашого народу національної свідомості і любові до України, добре знати правдиву історію України, дбати про чистоту української мови, викорінювати суржик із повсякденного вжитку, виховувати дітей та молодь на засадах українського патріотизму, духовності та культури; берегти українську пісню, наш неоціненний скарб, не плазувати

перед низькопробною зарубіжною музикою; не соромитися української вишиванки, своїм власним прикладом популяризувати її серед дітей та молоді; брати активну участь у житті товариства «Вертеп»; своїм негідним вчинком не плямити імені товариства «Вертеп».

Саме слово «вертепівець» стало називним, означаючи людину, яка передусім щиро віддана національній ідеї, а також добре знає, високо цінує і талановито «несе в маси» історію та культуру свого народу» [1]. Саме таким взірцем активної громадянської позиції, патріотизму, відданості національній ідеї, націоналістом був Любомир Крупа.

Любомир Крупа спільно з іншими учасниками культурно-просвітницького товариства «Вертеп» брали участь у різноманітних заходах. Зокрема, Великодніх гаївках у гідропарку м. Тернополя за участю товариства Лева (м. Львів), в упорядкуванні могил січових стрільців на кладовищі у м. Тернополі, поїздці на ст. Крути та виступі у військовій частині Житомира, організації виставки матеріалів експозиції «Забуті могили» у Тернопільському краєзнавчому музеї, заходах із нагоди УПА, ЗУНР. У 1991 році, саме в час проголошення відновлення державності України, спільно з однодумцями Любомир Крупа організував експедицію «Забуті Могили». Від села до села, від хати до хати, збирали спогади в учасників і очевидців українських військових подій, а ще вели пошук і реєстрацію могил загиблих воїнів. На той час, дякували ще живим січовим стрільцям і воякам УПА та іншим українським бійцям. Також Любомир зробив неабиякий внесок у відродження звичаїв та традицій у рідній Великій Березовиці, організовував гаївки, різдвяний «Вертеп» тощо.

На початку 90-х тернопільський «Вертеп» не раз виїжджав до східних областей України, де для багатьох людей різдвяні вистави ставали справжнім відкриттям, своєрідним культурно-історичним «лікнепом» чи ковтком національної духовності. Учасники товариства їздили з концертами всією Україною та за її межами і несли українську пісню, брали участь у мітингах,

громадсько-політичних акціях. Філії товариства діяли навіть у Запоріжжі та Херсоні [5].

Упродовж усіх цих років «вертепівці» продовжували громадську роботу задля утвердження української культури, популяризації народних традицій, утвердження Української держави. Вони були активними учасниками Революції на граніті у 1990 році, Помаранчевої та Революції Гідності, організували широкий волонтерський рух на підтримку українських воїнів, а дехто став воїном-захисником держави [4].

Серед «вертепівців»-воїнів, захисників України, був Любомир Крупа, який після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну добровільно вступив до 105 бригади тероборони та мужньо захищав Україну від російських окупантів. Загинув 23 березня 2023 року на Харківщині.

Любомир Крупа завжди був доброзичливим, чесним, сміливим, незламним, із великою вірою та патріотичним духом, цілеспрямованим, життєрадісним, багато читав, досліджував історію свого краю, постійно самовдосконалювався. Таким він залишиться для усіх, хто його знав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Вертеп» назавжди: у Тернополі урочисто відзначили ювілей унікального товариства. *Україна молода*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3426/164/130793> (дата звернення: 18.09.2024).
2. Крупа Любомир Левкович. URL: Вікіпедія https://uk.wikipedia.org/wiki/Крупа_Любомир_Левкович (дата звернення: 18.09.2024).
3. Крупа Марія. Найкращі сини віддали життя за волю України, а ми мусимо збудувати її муравлиною працею. *Сільський господар. Спеціальний випуск, приурочений 30-ій річниці відновлення державності України*. 2021 р.
4. Ми родом з «Вертепу». *Свобода*. URL: <https://svoboda.te.ua/my-rodом-z-vertepu/> (дата звернення: 20.09.2024).
5. Шимків Н. М., Шимків П. М. Літопис товариства «Вертеп». Вид 2-ге, доповн. Тернопіль : Тов «Терно-граф», 2019.144 с.,іл.

Ятищук Оксана Василівна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

СТУДЕНТ ЛЮБОМИР КРУПА: СПОГАДИ КУРАТОРА

Сьогодні я хочу поділитися з вами своїми спогадами про Любчика (саме так я його називала) Крупу – одного з наших студентів-випускників, який залишив помітний слід не лише у моєму житті, а й у житті кожного, хто його знав. Назавжди залишився він у моїй пам'яті чудовою людиною, справжнім патріотом, вірним другом і товаришем, врешті-решт – ідеальним студентом. До цього часу не можу душею сприйняти слово «був» стосовно нашого Любчика. Я ніколи не називала його офіційним іменем «Любомир», а завжди – Любчик. Моя донька, яка на той час була ще зовсім маленькою, якось мене запитала: «Мамо, а чому ти Крупу любиш найбільше в групі?» На мій здивований погляд вона відповіла: «Ну, всіх ти називаєш Інна, Оксана, Богдан, а Крупу Любчиком? А мені ти так само кажеш любчик мій». У неї це ім'я викликало певні асоціації. І не дарма. Напевне, на рівні дитячої підсвідомості вона відчувала ту життєдайну енергію, яку випромінювала його світла душа. Важко сприйняти те, що ця світла душа пішла у засвіти. Спогади, спогади, спогади... Саме вони не дають до кінця сприйняти як реалію, те, що нашого Любчика уже немає серед нас, що він уже не зателефонує, не запитає: «Як справи у Вас, мамцю (це так називали мене мої хлопці, і я підозрюю, що таке звертання придумав та ініціював саме Любчик). Важко, надто важко, без тебе нам усім, наш любий Любчику.

Спогади, спогади, спогади... Багато чого було, і різного. За час своєї професійної діяльності довелося працювати із багатьма студентами, але групу № 1 студентів-істориків 90-х років вважаю особливою. Декілька слів стосовно того, як то було бути куратором студентів-істориків у дев'яностих роках. Це щось нагадувало ситуацію, коли сидиш на пороховій бочці й граєшся

сірниками. Робочий день міг розпочинатися о 7 годині ранку і закінчуватися далеко за північ. А що чекати від цього дня, напевно, знав лише Господь Бог. Мої історики були активними членами майже всіх політичних, громадських, молодіжних організацій, які існували на той час у Тернополі та Україні загалом. А це далеко не завжди знаходило схвальний відгук у тодішнього університетського, та й, навіть, міського начальства. То ж мої візити у міліцію, суди та інші організації були частішими, ніж того б мені хотілося. Якщо взагалі хотілося. Студенти брали участь у різноманітних культурних і соціальних заходах, організовуючи конференції, круглі столи та інші форми обговорення актуальних питань. Це був час становлення студентського самоврядування та громадських організацій. Молодечий запал, енергія, прагнення до самовираження, юнацьке бажання змінити увесь світ – ось чим жили у цей непростий час мої студенти, мої діти, як я їх називала і називаю досі. І зазвичай, лідером у цьому всьому був студент Любомир Крупа, наш Любчик. Часто себе запитую, виходячи з досвіду прожитих років, чи погодилася я б зараз бути куратором такої групи? Напевно б вже мала певні перестороги. А тоді чи вік відіграв свою роль, різниця між мною і наймолодшим членом нашої групи Лесею Алексієвець була 13 років, а з найстаршими хлопцями – 3-4 роки; чи харизма кожного члена групи, що не студент – Особистість. Але з ними було завжди цікаво, як в навчанні, так і під час відпочинку, у побуті.

Коли я вперше зустріла Любчика, то мене вразили його ентузіазм та бажання вчитися. Він завжди був готовий ставити запитання, шукати нові знання та ділитися своїми думками з іншими, умів знайти нестандартні рішення і мотивувати інших. Але найголовніше – це загострене почуття справедливості. Саме це відразу я побачила у цьому на той час ще не надто відомому мені юнакові. Не по роках серйозний, вдумливий, розсудливий – саме таким пам'ятаю нашого Любчика-студента. Щирість і відкритість, якась втаємниченість і навіть скритність, серйозність і грайливість, гумор і суворість – усе це єдиним конгломератом уживалося у цьому студентові. Він міг гостро розкритикувати за щось одногрупника, а через декілька хвилин уже жваво

говорив з ним жартуючи і говорячи про буденні речі. Також не можу не згадати про його доброту та підтримку однокурсників загалом. Він завжди був готовий прийти на допомогу, поділитися порадами чи просто вислухати, допомогти не тільки у навчанні, але навіть у побуті, поділитися усім чим міг. Його позитивна енергія заряджала всіх навколо. Ці риси завжди залишалися із ним. Уже навіть перебуваючи на державній службі, займаючи високі пости, він ніколи не залишався байдужим до проблем своїх друзів, завжди прагнув допомогти. І я, до речі, так само не була виключенням. Він чи не єдиний з моїх студентів-випускників, які займали високі посади, мали високі чини, не обіцяв «золотих гір», як інші, а визнавав про певну ситуацію (деколи навіть і не від мене) і вирішував її. Потім ще міг насваритися, чому не сказала, чому не звернулася.

І ще один момент, про який я не можу не згадати. Подивіться на світлину Любчика на екрані. Посмішка. Посмішка не лише на обличчі, посмішка завжди була у нього в очах. Очі завжди сяяли щастям.

А тепер ще декілька слів хочу сказати про Любчика як науковця. Він глибоко вірив у важливість національної ідентичності та історичної пам'яті для майбутнього України. Він активно популяризував українську спадщину, показуючи, як історичні події формували національний характер та культурні цінності. Його роботи покликані надихати молодь на вивчення власної історії та усвідомлення своєї приналежності до українського народу. Його знання, його розум, його дух справжнього громадянина і патріота були тим джерелом, яке стало першоосновою національної ідентичності для багатьох його однолітків та наступних студентських поколінь. І не тільки студентських. Я вважаю, що Любчик став своєрідним символом справжнього студента-історика, передового бійця за національні ідеї, патріотизм, українську націю, консолідоване суспільство, Україну загалом.

Любчик не тільки теоретично обґрунтовував усе це, він робив усе це: брав участь у громадських ініціативах, що сприяють розвитку патріотизму та національної свідомості, щоденно, щогодинно жив, думав і трудився заради рідної нації та держави. Його любов до України проявлялася у всіх аспектах

життя – від досліджень до виховання молодого покоління, яке має пишатися своєю історією та культурою.

Любомир Крупа залишив по собі теплі спогади у серцях всіх, хто його знав, і я горджуся, що мала можливість бути його куратором.

Любий Любчику, завжди пам'ятатимемо про тебе.

УДК 477

Гринюка Богдан Михайлович,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Комунального закладу Львівської обласної ради «Адміністрації історико-культурного заповідника «Давній Пліснеськ» (м. Львів), вчитель історії Тернопільської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 22, м. Тернопіль;
Гринюка Христина Миколаївна,
вчитель історії Тернопільської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 22, м. Тернопіль

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОГО ЛІКАРЯ АНДРІЯ МІСЯЦЯ (1977–2022 РР.)

Анотація: У статті досліджено життєвий шлях та діяльність українського лікаря та військового медика Андрія Васильовича Місяця (1977–2022 рр.) – мешканця с. Крогулець Чортківського району Тернопільської області.

Ключові слова: Андрій Місяць, Крогулець, військовий лікар, АТО, Дебальцеве, Охтирка, російсько-українська війна.

Знання історії рідного краю впливає на формування національної свідомості, а розвиток сучасної науки неможливий без осмислення й усвідомлення досвіду минулого. У цьому контексті важливий інтерес для історичної науки становить дослідження життєвого шляху науковців, політиків,

Андрій Місяць

лікарів, релігійних осіб, військових та інших видатних діячів. Серед них значної уваги заслуговує постать Андрія Місяця – лікаря та військовослужбовця Збройних Сил України, мешканця с. Крогулець Чортківського району Тернопільської області.

Народився Андрій Васильович Місяць 1 січня 1977 р. у с. Крогулець Васильковецької громади Чортківського району Тернопільської області в сім'ї Ганни Іванівни та Василя Степановича Місяця (фото 1). Батьки працювали в місцевому колгоспі «30-річчя Радянської України»: мати на посаді бухгалтера, а тато – водієм [4; 5]. Значний вплив на формування світогляду й громадянської позиції Андрія мала мати Ганна. Саме вона завдяки цілеспрямованому та безперервному вихованню виростила в синові всебічно розвинену особистість й високоосвіченого інтелектуала. Вплинули на світогляд хлопця також дідусь Іван Ількович та бабуся Стефанія Іванівна Рога, які у міжвоєнний час здобули освіту в Копичинецькій гімназії. Вони виховували Андрія в дусі любові до української мови, культури, релігії та традицій українського народу. Дідусь з бабусяю навчили внука патріотичних віршів, прищепили хлопцю любов і вірність до сім'ї та Батьківщини – України. Так, одного разу в гості до сім'ї Місяць і Рога прийшла родичка Ольга Савка, яка запитала: «Хто ти, хлопчику?», на що малий Андрій відповів їй віршиком:

«Українець молодий!

Український я юнак,

лев і тризуб – то мій знак!

Я – сокіл, я – бистрозуб,

синьо-жовтий мій прапор.

Нам допоможе серед бурі

Господь Бог і Святий Юрій» [6].

У с. Крогулець А. Місяць відвідував садочок та навчався в Крогулецькій восьмирічній школі. Ще змалечку він мав навики до малювання, але мрією

Андрія було опанувати професію лікаря. Тому після закінчення 9 класу (1992 р.) юнак вступив у Чортківське медичне училище. Будучи здібним і кмітливим хлопцем, продовжив навчання й успішно закінчив Тернопільський національний медичний університет ім. Івана Горбачевського за спеціальністю «Лікувальна справа» та здобув кваліфікацію лікаря, а далі проходив інтернатуру зі спеціальності «Хірургія» (1996–2002 рр.).

Після завершення вищого навчального закладу А. Місяць короткий час працював сімейним лікарем у с. Коцюбинці, а потім – лікарем-психіатром в Копичинецькій виправній колонії. Однак після її закриття зайняв посаду лікаря-нарколога в Гусятинській районній лікарні [4].

Значне місце у житті А. Місяця займала громадська діяльність, зокрема активна участь в подіях Революції гідності. У 2014 р. під час третьої хвилі мобілізації А. Місяця призвали до військової служби. Залишаючи в с. Крогулець дружину Ліду та сина Антона, він сказав: *«Хто, як не я, це мій обов'язок насамперед перед моїм сином...»* [7]. В результаті розподілу Андрій потрапив у медичну роту 128-ї окремої гірсько-штурмової Закарпатської бригади. За час військової служби він врятував життя українським військовослужбовцям у найгарячіших точках Антитерористичної операції на сході України – Станиця Луганська, Щастя та Дебальцеве. Саме там доля звела А. Місяця з лікарем-хірургом із Закарпаття – Олександром Данилюком (28 грудня 1988 р. н.). Їх команда з 14 медиків рятували поранених та творила *«дива»* на фронті. Пізніше з сумом про ці події згадував Андрій: *«Було страшно. Свист куль над головами, вибухи гранат і розриви мін поруч. Однак швидко опановуєш себе, думаючи лише про тих, хто потребує твоєї допомоги. Під шквальним вогнем противника, міцно зціпивши зуби, виносили поранених з поля бою; в одного відірвана рука, в іншого – нога (за вбитими поверталися пізніше). Доправляли поранених в Артемівськ (тепер м. Бахмут – автор) у центральну лікарню так званою дорогою життя, яка пізніше перетворилася на дорогу смерті. Адже не раз наражались на небезпеку, потрапляючи під мінометний обстріл. Їхали з відчиненими дверцятами, щоб під час руху можна*

було вистрибнути. І так по декілька разів на день. Що пережили, знає лише Бог» [7].

Найважче на війні А. Місяцю було під час оточення та боїв за Дебальцеве (21 січня – 18 лютого 2015 рр.). Через наступ росіян та постійний мінометний і артилерійський обстріл бліндаж став операційною для поранених українських військовослужбовців. Андрій в інтерв'ю журналістам згадував, що «так розпочалася «окопна» хірургія. Операційним столом стали лежачки, операційними лампами – світлодіодні китайські ліхтарі, хірургічними інструментами – вміст лікарської сумки Данилюка, ампутаційною пилою – шмат листової пилки для металу, кусачками – кліщі для електродів.

Уже в перший день оточення ми довідалися, як по-звірячому були розстріляні наші колеги-медики з медроти Нацгвардії. Вони рятували життя побратимів, везучи їх в Артемівськ (про оточення їм ніхто не повідомив), і наразилися на окупантів у Логвинові. Ця звістка приголомшила всіх, однак додала нам сил. Ми ще більше усвідомили, що ворог наш – смерть, тому за життя бійців ми повинні боротися не менше, ніж вони відстоюють нашу незалежність. У надзвичайно важких умовах проводили операції. Кількість поранених дедалі зростала, більшість із них була в критичному стані. Не завжди достатньо було медикаментів і необхідних засобів. Доводилось працювати без світла, час від часу прикриваючи собою поранених від землі, яка сипалась від обстрілів та по кілька годин стояти на колінах. З кожним новим пораненням і загиблим з'являлася думка, що наступним можеш бути ти. Коли сипали «Гради», ми не раз прощались із життям, але зігрівали й давали надію молитва і нестримна віра в перемогу. А ще ми пам'ятали, що нас чекають удома.

Коли надворі був 20-градусний мороз, виникали проблеми з водою, їжею, ліками, не кажучи про суто людські потреби. Ситуація постійно загострювалась, поранених не було де розмістити. Вони сиділи, лежали, висіли один на одному, в усіх підключені інфузійні системи, дехто без ноги, без руки, із розсіченою головою, з відкритим переломом стегна, звідки виступала кістка.

При такій картині серце розривалося на шматки, кров холола в жилах і ридала душа: молоді, красиві хлопці до невпізнання спотворені.

Бомбардування «Градами» частішали. Тіла загиблих вкривали територію біля бліндажа. Спроби прорвати кільце і вивезти поранених не вдавалися. У ворога не було нічого святого. Він наводив артилерію на нас, як не дивно, саме в момент, коли ми починали евакуацію. Виникала паніка. Одні поранені просили їх вбивати, щоб не мучились, інші благали не залишати.

Ви не уявляєте, що творилося в наших душах. Ми трималися і як могли підбадьорювали наших бійців. Голодні, спрагли, брудні під звичну цілодобову канонаду важкої артилерії, притулившись один до одного, разом із пораненими втомлено засинали з думкою, що завтра буде краще. А воно, завтра, на жаль, було ще гіршим. На день по 10–15 поранених, вбитих. Знову сортували, знеболювали, оперували, ампутували, складали тіла в чорні целофанові мішки, які вже закінчувалися.

На фото зліва-направо лікар-асистент Андрій Місяць, анестезіолог Михайло Ткачук, поранений Сашко Тарасюк та хірург Олександр Данилюк (лютий 2015 р.)

Назавжди залишиться в пам'яті, як оперувати останнього пацієнта «окопної» хірургії Сашка Тарасюка з Волині, в якого майже не було шансів вижити – серйозне поранення в живіт із сильною внутрішньою кровотечею. Печінка і шлунок розірвані навпіл,

підшлункова залоза розбита, осколок застряг у хребті. Оперували без апарата штучного дихання, без відсмоктувача крові (вибирали її пластмасовим стаканчиком), без електроножа та спеціальних голок і ниток.

Три із чотирьох годин, які тривала операція, хлопець був у свідомості, оскільки препаратів для наркозу більше не було. Однак він – молодець, витримав усе і вижив...» [7]. Цікаво про цю складну «окопну» операцію записав у спогадах побратим-хірург О. Данилюк: «Коли напруження під час

операції сягає апогею, я сварю Місяця (мій асистент, лікар-нарколог) за те, що рукави його вовняного светра постійно залазять у живіт пораненого. Для мене, як і для кожного хірурга, стерильність під час операції понад усе, а тут у рану раз по раз потрапляє светр!» [3]. До речі, вовняний светр Андрій отримав від матері Ганни, яка передала одяг, щоб син не мерз в окопі та бліндажі (фото 2).

«Неймовірним було те, що коли ми вирішили одразу після операції зробити знімок (причому єдиний за час оточення), Сашко (Тарасюк – автор) зумів підвести голову й скласти пальці у знак перемоги V. Це був прояв великої сили волі й жагуче бажання жити... Нам довелося пережити різні моменти, розуміючи, що життя на війні жертовне, нематеріальне. Нас єднали колективізм, братерство та ідея перемоги. За всі дні в оточенні ми не отримали жодної підтримки, хоча б найнеобхіднішими медикаментами (волонтерські запаси закінчувалися). Здавалось, нас покинули, забули. Єдиний вихід – вириватися з оточення самотійно. Це був відчайдушний прорив із пекла. Кожен метр був ціною в життя. Лише коли добралися до знаку Артемівськ, дихнули на повні груди. Кинулись в обійми один одного. Яке щастя – вижити! На жаль, багато не дочекались цієї миті. Серед них наш водій Володя Дідух із Бережанищини» [7]. Зі слів матері Ганни, Андрій говорив, що 18 лютого 2015 р. – день виходу з Дебальцевського котла – став для нього другим днем народження [5].

Згодом О. Данилюк про побратима-медика А. Місяця сказав, що *«з ним не страшно піти в розвідку, він не підведе, не зрадить. Бо кожен, хто побував там, щоразу заглядаючи у вічі смерті, по-іншому оцінює життя, сприймає світ, в якому так багато бруду, прагне кардинальних змін і здатен усе змінити на краще заради достойного майбутнього» [7].*

Після демобілізації А. Місяць пішов працювати до КНП «Гусятинська комунальна районна лікарня», а впродовж 2018–2021 рр. був її очільником. В закладі серед колег-медиків мав повагу й авторитет та старався допомагати усім, хто звертався. Зі слів сестри Руслани Федорович: *«Був Людиною із*

великим серцем... Андрій часто казав нам: «Як тільки буде потрібно, я знову піду на війну!». Мама наша плакала, хвилювалася, а він їй: «Мамо, ти ж сама нас виховала такими патріотичними і небайдужими, то інакше бути не може» [10].

Зі слів рідних, А. Місяць часто казав, що знайшов себе в професії військового лікаря. З вересня 2021 р. він пішов служити в ЗСУ й був направлений до м. Охтирка Сумської області. Там у званні капітана медичної служби працював начальником медичного пункту 91-го окремого Охтирського полку підтримки (91 ОПП, військова частина А 0563 – формування інженерних військ у складі Сухопутних військ України). Зі слів матері, Андрію місто Охтирка припало до душі через красиву природу, річки та велику кількість пам'яток.

24 лютого 2022 р., у день вторгнення російських військ на територію України, А. Місяць перебував у військовій частині на Сумщині. Тому він виконуючи присягу на вірність і захист народу України долучився до героїчної оборони м. Охтирки. Однак, 26 лютого о 13:55 російськими військами було здійснено авіаудар по території військового містечка 91 інженерного полку. Перша вакуумна бомба влучила в будівлю казарми, а друга – санітарну частину, де лікарі надавали допомогу пораненим. Внаслідок російського бомбардування загинув А. Місяць та ще 70 солдатів і офіцерів ЗСУ [9, с. 104]. Андрій до останнього подиху рятував у госпіталі поранених військовослужбовців та віддав життя за Україну.

З м. Охтирки тіло загиблого героя вивезли машиною швагро Віктор Шастків та водій з м. Копичинці. Вночі з 8 на 9 березня траурний кортеж прибув у с. Крогулець, де вийшли небайдужі односельчани. Панахида за А. Місяцем відбулася 9 березня о 17 год, а 10 березня чин похорону о 12 год [2]. Попрощатися й віддати шану загиблому герою України прийшли родичі, односельчани, колеги-медики, військовослужбовці та мешканці навколишніх сіл. В Андрія залишилися мати Ганна, дружина Ліда, син Антон та сестра Руслана.

За життя А. Місяць отримав за заслуги перед Батьківщиною нагрудний знак «Дебальцеве-2015» та був відзначений орденом «За мужність» III ступеня (17 червня 2016 р.), а також медалями «Учасник АТО», «За жертвність і любов до України» (2016 р.), «Знання, серце, душу – людям» (медаль до Дня медичного працівника України). Посмертно був нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня (5 травня 2022 р.) та отримав посмертно звання «Почесний громадянин міста-героя Охтирки» (10 квітня 2024 р.) та «Почесний громадянин Тернопільської області» (27 липня 2024 р.) [8; 1].

Андрій Місяць віддав найдорожче – своє життя, щоб ми українці могли жити у вільній Україні. Вічна слава Герою!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 20 уродженцям Тернопільщини присвоєно звання «Почесний громадянин Тернопільської області» (посмертно). URL: <https://tor.gov.ua/list/?type=view&id=20055>.
2. Белякова І. «Ми досі не можемо повірити. Велика біда у нас...» – прощаються із загиблим військовим медиком Андрієм Місяцем. URL: <https://te.20minut.ua/Podii/mi-dosi-ne-mozhemo-poviriti-velika-bida-u-nas--proschayutsya-iz-zagibl-11534730.html>.
3. Данилюк О. Історія однієї криївки. Вихід із Дебальцевого очима фронтового лікаря. URL: <https://focus.ua/long/345898>.
4. Інтерв'ю з Русланою Федорович.
5. Інтерв'ю з Ганною Місяць.
6. Інтерв'ю з Ольгою Савкою (02. 12. 1940 р. н.).
7. Історія про тернополянина, який рятував бійців з вогню і з того світу. URL: <https://www.0352.ua/news/1736761/istoria-pro-ternopolanina-akij-ratuvav-bijciv-z-vognu-i-z-togo-svitu>.
8. Місяць Андрій Васильович. URL: <https://sumymemory.gov.ua/database/rosiisko-ukrainska-viina/31729->.
9. Подобна Є. Форпост Охтирка. Харків, 2023. 222 с.
10. У боях під Охтиркою загинув лікар з Тернопільщини Андрій Місяць. URL: <https://nova.te.ua/statti/u-boyah-pid-ohtyrkoyu-zagynuv-likar-z-ternopilshhyny-andrij-misyats/>.

УДК 94 (477)

Кузнєцова Надія Василівна,
вчитель музичного мистецтва
Тернопільського ліцею № 21 –
спеціалізованої мистецької школи
імені Ігоря Герети, м. Тернопіль

МИСТЕЦЬКИЙ ФРОНТ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Війна – це завжди руйнування, знищення, смерть. Культура, мистецтво – це творіння, життя. Сьогодні, під час російсько-української війни, кожен українець боронить свій фронт: і не лише військовий, волонтерський, гуманітарний чи інформаційний, а й фронт мистецький. Мистецтво завжди було зброєю, тим паче під час війни. Тому пензлем, словом, музичним інструментом, піснею озброїлись українські митці, щоб не тільки зберегти, але й поширити українську культуру [5]. Сьогодні творчі люди України тримають український мистецький фронт.

10 травня 2014 року співробітники російських окупаційних силових структур затримали Олега Сенцова в Сімферополі. Йому було пред'явлено звинувачення у підготовці терористичного акту. Олег Сенцов – український кінорежисер, сценарист та письменник, громадський активіст, військовослужбовець. Це митець, який став символом опору [4]. Його творчість, хоча й була обмежена умовами ув'язнення, стала потужним голосом протесту проти російської агресії та символом незламності українського духу.

Олег Сенцов – талановитий письменник. Його твори, створені у в'язниці, пронизані глибоким філософським змістом та гострою соціальною критикою. Романи, новели, есе – все це свідчить про його неабиякий талант і бажання ділитися своїми думками зі світом. Його книжка-щоденник «Хроніка одного голодування. 4 з половиною кроки» (2020), яку він почав вести у 2018 році – на третій день після того, як оголосив безстрокове голодування з вимогою звільнити українських політв'язнів, була опублікована не лише українською, але й німецькою, англійською, французькою та польською мовами. Незважаючи на моральний тиск і фізичне виснаження, відверто і різко фіксував свої тюремні будні в російській в'язниці. Сенцова часто називають «в'язнем совісті». Його безстрокове голодування стало потужним інструментом тиску на російську владу і привернуло увагу світової спільноти до проблеми політичних репресій в Україні. Через мистецтво Сенцов говорив про важливі речі, про свободу, гідність і любов до своєї країни.

Олег Сенцов відомий за своїми художніми фільмами «Гамер» (2011), «Номери» (2020), та «Носоріг» (2021), прем'єра якого відбулася на Венеціанському кінофестивалі. У 2021 році «Носоріг» отримав нагороду за найкращий іноземний фільм на міжнародному кінофестивалі у Стокгольмі. Олег є лауреатом Премії Сахарова за свободу думки Європарламенту (2018) та Національної премії України імені Тараса Шевченка (2016) [5].

Визволення Олега Сенцова стало перемогою не тільки для нього особисто, а й для всієї України. Його ім'я стало синонімом боротьби за свободу і справедливості. Він є прикладом для багатьох людей, які не бояться відстоювати свої принципи. Коли почалась повномасштабна війна Росії проти України в 2022 році, Олег приєднався до Сил територіальної оборони як резервіст-волонтер, і захищав Київ під час перших найскладніших місяців війни [6].

Музика – другий за потужністю пласт культурного спротиву російській военній та інформаційній агресії. Пісня – найпоширеніший вид музики, який впливає на становлення національної свідомості через ідею або систему поглядів, закладених у пісні. Сучасні пісні культурного спротиву надихають, підіймають настрій, зміцнюють віру в перемогу і, головне, висміюють ворога, його пропаганду та фейки.

Гімном сучасної війни став перший куплет пісні «Ой у лузі червона калина», який виконав 27 лютого на Софійській площі фронтмен гурту «Бумбокс» Андрій Хливнюк [1]. Пісня стала символом української незламності, її переспівували у багатьох країнах (Грузія, Польща, Латвія, Литва, Естонія, Білорусь, Польща, Німеччина, Італія, Фінляндія, Малайзія, Індія, Південна Корея, Південна Африка, США, Канада, Бразилія), демонструючи підтримку України у війні. Професійні виконавці інших країн переспівували її, створюючи ремікси та власні кавер версії. Пісня Тараса Боровока «Байрактар» стала першою воєнною піснею, що започаткувала висміювання ворога [2, с. 74].

Важливу роль у культурному спротиві українських співаків зіграли благодійні концерти на підтримку України (27 березня – концерт-марафон

«Save Ukraine – #StopWar» Варшава – Київ; 26 квітня – благодійний концерт «Слава Україні» у Варшаві; 29 травня – концерт-марафон «Save Ukraine – #StopWar» Берлін–Київ; 21 червня – благодійний телемарафон «Embrace Ukraine – #StrivingTogether» Амстердам; 14 липня – благодійний віртуальний концерт «World Unite for Ukraine»), під час яких артисти та політики європейських країн висловлювали свою підтримку Україні, а також відбувався збір коштів на розв'язання гуманітарних проблем, спричинених війною.

Київський метрополітен став місцем проведення культурних заходів – першим став концерт гурту «Океан Ельзи» на станції «Золоті Ворота». Започаткуванню концертів у метрополітені сприяв виступ соліста ірландського гурту U2 Боно на станції Хрещатик. Надалі концерти українських співаків на станціях «Хрещатик» та «Майдан Незалежності» стали постійними.

З початком повномасштабної війни вітчизняні художники стали миттєво реагувати на воєнні події та українське сьогодення. Міністерство культури та інформаційної політики України створило платформу «Ukraine war art collection» (Мистецтво під час війни), де у категорії «Візуальне мистецтво»: «ілюстрації» і «картини» архівуються художні твори сучасної війни [2, с. 75].

Війна не завадила митцям виражати себе. Навпаки, вони використовують свої творчі здібності, щоб нагадати про життя, яке росія забрала. Художник Валерій Пузік, який брав участь у бойових діях на Донбасі, створює яскраві картини з птахами, звірами та абстракціями. Виручені гроші від продажу картин він витрачає на підтримку свого підрозділу. Валерій автор книг «З любов'ю – тато», «Бездомні пси», «Моноліт», «Я бачив його живим, мертвим і знову живим», «Шахта. Ранкове зведення», співавтор книги «Наші Котики. Бліндаж» [3].

На початку повномасштабної війни частина театрів Заходу і Центру України стали місцем прихистку. Волонтерство стало частиною їх діяльності. З початком відновлення роботи театрів колективи почали працювати над створенням вистав про події сучасної війни. Так, з'явились: «Блокпост»

Київського національного театру імені Лесі Українки, «Маріупольська драма» Донецького академічного обласного драматичного театру та інші [2, с. 75].

Мистецтво – це не лише набір кольорів на полотні або рядки вірша чи музика. Мистецтво – це рушійна сила сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрій Хливнюк (2022). «Ой у лузі червона калина». URL: <https://www.instagram.com/p/Cae5TydPAxh/>
2. Левченко Ю. І. Культурний спротив-складник сучасної війни: огляд 2022 року. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 2. С.74–75.
3. Патрієєва Наталія (2023). «Фраза «мистецький фронт» дивна. Фронт тільки один». Подкаст «Свої серед своїх» із митцем Валерієм Пузіком. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/svoyi-sered-svoyikh-podkast-mytets-valeriy-puzik/32403213.html>
4. Петренко Катерина (2019). «Олег Сенцов: біографія, фільми та цитати бранця Кремля». URL: https://24tv.ua/branets_kremlya_yaskravi_fakti_z_biografiyi_filmi_ta_tsitati_olega_sentsova_n998592
5. Пилип Людмила (2022). «Ми з України». Як мистецтво і культура допомагають під час війни (2022). URL: <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/obschestvo/mi-z-ukrani-yak-mistectvo--kultura-dopomagayut-pd-chas-vyni.a466044/>
5. Сенцов Олег Геннадійович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3_%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0
6. Українські кінематографісти на війні. URL: <https://ui.org.ua/artists/oleh-sentsov/>

Свистун Олена Орестівна,

методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ЯНГОЛИ ВІЙНИ – ГЕРОЇ СТІЙКОСТІ ТА МИЛОСЕРДЯ

Янголи війни... Саме так хочеться сказати про тих, хто, незважаючи на небезпеку та обстріли, витягував і витягує з тенет смерті життя. Саме з такою глибокою повагою ми говоримо про медиків – людей, які попри жахіття війни, не втекли, а рятували життя дітей, дорослих, військових. Про цивільних медиків є багато інформації, а от про військових – практично дуже мало. Лікарі

та медсестри удостоєні найвищих державних нагород – орденів і почесних відзнак.

Янголи війни! Так хочеться сказати про хлопців і дівчат, чоловіків, жінок. Всіх тих, хто кожен день евакуює, зустрічає, стабілізує, рятує, направляє далі. Вони неймовірні. Немає різниці чи ти привіз поранених, чи загиблих, чи привезли тебе самого. Вони миттєво огортають тебе турботою та увагою. Поки не переконаються, що з тобою все добре. Це нереально важливо. Ти одразу відчуваєш, що за тебе переймаються. За тебе будуть боротися. Це дає надію та силу повертатись [6].

Бойові медики взводів та рот це взагалі окрема розмова. Вони такі самі, як і звичайні бійці, але окрім цього й все інше. Хто вважає, що медики цинічні та черстві, він просто не розумію з чим їм доводиться мати справу кожного дня. З якою кількістю болю. Вони найчуйніші та найуважніші люди у світі. На війні дійсно є янголи. І – це наші медики.

В нереальних умовах браку медикаментів, інструментів, робочих рук, – військові медики оперували, зупиняли кровотечі, зшивали докупи пошматовані тіла, доглядали за ранами, ділили ту обмаль ліків між всіма, щоб якомога більше людей залишилось живими, підтримували поранених морально.

Багато медиків загинуло, багато потрапило в полон. Кількість захоплених у полон лікарів вже обчислюється сотнями. Героїзм медиків полягає не лише у сміливості, але й у їхній стійкості та невпинному прагненні допомагати. Вони стикаються з неймовірними стресами, емоційними випробуваннями і жахливими травмами, але все ж продовжують працювати, дбаючи про поранених, як про своїх рідних. Їхні стійкість та професіоналізм рятують життя в критичний момент і дають шанс на відновлення тим, кого бачать усі інші лише як вже втрачених.

Медична служба – це справжній бастион милосердя в умовах війни. Медики не знімають своїх медичних фартухів і прапорців навіть під час найжахливіших бойових дій. Їхня жертвність і беззаперечне покликання

допомагати іншим надає нам усім приклад того, якими мають бути справжні люди та професіонали [5].

Бойовий медик ЗСУ *Роман Замрій* на позивний «Йода», Красилів, Хмельницька область. Він урятував щонайменше 700 життів. У цивільному житті Роман працює сімейним лікарем.

«Я не міг не піти на війну, бо як міг захистити своїх дітей? І як я їм передам ту любов до України, ту любов до своєї гідності? І, власне, як я маю навчити тої гідності, справедливості, якщо я не покажу прикладом?» – Роман Замрій.

Він пішов на фронт добровольцем ще у 2014 році. Однак, каже, що у його сприйнятті ця війна триває далеко не десять років – певною мірою вона не припиняється вже століттями. Мотивацією стати парамедиком стали ті, хто з перших днів почав боронити країну [2].

З тої пори, коли долучився до Збройних Сил України, побував на багатьох напрямках. Згадує, що шлях військового медика розпочав з Горлівки. Далі Піски під Донецьким аеропортом, Світлодарська дуга, Мар'їнка, де був у складі Української добровольчої армії, Зайцеве з організацією медиків волонтерів «ASAP» та ще низка гарячих точок. Після повномасштабного вторгнення місця були не менш пекельними: від Херсона до Бахмута. Роман Замрій завжди хотів бути корисним, тому обрав медицину, а у 2014 став військовим лікарем.

У зоні бойових дій із перервами лікар з позивним «Йода» відслужив три роки – на Луганщині, Донеччині та Херсонщині. З 2015 року Роман Замрій був начальником різних медпунктів, згодом очолював медичну службу.

«Не так складно надавати допомогу руками, як відправляти людину, і бути не впевненим, що вона звідти повернеться. У цьому складність бути командиром. Інколи легше самому піти», – каже лікар [9].

Однак, за словами «Йоди», період ООС та повномасштабне вторгнення мають великі розбіжності. Одна історія – захист, інша історія – наступ. Одна історія – 2015 рік, інша історія – 2022-24 роки. Це дві зовсім різних війни.

Панує думка у медичних силах, що є золота година, за яку треба евакуювати. Але інколи евакуація займає більше як 12 годин. Деякі поранені приходять через троє діб. Кількість втрат щодня дуже велика.

Найжахливіше на війні, за словами Романа, – це коли немає можливості поїхати забрати наших загиблих. А коли постає вибір рятувати чи не рятувати російських солдатів, обирає перше, адже порятунок росіянина означатиме, що буде врятований хтось з українців. І відбудеться обмін.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну Роман поїхав до «Госпітальєрів» добровольцем. Він потрапив у 57 бригаду, 34 батальйон, одразу начмедом і одразу в поле, це була Тошківка. З коліс вивантажився одразу у підвал – і вже у напівоточенні. Ситуація була складна. І вона не полегшувалася, а погіршувалася щодня. Потім наступали. Наші наступи були на Херсон. Три наступи на Сухий Ставок були найжахливішими, бо просто в лоб йшли на добре підготовлені війська [2].

Віталій Гакало – студент тернопільського медуніверситету, а також фельдшер Центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф. Він – один з медиків-добровольців, які надають першу медичну допомогу нашим захисникам в зоні бойових дій.

«Під час канікул я поїхав на війну, допомагати нашим воїнам, Україні боротися проти російських загарбників. Спочатку я був у реанімаційній бригаді, ми забирали найважчих зі стабілізаційного пункту в Бахмуті. Коли був на Лимані, то працював на стабілізаційному пункті, нам привозили бійців з лінії вогню і ми надавали їм допомогу» – Віталій Гакало [7].

Перша його поїздка відбулася навесні 2022. Тоді шукали медиків-добровольців, які готові поїхати в Маріуполь та евакуювати поранених з «Азовсталі». Росія зірвала цю евакуацію. Після того він дуже хотів поїхати, допомагати хлопцям. Під час канікул Віталій підготував документи, закрив сесію і вночі вже їхав в Київ, на місце базування. А за три дні виїхав у Донецьку область.

Віталій Гакало приєднався до Першого добровольчого медичного шпиталю імені Пирогова. Чоловік надавав допомогу військовим із важкими пораненнями та працював під обстрілами. Бували такі моменти, коли за одну годину привозили 10-20 поранених бійців. Вони не просто приїхали, бо в них голова болить, чи живіт, вони або стікають кров'ю, або переламані кінцівки від осколків, вогнепальні поранення, яким треба негайна допомога. Був момент, коли на медиків навели артилерію, це був «Ураган», касета розірвалася прямо у них в лікарні. Віталій спустився на перший поверх і допомагав пораненим.

Сам він вражений дружніми відносинами команди медиків-добровольців. «Кожен тобі незнайомий боєць або лікар, якого ти перший раз бачиш, як брат. І відчуття, що ти з ним дружиш багато років. Там все дуже просто, один одному допомагає, спілкується. Ніхто не знає, коли там буде останній день», – зазначає Віталій.

Віталій Гакало каже, російські військові вбивають медиків навмисно, тому авто швидкої в зоні бойових дій маскують. Медики витягують багато бійців і якщо медика вбили, це означає, що комусь життя забереться, бо не буде кому надати допомогу.

Найважче, говорить Віталій, коли бійці гинуть.

«Там вмирають молоді хлопці, по 19, 20 років, по 30 років. Вони віддають своє життя за кожного з нас. Коли стається так, що травма несумісна з життям, ти переглядаєш його речі, відкладаєш документи і так далі, знаходиш там записки від дітей. Розумію, що дитина більше не побачить свого тата, бо він віддав своє життя, щоб через деякий час його дитина і всі діти України жили в вільній країні» [1].

Зараз Віталій повернувся до роботи на швидкій та до навчання в університеті. На передовій він провів всі канікули. Коли приїхав в Тернопіль, то одразу пішов на пари.

«Більш відповідально ставлюся до людей, які потребують допомоги. Бо розумію, якщо ми один одному не будемо допомагати, то просто розвалиться світ і вся мораль наша», – говорить Віталій. Він зазначає, що за час перебування

на фронті дуже змінився. Йому все складніше розуміти людей, які нічим не переймаються. Особливо гостро чоловік реагує на тих, хто у мирних містах почав забувати, що йде війна [3].

Хірург із Тернопільської області *Сергій Палка* рятує життя бійців, які воюють на Запорізькому напрямку. За пів року зробив майже сто операцій різного рівня складності. Чимало з них для нього були новими.

До повномасштабного вторгнення Сергій Палка працював завідувачем відділення однієї з лікарень Тернопільщини. Та після 24 лютого цивільну медицину Сергій змінив на військову. Спочатку був начальником медичного пункту артилерійського дивізіону однієї з бригад, нині – хірург на Запорізькому напрямку.

«Не можна сказати, що важко було. Це просто інший досвід. У військовій медицині дуже часто поранення множинні, де часто вражені й інші життєво важливі органи, через то, звичайно, певний час потрібен був, щоб адаптуватися», – каже Сергій Палка [8].

Сергій щоразу, коли йде до поранених, налаштовує себе, що буде нелегко. Буває, що йдеш на нелегку операцію, а потім знаходиш невеличкий уламок при дослідженні на КТ. А буває, що уламок лежить, наприклад, біля аорти чи пошкоджує нижню порожнисту вену. Аби вберегти життя пацієнтів, Сергій постійно вчиться новому та вдосконалює професійні навички. І на сьогодні Сергій Палка перебуває у зоні бойових дій. Він рятує життя наших бійців і буде це робити до самої перемоги.

Війна – цікава штука: з одного боку ти вічно в напрузі без можливості відпочити, з іншого – маєш можливість поспілкуватися з різними людьми, спостерігаючи їх поведінку у критичних ситуаціях. Війна скидає маски з облич, проявляє справжню сутність людини. Особливо цікаво спостерігати, як зовсім різні люди можуть разом виконувати завдання, як єдиний механізм, водночас сперечаючись у геть неважливих дрібницях [4].

Лікарі завжди були янголами, які захищали наше життя. У час війни люди в білих халатах – це тил, який тримає всю державу. Медики-волонтери лікують

вояків на фронті. В Україну за покликом серця приїхало чимало медиків-іноземців. Частина лікарів на мирних територіях безкоштовно консультує, приймає та рятує людей, які зазнали травм під час обстрілів.

Нерідко вони самі тікали зі зруйнованих міст і рідних домівок. Лікарська спільнота об'єдналася в єдиний фронт і кожен робить важливу справу для порятунку кожного українця.

Багато в нас парамедиків, які достойні орденів і пошани. Усіх неможливо перелічити. Та героїзм і сміливість цих людей вартий уваги. Бажаємо усім, хто захищає територіальну цілісність держави, повернутись додому живими, здоровими та з перемогою!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Віталій Гакало: «Я чітко знав: якщо почнеться велика війна – треба йти воювати». URL: <https://www.tdmu.edu.ua/medychna-akademia/%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9-%D0%B3%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BE-%D1%8F-%D1%87%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%BE-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2-%D1%8F%D0%BA%D1%89%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%BD/> (дата звернення: 14.09.2024).
2. Врятував понад сім сотень життів: історія парамедика на позивний «Йода». URL: https://ye.ua/sypilstvo/66168_Vryatuvav_ponad_sim_soten_zhittiv__istoriya_paramedika_na_pozivnij_Yoda_.html (дата звернення: 15.09.2024).
3. Історія фельдшера з Тернополя, який добровольцем пішов на війну та рятує поранених воїнів. URL: <https://ternopoliany.te.ua/osobystosti/81181-istoriia-feldshera-z-ternopolia-iakyi-dobrovoltsem-pishov-na-viinu-ta-riatuie-poranenykh-voiniv#> (дата звернення: 19.09.2024).
4. Кізілов В. Ніхто крім нас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 126 с.
5. Медики: Герої стійкості та милосердя, щоденно рятують захисників України. URL: <https://mefodiy.org.ua/medyky-geroyi-stijkosti-ta-myloserdya-shhodенno-ryatuyut-zahysnykiv-ukrayiny/> (дата звернення: 16.09.2024).
6. На війні дійсно є янголи. І я їх бачив. Це наші медики. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/03/na-vijni-dijsno-ye-yangoly-i-ya-yih-bachyv-cze-nashi-medyku/> (дата звернення: 18.09.2024).
7. Під час канікул я поїхав на війну. Історія медика-добровольця з Тернополя. URL: <https://suspilne.media/ternopil/390188-pid-cas-kanikul-a-poihav-na-vijnu-istoria-medika-dobrovolca-z-ternopola/> (дата звернення: 18.09.2024).
8. Це інший досвід: історія цивільного медика, який став військовим і рятує життя захисників. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/624723-ce-insij-dosvid-istoria-civilnogo-medika-akij-stav-vijskovim-i-ratue-zitta-zahisnikiv/> (дата звернення: 17.09.2024).
9. Якщо вкрай буде треба – я знову піду на війну, – військовий лікар «Йода» з Хмельниччини. URL: <https://suspilne.media/khmelnyskiy/820777-akso-vkraj-bude-treba-a-znovu-pidu-na-vijnu-vijskovij-likar-joda-z-hmelniccini/> (дата звернення: 19.09.2024).

Стрийвус Наталія Богданівна,
методист, в.о. завідувача відділу
організаційно-методичної та
інформаційно-видавничої діяльності
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;

Герасимчук Галина Ігорівна,
методист відділу організаційно-
методичної та інформаційно-видавничої
діяльності Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

**ЖЕРТОВНІСТЬ ГЕРОЯ У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ
(СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ОЛЕГА БАРНИ – УРОДЖЕНЦЯ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ, ОСВІТЯНИНА, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО
ДІЯЧА УКРАЇНИ)**

«Ми воюємо, щоб діти в Україні не бачили лиха, яке несе «руській мір»

Олег Барна

24 лютого 2022 року змінило життя кожного українця. Ми живемо у зовсім іншій реальності, де молитва за Україну і хвилина мовчання линуть щоденно. Ми забули, що таке безпека, ми забули, що таке прокидатися вранці і не читати новини, не слухати радіо, не шукати поганих звісток. Ми потроху адаптуємось, живемо в умовах воєнного стану і вчимося виживати.

Нажаль, і досі триває війна в Україні, яка забрала тисячі життів і ще більше зруйнувала людських доль. Скільки болю, страждань, самотності та смертей несе в собі це слово? Це не просто слово, це сувора реальність.

Мир, незалежність і національну цілісність захищають і здобувають справжні Герої та воїни нашого часу, які заслуговують на те, щоб про них згадували, писали вірші, знімали фільми і говорили повсюдно. Від нас залежить, щоб про них знали, пам'ятали і ніколи не забували. Пам'ятати усіх, хто поклав своє життя за волю й незалежність нашої країни, кого ворожі обстріли навіки вирвали з обіймів рідних, – це обов'язок кожного українця!

Нещадна, безжальна, несправедлива, жорстока війна забирає найкращих... Таким був наш ГЕРОЙ, мужній Воїн – Олег Барна, український громадсько-політичний діяч, правозахисник, педагог, військовослужбовець, старший сержант ЗСУ, учасник російсько-української війни, народний депутат України 8-го скликання, кавалер ордена «За мужність» III ступеня (помертно).

«Господи! Даруй силу і насагу, допоможи звільнити нашу землю від російського нелюда та від московського попа! Слава Ісусу Христу! Слава Україні!»[4], – це був останній пост Олега Барни у Фейсбуці, написаний 13 квітня 2023 року, а 17 квітня 2023 року помічник гранатометника, старший сержант Олег Барна загинув на Донбасі, не доживши один день до свого 56-го дня народження.

Олег Барна народився 18 квітня 1967 року в селі Нагірянкa на Тернопільщині в родині сільських учителів третього покоління Степана Михайловича та Світлани Людвігівни. Після закінчення Ягільницької середньої школи в 1984 р. вступив на фізико-математичний факультет Тернопільського педагогічного інституту, який закінчив у 1991 р. У період із 1985 до 1987 рр. служив у армії. У 1994–1995 рр. здобув спеціальність менеджера системи освіти, а у 2006–2008 рр. – юридичну освіту в Тернопільському національному економічному університеті [2].

Працював вчителем математики, фізики, інформатики, допризовної підготовки в Ридодубівській та Білобожницькій школах (1991–2014). Олег Степанович – учитель вищої кваліфікаційної категорії. Його учні не одноразово ставали переможцями районних та обласних олімпіад із фізики, астрономії, призерами обласних змагань із військового багатоборства, юних рятувальників [7].

У важкі 90-ті, у часи безгрошів'я, він у позаурочний час, на канікулах займався підробітками на будівництві, писав картини на полотні, купував і переганяв авто з Німеччини [7].

Від 01 вересня 2021 – асистент катедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ще студентом Олег Барна розпочав громадську діяльність, яка переросла в політичну й державницьку. У 1990 р., будучи п'ятикурсником, брав участь у студентському голодуванні у м. Києві, відомому як Студентська революція на граніті, за вихід України із СРСР. У 1996–1999 рр. Олег Степанович був одним із організаторів страйків учителів Чортківського району для виплати заборгованої зарплати за півроку. Уперше в Україні він організував понад 50 позовів до суду пенсіонерів району та допомагав одержати багатомісячні заборговані пенсії, виплати дітям війни та чорнобильцям. У 1999 р. створив Білобожницьку правозахисну групу, у якій об'єднав жителів семи навколишніх сіл проти відключення електроенергії населенню та для захисту страйкарів від переслідування з боку правоохоронних органів. Через це пішли у відставку голова Чортківської районної державної адміністрації та начальник районної міліції. У 2000 р. очолив у Чортківському районі акцію «Україна без Кучми». Наступного року перед стінами Верховної Ради та Секретаріату Президента України Леоніда Кучми провів акцію символічного захоронення політичних трупів «кучмократії» на знак протесту проти звільнення Віктора Ющенка з посади Прем'єр-міністра. Організував односельців та жителів району для поїздки на Схід, з метою підтримки В. А. Ющенка та на Помаранчеву революцію.

У 2002–2010 рр. О. С. Барна дві каденції поспіль був головою селища Нагірянки й створив низку прецедентів захисту незалежності й прав органів місцевого самоврядування від виконавчої влади. У 2004 р. через Верховний Суд України довів протиправність стягнень заборгованості за комунальні послуги сільських учителів та медиків із сільських бюджетів, довівши, що їй треба виплачувати саме з районних коштів цільових державних дотацій, чим захистив сільські бюджети від боргів держави. Також уперше захистив у суді бюджет селища від протиправного вилучення коштів районною владою. У

судовому порядку повернув громаді 194 га земель, довівши маніпуляції із картами, рішеннями районної влади та земельних служб. Повернув у власність громади будівлі початкової школи, лазні, ветлікарні, клубу, ініціював повернення магазинів райспоживспілки (РАЙСТ), які були раніше незаконно забрані. Через міністерства та Верховну Раду України О. С. Барна домогся роздержавлення держгоспу та отримання працівниками господарства і соціальної сфери земельних паїв.

Олег Барна збудував у селищі 14 вулиць із твердим та асфальтним покриттям, встановив вуличне освітлення, ліквідував сміттєзвалища, організував безкоштовний збір та вивезення побутового сміття. Він не дозволив ліквідувати та узяв на утримання відомчий дошкільний заклад збанкрутілого підприємства, звільнив батьків від оплати за харчування, що сприяло збільшенню удвічі кількості дітей у двох садочках. Окрім роботи у селищі музичної школи, сприяв організації гуртків із малювання й танців.

Гарячий характер, емоційність, безкомпромісне правдолюбство часто заважали йому. Через громадсько-політичну позицію його переслідувала влада: проводила несанкціоновані перевірки, арештовувала, блокувала казначейські рахунки, фабрикувала кримінальні справи проти нього, оббріхувала у підпорядкованих ЗМІ.

Олег Барна став активним учасником Євромайдану в Чортківському районі та в Києві. Отримав поранення в голову та вибите праве плече внаслідок протистоянь 18 лютого 2014 р. на вул. Грушевського його у непритомному стані врятували медики. Після цього, будучи інвалідом, добровольцем пішов у Збройні сили України в зону АТО, був бійцем 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади, командиром мінометного розрахунку, позивний – «Дядько Олег». Бойові дії вів у Станиці Луганській та Чорнухине під Дебальцевим.

У 2014 р. розпочав депутатську діяльність. Був обраний за округом № 167 Тернопільської області (Борщівського, Чортківського, Заліщицького районів) від «Блоку Петра Порошенка» за підтримки ряду політичних партій та громадських організацій.

Петро Порошенко згадував про Олега Барну: «У ньому поєднувались якості, які не поєднуються – мудрість вчителя, лідерство в місцевому самоврядуванні, українськість справжнього народного депутата, якого неможливо було зупинити в його любові до України. Він щоразу на своєму місці робив те, що, на його думку, скріплювало державність і щодо армії, і щодо мови, і щодо віри» [8].

За значні особисті заслуги у становленні незалежної України, утвердженні її суверенітету та зміцненні міжнародного авторитету, вагомий внесок у державне будівництво, соціально-економічний, культурно-освітній розвиток, активну громадсько-політичну діяльність, сумлінне та бездоганне служіння Українському народу нагороджений відзнакою Президента України – ювілейною медаллю «25 років незалежності України» (2016).

Олег Степанович Барна як депутат Верховної Ради України щороку брав участь у Міжнародному економічному форумі із питань безпеки в Криниці-Здруй (Польща), звертаючи увагу на єдність світової спільноти проти російської агресії, спростовуючи брехню проросійських європейських політологів, які заперечували російську агресію, а говорили про внутрішній конфлікт. Він ініціював акції протесту й перевірку урядовою комісією, СБУ й прокуратурою ДП «Укрспирт», розслідування діяльності Михайла Лабутіна, повернення статусу юридичних осіб підприємствам галузі. У 2018 р. ініціював перевірку діяльності облгазів, внаслідок чого НКРЕКП скасувала багатотисячні штрафи, накладені на бюджетні установи та підприємців за нібито прострочення перевірки лічильників. Разом із депутатами від Тернопільщини ініціював інвентаризацію духовних реліквій та охорону державними правоохоронними органами національних святинь Почаївської та Києво-Печерської лаври. Виступив із ініціативою про націоналізацію активів І. В. Коломойського в Україні в рахунок виведених ним за кордон мільярдів доларів, унаслідок чого полився шквал неправдивої інформації на депутата із каналу, який належав олігарху. На окрузі активно сприяв розвитку дошкільної, шкільної і позашкільної освіти, спорту: «Ми повинні забрати наших дітей від

вулиці, куріння, алкоголю і наркотиків» – говорив народний депутат. У законотворчій діяльності О. С. Барна обстоював безкомпромісну позицію на захист національних, духовних та сімейних цінностей, проти олігархізації влади на основі партійної системи виборів. Ініціював законопроект про мажоритарну систему виборів на всіх рівнях. Виступав за захист української землі від продажу іноземцям, за відродження села, розвиток дрібного фермерства й малого бізнесу та проти державних дотацій агрохолдингам і за обмеження їхньої діяльності: «Земля є багатством нації, а не товаром для іноземців. Наша земля має давати роботу, достаток саме українським родинам, громадам, а не окремими вибраним особам» – заявляв депутат [7].

Олег Барна своєю діяльністю сприяв розвитку освіти, медицини, культури та спорту. Виступав за збереження у власності держави стратегічних підприємств та галузей, проти неконтрольованого зовнішнього впливу. Захищав журналістів, які шукали істину, а не фальшували факти на замовлення. Ініціював і домігся повернення у власність держави спортивної бази з біатлону в с. Підгороднє під Тернополем, що викликало багато критики з боку псевдоактивістів, причетних до її привласнення в 1990-х рр. Обстоював відродження Збройних сил України, соціальний захист ветеранів АТО, активно займався волонтерською діяльністю. Не раз закликав ветеранів АТО не брати участі в замовних, провокаційних акціях: «Ветерани АТО, будьте гідними, а не використаними!»[7].

За значні особисті заслуги у державній та громадській діяльності нагороджений відзнаками учасника АТО та ряду громадських організацій.

Провадив здоровий спосіб життя. У 1994–1995 рр. ставав срібним призером чемпіонату України із зимового поліатлону – стрільба, лижні перегони, підтягування на перекладині. Брав участь у міжнародних змаганнях у м. Казань (Росія) у складі збірної України. Олег Барна був автором низки статей на громадсько-політичні теми. Писав картини й образи на полотні.

Через те, що вчитель перетворився на політика, страждала вся родина. Подвір'я Барнів у Білобожниці не раз пікетували, грозилися підпалити шини, як на Революції гідності, на якій Олег Барна був активним учасником.

Дружина пані Ольга каже, що не була готова до надмірної уваги. Пригадує випадок, як на срібне весілля подарувала чоловікові подорож автобусом по Європі та як під час поїздки його впізнавали.

«Люди дивувалися, що депутат несе торби так само, як і всі. Ми в перший день запізнилися до автобуса. Водій сказав: «Хто запізнюється, то співає». А ми співаки церковного хору, то і заспівали на три голоси. Водії говорили: «Ви можете запізнюватися щоразу». Люди десь із ним фотографувалися. Потім у новинах прозвучало, що Олег Барна їздив за кордон вибирати собі помічницю до Верховної Ради. Хоча це була приватна поїздка мною зніційована» [6].

Він був різким на екранах. Але запросто міг заплакати через чужу біду, сам міг відвезти пораненого чи хворого, що звернувся до нього, до шпиталю, віддати депутатську зарплату волонтерам.

«Усі бачили, на чому він їздив і яким телефоном користувався. У нас ніколи не було «понтівських» замашок. Ми виховані в сім'ї, де троє дітей. Родина вчителів у дев'яностих не дуже була соціально захищеною. Ми навчені до скромних умов. Що було, те було. Потім, коли пішли в політику, завжди носили костюми й взуття українського виробництва», – згадував брат Степан Барна [6].

Його однопартієць Володимир Богайчук розповів, що вдалося кілька разів випадково зустрітися на передовій. «Перший раз – це були Гостомельські ліси, якраз недалеко від Бучі, коли тільки почалася повномасштабна війна, ми з Сірчишиним Андрієм доставляли карету швидкої допомоги для 44 бригади, якраз випадково зустрілися з Олегом Степановичем. Він був правдолюб, він був жорсткою, але справедливою людиною і завжди відстоював інтереси України, де б не був, чи в Європарламенті, чи у Верховній Раді, як вчитель, чи буди на передовій» [3].

«Олег Степанович Барна завжди був відвертим, сміливим, наполегливим, а найголовніше – вірним сином України, справжнім, а «не мальованим», патріотом.... Він не ховався і пішов воювати за покликом серця, за Українську державу, за український нарід. І в політиці, і в роботі на освітянській ниві, в служінні громаді завжди був щирим та відповідальним... Масштаб цієї непоправної втрати суспільство осягне згодом... Світла пам'ять Герою! Дякуємо за жертовність та відданість Україні»,– так висловився про Олега Барну директор Тернопільського ОКІППО Олександр Петровський [5].

Своєю активною громадсько-політичною діяльністю він сприяв захисту простих людей, державних і національних інтересів, збереженню християнських і моральних цінностей, піднесенню освіти, відродженню української армії, розвитку українського села та розбудові незалежної, економічно сильної України.

Отже, історія нас вчить, що український народ перемагає тоді, коли ми єдині, коли ми діємо разом і захищаємо те, що нам дороге. Коли ми разом, коли ми відчуваємо, що справедливість на нашому боці і стоїмо за свою землю, тоді ми непереможні!

Не вмирає пам'ять про загиблих захисників, яку ми маємо плекати із вдячністю за можливість жити під мирним небом. Своїми грудьми вони закрили країну від ворожих «градів», від ворожих куль, і наш обов'язок перед ними – зробити все, щоб ці тисячні жертви не були марними.

Ми завжди шануватимемо подвиг наших колег, які віддали за нескореність України найцінніше – життя! Герої не вмирають, поки живе пам'ять про них. Вічна пам'ять і слава всім, хто поклав життя за волю, за Незалежність і свободу України!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барна Олег Степанович. URL: https://lb.ua/file/person/1829_barna_oleg_stepanovich.html.
2. Барна Олег Степанович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%9E%D0%B%D0%B5%D0%B3_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

3. Іванка Гошій. Жив як вчитель, загинув як воїн. Ворожа куля забрала життя колишнього народного депутата України Олега Барни. *Нова Тернопільська газета*. 25 квітня 2023р. URL: https://nova.te.ua/statti/zhyv-yak-vchytel-zagynuv-yak-voyn/#google_vignette

4. Меморіал пам'яті – пам'яті Олега Барни – офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/memory/246226.html>

5. Олександр Петровський. Світлий пам'яті Героя України – Олега Барни. URL: <https://ippo.edu.te.ua/about/news/svitlij-pamyati-geroya-ukraini-olega-barni>

6. Постійно заряджаю телефони чоловіка» – вдова політика й загиблого військового Олега Барни. 25 липня 2023р. URL: <https://hromadske.ua/posts/postijno-zaryadzhayu-telefoni-cholovika-vdova-politika-j-zagiblogo-vijskovogo-olega-barni>

7. Створюємо цінність. Почесні імена України – еліта держави. Видавництво Логос Україна. URL: <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued5&id=2425>

8. Юлія Кузьменко. У Києві попрощалися із загиблими військовими Олегом Барною та Валерієм Дороховим. URL : <https://hromadske.ua/posts/u-kiyevi-poproshalisya-iz-zagiblimi-vijskovimi-olegom-barnoyu-ta-jogo-pobratimom-valeriyem-dorohovim-foto>

СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ НАПРЯМ

УДК 355.08-057.36:005.64](477)

Александрович Володимир Вікторович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності 011
Освітні, педагогічні науки
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ У ПРОЦЕСІ БОЙОВОГО ЗЛАГОДЖЕННЯ ЯК АКМЕОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У час військової агресії росії пріоритетним завданням є виховання активної особистості військовослужбовців, які мають високий рівень соціальної відповідальності та є внутрішньо вмотивовані. Беручи до уваги гібридний характер ведення військових операцій та стрімкий розвиток військового озброєння, вагомим є розвиток належного рівня військово-професійної відповідальності, яка позитивно впливає на якість виконання військовим фахівцем усіх службових завдань та обов'язків.

У методичному контексті специфіка дослідження процесу розвитку військово-професійної відповідальності військовослужбовців ЗСУ як акмеологічного феномену визначається особливостями акмеології як

інтегративної науки та безпосередньо стосується впровадження акмеологічного підходу. Як доводять українські акмеологи [1; 2; 5; 6], «акме» – передбачає досягнення найвищої точки розвитку людини, її зрілості в будь-яких аспектах самопрояву та функціонування як індивіда, особистості та суб'єкта діяльності. Причому як індивід людина виступає як природна істота, що має особливі характеристики, які розвиваються в процесі життя і зумовлюють унікальність. Людина як особистість визначається через комплекс відносин, які в процесі діалектики інтеріоризації та екстеріоризації з соціальним середовищем впливають на її становище у соціумі. Як суб'єкт діяльності людина пов'язана з пошуком нових шляхів вдосконалення себе та навколишньої дійсності. Наголосимо на тому, що робота над собою та прагнення до самовдосконалення, самоактуалізації можуть дати позитивні результати та сприяти досягненню високого рівня військово-професійної відповідальності у військовослужбовців. Поділяємо позицію С. Калаур та Н. Олексюк [3] у тому, що головним критерієм феномену «акме» є процес максимально інтенсивного зростання та якісного стрибка в особистісному й професійному розвитку, що визначає основні ознаки «акме»: прогресивну спрямованість як конструктивну інтенцію; інтенсивність й динамізм розвитку; відкритість до наступного витка розвитку.

У ході вивчення означеного кола питань, було встановлено, що питання використання акмеологічного підходу для становлення військових фахівців лише почали досліджуватися у роботах А. Майбороди [4; 7]. Однак, варто констатувати, що потенціал акмеології та акмеологічного підходу під час розвитку військово-професійної відповідальності у військовослужбовців ЗСУ у процесі бойового злагодження не були предметом окремого наукового пошуку.

У нашому баченні військово-професійну відповідальність військовослужбовців ЗСУ доцільно розглядати з двох точок зору: 1) як частина всієї життєдіяльності військовослужбовця, що відображає його найвищі досягнення, які пов'язані з професійною самореалізацією та самоактуалізацією; 2) як частина певного етапу професійної життєдіяльності, що відображає максимальні можливості військовослужбовця як суб'єкта діяльності. Нині у

зв'язку з пошуком нових професійних можливостей, стрімкою зміною способу життя, створенням інноваційних технологій у всіх сферах життєдіяльності, стають актуальнішими потреби вивчення та розуміння механізмів, способів й можливостей досягнення військовослужбовцями високих професійних результатів діяльності. Акмеологічність українського воїна розглядається як його здатність досягати вершин розвитку, характеризується через соціальний та феноменологічний аспекти, що ґрунтуються на самовдосконаленні й максимальній професійній соціалізації.

До загальних і специфічних акмеологічних інваріантів, які визначають просування військовослужбовців до вершин професіоналізму та досягнення високого рівня військово-професійної відповідальності, відносять постійну включеність у прийняття найбільш адекватних рішень, передбачення ситуації та її прогнозування, особистісні домагання, внутрішня мотивація досягнення, саморегуляція та інші важливі особистісні якості. Окрім того, військово-професійна відповідальність військовослужбовців вдосконалюється на основі таких аспектів, як-от: вираженості ступеня оволодіння ними психосоціальними механізмами самоактуалізації; володіння рольовим спектром та психологічними механізмами адаптивної поведінки у критичних ситуаціях; сформованість психологічних механізмів емоційно-вольової саморегуляції.

Таким чином, можна стверджувати, що одним із ключових завдань акмеології, яке пов'язане із професійним розвитком особистості військовослужбовців, є розробка технологічної стратегії й тактики організації та практичного здійснення процесу вдосконалення фахівця, а також стимулювання процесу досягнення високого рівня професіоналізму у цілому і військово-професійної відповідальності, зокрема. Причому професіоналізм визначається високою підготовленістю до виконання військових завдань професійної діяльності, що дає можливість досягати значних якісних та кількісних результатів праці за мінімальних витрат фізичних та розумових сил на основі використання раціональних прийомів їх виконання.

У психологічній площині професіоналізм проявляється в особистісній активності, здатності продуктивно задовольняти зростаючі вимоги у військовій сфері, що дозволяє здібностям легко реалізуватися без напруги та без особливого вольового зусилля чи контролю. З точки зору педагогічної акмеології професіоналізм та військово-професійна відповідальність – дуже близькі поняття, але вони не є тотожними. Військово-професійна відповідальність військовослужбовців тісно пов'язана з їхньою професійною компетентністю та загальним рівнем особистісної культури у найширшому значенні. Вважаємо, що професіоналізм визначається рівнем відповідної освіти, власним досвідом та індивідуальними здібностями фахівця, його прагненням до подальшого підвищення якості діяльності та творчого ставлення до справи.

Якісні зміни щодо вдосконалення рівня військово-професійної відповідальності розпочинаються з мотиваційної сфери, також відбуваються й інші особистісні зміни (зростає вміння планувати та здійснювати практичні дії, вдосконалюються цінності, з'являється здатність мобілізувати себе на подолання труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру, що заважають виявляти самостійність та спонтанність, вдосконалюється рефлексія та формується здатність об'єктивно оцінювати сильні та слабкі сторони як особистості та професіонала).

У підсумку відзначимо, що для військовослужбовця зі сформованою військово-професійною відповідальністю особливо характерною є цілеспрямованість як якісна характеристика поведінки, в тому числі й професійної. Так, доцільно спочатку навчитися ставити мету. Лише у тому випадку, коли військовослужбовець ЗСУ навчиться без особливих зусиль формулювати головну мету своєї професійної діяльності, він зможе досягнути належний рівень військово-професійної відповідальності. Однак, варто врахувати, що найвищим досягненням воїна-професіонала є досягнення мети як природного результату діяльності, коли мета досягається мимохідь, як побічний ефект професійної діяльності. У цьому випадку мета досягається легко, просто, невимушено, як само собою зрозуміле явище. Саме у цьому і полягає ефект

розуміння військово-професійної відповідальності як акмеологічного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архипова С. П. Основи акмеології : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. та допов. Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2009. 128 с.
2. Гладкова В. М., Пожарський С. Д. Основи акмеології : підручник. Львів : Новий світ-2000, 2011. 320 с.
3. Калаур С. М., Олексюк Н. С. Доцільність використання акмеологічного підходу для самореалізації майбутнього фахівця. *Наукові записки. Сер. Психолого-педагогічні науки.* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2012. Вип. 4. С. 83–86.
4. Майборода А. О. Формування акмеологічної компетентності майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Артем Олександрович Майборода; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2014. 20 с.
5. Пальчевський С. С. Акмеологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. Кондор. 2008. 398 с.
6. Теорія і практика професійної акмеології : монографія / Вознюк О. В., Дубасенюк О. А., Костюшко Ю. О., Осадчук Н. П., Сидорчук Н. Г. Житомир : Вид-во ПП «Свро-Волинь», 2020. 392 с.
7. Формування акмеологічної компетентності курсантів : навч.-метод. посібн. / автор-укладач А. О. Майборода. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2013. 136 с.

УДК 377.8.016:821.161.2:371. 333

Бабійчук Тамара Василівна,
кандидат педагогічних наук, викладач-методист Бердичівського педагогічного фахового коледжу, м. Бердичів

ОСМИСЛЕННЯ МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (ЗБІРКА «ЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ВУЗОЛ: РОЗПАД ІМПЕРІЇ» МИХАЙЛА ЖАЙВОРОНА)

Михайло Жайворон – український поет, прозаїк, журналіст, редактор, лауреат багатьох міжнародних та всеукраїнських літературних премій, культурний і громадський діяч. У рецензії на його книгу «Гніздо висоти» (Житомир, 2021) відомий письменник та літературознавець Петро Білоус справедливо зазначив, що Михайло Жайворон – аристократична особистість, у віршах якого *«виразно окреслене ліричне «я»: з читачем говорить громадянин, українець, людина, яка сповідує добро, честь, совість»* [1]. У поезії думки і настрою Михайла Жайворона, з погляду Петра Білоуса, пріоритетним є культ

думки. До літературно-інклюзивної книги потужної патріотичної лірики під символічною назвою «Чорнобильський вузол: розпад імперії» (2023) увійшли вірші, написані після 24 лютого 2022 року, під час повномасштабної московсько-української війни. За змістом це видання є своєрідним продовженням першого, тому «Чорнобильський вузол: розпад атома». Від розпаду атома до розпаду імперії – такий художній замисел цього двотомника, виданого в Угорщині у межах Міжнародного проєкту «Feel Europe українською». Не можна не помітити, що вся поезія автора є новим словом в осмисленні суспільних процесів, по-громадянськи наснажена і гранично виважена. Разом із тим вона інтимно-довірлива, душевна, просякнута великою любов'ю і великим смутком, вірою в майбутнє землі своїх предків, оскільки сам поет залишився з Україною, його «берег тут», хоч «отчизна сьогодні болить».

Отож Михайло Жайворон на власні очі бачить війну і по-філософськи осмислює все, що сталося до і після повномасштабного вторгнення.

Час розірвано навпіл – на «після» і «до»...

У програмовому вірші «Проживеш отак вік» (08.03.2022) поет озвучує головні теми збірки: людина і війна, Україна у війні, Господь і наша боротьба, розпад хижої ординської московської імперії.

Проживеш отак вік – і неждано оголиться правда. / Спотикнешся не раз об сивіючий камінь душі. / І прооре межу між світами ракета крилата – / Стане ворогом брат, а ріднею – далекі й чужі.

І розверзнеться небо твоє не лише для молитви, / І солоні зірки потечуть по дніпровській воді. / У цю землю вже стільки невинної крові пролито, / Що на Місяці навіть, буває, кривавиться тінь.

Співчужання не треба! І вдаваних друзів не треба! / Хто є хто – зрозумієш на гострому лезі біди. / І відкриється Бог – і закриє від нечисті небо, / І не стане орди на землі, по якій він ходив.

Справді, війна, розвівши людей на дві сторони барикад – добро і зло, світло і пітьма, життя і смерть, – ніби рентгеном, висвітлила в душах високе і захланне, героїчне і буденне, стоїчне і зрадницьке:

*Що про душу я знав до війни? Анічого не знав. / Своя рідна – ще б пак!/
Своєрідна являлася в інших. / І топтав би у сутінках ряст в оксамитових снах,
/ Де є чорне і біле, і білі розхристані вірші.*

*Та розверзлося небо – і душу відкрило до дна, / Підняло із глибин усі болі, і
сльози, й печалі. / І гуло, мов набат: якби знав... якби знав... якби знав, / **Що є
душі, мов лід, / і є людяні душі зі сталі.***

Поет констатує, що в кривавій боротьбі з сатанинською московією, яка хизувалася своєю другою армією світу, народилася потужна українська армія, яка обов'язково захистить рідну землю від окупанта, звільнить її від заброд.

*І не знає ще світ, заклопотаний весь, / **Що встає між руїн перша армія
світу.***

Війна для Михайла Жайворона – це не тільки перемоги, це насамперед кров, смерть, це поранення, контузії, страждання тіла і випробування духу, це пропалі безвісти, це полон... І поет про це чесно говорить – як син України-матері, що страждає і воює, молиться і вірить.

Окремі вірші збірки – це роздуми про Маріуполь. Воно бореться, це «обвуглене місто суцільних руїн», «розіп'яте місто святої Марії», над яким встає «заплакане сонце» і «втирає солону сльозу».

Маріуполь, за Михайлом Жайвороном, – це ...

блокадне місто, випалене вщент, / У шрамах вулиць, вуличок, проспектів.

Тут кожен камінь зболено кричить, / Сама душа осколками роздерта.

Особливо хвилюючими є звернення-стогін автора до сина Максима, мешканця Маріуполя, який понад сто днів і ночей провів під окупацією у напівзруйнованому будинку, – озовися, подай звістку, що живий у цьому місті святому і пречистому:

*Скажи хоча б слово! Крізь даль озовись! / Мовчить телефон, обриваючи
нерви.*

Слова Михайла Жайворона про надто дорогі жертви, безперечно, суголосо з думками всіх тих, хто вірить у нашу перемогу, а не розчарувався, опустив руки чи навіть вже готовий привітати рашистів. Для цих останніх наші герої, що повертаються на щиті, не є святими. На жаль, наша дорога до перемоги ще довга, війна забере ще не одне життя найкращих дітей України. Ця дорога до перемоги, сумно роздумує поет, всуціль напоєна болем.

В болю імен багато – / Буча, Ірпінь, Бахмут... / Скільки святих розп'ято! / Скільки ще розіпнуть!

Кожного полеглого мусимо пам'ятати, бо герої фізично все-таки вмирають. Це пам'ять наша має бути вічною. Не лінуймося спиняти свій щоденний біг і ставати на хвилину мовчання – щоб серцем пошанувати героя, що віддав своє життя за наше право жити.

Хвилина мовчання розлита по вінця / У душу. У вічність. У зболену мить.

З болем говорить Михайло Жайворон про полонених і водночас час дає настанову тим, хто опинився в московській неволі, – зберігати силу духу.

Ще можна взяти воїна в полон, / Та вільну його душу – вже ніколи!

Михайло Жайворон знає, які тортури чекають на кожного українця в полоні, усупереч різним міжнародним конвенціям; скільки їх, беззбройних, закатовано. Наші воїни, пише поет, в останню хвилину посилають молитви до Господа і зі словами «Слава Україні» летять увись до сонця в небеса...

Природа України також відчуває війну. Вірним і благородним лелекам, які, прощаючись з літом, збираються покидати Україну,

... теж болить від стогону сирен, / І від громів тривожних звідусюди.

Осінь 2022-го, рясно вмита сльозами, поволі нагадує про себе:

І у приціл сльози / Вдивляється жовто-блакитна осінь.

Наші люди привчаються жити з повітряними тривогами і укриттями... З тривогами живе й природа, правда, як і людина, стає від того мудрішою.

Відбій тривоги... Камінь – із душі. / Минулося... А чи, либонь, здалося. / З укрить зима виходила мерцій, / На сотню літ мудріша, безголоса.

Загалом уся пейзажна лірика збірки «Чорнобильський вузол: розпад імперії» несе печать війни. У метафоричному осмисленні світу Михайлом Жайвороном «*підбите сонце*» падає на крило, «*тиша вибухова*», туман «*ходить по мінному полю*»... Це навдивовижу несподівано і так зримо!

Наша земля страждає, адже вона тяжко поранена. Однак жива вона. Не глуха, не німа, усе бачить і чує, плаче і тримає оборону.

*Стогне осколками зболена твердь, / Рветься на волю стебло із патрона. /
І детонує земна круговерть, / Де вже посіяні зуби дракона.*

Не тільки сум, а й рішучість витримати все: вимкнення світла, тепла, води – пронизує рядки

Вимкнути світло – не вимкнути душу, / Котра на полум'я свічки летить.

Війна, наголошує Михайло Жайворон, учить людину цінувати кожную мить життя.

Вже не лякає скиглення сирен, / І кожна мить дорожча срібла-злата.

Михайло Жайворон добре усвідомлює, що московсько-українська війна сьогодні визначає долю людства:

Тривожні сирени, зашиті у будні, / І спалена осінь, і рік без весни, – / Це тільки прелюдія вищої суті, / І доля, / І воля – на лезі війни.

Поет переймається питанням: чому світ запізнюється одностайно жорстко реагувати на агресію. Забрали в нас ядерну зброю, пообіцявши довічну безпеку, а тепер держава, що мала б нас оберігати, нахабно і цинічно знищує нас, а світ кволо висловлює стурбованість і намагається зберегти обличчя найбільшому бандиту-терористу путіну.

Довго, ой як же довго світ постає зі сну!

І лише Бог допомагає Україні:

З нами Бог і боги, / Що з правіку / братами по крові нам стали.

Господь завжди з нами, нам «*кулі плавить Бог*», бо ми не прийшли до сусіда як розбійник, окупант, гвалтівник, мародер, убивця. Ми на своїй святій землі, а за нами – ті, кого ми любимо понад усе.

Михайло Жайворон знає, що московська імперія приречена, що вона розпадеться; щоправда, розпад буде тривалий і болісний. Про це поет говорить у передмові до книги: *«Історія – річ уперта. Вона свідчить: всі імперії, які йшли війною проти народу, котрий віками жив на теренах нашої України, рано чи пізно розпадалися»* [2].

Важко цитувати поезії Жайворона, бо вони – це оголений нерв, а ще тому, що кожна з поезій – це жива розгорнута метафора, це афоризм. Уважне прочитання збірки «Чорнобильський вузол: розпад імперії» збагатить кожного думками, почуттями, асоціаціями, виховає національно свідомого патріота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус Петро. Високосна пора. *Українська літературна газета*. 2021. №2 (294).
2. Жайворон М. М. Чорнобильський вузол: розпад імперії. Поезія. Том другий. Будапешт: Фондація української книги в Угорщині, 2023. 67 с.

УДК 94(477)

Богдан Ярослав Олегович,
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ЛОГІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АРМІЇ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1914–1915 РР.)

Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала масштабним конфліктом, який охопив більшу частину Європи та спричинив суттєві зміни в політичному, соціальному й економічному житті держав. Важливу роль у воєнних діях відіграло логістичне забезпечення армій, яке включало постачання військових ресурсів, продовольства, амуніції та іншого необхідного для функціонування війська. Російська окупаційна армія, яка вела бойові дії на території Галичини, зокрема в Тернопільській губернії, також стикалася з численними логістичними викликами.

Дослідження логістичного забезпечення російських бойових підрозділів в Тернопільській губернії в період 1914–1915 рр. дозволяє виявити не лише характер воєнних дій на цьому фронті, але й зрозуміти, як забезпечення армії вплинуло на хід воєнних операцій. Аналіз логістичних структур, транспортних шляхів, ресурсів і засобів постачання дозволяє краще усвідомити роль тилових служб та їхній вплив на ефективність дій окупаційних підрозділів в умовах бойових операцій.

Важливу роль відіграє логістичне забезпечення у період воєнних дій, коли їхня стратегічна роль зростає. Ця тема є особливо актуальною для розуміння стратегічної значимості Тернопільської губернії в контексті воєнних дій на Південно-Західному фронті, а також дає змогу оцінити загальний вплив бойових дій на життя місцевого населення.

Транспортні комунікації в Тернопільській губернії мали надзвичайно важливе значення для російської армії, поєднуючи фронт і тил, забезпечуючи перевезення військ, продовольства, фуражу, боєприпасів, вугілля тощо [3, с. 202]. Тобто, від ефективності функціонування залізниць, шляхів та інших транспортних мереж залежала своєчасна доставка необхідних ресурсів, що впливало на оперативність військових операцій та забезпечення бойової готовності армії. Порушення чи збої у функціонуванні транспортних шляхів могли призвести до критичних проблем з постачанням, що послаблювало позиції російських військових на фронті. Саме тому окупаційна влада приділяла особливу увагу контролю та ремонту шляхів сполучення, залучаючи як військові, так і цивільні ресурси для їхньої підтримки в належному стані.

У Тернопільській губернії функціонували станції двох типів – фронтового й тилового призначення. Станції фронтового призначення використовувалися для безпосереднього постачання військ на передовій: через них проходило перевезення боєприпасів, озброєння, підкріплень та іншої необхідної армії допомоги. Тилові станції, своєю чергою, забезпечували накопичення й розподіл ресурсів для довгострокового забезпечення армії, виконували роль баз для перевезення продовольства, медичних та інженерних матеріалів, а також

організували відправлення поранених і евакуацію цивільного населення. Така система чітко розділених функцій дозволяла окупаційній владі ефективніше організувати логістичні операції на стратегічно важливій території.

Галичина поділялася на 12 ділянок шляхів сполучення, з яких 9 були зайняті російською армією [1, с. 259]. Зважаючи на умови воєнного часу, окупаційна влада намагалася встановити сполучення з основними пунктами південно-західних залізниць імперії [2, с. 50–51].

У Галичині, в часи Австро-Угорщини, функціонували такі основні типи шляхів сполучення: крайові, повітові та гмінні [1, с. 260]. Традиційно шляхи сполучення першого класу утримувалися за рахунок крайових фондів, другого – повітових ресурсів [5, арк. 23 зв.]. На утримання логістики у робочому стані, окупаційна влада збирала державне і крайове мито [7, арк. 22–22 зв.].

Дослідники стверджують, що визначити точну кількість шляхів сполучення в Тернопільській губернії на 1914–1915 рр. на основі аналізу архівних джерел практично неможливо, оскільки у звітах повітових начальників, зазвичай, подавалися лише напрямки руху [3, с. 194]. На одному із найважливіших шляхів логістичного забезпечення знаходилося місто Тернопіль з протяжністю шосейних доріг у Тернопільському повіті 38 верст (орієнтовно 1,06 км) [4] з напрямками на Золочів, Цебрів, Теремовля-Микулинці. Губернські шляхи з Тернополя на Підволочиськ, Збараж, Броди, Бережани [5, арк. 122 зв. – 123]. Загальна кількість ґрунтових шосейних шляхів складала 172 верстви [5, арк. 123].

Окрім Тернополя, важливу роль у логістичному забезпеченні окупаційної армії відігравала залізнична станція Гусятин, через яку щодоби проходила значна кількість військових ешелонів і для виконання розвантажувально-завантажувальних робіт залучали навіть військовополонених австро-угорської армії [3, с. 195]. Залізнична станція Чортків забезпечувала логістичні напрямки на Миколаїв, Вінницю, Житомир, Київ, Балаклію, Рівне, Кременчук, Кам'янець-Подільський, Херсон тощо [6, арк. 3].

Таким чином, логістичне забезпечення російської окупаційної армії в Тернопільській губернії у 1914–1915 рр. відіграло критичну роль у веденні військових операцій на цьому відтинку фронту під час Першої світової війни. Система транспортних комунікацій, що складалася із залізниць, доріг та станцій різного призначення, стала ключовим елементом підтримки боєздатності армії. Від ефективності функціонування логістичних шляхів залежали своєчасні постачання боєприпасів, продовольства, фуражу та інших необхідних ресурсів, що забезпечували як успішне ведення бойових дій, так і підтримку тилових служб.

Поділ станцій на фронтові та тиллові створив ефективну систему управління ресурсами, дозволяючи швидко реагувати на потреби фронту та зберігати контроль над стратегічно важливими регіонами. Проте, незважаючи на ці заходи, російські війська натрапляли на труднощі, зумовлені як транспортними, так і ресурсними обмеженнями, що впливало на їхні можливості в подальшому веденні війни.

Дослідження цього аспекту підкреслює важливість логістики в сучасних конфліктах і дає можливість глибше зрозуміти стратегії ведення війни на території Галичини, а також соціально-економічні наслідки для місцевого населення в умовах окупації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: у 2 кн. Кн. 2: Мовою документів і свідчень. К., 2015. С. 259–260.
2. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників. Л., 2020. С. 50–51.
3. Іван Зуляк, Андрій Кліш. Використання російською армією транспортних комунікацій в умовах Першої світової війни (на прикладі Тернопільської губернії). *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 190–203.
4. Словник УА. Портал української мови та літератури. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=верства>
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 23 зв., 122 зв. – 123.
6. Державний архів Тернопільської області. Ф. 308. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3.
7. Державний архів Тернопільської області. Ф. 308. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 22–22 зв.

Брик Роман Степанович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і
методології освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Ключовою проблемою у вирішенні завдань підвищення ефективності та якості освітнього процесу була, є та буде в майбутньому активізація пізнавальної діяльності учнів. Зазначена проблема була предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, методистів і педагогів-практиків. Одним із перших звернув увагу на необхідність «вчити дітей мислити» всесвітньовідомий вчений-педагог XVII ст. Я. А. Коменський. Ідею активізації навчання за допомогою наочності, шляхом активного спостереження, узагальнення та самостійних висновків висловлювали Й. Г. Песталоцці та А. В. Дістервег. Видатний український педагог В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що знання мають засвоюватися під час активного, самостійного виконання учнями операцій мислення – аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення та конкретизації. Він закликав педагогів підтримувати бажання учнів вчитися за допомогою різноманітних заходів і прийомів. Сучасні вчені також не залишаються осторонь вирішення зазначеної проблеми (Н. Бібік, М. Данилова, О. Киричук, Г. Костюк, В. Онищук, В. Паламарчук, Л. Проколієнко, О. Савченко, Н. Скрипниченко, О. Скрипниченко та ін.).

Щодо визначення поняття «активізація пізнавальної діяльності», то серед науковців в психолого-педагогічній літературі існують різні трактування. В «Українському педагогічному словнику» активізація процесу навчання трактується як «удосконалення методів і організаційних форм навчально-пізнавальної роботи учнів, яке забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність школярів у всіх ланках навчального процесу» [4, с. 21].

За сучасних умов активізація пізнавальної діяльності набула якісно нового виміру в руслі пошуку шляхів і методів створення такої системи навчальної роботи, яка сприяла б ефективній розумовій діяльності та вмінню самостійно, творчо набувати знання, розв'язувати практичні завдання за стандартних і непередбачуваних ситуацій. Означена проблема набуває практичної значущості в руслі динамічного розвитку інноваційних технологій, коли доступ до інформації (фактів) істотно полегшується, тому особа повинна їх постійно сепарувати, переосмислювати, а отже, повсякчас самонавчатися, самовдосконалюватися [2, с. 7].

У педагогічних дослідженнях найчастіше активізацію пізнавальної діяльності розглядають: як певну організацію подання і сприйняття навчального матеріалу, спрямовану на стимулювання процесу усвідомлення учнями їхніх загальних інтересів і потреб, визначення необхідних засобів та реалізацію активних дій для досягнення усвідомлених цілей; як свідоме, цілеспрямоване, вольове, виконання розумової роботи для оволодіння знаннями і вміннями, необхідними для навчальної роботи та практичної (професійної) діяльності.

Заслуговує на увагу точка зору Н. Грицай [3], яка розглядає поняття «активізація пізнавальної діяльності учнів» як «процес, спрямований на мобілізацію вчителем за допомогою спеціальних засобів інтелектуальних, морально-вольових та фізичних зусиль учнів задля досягнення конкретної мети навчання, виховання та розвитку, на подолання пасивності школярів, стимулювання їхньої пізнавальної активності, використання ефективних форм та методів навчання».

Реалізація активізації пізнавальної діяльності учнів у освітньому процесі забезпечується через його технологізацію, адже чітка технологія завжди приведе до очікуваного результату – гарантовано забезпечує ефективну реалізацію навчальних цілей. Компетентнісно-орієнтована модель навчання, яка спрямована на особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток кожного учня, вимагає від педагогічних працівників переосмислення цілей і

завдань навчання, перегляду освітніх технологій активізації пізнавальної діяльності.

У педагогічній практиці використовуються різноманітні підходи щодо активізації пізнавальної діяльності, які у певних ситуаціях створюють атмосферу творчої діяльності, спонукують та стимулюють учнів до активності. Найважливішими, на нашу думку, серед них є – діяльнісний, особистісно-орієнтований, дослідницький підходи, алгоритмізація та комп'ютеризація навчання, а також колективно-пізнавальна діяльність. Шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів постійно вдосконалюються. Одним з актуальних інноваційних підходів є гейміфікація, в основу якої покладено використання в процесі навчання ігрової діяльності, зокрема комп'ютерних ігор. Упровадження ігрових технологій в освітній процес допомагає сформувати в учнів інтерес до знань, розвивати в них креативність та ініціативність.

Серед ключових моментів гейміфікації вчені виокремлюють такі: розробку сюжету (урок перетворюється на гру за умови наявності цікавої історії); формулювання цілей (учні мають розуміти ігрові цілі, до яких вони прагнуть); розподіл ролей (або клас ділиться на групи, або конкретна роль призначається кожному учню); розробка правил гри та системи випробувань (головне – цікавий текст, щоб попереду була наступна подія і не було перерв); визначення механіки гри (правила, причинно-наслідкові зв'язки, спосіб проходження етапів, динаміка); розгалуження в сюжеті; застосування на заняттях гаджетів (планшету або телефону) [1].

Технології гейміфікації враховують індивідуальні потреби й уподобання учнів, створюючи відчуття спільноти серед учасників. Існують різноманітні вебінструменти для гейміфікації, які не вимагають установлення спеціального програмного забезпечення та надають доступ до навчальних ігор у будь-який час і з будь-якого місця.

До найпопулярніших інструментів гейміфікації належать:

1. Socrative – інтерактивний веб-інструмент для створення квізів й опитувань для учнів;

2. Kahoot! – платформа для створення ігор і квізів як інтерактивний спосіб перевірки знань учнів;

3. Ribbon Hero – додаток Microsoft Office, що гейміфікує навчання використання функцій Office через ігрові завдання;

4. ClassDojo – інструмент для управління класом, який дає змогу вчителям відстежувати поведінку учнів за допомогою системи балів і винагород;

5. LearningApps – безкоштовний ресурс, на якому можна знайти багато цікавих ігор із різних предметів і для різних вікових категорій [5].

Отже, активізація пізнавальної діяльності – це процес стимулювання активності учнів, спрямований на підвищення їхньої зацікавленості у навчанні та підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу. Підходів і способів активізації пізнавальної діяльності в арсеналі вчителя чимало, і треба їх широко й уміло застосовувати, враховуючи при цьому цілі уроку, характер матеріалу, рівень підготовки учнів, власні можливості. При вдалому використанні різноманітних підходів активізації, окрім зростання рівня знань, в учнів розвивається логічне мислення, зв'язне мовлення, пам'ять, увага, здатність до самостійного пошуку інформації, самоаналізу та аналізу думок інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонов Є. В. Підготовка майбутнього вчителя інформатики до гейміфікації освітнього процесу основної школи: дис... докт. філософ. 011 Осв., пед. науки. Житомир, 2024. 270 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/39267/1/dys-Antonov.pdf> (дата звернення: 13.09.2024).

2. Височан Л., Хімчук Л., Романишин Р. Активізація пізнавальної діяльності учнів початкової школи: акценти науково-педагогічного дискурсу. *Молодь і ринок*. 2021. № 10/196 (2021) С. 6–11. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/issue/view/14931/8189> (дата звернення: 10.09.2024).

3. Грицай Н. Б. Активізація пізнавальної діяльності учнів основної школи у позакласній роботі з біології: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2008. 20 с. URL: <http://grytsai.rv.ua/wp-content/uploads/docs/avtoreferat.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).

4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

5. Яремій М. І., Галюка О. С. Гейміфікація як засіб формування комунікативної компетентності учнів початкової школи. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 11 (17). С. 1266–1280. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/7752/7797> (дата звернення: 15.09.2024).

Буняк Світлана Миколаївна,
методист центру виховної роботи, захисту
прав дитини та громадянської освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ У 1960-1980-Х РОКАХ: БОРОТЬБА ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Вступ. Дисиденти зайняли важливе місце у світогляді українського народу. Завдяки їхній самовідданій боротьбі у громадській свідомості поступово ствердилася думка, що український народ має право на самовизначення, створення незалежної держави. З середовища дисидентів вийшло багато видатних особистостей і політиків.

Актуальність теми дисидентства зумовлена тією ситуацією, в якій ми опинилися. І не тільки фактом наявності війни і загостренням суперечностей всередині суспільства, й тим, що суспільство переживає такі часи, що раптом відчуває, що те, про що писали та говорили дисиденти, стає надзвичайно актуальним.

Основна частина. На думку українського дослідника О. Бажана під «дисидентством» слід розуміти сукупність філософських, економічних, політичних, релігійних та культурних течій, які повністю або частково протистоять офіційним доктринам в усіх сферах матеріального та духовного життя суспільства[1, с. 30].

Правозахисний рух як складова частина дисидентського в радянському просторі в цілому, та і в Україні зокрема підпадає під найбільшу увагу вітчизняних та закордонних дослідників та публіцистів, адже він був невід'ємною частиною загальнолюдського поступу в дусі свободи.

Оскільки у 1960-х роках культурні, і політичні домагання можна було формулювати та захищати лише за умови такого фундаментального права як свобода слова, тому захист прав людини стали вважати вирішальною передумовою. Хоча в різних групах по-різному оцінювали співвідношення між

національною ідентичністю і правозахистом, але, зрештою, визнавали, що ці два складники мають поєднуватися. Правозахисний рух в Україні виник як складова частина національно-визвольного: він поєднував у собі вимогу індивідуальних прав (громадянських, політичних, соціальних) з колективним правом на національно-культурну ідентичність та національну державність (що позначалося терміном «національні права»). Існував також загальнодемократичний напрямок, релігійний, соціально-економічний (робітничий рух), вимога права на еміграцію (передусім боротьба євреїв за право на виїзд).

Так, першим знаковим став протест у вересні 1965 р. під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» в Києві. В. Стус, І. Дзюба та В. Чорновіл закликали присутніх на знак протесту проти масових арештів української інтелігенції підвестися з місць. Це був перший громадський протест проти політичних арештів у СРСР після смерті Сталіна [13, с. 247]. Після виступу В'ячеслава Чорновола звільняють з роботи, не дають навчатися в аспірантурі, куди він вступив за конкурсом, на нього всіляко тиснуть КДБ. А Чорновіл... пише листи до керівництва комсомолу, видає самвидав, викриваючи несправедливість і тих самих КДБ. Упродовж трьох місяців після прем'єри «Тіней...» Іван Дзюба написав книгу «Інтернаціоналізм чи русифікація?», де розкрив колоніальну сутність політики Москви щодо України й інших «національних республік». Книгу, як стала етапною у формуванні української нації. Василя Стуса відрахували з аспірантури після протесту і рівно через 20 років від прем'єри «Тіней...» Стус загадково загине у в'язниці...

Іноді акції протесту набували крайніх форм. У 1968 та 1969 рр. у Києві вчинили акти самоспалення колишні вояки УПА В. Макух з Дніпропетровська та М. Бориславський із Бердянська. 21 січня 1978 р., напередодні річниці проголошення незалежності УНР та Акта Злуки українських земель, на могилі Т. Шевченка у Каневі здійснив акт самоспалення інженер О. Гірник із Калуша. У розкиданих на Чернечій Горі листівках він писав, що в такий спосіб

протестує проти політики ліквідації української нації шляхом нищення української мови та українського національного духу [3, с. 45–55].

Нерідко українські дисиденти вдавалися до зречення радянського громадянства, подавали заяви на виїзд за кордон. Більшість за такі дії опинялася в таборах і в'язницях.

Своєрідними протестними акціями ставали відзначення урочистостей, присвячених життю та творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, де читали вірші, співали пісень, обговорювали актуальні питання. Практикувалися також вивішування синьо-жовтих прапорів на честь важливих подій української історії.

Однією із найбільш ефективних форм боротьби дисидентів був самвидав. Самвидав можна оцінити як невідконтрольний державі засіб поширення позацензурної літератури, заяв, петицій, листів. Шляхом «самвидаву» в Україні поширювалися відмінні від офіційної ідеології оригінальні публіцистичні, прозові, поетичні твори. У них насамперед викривалися деформації радянського суспільства. Цей інструмент самовираження розглядався українською інтелігенцією як один із шляхів утілення в життя проголошеної конституцією свободи слова, як засіб висловлення непокори вільних душею творців тоталітарному режимові в СРСР [2, с. 129].

З середини 1970-х років дисидентський правозахисний рух та боротьба за національну ідентичність посилювалися.

Зазначимо, що правозахисний рух у всьому світі вилився у прийняття Загальної декларації прав людини ООН у 1948 р. та актуалізувався на теренах СРСР після підписання у 1975 р. в Гельсінкі «Прикінцевого акту Наради з безпеки та співпраці в Європі (НБСЄ)» 33 державами Європи, СРСР, США та Канадою. Основні цінності, які включала ідеологія гельсінського процесу в гуманітарній сфері, – це захист прав людини шляхом побудови демократичного правопорядку та захист прав народів шляхом побудови справедливого міжнародного порядку. Оскільки Прикінцевий акт НБСЄ прирівнювався до національного законодавства, то його підписання означало, що відкриваються

юридичні можливості легально і цілком законно боротися з порушеннями прав людини, опираючись на внутрішнє і міжнародне право [6, с. 51].

За ініціативою письменника і філософа М. Руденка, П. Григоренка, О. Мешко, О. Бердника, Л. Лук'яненка, 9 листопада 1976 р. була створена Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод. Саме Левко Лук'яненко пізніше назвуть «батьком української незалежності»: особистість із залізною волею. Просидівши у мордовських таборах 15 років після виходу одразу ж стає засновником УГГ. Як наслідок – новий арешт і нове заслання. 24 серпня 1991 р. – Левко Лук'яненко став одним зі співавторів «Акту проголошення незалежності України».

Отож, щоб забезпечити виконання гельсінських угод, УГГ поставила метою ознайомлювати громадськість із Загальною декларацією прав людини ООН, сприяти розширенню контактів між народами і вільному обмінові інформацією, добиватися акредитування в Україні представників зарубіжної преси.

Учасники УГГ наголошували, що головним мотивом їхньої діяльності буде не політичний, а гуманітарно-правовий. Формулювання документів Гельсінської групи були дуже обережні. Україна повинна була знову заявити про своє право на повноцінне життя, а для цього їй потрібна була найважливіша зі свобод – свобода слова, чітко сформульовано в ст. 19 Загальної декларації прав людини ООН. У січні – квітні 1977 року Група випустила 10 Меморандумів про переслідування громадян за інакомислення. У Меморандумі № 1 політика СРСР щодо України визначалася як геноцид. У другому меморандумі йшлося про формально-декларативний характер Союзу РСР. У третьому, на прикладі долі Йосипа Терелі, йшлося про переслідування Української Греко-Католицької Церкви і загалом віруючих. Меморандум № 5 під назвою «Україна літа 1977-го» був спрямований урядам країн – учасниць Белградської НБСЄ. Хоч український правозахисний рух не декларував своїх ідеологічних орієнтацій, та він із самого початку був однією з форм боротьби за визнання національної ідентичності.

«Сила і величезна моральна перевага українських правозахисників над режимом полягала у тому, що вони не стали підпільниками. Вони підписували документи своїми іменами, відкрито демонстрували легалізм, апелюючи до радянського закону і міжнародних правових документів, підписаних СРСР» – згадав у своєму випадку Василь Овсієнко, дисидент і український громадський діяч [4].

Незважаючи на те, що УГГ діяла легально, проте зазнавала переслідувань, 23 осіб було засуджено й відправлено в табори та на заслання [5, с. 27].

Слід зазначити, що як в дисидентському русі за права людини, так і за національні права панувала висока культурна і моральна атмосфера, чутливість до нових ідей. Він протистояв як офіційній тоталітарній ідеології, так і примітивізму. Тому дисидентський рух в Україні об'єднав як низку течій (правозахисний, національно-визвольний рух, загальнодемократичний, релігійний, соціально-економічний або ж робітничий, боротьба за право на еміграцію), так і видатних особистостей (Л. Лук'яненко, І. Світличний, М. Горинь, І. Дзюба, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, О. Мешко, Н. Строката-Караванська, В. Стус, М. Руденко, П. Григоренко, М. Джемільєв, Й. Зісельс, З. Красівський, В. Романюк – Патріарх Володимир та інші) [5, с. 17]

У списку дисидентів 1960-1972 рр. відомого канадського дослідника української історії Б. Кравченка налічувалося 975 осіб. Інші джерела також вказують близько тисячі чоловік, які репрезентували усі регіони України. На початку 1980-х років, за даними Секретаріату Міжнародної амністії, кількість політв'язнів становила від 600 до 700 чоловік, серед яких у різний час українців налічувалося від 25 до 75% [6, с. 52–53]. Отже, широкої підтримки у громадян республіки дисидентський рух не набув, що пояснюється жорстокістю репресивних заходів, спрямованих проти опозиціонерів; апатією та пасивністю, що панували у свідомості значної частини суспільства; домінуванням у діяльності дисидентів різнобічної критики, відсутністю чітких організаційних форм та ін..

Висновки. Таким чином дисидентський рух, незважаючи на свою малочисельність став тим засобом, що засвідчив досить високий рівень правової культури населення УРСР. Він обґрунтовував базові людські, громадянські та національні права, враховуючи не тільки радянське законодавство, але й положення міжнародного права, що було передумовою для здобуття незалежності. Форми його боротьби були переважно легальними і спрямованими на доведення суперечностей законодавства УРСР, відмінностями між теорією та практикою. Протягом своєї діяльності члени дисидентського руху порушували питання пригнічення індивідуальних та групових прав в СРСР, зверталися до міжнародних інстанцій, займалися видавничою та просвітницькою діяльністю. Правозахисники боролися за свободу слова, волевиявлення, вільного поширення ідей тощо, відмовлялися від радянського громадянства, подавали прохання на виїзд за кордон, відмовлялися від свідчень. Політв'язні влаштовували акції мовчання, голодування, передавали на волю повідомлення про реалії табірної життя, були навіть випадки самоспалення.

Наочним результатом надважливої діяльності дисидентського руху стала реалізація у 1991 р. ідеї виходу України з СРСР і встановлення правової держави ненасильницькими, правовими засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажан О. Г. Дисидентство в УРСР: спроба дефініції. *Магістеріум : історичні студії*. 2001. Вип. 7. С. 27-31.
2. Вербицький Б. Д. Боротьба дисидентів і правозахисників за активізацію громадсько-політичного життя в кінці 80-х – на початку 90-х роках. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 128-133. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_138\(1\)__28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_138(1)__28) (дата звернення: 18.09.2024).
3. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) : монограф. Харків : Фоліо, 2003. 144 с.
4. Казак А. «Дисиденти не знищили систему. Вони знищили міф про систему», – Йосиф Зісельс, дисидент та український громадський діяч. *Громадський простір: інтернет-видання*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=dysydeny-ne-znyschyly-systemu-vony-znyschyly-mif-pro-systemu-josyf-zisels-dysydent-ta-ukrajinskyj-hromadskyj-diyach> (дата звернення: 19.09.2024).
5. Овсієнко В. Правозахисний рух в Україні. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод : в 4 т. 2001. Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група ; упорядн. Є. Ю. Захаров. Харків : Фоліо. 531 с.

6. Федик Л. Б. Дисидентський рух як форма протидії державним та партійним органам радянської влади в 60-80-х рр. XX ст.: історико-правовий аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2017. № 4. С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_4_10 (дата звернення: 18.09.2024).

УДК 378:316-051

Василенко Олена Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного
університету, м. Хмельницький

ОБГРУНТУВАННЯ ВАГОМОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИХ УСТАНОВОК ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Стан справ у нашій державі у зв'язку з агресією росії характеризується кардинальними змінами у всіх сферах суспільного життя. Спостерігається трансформація свідомості українців, перебудовуються уявлення, змінюються погляди й пріоритети, відбувається переорієнтація цінностей, проходять зміни щодо сенсу моральних орієнтирів. У час російсько-української війни оголилися й дуже загострилися соціальні проблеми, які безпосередньо повинні розв'язувати ті майбутні соціальні працівники та психологи, які нині навчаються у закладах вищої освіти. Однак варто наголосити на тому, що спостерігається певна девальвація професійних цінностей у фахівців соціономічних професій (соціальних працівників та практичних психологів), що призводить до знецінення цих професій та спричиняє відмову випускників від роботи за спеціальністю, яку вони здобували.

Для досягнення позитивних змін у цьому контексті доцільно ще зі студентської лави цілеспрямовано працювати над формуванням у здобувачів освіти спеціальностей 231 Соціальна робота та 053 Психологія навчально-професійних установок та розвивати у них професійну спрямованість у процесі неперервної професійної підготовки як у бакалавраті, так і у магістратурі. Відзначимо, що серед актуальних соціально-педагогічних проблем навчання

здобувачів вищої освіти, які готуються до роботи в соціальній сфері, особливе місце посідає питання координації ресурсів та зусиль, що дасть можливість здійснювати системний та цілеспрямований педагогічний вплив на ефективну та якісну професійну підготовку здобувачів освіти.

На основі прийнятих державних документів, зокрема Закону України «Про освіту» [4] та Національної доктрини розвитку освіти [5] можемо констатувати, що стратегічна мета освіти – це всебічний і гармонійний розвиток особистості, її інтелектуальних можливостей, самореалізація у всіх сферах життя. У Концепції реформування професійної (вищої) освіти на період до 2027 року [5] зроблено акцент на тому, що доцільно врахувати три основні напрями реформування професійної освіти, а саме: 1) децентралізація управління та фінансування; 2) підвищення якості професійної освіти; 3) посилення зв'язку з ринком праці. Вважаємо, що формування навчально-професійних установок та розвиток професійної спрямованості матиме позитивний вплив на другий та третій напрямки реформування професійної освіти здобувачів освіти, які опановують соціономічні спеціальності 231 Соціальна робота та 053 Психологія та придуть на роботу у соціальні установи та будуть реалізовувати соціальну політику й розв'язувати соціальні проблеми.

Знаннєвий підхід, який базується на необхідності надання здобувачам освіти професійних знань та формування у них умінь і навичок, призводить до того, що спостерігається деяке нехтування проблемою становлення особистості фахівця, не приділяється належна увага розвитку професійного потенціалу, відсутня позитивна установка та професійна спрямованість. У нашому баченні необхідно враховувати той факт, що саме внутрішня мотивація формує у студентів як першого (бакалаврського) так і другого (магістерського) рівня освіти позитивну навчально-професійну установку та надає позитивне професійне спрямування на якісну реалізацію майбутнього фахівця як професіонала у тій спеціальності, яку він здобував у процесі навчання у закладах вищої освіти.

У педагогічному словнику відзначено, що установка – «зумовлений минулим досвідом стан готовності, схильність індивіда до певної активності або дії в певній ситуації.... Установка виступає опосередкованою ланкою у взаємозв'язках потреб індивіда й середовища» [2, с. 340-341]. До найбільш вагомих функцій установки віднесено: 1) визначає стійкий, послідовний, цілеспрямований характер перебігу діяльності, виступає як механізм стабілізації, що дозволяє зберігати її спрямованість у ситуаціях, які безупинно змінюються; 2) звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення і довільно контролювати перебіг діяльності у стандартних ситуаціях; 3) виступає і як фактор, який зумовлює інертність, відсталість діяльності, що ускладнює пристосування до нових ситуацій [3]. У цьому контексті вважаємо, що «вивчення професійних установок студентів та особливостей їх розвитку в процесі професійного становлення дозволяє системно і цілеспрямовано управляти процесом їх професійного розвитку, тобто допомогти їм увійти в систему професійних цінностей, сформувані впевненість у собі як суб'єктів професійної діяльності» [1, с. 144].

Отже, навчально-професійну установку розглядаємо як ефективний чинник становлення майбутнього фахівця у соціономічній професії, тоді як професійна спрямованість розглядається як джерело розширення професійного досвіду. Тому формування навчально-професійних установок і розвиток професійної спрямованості розглядаємо як вагомі фактори, що забезпечують формування особистісних якостей та моральних цінностей здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Василенко О. Особливості формування навчально-професійних установок в студентів-психологів під час навчання у вищому навчальному закладі. *Педагогіка і психологія професійної освіти* : наук.-метод. журн. Львів: [б. в.], 2016. № 4. С. 137–147.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ «Либідь», 1997. 373 с.
3. Заброцький М. М. Вікова психологія : навчальний посібник. К. : МАУП, 1998. 92 с.
4. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради, 2017. № 38-39. ст. 380.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1619-р «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-p#Text>

УДК37.018.43(477):323.1

Вожжов Дмитро Олександрович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти зі спеціальності 011 –
Освітні, педагогічні науки, Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Дистанційна освіта є критично важливим інструментом для забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах сучасних викликів, таких, як пандемії, конфлікти або інші кризові ситуації. В Україні, де освіта часто стикається з такими перешкодами, дистанційна освіта завдяки гнучким форматам навчання, доступності ресурсів і можливості інтеграції культурних елементів, може допомогти зберегти і зміцнити національну ідентичність, коли традиційні формати організації освіти можуть бути недоступні або функціонувати з обмеженнями.

Повномасштабна війна, розпочата в 2022 році, зумовила появу серйозних викликів у системі освіти. Захист безпеки та життя учнів та педагогічного персоналу став пріоритетом, що спричинило переорієнтацію освітнього процесу та пошук альтернативних шляхів забезпечення доступу до освіти [1, с. 62]. Інформаційна війна, яку веде агресор, спрямована на розкол українського суспільства та підрив національної ідентичності.

Національна ідентичність – це самосвідомість нації, яка включає в себе усвідомлення приналежності до певної національної спільноти та її цінностей. Вона включає в себе такі концептуальні складові, як «особливості національної культури, етнічні характеристики, звичаї, вірування, міфи, моральні імперативи», «символи і стереотипи поведінки», «територіальні межі держави» [2, с. 3]. Тому природним є той факт, що перебувати в одному соціокультурному просторі люди можуть за рахунок наявності у них набору

спільних цінностей, а також уявлень про навколишній світ. Саме з такого комплексу цінностей і уявлень виникає феномен національної ідентичності.

Важливою відповіддю на загрози, спрямовані на розкол українського суспільства, є зміцнення національної єдності через освіту. Ефективним способом збереження національної ідентичності є дистанційна освіта, адже в умовах сьогодення важливим аспектом є формування єдиного інформаційного простору, у якому знання про національну ідентичність можуть бути доступні всім громадянам. Її перевагами є можливість подолати географічні бар'єри і забезпечити рівний доступ до якісної освіти для всіх регіонів України, включаючи віддалені та малозабезпечені райони, а також для українців, що живуть за межами нашої країни. Дистанційна освіта допомагає через різні інструменти підтримувати зв'язок з батьківщиною, вивчати українську культуру, мову, традиції та історію, а також передавати ці знання наступним поколінням, що сприяє збереженню і популяризації національної ідентичності.

Дистанційна освіта відкриває нові можливості, адже дозволяє застосовувати інноваційні методи навчання, які можуть бути спрямовані на підвищення інтересу до вивчення української мови, культури та історії. Наприклад, віртуальні екскурсії історичними місцями України, доповнена реальність або використання гейміфікації значно підвищують зацікавленість в освітньому процесі, роблячи уроки більш динамічними та захопливими [3]. Інтерактивні методи дистанційного навчання не лише передають знання, але й сприяють емоційному залученню учнів, що допомагає глибше пізнати національну спадщину, а це є важливим фактором у формуванні національної свідомості й ідентичності.

Отже, дистанційна освіта відіграє значну роль для збереження і зміцнення самосвідомості нації, її національної ідентичності, надаючи можливості для доступного, інноваційного та культурно орієнтованого навчання в будь-яких умовах. Її потенціал полягає у можливості поєднувати сучасні технології з національно орієнтованим контентом, що сприятиме формуванню свідомих громадян, які цінують свою історію, мову та культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коляда І. Система дистанційної освіти в умовах соціальних викликів: український досвід. *Вісник Львівського університету. Сер. Філософ.-політолог. студії*. 2023. Вип. 46. С 58–65.
2. Гаджієв К. С. Національна ідентичність: концептуальний аспект. *Питання філософії*. 2011. №10. С. 3–16.
3. Топ-10 інтерактивних методик для залучення учнів до навчання. URL: <https://arbook.info/top-10-interaktyvnyh-metodyk-dlya-zaluchennya-uchniv-do-navchannya/> (дата звернення: 02.09.2024).

УДК 377:338.48-051

Гарбич Ярослав Володимирович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності 015
Професійна освіта (за спеціалізаціями)
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВІДНИХ АСПЕКТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Індустрія туризму в Україні з початком повномасштабної війни російської федерації суттєво втратила пріоритети. Однак, після перемоги над ворогом у гібридній війні саме туризм відіграватиме значну роль, як у зростанні економічного благополуччя країни, так і у розвитку й укріпленні міжнародних, культурних, економічних та соціальних зв'язків нашої держави. У цій площині необхідно вже сьогодні цілеспрямовано працювати над формуванням професійної компетентності майбутніх фахівців туристичної сфери, які здобувають освіту в освітніх закладах. Особливу увагу відводимо потребі якісного вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, які здобувають освіту за спеціальністю 242 Туризм у коледжах. Молодші фахові бакалаври, після закінчення навчання, мають бути готовими до надавання компетентних туристичних послуг, працюючи як у великих туристичних компаніях, так і у туристичних агентствах, екскурсійних бюро чи приватних структурах і підприємствах індустрії туризму та рекреації.

Відзначимо, що повністю підтримуємо позицію українських науковців С. Кожушко та Л. Бойко [1] у тому, що головною особливістю професій, які відносяться до сервісної сфери й туризму є те, що її професійна результативність, головним чином, залежить від людського чинника, що базується на професійній компетентності фахівців. У зв'язку з цим, варто акцентувати увагу на тому, що особливої значущості набувають певні психолого-педагогічні характеристики процесу моделювання професійної підготовки, що передбачає акцент на формування особистості майбутніх фахівців шляхом розвитку соціального інтелекту, здатності до встановлення емоційних контактів й налагодження комунікативних установок та стратегій під час спілкування.

Спеціальність 242 Туризм у закладах фахової передвищої освіти функціонує в нашій країні відносно недавно, тому освіту у сфері туристського сервісу можна віднести до нових напрямків, які активно розвиваються та потребують системного вдосконалення. Радикальні зміни в соціально-економічному житті українського суспільства створюють усі передумови для модернізації освіти. Нині все більш актуальними стають соціальні та психолого-педагогічні дослідження в галузі вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців сфери соціально-культурного сервісу та туризму зокрема, які передбачають упровадження педагогічних інновацій.

Основна проблема організації професійної підготовки визначається існуванням протиріч між затребуваністю знань про механізми формування та динаміку психолого-педагогічних характеристик особистості та навчально-професійних установок майбутніх фахівців сфери туризму та ступенем нерозробленості цієї проблеми, що обумовлюється складністю та неоднорідністю уявлень про соціальну установку у психолого-педагогічному контексті та відсутністю загальноприйнятих підходів до формування професійно важливих якостей фахівців, які надаватимуть послуги у цій сфері.

Туризм нині займає досить помітне місце у світових соціально-культурних та соціально-економічних та міжнаціональних відносинах, адже

сприяє вільному обміну ідеями, культурно-пізнавальними цінностями, виникненню особливих відносин між різними групами людей. Усе це дозволяє віднести його до галузі соціально-психологічних явищ тому, що створює свій світовий туристичний простір, у якому присутні конкуренція, протиріччя, конфлікти й те, що водночас зростають передумови їхнього вирішення.

З психолого-педагогічної точки зору система професійної освіти майбутніх молодших фахових бакалаврів спеціальності 242 Туризм в українських закладах фахової передвищої освіти характеризується такими двома основними рисами, як-от:

- соціальна спрямованість освітньої політики у туризмі, яка опирається на потужну культурну та етнічну основу й людські ресурси;
- цілеспрямований прояв національно-самобутнього характеру та етнічної культури усіх регіонів України.

Вважаємо, що для суттєвого вдосконалення професійної підготовки здобувачів освіти у коледжах, які навчаються за спеціальністю 242 Туризм, необхідно робити головний акцент на таких концептуальних аспектах, як-от:

1) Формування творчої, духовно багатой та гуманно спрямованої, особистості – майбутнього фахівця.

2) Цілеспрямований розвиток упродовж навчання професійної компетентності, яка передбачає ґрунтовне оволодіння базовими професійними навичками, здатність поєднувати теорію та практику, розуміння соціального, економічного та культурного середовища, в якому здійснюється туристична діяльність.

3) Вдосконалення здатності до професійного вдосконалення на основі усвідомлення необхідності піддавати перевірці наявні знання та опановувати нові знання через дослідження у сфері туризму.

4) Мотивація до продовження навчання, стимулювання бажання поглиблювати знання та професійні навички на рівні сучасних вимог.

Таким чином, у підсумку можемо констатувати, що після перемоги в Україні спостерігатиметься бурхливий розвиток галузі туризму, що призведе до

значного збільшення кількості підприємств туристського сервісу, а тому кваліфіковані кадри необхідно активно та цілеспрямовано готувати вже сьогодні. Тобто можемо констатувати, що потреба у якісній підготовці кваліфікованих та грамотних майбутніх фахівців за спеціальністю 242 Туризм є однією із вагомих проблем професійної освіти у закладах фахової передвищої освіти, від якої залежатиме якість туристичного сервісу в нашій країні. З огляду на це, ми пропонуємо наступний підхід до вдосконалення провідних аспектів організації професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери у закладах фахової передвищої освіти:

- цілеспрямоване вдосконалення особистісних рис та якостей майбутніх фахівців, що призведе до формування духовної, гуманної, творчої особистості;
- спонукання майбутніх фахових молодших бакалаврів до суб'єктної активності та цілеспрямованої самостійної пізнавальної діяльності;
- вдосконалення професійної компетентності та соціально-психологічного потенціалу як пріоритетної складової у структурі професійної культури майбутнього фахівця;
- розвиток позитивної навчально-професійної установки;
- формування соціально-психологічних характеристик у здобувачів освіти, що забезпечать вдосконалення комунікативної компетентності, соціального інтелекту, здібностей до налагодження асертивного стилю спілкування з колегами та клієнтами.

На наш погляд, саме такий підхід до організації професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму, що навчаються у закладах фахової передвищої освіти, може стати основою для гармонійного професійного становлення особистості у період здобуття освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кожушко С. П., Бойко Л. Г. Компетентнісний підхід у підготовці фахівців туристичної сфери до роботи в умовах кризових станів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2023. № 1 (25). С. 194–203.

Голуб Марія Ярославівна,

методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Голуб Дарина Сергіївна,

здобувачка першого рівня вищої освіти групи МН-11, факультету інженерії машин, споруд та технологій ТНТУ ім. Івана Пулюя, м. Тернопіль

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ: ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО РОДИНИ, ЛЮДЕЙ, ГРОМАДИ

Виховуючи дітей, ми виховуємо майбутню історію нашої країни, а значить – і історію світу. Новий час диктує нові вимоги до проблем виховання. Виховання по-старому не зможе вписатися в оновлений освітній простір для дітей нового покоління.

Розвиток суспільства неможливий без визнання цінності кожної людини та її гідності. Людина має потребу в розвитку тих цінностей, які є фундаментом її особистості та життєтворення. Сучасна людина бажає будувати свої стосунки з оточуючими на основі поваги гідності, тому вивчення проблеми виховання культури гідності у підростаючого покоління є надзвичайно актуальною проблемою.

Зміна ціннісних пріоритетів суспільства ставить перед системою освіти якісно нові вимоги до виховання підростаючого покоління. Формування культури гідності у дітей є надважливим для сучасного українського суспільства, зорієнтованого на демократичні цінності, високий рівень патріотизму та осмислену громадянську позицію молоді. Все це знайшло своє підтвердження в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законі України «Про освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді», Конституції України, де гідність визначається пріоритетною цінністю.

Однак, на даний момент проблему виховання гідності не можна назвати достатньо вивченою. В сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

У формуванні культури гідності учнів особливого значення набуває принцип гармонійного поєднання свободи і необхідності.

Основним видом діяльності, де це поєднання виступає безпосередньо і найбільш переконливо, є праця – навчальна, громадська, продуктивна. Праця стає для юнаків і дівчат основним критерієм честі, гідності, совісті та всіх інших моральних цінностей.

Критерієм обрання форм вдосконалення виховання культури гідності школярів може бути не лише вік, а й кількість учнів. Таким чином можна виділити індивідуальні, мікрогрупові, колективні та масові форми.

Форми виховання можуть поділятися і залежно від обраних методів виховного впливу: вербальні (лекції, усні журнали, круглі столи тощо), практичні (ігри, конкурси, екскурсії і т.п.), наочні (шкільні музеї, виставки, тематичні стенди, шкільні газети, бюлетені).

Надзвичайно важливим аспектом у вихованні культури гідності є ставлення батьків до власних дітей. Однією з проблем сучасного сімейного виховання є висока зайнятість дорослих, а подекуди й перекладання виховних функцій сім'ї на навчальні заклади. У тих сім'ях, де є двоє чи більше дітей відносини можуть загострюватися ще й тому, що батьки часто по-різному ставляться до них: одній дитині припадає більше уваги і любові, іншій менше. Одній дитині довіряють, іншій – ні. Це обумовлено різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками і життєвими обставинами. Однак таке виділення однієї дитини чи її порівняння не на користь іншої негативно позначається на почутті особистісної гідності тої дитини, яка програє у порівнянні, а також створює напругу і нездорове суперництво у стосунках самих дітей. Це лише

приклад однієї з багатьох проблем, які виникають у процесі виховання дітей в сім'ї.

Задля загальної мети – формування культури гідності учнів у навчальних закладах варто проводити батьківські всеобучі з даної теми. Побудова діалогічної взаємодії педагогів і батьків обов'язково має здійснюватися з урахуванням гуманістичного характеру та творчого підходу до організації цього процесу, співробітництва на основі визнання гідності кожного учасника, із застосуванням педагогічного такту як основи техніки співпраці, емпатійного розуміння одне одного.

Звичайно важливо приділити увагу і організаційно-методичній підготовці вчителів до виховання культури гідності дітей та учнівської молоді. Цей напрямок роботи має бути спрямований на формування суб'єкт-суб'єктних відносин, удосконалення комунікативних якостей та психологічних знань педагогів. З метою реалізації даної педагогічної умови, можна впроваджувати різні форми і методи навчання медпрацівників.

Виховуючи культуру гідності у дітей, важливо не забувати про методи стимулювання (похвала, заохочення, створення ситуацій успіху тощо), які вселяють у дітей розуміння власної значущості, цінності результатів їх праці, важливості думки.

Аналізуючи філософську, соціологічну, психологічну та педагогічну літературу, можна вивести загальне визначення поняття «гідність» – це складне інтегративне особистісне утворення, яке характеризується цілісним самоствердженням на основі рефлексійно-емоційної настанови на повагу до іншої людини і самоповагу. Вона є умовою виховання духовного потенціалу особистості, що дозволяє їй нормативно діяти у різноманітних соціальних ситуаціях. Гідність стимулює свідому саморегуляцію та самовиховання.

Визначення поняття гідності як ставлення особистості до себе у контексті поваги іншими є дієвим підґрунтям для розкриття його виховання у сутнісних показниках. Використання сучасних форм і методів у вихованні культури гідності дітей та учнівської молоді як смисложиттєвої цінності дає змогу

оптимізувати виховний процес, залучити до активної участі усіх суб'єктів виховного процесу, формувати уміння і навички гідної поведінки у дорослих і дітей.

Виховання ціннісного ставлення особистості до людей та себе проводимо за напрямками: гідність та рівність, справедливість, толерантність, турбота та відповідальність, довіра, чесність, верховенство права, свобода, повага до себе та інших людей.

Отже, використання сучасних форм і методів у вихованні культури гідності молоді як смисложиттєвої цінності дає змогу оптимізувати виховний процес, залучити до активної участі усіх суб'єктів виховного процесу, формувати уміння і навички гідної поведінки у дорослих і дітей. Водночас подальшого дослідження потребує проблема культури гідності у різних соціальних груп, вивчення особливостей самооцінки і самоствавлення, розроблення відповідних методик і технологій виховання. Виховання культури гідності є періодом становлення інтелектуальної та особистісної зрілості, набуття соціального досвіду, життєвої компетентності. А отже, надважливим елементом виховання культури гідності як ціннісного ставлення до родини, людей, громади є одним із ключових аспектів цілісного розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості / І. Д. Бех. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 1 (62). С. 76–89.
2. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості / І. Д. Бех. *Рідна школа*. 2012. № 1-2 (985-986). С. 9–12.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посібник / І. Д. Бех. К. : Академвидав, 2012. 256 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наукове видання. К.: Либідь, 2006. 272 с.
5. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*, 1997. № 1.
6. Тараненко І. Г. Демократичні цінності у становленні громадянина. *Педагогіка і психологія*, 1997. № 2.
7. Магдик О. О. Громадянська освіта і патріотичне виховання в сучасній школі. *Виховна робота в школі*. 2005. № 1 (2).
8. Чорна К. І. Виховання культури гідності в дітей та учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема. Збірник наукових праць. Вип. 15. Книга І. Київ.

Гучак Олег Михайлович,
аспірант кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ЧАСОПИС «ДІЛО» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Часопис «Діло», заснований у Львові в 1880 році, був одним із найвпливовіших українських періодичних видань у Галичині. Видання висвітлювало різні аспекти суспільного життя, включаючи політику, культуру та освіту. Особливу увагу часопис приділяв театральному мистецтву, що відіграло важливу роль у формуванні національної свідомості українців. Ця стаття розглядає «Діло» як важливе джерело для вивчення театального життя Галичини наприкінці ХІХ століття, звертаючи увагу на його роль у популяризації театру та відображенні культурних подій того часу.

Наприкінці ХІХ століття Галичина була частиною Австро-Угорської імперії, де українське населення вело активну боротьбу за збереження своєї мови та культури. Театральне мистецтво відіграло важливу роль у підтримці національної ідентичності та було одним із основних засобів популяризації української культури. Часопис «Діло» не лише інформував про театральні події, а й ставав платформою для обговорення їх значення в національно-культурному контексті.

Про вистави руського театру регулярно повідомляла газета «Діло» в рубриках «Оповістки», «Новинки», «Артистичні замітки», у серії статей під назвою «Наш театр», «Справа будови руського театру у Львові» [6].

Матеріали, що публікувалися у «Ділі», надавали вичерпну інформацію про театральне життя Львова та інших міст Галичини. Це включало огляди вистав, рецензії на роботи відомих українських драматургів, інтерв'ю з акторами, а також публікації про гастролі театральних труп. Особлива увага приділялася діяльності Руського народного театру у Львові, заснованого у

1864 році. Видання підкреслювало важливість цього театру як осередку української культури, наголошуючи на його ролі в національному відродженні.

Часопис «Діло» не лише висвітлював поточні події, а й активно впливав на розвиток театрального життя Галичини. Статті та рецензії часто містили критичні зауваження щодо рівня постановок і акторської гри, що сприяло підвищенню стандартів театрального мистецтва. «Діло» також виконувало важливу роль у популяризації нових драматичних творів, стимулюючи розвиток національної драматургії.

Часопис «Діло» був важливим джерелом інформації про театральне життя Галичини наприкінці ХІХ століття та сприяв його розвитку. Завдяки своїй ролі в культурному просторі, видання не лише відображало події театрального світу, а й стало активним учасником формування національної свідомості українців. Матеріали, опубліковані у «Ділі», є цінним джерелом для сучасних дослідників театрального мистецтва, які прагнуть вивчати цей період у контексті національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич : Коло, 2015. Т. 1: 1880–1889 рр. 2015. 639 с.
2. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич : Коло, 2015. Т. 2: 1890–1894 рр. 2016. 607 с.
3. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Дрогобич : Коло, 2015. Т. 3: 1895–1899 рр. 2017. 711 с.
4. Курилишин К. Часопис «Галичанинъ» (Львів, 1893–1913 рр.): матеріали до біобібліографістики / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Ін-т франкознавства Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич : Коло, 2013. 698, [1] с.;
5. Королько А. Театральне й музичне мистецтво жителів Покуття в контексті українського національного відродження (1880-ті – 1919 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2013. Ч. 22–23. С. 338–354.
6. Справа будови руського у Львові. *Діло*. 1910. 26 квітня.
7. Шологон Л. Джерела з історії театрального життя українців Галичини (1848–1914 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2009. Вип. ХVІ. С. 100–111.

Дишлюк Ольга Мирославівна,
заступник начальника відділу інформації
та використання документів Державного
архіву Тернопільської області,
м. Тернопіль

**АРХІВНО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ДЕПОРТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У 1944-
1951 РОКАХ**

(ЗА ДОКУМЕНТАМИ АРХІВНИХ ФОНДІВ ДАТО)

Дев'ятого вересня 1944 року в Любліні Голова Ради Народних Комісарів УРСР Микита Хрущов і керівник Польського Комітету Національного визволення Едвард Осубка-Моравський підписали Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян із території України. Однією з причин, що підганяла процес взаємного переселення (Варшава ще була в руках гітлерівців) було намагання уряду СРСР завершити його до відкриття Кримської конференції, де планувалось офіційно закріпити радянсько-польський кордон.

Дана Угода була збігом інтересів як Польщі, яка була зацікавлена в депортації українців і яку розглядала як засіб вирішення проблем стабілізації держави і перетворення її в мононаціональну країну, так і уряд СРСР, який шляхом депортації планував «закрити» українське питання в Польщі та ліквідувати один із найбільших осередків українського визвольного руху. Польська влада у той час створила нестерпні умови – залякування, вбивства, грабунок, і це змусило майже півмільйона українців покинути свою рідну землю.

Впродовж 1944–1946 років офіційно було депортовано 482 тисячі українців, до 20 тисяч чоловік польські війська перегнали через Сян без оформлення будь-яких документів. Українців розселяли в 17 областях України, найбільше у південні області України.

У фондах Державного архіву Тернопільської області наявні документи, що відображають процес депортації українців у 1944 – 1946 роках у

Тернопільську область. Зокрема, це копії законодавчих документів, відповідно до яких відбувалося депортація українців: угода між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного визволення від 09 вересня 1944 року, план розселення українського населення по Тернопільській області у грудні 1944 та січні 1945 років, постанова Ради Народних Комісарів про контроль за ходом евакуації, датована листопадом 1944 року. Постанова РНК і ЦККП /б/У від 95 травня 1945 року, яка затвердила план переселення 30 000 сімей в західні області України (Львівську, Дрогобицьку, Волинську, Тернопільську, Рівненську, Станіславівську області), згідно з яким у Тернопільську область планувалося пересилити найбільшу кількість сімей – 15 000 (54800 осіб).

Під час депортації українці зазнавали утисків, про що свідчить рапорт про погрози переселенцям Сяноцького повіту, які прибули в Збаразький район у вересні 1945 року, акт про розслідування нападу банди на українців, які перебували на залізничній станції Любіч Королівський в ніч на 09 березня 1946 року. Під час нападу було підпалено майно 260 сімей та поранено 4 осіб. В документах архіву наявний перелік знищеного майна громадян, та список сімей, які знаходилися на станції.

Також у фондах архіву зберігалися документи про те, як саме проходило так зване переселення, зокрема, село Дуденці Сяноцького повіту 26 вересня 1945 року о 2 ночі було оточене зі всіх сторін польськими військами. Почалась стрілянина, загорілись будівлі, вбито 28 чоловік. Жителям було наказано протягом двох годин залишити село і виїхати на залізничну станцію. З 400 родин, що прибули в жовтні 1945 року п'ятьма ешелонами з Сяноцького повіту, у більшості не було документів про здачу майна і посівів. У більшості польська влада забрала весь урожай, велику рогату худобу, коней і під дулом автоматів наказано йти до найближчої станції.

Також про знуцання поляків над українцями, які не бажали добровільно переселятися, покидати свої рідні домівки свідчать такі документи: «Про факти грабежу та знуцання над українським населенням зі сторони польського населення на території Польщі, вересень 1945 року»; «Інформація про

пограбування українців під час переселення, червень 1946 року»; «Списки повністю зруйнованих сіл та сіл, в яких збереглося від 3 до 20 хат на території Перемишлянського Передгір'я, складені за даними польських авторів»; «Список родин закатованих у селі Павлокома 03 березня 1945 року».

У партійних фондах наявні доповідні записки Хрущову про прийом і влаштування депортованих родин у 1946 році та про невідкладні заходи по господарському влаштуванню українського населення. Наявна інформація про прибуття депортованих українців у різні райони Тернопільської області та звіти про стан господарсько-побутового облаштування населення. «Спецінформація Міністерства державної безпеки СРСР Раді Міністрів СРСР про тяжкий матеріальний і житлово-побутовий стан українців-переселенців, які прибули з Польщі». Перша дискримінація, з якою зустрічалися українці Польщі і яка була дуже болюче, – заборона їхнього розселення в 50-кілометровій смузі від кордону. З цього приводу існувало спеціальне розпорядження наркома внутрішніх справ Л. Берії.

Післявоєнна СРСР зовсім не була готова створити мінімальні побутові зручності для влаштування півмільйона українців Польщі. А багато місцевих керівників транжирили навіть ті невеликі кошти, які виділялись для полегшення матеріальних умов українців, що прибули з Польщі. Факти байдужого ставлення до влаштування переселенців, про що замовчувалось, спостерігались в усіх областях УРСР.

Наступним етапом депортації стала операція «Вісла» – етнічна чистка здійснена у 1947 році, що полягала у примусовій депортації, з використанням військ, українців із їхніх етнічних територій на території західної та північної частини польської держави, що до 1945 року належали Німеччині (Східна Прусія).

У документах архівного фонду Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН-УПА зібрано документи щодо операції «Вісла» – це список і короткі відомості про українців, засуджених на смертну кару, страчених і померлих у в'язницях Польщі в 1944–1950 роках, складених

польським істориком із Варшави Євгеном Місилом.

УПА виступила оборонцем прав місцевого автохтонного населення. Насамперед її відділи розладнували комунікаційні системи, підриваючи й спалюючи мости, знищуючи залізничне полотно, телефонні лінії. Силами повстанців ліквідовувались переселенські комісії на чолі з енкаведистами, знищувались польські військові сили, залучені до цієї варварської акції на прохання радянської сторони. Саме про діяльність УПА можна почерпнути інформацію з фонду «Архів з бідону. Чортківсько-Бережанська округа ОУН». Документи: загальний огляд українських земель на захід від лінії Керзона за липень-грудень 1945 року. Запис оповідання очевидця «Українська Лемківщина в демократичній Польщі», 12 червня 1946 року. «Інформація члена УПА кущового «Грома» про переселенські акції поляків, здійснені навесні 1947 року за лінією Керзона». Також цікавою є листівка ОУН: «Брати переселенці. Сини Холмщини, Грубешівщини, Засяння і Лемківщини!»

Також у фондах архіву можна віднайти і більш сучасні документи, які стосуються депортації. Найцікавішими із них є спогади людей, які пережили ці трагічні події. Зацитую їх частку.

Козак Михайло Андрійович, уродженець с. Цівків Любачівського повіту, згадує:

...Вивезення з наших теренів розпочалось в 1945 р. Люди не хотіли виїжджати, по лісах загони УПА робили все можливе, щоб зупинити виселення. Росіяни забирали мужчин в армію, а хто туди потрапив, той здоровим назад не вернувся. Людей ненавченими кидали в бій, вони навіть від куль сховатись не вміли. Перед вивозом поляки брали молодих «на бункри», щоб здоровими не виїхали. В 1945 р. поляки ловили нашу молодь, заводили в якусь повітку, самі ставали колом, а жертву брали в середину кола і немилосердно били чоботами, прикладами рушниць. Тіло потім кілька тижнів після цього було синім від підшкірних крововиливів, багатьом повідбивали внутрішні органи, поламали руки, ребра. При цьому питали, чи маєш зброю, скільки вбив поляків. Власне цей процес і називався «взяти на бункри». Мене били вчотирьох, прикладами,

шомполами.

...У вагоні ми їхали разом із худобою. Там була пара коней, корови, п'ять родин із речами (близько 20 чол.). Ще деякий час ми чекали завантаженими в вагони. Двері старались тримати зачиненими, щоб хоч якось вберегтись від грабунків, побоїв та вбивств. Коли, врешті, вагони рушили, це було ніби дарунок долі. Їхали через Перемишль, затримали трохи в Зборові і завезли на станцію Скалат Тернопільської області – це була кінцева станція. Людям наказали звільнити ешелон і залишили напризволяще.

Дзюбин Марія, уродженка с. Бліхнарка Горлицького повіту згадує:

... Перед тим взимку і весною ходив по хатах якийсь чоловік і записував всіх, хто якої національності. Коли зайшов до нас, то тато йому сказав: «Я українець і я того приховувати не збираюся». Це дуже здивувало того делегата, бо найчастіше йому траплялися такі, що зрікалися своєї нації і віри, як тільки виникала якась загроза. Прийшли німці і більшість била себе в груди, що вони німці, панували поляки – і вони поляки. Так от весною нас записали, а на Чесного Хреста, восени, вивозили. Оточили село солдати і наказали за дві години зібратися і виїхати. По дорозі бідували чорно. Голод, нужда, воші доїдали нас.

Богдан Горбай розповідає: «Я народився в с. Городище Сокальського району Львівської області. У 1939 році після розбору Польщі ми залишились за річкою Західний Буг і відійшли до Грубешівського повіту Люблінського воєводства. У 1942 році поляки організували Армію Крайову. Вони почали палити села, вбивати людей. На наших теренах були створені загони самооборони, а вже на весну прийшли сотні з Волині. Вже тоді на Холмщині і Підляшші було спалено більше 137 сіл, 97 церков, багато загинуло людей, це була різня українців. Тоді сотні УПА стали палити і вбивати поляків. Польські загони в 1945 році разом з кагебістами почали виселяти українців в Радянський Союз. Українці не хотіли покидати свої оселі. Польські загони почали палити села, убивати людей, а молодих забирали у тюрми, УПА робили засідки на ці загони, йшла боротьба не на життя, а на смерть. В квітні 1946 року на стовпах

були розвішані накази за 24 години покинути село. Батьки з старшим братом поскладали все, що можливо було взяти на віз і поїхали на станцію Сокаль. За ніч всі жителі погрузились в товарні вагони. Нас направили в Тернопільську область Лановецький район».

Надія Гергілевич (Ванчосович), уродженка с. Журавинці Томашівського повіту згадує: «Ще добре пам'ятаю це невеличке українське село, що простягнулось єдиною зеленою вулицею від річки Солоші до Лисої гори, довкола соснові бори. В центрі села, звичайно, церква, школа, двохповерховий будинок читальні. До сьогодні перед очима рублена хата, нова стодола, стайні, пасіка. Мені було 9 років, до хати зайшов військовий і сказав збиратися. На збір дали лише пів години. Все, що найголовніше взяли на підводу, корову, коня. Залишилась навіть діжа з розчиненим тістом на хліб. Ми були однією з останніх українських родин, кого вивезли із села, ще надіялись, що залишимося, бо мамина бабця була заміжня за поляком, однак це не допомогло. Тиждень на станції Белз під відкритим небом чекали на товарний потяг. Через три тижні нас скинули на станції Джурин в Чортківському районі, тут ніхто нас не зустрів і не чекав. Самі люди ходили по селах шукати пустих хат. Яюсь від людей довідались, що на Теробовлянщині в с. Романівка живе мамин рідний брат, вивезений раніше. Переїхали туди.

Розумію, що ніхто нічого не поверне, але прикро і залишилась на душі образа за те переселення, бо якби не було тієї депортації, цих поневірянь, може б і життя і доля в нас і наших дітей склалась по-іншому.

Так гарно співчують нашому поколінню керівники України і Польщі, адже на евакуаційному листі, крім української і польської мови, хімічним олівцем вся родина описана російською мовою, бо прозвітовано за нас було у Москву. Так, це наша трагедія перемита в спогадах, бо пам'ять дитячих літ невмируща».

Конст Дарія, уродженка села Ліцава Горішня Перемиського повіту згадує:

«13 березня 1945 року то була свята неділя в с. Павлокома на

Перемишлянщині, польська банда зігнала усіх мирних українських родин до греко-католицької церкви, усього 366 осіб, разом зі священником, церкву закрили і почали усіх катувати, маленьких дітей бити об стіни. Врятувався один 12-річний хлопчик, який босим тікав по снігах. Після звірської розправи всіх скидали у велику яму, що викопали біля церкви, серед них були ще живі люди, бо під ними здригалася земля. Над священником особливо познущалися, прив'язали його до хвоста коня і так водили біля церкви. Пізніше знищили церву і всі українські будівлі».

Йосипом Свинком головою Тернопільського суспільно-культурного товариства «Надсяння» (1996-2008) до державного архіву Тернопільської області було передано документи, що відклалися під час діяльності товариства за 1993–2015 роки. У фонд включені документи: протоколи установчих зборів, конференцій, загальних та звітно-виборних зборів, списки ради та членів Товариства й осередків у районах. Є такі збірки документів: про історію Перемишля (його сьогодення та перспективи), публікації про взаємовідносини України і Польщі (українською та польськими мовами), про проведення Світового Конгресу українців в місті Рівне, світлини з нагоди пам'ятних дат в Україні та Польщі. Збірка документів про Михайла Вербицького та Павла Чубинського, авторів національного гімну України.

На закінчення зачитую роздуми Дарії Конст: «про Волинську трагедію часто пишуть у пресі, говорять по радіо, показують по телевізору, Служби Божі в церквах. Наші рідні депутати вибрані народом мовчать, бо насправді не знають нашої трагедії і тому не визнають нас депортованими, як кримських татар. У нас, хто ще живий, ніколи не зітреться з пам'яті те страхіття, мордування українців по всіх селах і містах».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- ДАТО: Ф.Р.1833, оп. 2, спр. 101, оп.5, спр.7, 30, 44, 48;
Ф.П. 1, оп. 1, спр. 284, 310, 322, 598, 1166;
Ф.Р. 3432, оп.1, спр.41;
Ф. 3567, оп.1, спр.225;
Ф. 3562, оп.1, спр.1, 6, 15, 21, 24.

Добрянський Володимир Казимирович, археолог, спелеолог, дослідник старожитностей, фортифікацій і топонімії краю Тернопільського відділення НТШ ім. Т. Г. Шевченка, селище Нагірянка Чортківського району

ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ПЕЧЕРИ «УГРИНЬ»

На теренах України чимало печер природного та штучного (антропогенного) походження, більшість із яких у давній історії та культурі відіграла надзвичайно важливу роль. Зазвичай їх використовували як язичницькі святилища та християнські скити й монастирі. Крім цього, печери також слугували як укриття в негоду або під час воєнної загрози, були пунктами фортифікаційного і військового призначення. У деяких із них видобували корисні копалини й облаштовували спеціалізовані медичні заклади тощо. Водночас печери – важливі об’єкти наукових досліджень у галузі географічних та історичних студій, популярні у туристичній сфері.

Однак у сучасній науці нечасті публікації, які б з’ясовували питання походження спелеонімів. Одним із напрямів наукових зацікавлень автора статті є спелеологія, а саме – археологічно-спелеологічне дослідження порожнин природного та штучного походження Західного Поділля. З огляду на це важливо висловити певні міркування, які стосуються етимології назви печери «Угринь». Варто зауважити, що вивчення спелеонімів потребує не лише лінгвістичних знань, але й докладного опрацювання спеціальної літератури – краєзнавчої, археологічної, історичної, географічної, а також архівних джерел. Лише на підставі таких комплексних досліджень можна дізнатися про виникнення тієї чи іншої печери і встановити етимологію її назви.

Мета пропонованої статті – з’ясувати походження назви печери «Угринь», яка розташована на південно-східній околиці однойменного села Заводської громади Чортківського р-ну Тернопільської обл.

Відомості про печеру «Угринь» уміщено в таких науково-енциклопедичних виданнях: «Українська Радянська Енциклопедія» [УРЕ 8,

308]; «Геологічні пам'ятки України» [ГПУ 1, 241]; «Тернопільський Енциклопедичний Словник» [ТЕС 3, 483]; «Тернопільщина. Історія міст і сіл» [ТІМС 3, 514]. На жаль, не зовсім точну інформацію про печеру «Угринь» подано в тритомнику «Географічна енциклопедія України». Тут під гаслом «Угринь» зазначено, що це карстова печера, яка розташована в Подільсько-Буковинській карстовій області Чортківського р-ну на Тернопільщині; виникла в гіпсовій породі, за своєю формою – це лабіринт, утворений ходами загальною довжиною 2 120 м. Тепер найцікавіше: «ближня частина печери відома здавна (?), для екскурсій її використовували ще на поч. 20 ст.» [ГЕУ 3, 318].

Про те, чи була «відома» ближня частина печери «здавна» йтиметься далі. Звісно, довколишню місцевість поблизу порожнини люди використовували давно. Це беззаперечний факт. Так матеріали археологічних обстежень, які проводив автор статті з 1990-х років, засвідчили, що за 200–250 м на південний схід до суфозійного входу печери (це правий схил пот. *Млинка* та південна частина г. *Лиса*), було виявлено старожитності трипільської культури (IV–III тис. до н.е.). За 1,5 км на південний схід від вершини г. *Лиса* обстежено курган скіфського часу, який датують VII–IV ст. до н.е. На північному та північно-східному пряслі г. *Лиса* (лівий схил глибокого яру вздовж якого протікає пот. *Водограйка*, правий доплив пот. *Млинка*) виявлено поселення голіградської культури (XI–VII ст. до н.е.) та княжої доби XI–XII ст. із підплитовим могильником. Поруч, на сусідньому горбистому масиві (це *Гора Кобзарівка*), виявлено багат шарове поселення різночасових археологічних культур, а саме: трипільської (IV–III тис. до н.е.); Ноа (XIII–XI ст. до н.е.); голіградської (XI–VII ст. до н.е.); скіфського часу (VII–IV ст. до н.е.); черняхівської (II–V ст. н.е.) та княжого часу XII–XIII ст [2, с. 21; 5, с. 60–61]. Північніше урочища «*Гора Кобзарівка*» (плато, сильно почленоване ерозійними ярами й течією пот. *Водограйка*) у 2016 р. обстежено об'єкт, який належить до так званої польової фортифікації – квадратний редут XVII ст.

Зважаючи на численні старожитності, виявлені поблизу печери «Угринь», автор статті спочатку також припускав, що її могли використовувати здавна і

що вона дуже перспективна для подальших археологічних досліджень. Однак, як засвідчили нові обстеження цієї печери, вона насправді виявилася не такою й давньою.

Щодо етимології назви печери «Угринь», то В. В. Лучик, автор «Етимологічного словника топонімів України», покликаючись на третій том «Географічної енциклопедії України» [ГЕУ 3, 318], зазначає, що формально спелеонім *Угринь* – посесив на **-jь* або від етноніма *угрин* ‘угорець’, або від антропоніма *Угрин*. Проте насправді «назва печери не належить до давніх утворень, коли був продуктивним зазначений формант». Тому більш імовірно, що цей спелеонім постав за допомогою суфікса *-инь* від апелятива *угор* ‘вугор’ за метафоричною ознакою «подібна до угра форма печери, що являє собою лабіринт». Для порівняння В. В. Лучик наводить гідронім *Угриня* у Львівській обл. [СГУ, 578], діал. *угринка* (зоол.) ‘(вид черв’яка), в’юнок’ < *вугор* ‘риба’ [ЕСУМ 6, 18; Лучик, 483].

У 2015 р. з’явилася рецензія на згадану працю В. В. Лучика, С. О. Вербича – «Нове видання з української ономастичної лексикографії (Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.)», надрукована в журналі «Українська мова». С. О. Вербич не погоджується з висновками В. В. Лучика. На його думку, твердженню В. В. Лучика суперечить назва печери «*Домамир*» у тому ж регіоні (тепер с. *Домаморич*), яка відома з 1241 р. як «*Домамиря*» *печера* – походить від антропоніма **Домамиръ*. Щодо етимології назви *Угринь*, як зазначає С. О. Вербич, то її можна також трактувати, що це є давнє утворення з архаїчним суфіксом **-унь* від псл. **ogъra / *ogъrъ* із семантикою ‘кривизна, вигин’ [1, с. 149].

З погляду лінгвістичного аналізу походження назви печери «Угринь» обидва дослідники мали певну рацію. Проте обставини, які спричинили виникнення назви печери «Угринь», зовсім інші.

Передусім варто зазначити, що для межиріччя нижньої течії Збруча та Серету характерні так звані карстові форми рельєфу. Вони виникли в ділянці

таких сульфатних порід, як гіпси. Унаслідок розчинення і вимивання водою гіпсів у надрах землі такі печери мають надзвичайно велику протяжність ходів, галереї яких сягали навіть кількох поверхів. Зокрема, у цих проходах утворилися величезні зали, в яких можуть розміститися кілька вантажних машин. Стеля і стіни гіпсових печер покриті природними чудернацькими химерними витворами, різними сталактитами, кристалами тощо. Тому вони надзвичайно популярні в туристичній сфері, а також цінні для наукових досліджень у галузі геології, геоморфології, стратиграфії, гідрології, палеонтології, медицини, біології, зоології [3, с. 206–207; 4, с. 45–46].

Гіпс, як відомо, – важливий і в будівельній галузі, і в медицині. Із цією метою його використовували здавна. Наприклад, різновидом гіпсу є алебастр – гідросульфат кальцію, м'який мінерал білого кольору. Його використовують для оздоблення внутрішнього інтер'єру будівель, виготовлення сувенірів та ремісничих виробів домашнього повсякденного вжитку – статуєток, попільничок, шахів, шкатулок тощо. Також у південно-східних регіонах Західного Поділля гіпс був важливим джерелом прибутку не лише для представників заможних верств населення, але й для простих селян і міщан. Спочатку цю породу добували в кар'єрах, потім при високій температурі перепалювали на вогні, подрібнювали й перемелювали на жорнах. Отриману сировину продавали на базарах, яку використовували для побілення стін у будинках; її додавали також у розчин для штукатурення поверхні стін і для цегляної і кам'яної кладки під час будівництва різних споруд.

Таку підприємницьку діяльність провадили здавна і жителі с. *Угринь*, які добували гіпс на схилах пот. Млинка. У 1934 р. робітники випадково натрапили на вузький отвір біля підніжжя г. Лиса, який згодом розширили, а великий вхідний зал розчистили від зайвого делювіального ґрунту. З 1935 р. печера перебувала у власності Подільського туристично-краєзнавчого товариства, яке організовувало тут платні екскурсії для відвідувачів [6, с. 152; 7, с. 218].

Таким чином, історія печери «*Угринь*» не сягає давніх часів, її випадково виявили лише в 1930-х роках. Тому фраза «здавна», необачно вміщена, в

«Географічній енциклопедії України», ввела в обіг фахівців з ономастики, які пояснювали назву печери «Угринь» як давнє утворення. Насправді цей спелеонім походить від однойменного ойконіма *Угринь*, оскільки печера розташована поблизу цього населеного пункту. З огляду на це більш доречною була б її назва «Угринська», яка й досі функціонує як неофіційна. Офіційну ж назву печери «Угринь» зареєстровано в Тернопільському міському спелеоклубі «Поділля», відзначено в загальнодержавному кадастрі Спелеологічної асоціації України (САУ) й зафіксовано в наукових публікаціях і виданнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- ГПУ – Геологічні пам'ятки України: В 4 томах. – Київ-Львів, 2008-2011. – Т. 1, 2008. – 320 с.
- ГЕУ– Географічна енциклопедія України: В 3 томах. – Київ: Головна редакція УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989-1993. – Т. 3 (П-Я), 1993. – 480 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 6 томах. Київ: «Наукова думка», 1983-2012. – Т. 6 (У-Я), 2012. – 568 с.
- Луч. – Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. – Київ: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
- СГУ – Словник гідронімів України. – Київ: «Наукова думка», 1979. – 781 с.
- ТІМС – Тернопільщина. Істрія міст і сіл.: В 3 томах. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. – Т. 3 (Монастирський, Підволочиський, Підгаєцький, Тербовлянський, Тернопільський, Чортківський і Шумський райони), 2014. – 608 с.
- ТЕС – Тернопільський Енциклопедичний Словник: В 4 томах. Тернопіль: «Збруч», 2004-2010. – Т. 3 (П-Я), 2008. – 708 с.
- УРЕ – Українська Радянська Енциклопедія: В 12 томах. – 2-ге вид. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1977-1985. – Т. 8 (П-С), 1983. – 558 с.
1. Вербич С. О. Нове видання з української ономастичної лексикографії (Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.). Українська мова. № 3 (55), 2015. С. 135–154.
  2. Бандрівський М., Добрянський В. Меч з Угрина біля Чорткова і проблема поширення пам'яток голіградської культури на півдні Тернопільщини. //Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (Збірник наукових праць). – Т. 2 (32). – Чернівці-Вижниця: «Черемош», 2011. – с. 16-22.
  3. Добрянський В. Участь музейних працівників в археологічних дослідженнях карстових порожнин Західного Поділля. //Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т.8. Музеї Тернопільщини. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2013. – с. 206-217.
  4. Добрянський В. Геологічне формування печер Західного Поділля та їх антропогенне використання: історія та питання вивчення, збереження і дослідження. //Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. III Всеукраїнська науково-практична конференція Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – с. 45-50.
  5. Добрянський В. Про результати археологічних обстежень пам'яток голіградської культури (XI-VII ст. до н. е.) на півдні Тернопільської області. //Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». - № 3. – Збараж: «Вік», 2013. – с. 58-63.

6. Зімельс Ю.З., Снігур В.А. Печера Млинки. Печера Угриньська. – Тернопіль: ФОП Шабала Н.Є., 2012. – 176 с.

7. Kunzek T. Przewodnik po województwie Tarnopolskiem. – Tarnopol: Drukarnia Leona Wierzbickiego, 1936. – 303 s. + 2 mapa.

УДК 378.016](510)

Хун Женьлун,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності
011 Освітні, педагогічні науки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІВ У КНР

Організація громадсько-просвітницької діяльності вчителя у КНР базується на його високих моральних якостях, доброзичливому серці та дотриманні у своїй роботі основних соціалістичних цінностей. Громадсько-просвітницька діяльність учителя передбачає його спрямованість на надання користі суспільству та людям на громадських засадах. Окрім того, це ефективний інструмент просування і реалізації основних цінностей соціалізму у нову епоху, важливий спосіб учителя зміцнити власні ідеали та переконання, покращити професійні навички, моральні почуття, аналізувати соціальні тенденції, наявні в суспільстві. Більшість учителів беруть активну участь у громадсько-просвітницькій діяльності, глибоко розуміють національні й соціальні умови та настрої людей, на практиці покращуючи свої професійні здібності, майстерність та можливості соціального служіння.

У громадсько-просвітницькій діяльності педагоги активно просувають ідею відданості справі, дружби, взаємодопомоги, соціального прогресу, широкої участі населення в системі освіти, наполегливості, орієнтації населення на громадський добробут і служіння суспільству. Громадсько-просвітницька діяльність поєднується із цілеспрямованою освітньою роботою з учнями, які бачать та наслідують моральний вигляд, дії та цінності вчителя.

В організації громадсько-просвітницької діяльності вчителі дотримуються принципів заохочення учасників освітнього процесу, добровільності, демонструють соціальну відповідальність, мобілізують свій ентузіазм та ініціативу у проведенні різних просвітницьких заходів. Така діяльність поступово стає способом зростання педагогів. Учителі також беруть участь у волонтерській діяльності, що відповідає професійним інтересам, особистому досвіду та хобі. У цій діяльності вчителі ставлять на перше місце суспільний добробут, відстоюючи ціннісну концепцію альтруїзму й безкорисливості. Керівна роль у громадсько-просвітницькій діяльності належить керівникам шкіл та вчителям – членам партії.

Учителі початкових та середніх шкіл відвідують школи, громади та неблагополучні сільські райони для виконання громадсько-просвітницької діяльності, допомагають покинутим сільським дітям, дітям міських мігрантів, учням із неблагополучних сімей, учням із обмеженими можливостями та труднощами у навчанні, а також вчителям у неблагополучних районах. Вони активно здійснюють безкоштовне репетиторство, викладаючи до та після уроків або під час канікул.

Різні форми волонтерської діяльності включають добровільну службу, поширення знань про безпеку дітей, просування традиційної культури та турботи про наступне покоління, а також надання міськими вчителями допомоги сільським вчителям. Викладачі коледжів можуть активно надавати медичні, наукові, культурні послуги в галузі інформаційних послуг, популяризації науки, культурної пропаганди, політичних консультацій, професійної підготовки тощо. Проведення масових заходів забезпечує інтелектуальну підтримку та умови для економічного та соціального розвитку країни.

Подекуди педагоги можуть об'єднуватися в окремі волонтерські служби вчителів та командні волонтерські служби, щоб розширити можливості спільного обслуговування, краще задовольнити різноманітні потреби об'єктів обслуговування та поступово сформувати команду волонтерської служби

вчителів із різними особливостями і пріоритетами в діяльності. До громадсько-просвітницької діяльності також долучаються студенти й учні різних закладів освіти. Так, викладачі спрямовують та допомагають їм здійснювати волонтерську діяльність задля розвитку їхніх практичних умінь і навичок, формування ефективних практичних результатів навчання.

Учителі також можуть створити бази довгострокового обміну та співробітництва у регіонах чи підрозділах, де надається допомога і здійснюється громадсько-просвітницька діяльність [1].

Школи в різних місцях підтримують учителів у провадженні громадсько-просвітницької діяльності під керівництвом та допомогою місцевих цивілізаційних комітетів і федерацій волонтерської служби. Коледжі та університети спрямовуються на те, аби посилити організаційне лідерство, сформувати координаційний робочий механізм для пропаганди, організації діяльності персоналу, профспілок, комітетів молодіжних ліг й інших відомств, а також розглядати волонтерську діяльність як важливу частину ідеалів і переконань учителів, їхньої самоосвіти та кар'єрного зростання. Партійні організації в початкових та середніх школах відіграють ключову політичну роль у заохоченні та підтримці вчителів у громадсько-просвітницькій діяльності.

З огляду на це зазначається, що в систему підготовки вчителів усіх рівнів та категорій важливо впроваджувати довгостроковий механізм волонтерської служби учителів, формувати дух волонтерства і волонтерського служіння, розкриваючи вчителям можливості волонтерської служби і громадсько-просвітницької діяльності, загалом. Подекуди створюється «банк оцінок» волонтерської служби вчителів для сертифікації та реєстрації їхньої діяльності. Відповідні результати діяльності можна враховувати при оцінці діяльності вчителів. Міністерство освіти КНР керувало створенням «Національного альянсу волонтерської служби вчителів» та включило його до системи Федерації волонтерської служби Китаю, щоб забезпечити загальне керівництво діяльністю національної волонтерської служби вчителів.

Кожний місцевий заклад освіти намагається розробити конкретні заходи щодо здійснення громадсько-просвітницької діяльності, що ґрунтуються на фактичній ситуації у певній місцевості, і надає допомогу волонтерським організаціям вчителів у виконанні їхньої роботи [1].

Отже, громадсько-просвітницька діяльність педагогів у КНР базується на принципах добровільної участі, заохочення і соціальної відповідальності. Вона передбачає надання освітньої та волонтерської допомоги дітям і вчителям, які її потребують, поширення ідей освіти, надання наукових, культурних та медичних послуг, популяризацію науки, культурну пропаганду тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 教育部关于教师参与志愿服务活动的指导意见. *教师*. 2014. 9号 Керівництво Міністерства освіти щодо участі вчителів у волонтерській діяльності. *Учитель*. 2014. № 9. URL: http://www.moe.gov.cn/srcsite/A10/s7058/201409/t20140926_175797.html (дата звернення: 20.09.2024).

УДК 007

Жерліцин Євгеній Юрійович,
магістр кафедри соціальної роботи і
соціальної педагогіки Хмельницького
національного університету,
м. Хмельницький;

Науковий керівник:

Овод Юлія Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
соціальної педагогіки Хмельницького
національного університету,
м. Хмельницький

ФУНКЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Соціальна реклама як соціальний інститут являє собою організовану систему зв'язків та норм, яка об'єднує соціально значущі цінності та процедури, задовільняючи основні потреби суспільства.

Будь-який соціальний інститут виконує ряд функцій, які відповідають основним сферам життєдіяльності: економічній, політичній, соціальній та

власні внутрішні функції, притаманні сфері реклами та спрямовані на її власний розвиток.

Для соціальної реклами притаманний економічний ефект та відтермінований результат, який з'являється через певний проміжок часу.

Особливості соціальної реклами багато в чому визначаються її комунікативними можливостями, реалізуються в тих функціях, які вона виконує у суспільстві.

Теоретики та практики соціальної реклами виділяють ряд функцій, які вона виконує, а саме: комунікативна, інформаційна, мотиваційна, ідеологічна, соціоінтеграційна, виховна та інші.

Розглянемо детальніше кожен із них.

Інформаційно-пізнавальна функція – найперша функція будь-якої реклами, що пояснює її появу та першочергове значення. Метою інформаційної функції є привертання уваги до актуальних та гострих проблем суспільства. Соціальна реклама доносить інформацію про нові явища та факти, сприяє подоланню соціальних міфів. Особливість інформування за допомогою соціальної реклами полягає в можливості охопити велику аудиторію, передавати інформацію одночасно різним соціальним групам, які у повсякденному житті мало чи взагалі не пов'язані між собою.

Емоційно-психологічна функція – передбачає формування певного емоційного ставлення до будь-якого явища чи процесу. Соціальна реклама може сприяти появі стану психологічного комфорту від отриманих переживань, через перегляд відповідних образів. Дана функція не завжди передбачає отримання позитивних емоцій. Негативні переживання та емоції теж можуть мати позитивний результат: завжди існують явища, для яких притаманне негативне ставлення (алкоголізм, наркоманія, насилля); різниця між «хочу» та «маю» усвідомлюється під час переглядів багатьох рекламних образів та стимулює до пошуку засобів та шляхів досягнення бажаного результату.

Актувізуюча (мотиваційна) функція полягає у спрямуванні людини до певних соціально схвальних дій, які приносять користь їй та суспільству в

цілому (припинення вживання психоактивних речовин, усиновлення, надання матеріальної допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і т.д.)

Соціалізуюча функція пов'язана із формуванням цінностей, норм та установок, а також соціальних потреб. Однак, слід пам'ятати, що культурні цінності формуються на основі задоволення фізіологічних потреб, потреб у безпеці, соціальних потреб (дружба, прив'язаність), потреби бути значущим. Тому не варто повністю розраховувати лише на соціальну рекламу як ефективний засіб, оскільки її можливості багато в чому обмежені соціальними факторами.

Соціальна реклама бере активну участь у передачі соціального та культурного досвіду, реалізує виховний потенціал, сприяє засвоєнню соціально схвальних моделей поведінки. Соціальна реклама також бере участь у формуванні активної громадянської позиції.

Соціоінтегративна функція пов'язана із формуванням зацікавленості в тому, що відбувається. Інтеграція норм поведінки та вчинків людей в межах певної культури є запорукою стабільності соціальної системи. Соціальна реклама, демонструючи відповідні моделі поведінки, сприяє їх засвоєнню та перетворенню у стійкі моделі взаємодії.

Соціальна реклама володіє значним соціорегулятивним потенціалом, тобто сукупністю особливостей, механізмів та засобів, які притаманні тому чи іншому соціальному явищу і дозволяють йому здійснювати суттєвий вплив на впорядкування перебігу соціальних процесів, на соціальну структуру, на формування і трансформацію соціальних цінностей, норм та установок, а також сприяти вирішенню певних соціальних проблем.

Ідеологічна функція спрямована на реалізацію певної ідеології та транслявання ціннісних основ, формує та закріплює ціннісні орієнтири, морально-етичні норми. Ідеологічна функція полягає в тому, щоб продемонструвати як держава засобами соціальної реклами популяризує свої

рішення, пояснює їх доцільність, суспільну значущість та важливість. Під час реалізації даної функції соціальна реклама виступає як пропаганда.

Комунікаційна функція полягає у налагодженні зв'язку між різними соціальними групами, рекламодавцями, суспільством, державою.

Отже, варто зазначити, що *особливими рисами* соціальної реклами є: соціально-поведінковий характер проблем, на які звертається увага, тобто вони пов'язані із домінуючими у певної частини суспільства формами поведінки, які не відповідають нормативним вимогам, руйнують загально прийнятій характер взаємовідносин, створюють відчуття напруги та конфліктності у взаємовідносинах з іншими соціальними групами; такі особливості відображають інтереси великих соціальних груп або держави, є значущими на сучасному етапі розвитку; соціальна реклама виступає засобом етичного морального регулювання, бере участь у формуванні ціннісних орієнтацій суспільства; некомерційний характер; творчий підхід до вирішення завдань, орієнтація на перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Олтаржевський Д. О. Соціальна реклама / Д. О. Олтаржевський. К.: Центр вільної преси, 2016. 120 с.
2. Стрелковська А. Л. Соціально-педагогічні умови формування позитивно спрямованої поведінки молоді засобами соціальної реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / А. Л. Стрелковська. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 21 с.

УДК 375.5:376-056.36

Жизномірська Оксана Ярославівна,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри педагогіки і психології та
інклюзивної освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні наша країна переживає складні часи війни, де панує певна невизначеність у життєвому, професійному вимірах, тривожність за завтрашній день, нерозуміння соціально-економічних змін, упровадження інноваційних, технологій, що вимагають від молоді сучасної людини бути професіоналом своєї справи. Війна внесла свої корективи у життя, навчання, викладання, працю кожної особистості, де остання має покладатися не лише на власні сили, ресурси, але й на можливості та бажання інших професіоналів. На жаль, спостерігається трішки інша картинка із кадровим потенціалом у кожній сфері діяльності, насамперед молоді люди змушені були виїхати за кордон, у зв'язку із війною, та почали своє «влаштування» далеко за межами нашої країни. Сучасні науковці, аналітики стверджують, що повернути громадян України буде досить складно, оскільки особистість занадто довго перебувала в іншій країні й зуміла пристосуватися до нових, складних умов життя, праці, навчання, спілкування, навіть, і відкриття власного бізнесу тощо. З психологічної точки зору, людині складно буде переорієнтуватися на попередній ритм роботи, а також може виникати не бажання ще раз проходити «складні» сторінки свого життя разом із сім'єю. Найскладнішим буде для сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, бо міжнародні організації, служби, центри надають кваліфіковану допомогу, підтримку, де вони можуть пройти певний курс реабілітації. На жаль, наша країна тільки розвивається у напрямку інклюзії, психологічної реабілітації, психічного, фізичного відновлення особистості, проте прогнозується великий успіх у цій сфері через декілька років.

Варто звернути увагу на інклюзивне середовище і розуміти, яке воно має значення для усіх громадян та кожного закладу освіти. Інклюзивне освітнє середовище – це не лише про пандуси, але й про умови, атмосферу і дії, спрямовані на те, щоб кожна людина відчувала себе комфортно у школі й могла реалізуватися як особистість. Інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та

розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей (Закон України «Про освіту») [2].

Проблемі інклюзивного навчання присвячена велика кількість наукових досліджень і публікацій українських та зарубіжних вчених: М. Братко, М. Віднічук, М. Мартинчук, Н. Мельник, О. Гурнічук, М. Швед, С. Богданов, А. Колупасва, Г. Гаврюшенко, Н. Дятленко, Н. Найда, Н. Софій, І. Ярмощук та ін. [5, с. 4].

Складові інклюзивного середовища:

- формування інклюзивної культури;
- якісний менеджмент і стратегічне планування;
- учні, яким потрібна підтримка, та учні, які готові її надати;
- батьки – активні партнери, учасники інклюзивного навчання;
- достатній, підготовлений персонал;
- доступна інформаційна, матеріально-технічна база та інфраструктура;
- фінансування, яке покриває потреби закладу освіти.

Складові формування інклюзивної культури в школі:

Повага до особистості

Культура інклюзивності передбачає, що у школі поважають кожного, незалежно від особливостей її або його фізичного чи психоемоційного розвитку. Така повага проявляється у пристосованості та гнучкості простору (кольори, зручні та функціональні пандуси, ліфти, меблі). Повага до особистості культивується у середовищі, у якому проблемою є не дитина з особливими освітніми потребами, яка не може, наприклад, пересуватись на кріслі колісною школою, а навпаки – проблемою є непристосованість школи, неготовність закладу надавати якісні освітні послуги такій дитині.

В умовах війни варто також звертати особливу увагу на дітей, які втратили через війну домівки чи близьких – адаптувати навчальний матеріал так, аби він не травмував дитину, коли вивчають теми «Моя сім'я», «Моя квартира», влаштовуючи сімейні свята з батьками. Травмувати можуть згадки про свій будинок, кімнату, рідних тощо.

Повага до культурного та релігійного досвіду

Щоб поважати різноманітність культур і релігій, їх насамперед потрібно знати, тож корисним буде вивчення традицій тих етнічних груп, що проживають у місцевості, де працює школа, і спільне святкування свят, знайомство з традиціями тощо. Таким чином, школа стане прикладом толерантного середовища, яке збагачується і розвивається через досвід різноманітних культур.

Повага до сім'ї

Кожну сім'ю поважають і цінують, незалежно від раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового становища, усі мають рівні права та свободи.

Культивування відчуття приналежності до закладу

Кожній дитині важливо відчувати себе потрібною і цінною, мати чітке і стабільне відчуття «своєї» школи, де їй чи йому безпечно, комфортно і цікаво. Щоб це забезпечити, у закладі має сповідуватись політика безумовної педагогічної підтримки учнів у процесі навчання та плекати психологічно комфортне середовище, не толерантне до будь-яких проявів насильства.

Чутливість до емоційного стану дітей та педагогів, розуміння емоцій та вміння їх контролювати.

Питання чутливості до емоційного стану дітей і педагогів, особливо в умовах війни, – надважливий аспект побудови інклюзивної культури у школі. Насамперед це завдання для керівника закладу – знати, розуміти та враховувати травми і втрати, з якими «зіткнулись» учасники освітнього процесу.

Зміст навчання

Усі учні школи навчаються за освітньою програмою закладу освіти. Однак освітній процес важливо організувати, орієнтуючись на кожну окрему дитину. Завдяки врахуванню освітніх потреб дитини, адаптації та/або модифікації навчальних програм закладу вдасться досягти максимальної реалізації потенціалу дитини та забезпечити прогрес її розвитку. Педагогам у цьому процесі важливо продумувати зміст навчальних матеріалів, домашніх

завдань, дискусій під час занять, аби не створювати додаткових травматичних для учнів ситуацій.

Створення простору, який не дискримінує

Доступність, безбар'єрність і безпечність освітнього простору характеризують, наскільки школа налаштована до потреб дитини. Адже саме школа має зробити все, щоб дитині було комфортно, щоб він чи вона відчувала себе самостійною, не потребувала додаткової допомоги там, де це можна усунути: високі пороги, вузькі двері, відсутність поручнів, пандусів, навчальні кабінети не на першому поверсі. Основне завдання школи у цьому напрямі – організувати для дитини з особливими освітніми потребами таке середовище, в якому вона може почуватися захищеною та працювати у своєму режимі й відповідно до своїх здібностей, а також забезпечити комунікацію з рештою дітей у колективі.

Впроваджуємо інклюзію в закладі освіти

Підтримка кожного/кожної. Інклюзія – це про доступ до освіти, про соціалізацію та індивідуалізацію. Тому створення індивідуальної моделі підтримки для кожного учня/учениці допоможе закладу надавати якісну освіту, а дитині – не відчувати надмірного навантаження чи відставання від класу.

Забезпечення комфортного психологічного середовища

Навчання у класі дітей з особливими освітніми потребами не впливає на зміну освітньої програми чи навчальних планів. Водночас психологічному комфорту дітей будуть сприяти адаптація освітнього простору, матеріалів та індивідуалізовані підходи на основі визначення потреб конкретної дитини. Комфортне психологічне середовище – про злагоджену співпрацю, партнерство й нульову толерантність до будь-яких проявів булінгу (цькування та дискримінації).

Заохочення дітей нести відповідальність за власне навчання

Мотивація і заохочення до навчання, завершення початого та відповідальності за власні рішення допомагають розвинути наполегливість і відповідальність. Вважається успіхом, коли вдалося досягти, щоб учень чи

учениця стали відповідальними учасниками свого шляху навчання. З урахуванням потреб учня/учениці він або вона повинні знати кінцеву мету на різних етапах навчання, прийняти/зрозуміти їх та бути в змозі домагатися прогресу. Культура інклюзії в школі сприяє позитивному розвитку учнів, забезпечує їхню готовність до життя в різноманітному світі та допомагає створювати спільноту, де кожен учень чи учениця можуть розкрити свій потенціал та бути успішними.

Заохочення допомагати іншим

Звичайні прояви доброзичливості, наприклад, відчинити двері для мами, яка везе візок, допомогти дитині з ООП підготуватись до уроку, завести розмову із сором'язливим однокласником чи однокласницею – прості речі, які допомагають виховувати толерантність і культуру спілкування. Педагогам та батькам варто мотивувати дітей робити подібні вчинки: забезпечувати участь учнів з особливими освітніми потребами у своїх групах та активностях; бути терплячим та толерантним, коли їхні однокласники чи/та однокласниці з особливими освітніми потребами потребують, наприклад, більше часу на виконання завдань; ділитися своїми знаннями та навичками і навчати одне одного; брати участь в облаштуванні освітнього простору, враховуючи особливі потреби дітей; відстоювати права своїх однокласників та/чи однокласниць з особливими потребами, якщо вони зіштовхуються із дискримінацією або неправильним поведінням [2, с. 13].

Таким чином, виклики інклюзивного освітнього середовища постійно зростають, урізноманітнюються, де дорослий має можливість надавати допомогу та підтримку для дітей з особливими освітніми потребами та активно взаємодіяти із їх сім'ями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко В. О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття та особливостей її запровадження. *Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 4 С. 1–4.
2. Впроваджуємо інклюзію в закладі освіти. Державні служба якості освіти України. Україна – Канада. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/Inclusion_zaklad_osvity_SQE-SURGe_2023.pdf

3. Давиденко Г. В. Моделі та форми впровадження інклюзивної освіти в рамках педагогічної конференції. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2014. Вип. 3. С. 76–80.

4. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. К. : Самміт-книга, 2009. 272 с.

5. Співпраця вчителя та асистента вчителя в інклюзивному середовищі : методичні рекомендації / Литвяк Д. М., Зленко Л. О. Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського. Чернігів, 2023. 66 с.

6. Стадненко Н. М. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. 2-е вид. перероб. та доповн. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2006. 36 с.

УДК 374.7.016:[355.58+61]](477.54)

Заліван Олександр Володимирович,
директор комунальної установи
«Обласний центр підготовки населення
до національного спротиву» Харківської
обласної ради, м. Харків;

Калгушкін Юрій Леонідович, кандидат
юридичних наук, доцент кафедри
тактико-спеціальної та фізичної
підготовки Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Харків

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА ПІДГОТОВКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Анотація. У доповіді розглянуто особливості національно-патріотичної підготовки цивільного населення в контексті національного спротиву, що має на меті залучення населення України до її оборони та підготовку мешканців місцевих громад до активної й організованої протидії агресору. Актуальність теми викликана необхідністю удосконалення підходів і методів національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання громадян в умовах війни. На прикладі діяльності комунальної установи «Обласний центр підготовки населення до національного спротиву» Харківської обласної ради (надалі Центр) показано як проводиться національно-патріотична підготовка населення в Харківській області та визначаються підходи до її вдосконалення.

Досвід реалізації державної політики впродовж усіх років незалежності України та російська військова агресія вимагають посилення уваги до

проведення національно-патріотичної підготовки, складовим елементом якої є національно-патріотичне виховання, і проведення її з усіма верствами населення. З огляду на те, що дії держави-агресора на фоні певної психологічної «втоми» населення країни від негативних наслідків війни й важких умов життя, особливо у прикордонних та прифронтових регіонах, супроводжуються численними інформаційно-психологічними операціями, які спрямовані проти нашої країни, ці питання набувають підвищеної актуальності.

Інформаційні та психологічні операції ворога спираються на досвід радянської пропаганди часів Другої світової війни та ідеологічну конструкцію «триєдиний слов'янський народ». Це дозволяє росії виправдовувати будь-які свої дії, щонайменше на території України та Білорусії, і системно просувати ідею дегуманізації українців [1]. Велику загрозу несе і ворожа пропаганда та дезінформація, які певним чином мають за мету здійснення впливу на громадян України та формування негативного ставлення людей до певних подій, дискредитації в очах населення урядовців та керівників різного рівня, внесення елементів хаосу та безладу в систему державного та військового управління.

Крім пропаганди й дезінформації, невід'ємним елементом російського вторгнення є активне і масове використання диверсійно-розвідувальних груп. За даними Служби безпеки України, у 2022-23 роках в Україні щомісяця затримувалось близько 30 диверсійно-розвідувальних груп та до 300 осіб, причетних до диверсійно-розвідувальної діяльності [2]. Учасники цих груп залучались до виявлення блокпостів, місць дислокації та переміщення підрозділів Сил оборони України, планування й проведення диверсійних актів у нашому глибокому оперативному тилу. Їх дії мали за мету «...створення плацдармів для подальшого просування регулярних підрозділів країни-окупанта» [3]. Показово в контексті демонстрації прикладів так званої інформаційної диверсії, що на початку березня 2022 року в Херсоні активізувалися 10 диверсійно-розвідувальних груп, які спеціалізувалися суто на інформаційно-психологічному впливі на населення, негативно налаштованого до загарбників [2].

Останнім часом в Україні було ухвалено низку рішень, спрямованих на удосконалення системи національно-патріотичного виховання громадян, підвищення їх медіаграмотності, формування оборонної свідомості тощо. У цьому контексті важливе значення мало ухвалення Верховною Радою України закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (надалі – закон) [4], а також розроблення Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. Одним із пріоритетних завдань названої програми є здійснення військово-патріотичного виховання населення, зокрема передбачається протягом п'яти років охопити близько 20 відсотків населення України [5]. Варто зауважити, що у вищезгаданому законі вперше дано визначення ключових термінів, які розкривають механізми реалізації державної політики щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності в сучасних умовах. Це зокрема стосується і таких термінів як **«національно-патріотичне виховання»** та **«військово-патріотичне виховання»**.

Національно-патріотичне виховання в законі трактується як *«наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України»*. У той же час військово-патріотичне виховання розглядається як *«наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони»* [4].

Можна стверджувати, що військово-патріотичне виховання є одним із напрямків національно-патріотичного виховання, яке охоплює не лише дітей та

молодь, а й доросле населення. У процесі військово-патріотичного виховання основний наголос робиться на формуванні у громадян України оборонної свідомості та готовності до національного спротиву, що в умовах війни є надзвичайно важливим завданням. «Оборонна свідомість» в законі розглядається як *«свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України»* [2].

Змістовна складова вищенаведених термінів отримала практичну реалізацію в діяльності Центру з 23 грудня 2023 року. Практична реалізація відбувається в рамках Програми базової загальновійськової підготовки Центру і розрахована на 96 годин. У Програму включено 15 предметів навчання, основними серед яких є тактична, вогнева, інженерна підготовка слухачів та тактична медицина [6]

Попри складну безпекову ситуацію на Харківщині, станом на вересень 2024 року у Центрі курс базової загальновійськової підготовки пройшли 398 осіб, 247 осіб завершують навчання, подали заявки на проходження курсу ще близько 400 осіб.

Перелік предметів і розрахунок часу

Програми базової загальновійськової підготовки

Назва предмета	Кількість годин
Національно-патріотична підготовка	2
Міжнародне гуманітарне право	2
Основи лідерства	1
Заходи безпеки	2
Психологічна підготовка	4
Тактична підготовка	22
Вогнева підготовка	16
Безпека бою	5
Тактична медицина	12
Вживання	4
Інженерна підготовка	8
Підготовка зі зв'язку	4
Військова топографія	8
Підготовка з РХБЗ	2

Статути Збройних Сил України	4
ЗАГАЛОМ	96 годин

Як бачимо, на вивчення предмета «Національно-патріотична підготовка» у програмі відведено лише 2 години. Сам термін «національно-патріотична підготовка» в чинному законодавстві не використовується, а в інших нормативних документах він вживається як складова підготовки військовослужбовців Збройних Сил України. Зокрема, в Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у ЗСУ, затвердженій наказом Генерального штабу № 108 від 28 березня 2017 року, національно-патріотична підготовка розглядається як предмет навчання *«... від внутрішньо-комунікаційної роботи посадових осіб органів військового управління, командирів (начальників), який проводиться з метою формування і розвитку у військовослужбовців відповідних світоглядних установок, ідейних переконань та морально-бойових якостей, необхідних для виконання поставлених завдань у будь-яких умовах обстановки»*.

Стандартом до предмета навчання «Національно-патріотична підготовка», який введено в дію відповідним наказом Командувача Сил територіальної оборони ЗС України передбачено, що за підсумками заняття слухачі мають знати і розуміти суспільно-політичну обстановку в країні (тема 1), а також знати негативні фактори, що впливають на суспільно-політичне життя країни та основні заходи, які проводяться в державі та в Збройних Силах України щодо стабілізації обстановки в країні (тема 2) [7].

З урахуванням того, що слухачі, які проходять базову загальновійськову підготовку – це дорослі, сформовані особи, які мають певний освітній рівень і значний життєвий досвід, наші інструктори розширюють змістовну тематику занять із національно-патріотичної підготовки з залученням прикладів свого бойового досвіду, випадків героїзму своїх колег, із урахуванням особливостей аудиторії та актуальних суспільно-політичних подій в Україні та в Харківському регіоні. При цьому важливе значення має не лише тематика заняття, а й особа інструктора або викладача. Більшість наших інструкторів

мають бойовий досвід, здобутий під час антитерористичної операції або під час російсько-української війни, і власним прикладом демонструють готовність до захисту Вітчизни. Дуже добре також зарекомендувала себе і практика, коли для проведення тих чи інших занять зі слухачами залучають діючих військовослужбовців.

Важливою частиною національно-патріотичної підготовки є розвиток у слухачів критичного мислення та навичок розпізнавання дезінформації та ворожих фейків, зокрема у соціальних мережах, роз'яснення форм і способів застосування інформаційного спротиву.

Національно-патріотична підготовка здійснюється й під час викладання інших предметів, зокрема таких як «Міжнародне гуманітарне право», «Основи лідерства», «Тактична підготовка», «Вогнева підготовка» тощо.

Варто зазначити, що практична діяльність нашого Центру широко висвітлюється у медіа та в соціальних мережах, що також є важливим елементом військово-патріотичного виховання населення та формування у нього оборонної свідомості

Отже, упродовж останнього часу в Україні сфера національно-патріотичної підготовки населення до національного спротиву стала одним із ключових напрямів діяльності держави. Зміст цього предмета і методика його викладання в роботі Центру потребують подальшого розвитку з урахуванням особливостей воєнного часу та цільової аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Рекомендації та кращі кейси реалізації стратегічних комунікацій в умовах війни: практичний довідник / В. Азаров та ін.; за заг. ред. Л. Компанцевої. Київ: 7БЦ, 2023, 322 с.
2. Гребенюк В. М. Диверсійно-розвідувальна діяльність російських спецслужб: інструмент агресії кремля: огляд. вид. Київ: 7БЦ, 2023. 176 с.
3. Як розпізнати і знешкодити російську ДРГ. URL: https://zaxid.net/yak_rozpiznati_i_zneshkoditi_rosiysku_drg_n1538264 (дата звернення: 12.08.2022).
4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#n74> (дата звернення: 12.09.2024).
5. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. Офіційний вебпортал парламенту

України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2024).

6. Комунальна установа «Обласний центр підготовки населення до національного спротиву» Харківської обласної ради. Офіційний веб-сайт Харківської обласної військової адміністрації. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/dostup-do-publichnoyi-informatsiyi/3385/3558/125229> (дата звертання: 12.09.2024).

7. Наказ Командувача Сил територіальної оборони України від 04.05.2023 № 194 «Про затвердження та введення в дію «Програми базової підготовки громадян України до національного спротиву».

8. Стандарт предмета навчання «Національно-патріотична підготовка» програми базової підготовки громадян України до національного спротиву. Наказ № 194 від 04 травня 2023 року Командуванням Сил Територіальної Оборони України Збройних Сил України : електронний посібник.

УДК 94 (477)

Зубаль Ірина Миколаївна,

методист відділу дошкільної та початкової освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Глядик Марія Богданівна,

методист обласного ресурсного центру з підтримки інклюзивної освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Заклад дошкільної освіти – це складна система, в яку входить багато структурних елементів і підсистем: здобувач дошкільної освіти – група – дитячий колектив, вихователь – педагогічний колектив, директор – заступник – вихователь-методист. Щоб вміло керувати цією системою, треба знати та виконувати головні функції управління: прогнозування – планування – організація виконання – регулювання та корекція – облік та контроль. Та найголовніше, що повинен уміти керівник – аналізувати процеси та явища дошкільного життя, узагальнювати, робити висновки, визначати нові цілі.

В умовах модернізації освітньої системи підвищуються вимоги до вихователя, його професіоналізму та особистісних якостей. Сьогодні стає очевидним, що розвиток конкурентоспроможної особистості в закладах освіти

різного типу неможливий без підвищення професійної компетентності педагогів, оскільки центральною у змісті сучасної освіти є особистість здобувача освіти, створення сприятливих (інклюзивних) умов для становлення та розвитку на кожному етапі, тому якість і міра цього розвитку виступають як показник роботи педагогів.

Розвиток системи освіти значною мірою залежить від майстерності педагогів в цілому і від людських якостей кожного з них. Зміна традиційних цінностей, конфлікт між стереотипами, що склалися, і запитамі сьогоденних здобувачів дошкільної освіти примушують педагогів піклуватися про цілеспрямований розвиток професійної компетентності й на цій основі цілеспрямовано «творити» самого себе [2].

Науковці наголошують, що зрушення в розвитку професійної компетентності можуть відбуватися в результаті багаторічної систематичної роботи, яка обов'язково включає самоосвітню діяльність педагога, методичний та консультативний супровід у закладі освіти, в громаді тощо.

Завдання адміністрації закладу освіти полягає у створенні умов, які мотивували б педагогів на розвиток професійної компетентності. Адміністрація повинна бути зацікавленою в тому, щоб знайти такі стимули для педагогів, які б формували в них стійку внутрішню мотивацію, спрямовану на розвиток професійної компетентності через систему методичної (консультативної) роботи.

Таким чином, виникла необхідність створення системи розвитку й підвищення професійної компетентності вихователя, яка здатна враховувати особливості контингенту здобувачів дошкільної освіти, умови конкретного закладу освіти, рівень професійної підготовки педагогів, забезпечувати систематичність і послідовність у підвищенні кваліфікації. Це породжує такі специфічні вимоги до системи управління закладом освіти як необхідність створення в ній підсистеми управління розвитком професійної компетентності вихователя.

Обов'язковими умовами системи розвитку й підвищення професійної

компетентності педагогів учені визначають такі: врахування специфіки освітнього закладу та контингенту здобувачів освіти; наявність системи стійкої внутрішньої мотивації й комплексного, диференційованого, гнучкого й оперативного стимулювання до професійного розвитку; організація індивідуальної роботи з вихователями; систематичний моніторинг динаміки розвитку компетентності, характеру одержуваних результатів, змін у діяльності педагогів, а також вплив цих змін на рівень розвитку вихованців; ретельний відбір змісту теоретичних знань, індивідуалізації і психологізації освітнього процесу; дотримання головного принципу ефективного управління: метою управлінської діяльності на кожному рівні управління є створення умов тими, хто управляє, для успішної діяльності тих, ким управляють [3].

Учені доводять, що позитивна динаміка професійного розвитку педагога характеризується проявами зовнішньої та внутрішньої синергії: гармонізацією взаємостосунків і гармонізацією у власній психосфері. У зв'язку з цим визначено стадії професійного розвитку педагога як фази психологічної перебудови його особистості: самовизначення, самовираження, самореалізація.

Отже, головним завданням консультанта центру професійного розвитку педагогічних працівників є створення умов для самореалізації і саморозвитку кожного педагога, створення ситуації успіху в його діяльності [5].

Професійна компетентність виступає важливою змістовною складовою в загальній структурі професіоналізму вихователя. Професійна компетентність – це складна інтегративна якість особистості, що включає володіння педагогом професійними знаннями й уміннями, готовність та спроможність реалізовувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної, творчої, продуктивної діяльності шляхом професійного та особистісного самовдосконалення.

Таким чином, професійна компетентність передбачає не тільки наявність знань, але й вимагає опори на теоретичні психолого-педагогічні знання та поведінкового компонента: стилю педагогічної діяльності й спілкування,

стратегій і тактики професійної поведінки, способів рішення педагогічних завдань у реальній взаємодії з групою і з окремими здобувачами дошкільної освіти. Тому, система розвитку та підвищення професійної компетентності педагогів, повинна не тільки озброїти педагогів психолого-педагогічними знаннями, але й спрямувати на їх правильне застосування у своїй практичній діяльності.

Отже, для повноцінного професійного зростання педагогів важливим є створення необхідних умов: науково-методичних, психологічних, організаційних і матеріально-технічних тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальцева Т. О Психологічні проблеми диференціації системи освіти та інноваційна діяльність педагогів. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наукових праць*. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Том III, частина 4. Київ, 2001. С. 44–50.
2. Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність. К. : Вища шк. 1997. 349 с.
3. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу: монографія. К. : Університет. 2011. 320 с.
4. Віаніс-Трофименко К. Б., Лісовенко Г. В. Підвищення професійної компетентності педагога. Х. : Основа, 2007. 176 с.
5. Положення про центр професійного розвитку педагогічних працівників. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 13.06.2023).

УДК 94 (477)

Зуляк Галина Ярославівна,
учитель-методист Тернопільського
академічного ліцею «Українська гімназія
ім. І. Франка», м. Тернопіль

МОВА ПРАЦЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Андрей Шептицький (1865–1944 рр.) – видатний духовний і суспільний діяч України, митрополит Української Греко-Католицької Церкви, чії праці та спадщина мають глибоке значення для української культури, духовності та національного відродження. Його твори охоплюють широкий спектр тем, зокрема моральну філософію, релігійне життя, соціальну справедливість та національну ідентичність. А. Шептицький звертав особливу увагу на

християнські принципи як основу суспільного ладу, наголошуючи на важливості людської гідності, милосердя та взаємодопомоги. Вступаючи у світ його праць, ми розкриваємо глибоке бачення митрополита щодо єдності церкви та нації, соціальної відповідальності та релігійного обов'язку перед суспільством, яке й досі залишається актуальним.

А. Шептицький вбачав місію Церкви не лише у духовному зростанні окремої людини, а й у формуванні суспільства на засадах християнської любові та правди. У своїх творах він висвітлював необхідність примирення між різними народами та конфесіями, закликав до толерантності й взаєморозуміння в часи глибоких суспільних і політичних потрясінь.

Спадщина А. Шептицького – це не лише багатий доробок богословських, соціальних та пастирських праць, а й приклад невтомної праці задля добра свого народу і церкви. Його ідеї та цінності продовжують відігравати важливу роль у формуванні моральних і духовних основ сучасного українського суспільства, а його постать залишається символом віри, надії та любові до ближнього.

Його листи, пастирські послання та промови – це джерело глибокої мудрості, що спонукає до роздумів над етичними та духовними викликами сучасності. Праці А. Шептицького продовжують надихати дослідників, богословів і всіх, хто прагне глибше зрозуміти взаємозв'язок між вірою, національною свідомістю та суспільною відповідальністю.

Мова праць митрополита А. Шептицького також виявлялася в його здатності поєднувати традиційні християнські концепції з актуальними соціальними та політичними питаннями свого часу. Його мовний стиль характеризувався використанням філософської термінології для пояснення релігійних і моральних концепцій, що дозволяло йому глибше розкрити сутність християнських догм та їх застосування в повсякденному житті. Його аналізи завжди були засновані на богословських традиціях, але водночас прагнули бути зрозумілими для людей, які не мають спеціальної освіти в цій сфері. У своїх проповідях і пастирських посланнях митрополит використовував

мову, яка була близькою і зрозумілою для широкого загалу. Його заклики до любові, терпіння та милосердя проникнуті особистим теплом і розумінням людських слабкостей, що робило його слова особливо вражаючими та мотивуючими для вірян. А. Шептицький не уникав критики соціальних недоліків і несправедливостей, використовуючи риторичну мову, яка була як конструктивною, так і пронизливою. Він вмів поєднувати критичний аналіз із конструктивними пропозиціями, що дозволяло йому впливати на суспільну думку та закликати до змін. У контексті міжконфесійного діалогу, мова А. Шептицького відзначалася пошуком спільної мови та взаєморозуміння. Він використовував дипломатичний стиль, щоб уникнути конфліктів і сприяти конструктивному обговоренню розбіжностей, водночас підкреслюючи спільні цінності та віру. Мова праць митрополита також виявлялася в його глибокому усвідомленні ролі української нації та її культурного спадку. Його твори містять елементи патріотичної риторичної мови, які підтримували національну свідомість і самобутність, водночас поєднуючи ці прагнення з християнськими ідеалами єдності та служіння.

А. Шептицький володів мистецтвом риторичної мови, що дозволяло йому ефективно донести свої ідеї до різних аудиторій. Його мова часто була проникливою і вражаючою, сповненою образів і метафор, які робили складні богословські та моральні питання зрозумілими та доступними для широкого загалу. Його праці вражають емоційною силою. Митрополит вмів передавати глибокі переживання, тривоги і радощі, що надавало його творам особливої атмосфери щирості. Це робило його проповіді та послання дуже особистими і вражаючими для читачів та слухачів. А. Шептицький зберігав і інтегрував традиційні богословські концепції з тогочасними реаліями. Він часто посилався на класичні богословські джерела, але адаптував їх до контексту своєї епохи, щоб забезпечити практичність і актуальність своїх послань. Митрополит заохочував відкритий і конструктивний діалог, що відображалось в його письмових та усних висловлюваннях. Він прагнув створити простір для обміну

думками та ідеями, що сприяло розвитку інтелектуальних і духовних дебатів у межах його громади та за її межами.

Усі ці елементи роблять мову праць митрополита А. Шептицького надзвичайно багатою та різноплановою. Вона є важливим інструментом для розуміння не тільки його особистої духовної філософії, але й соціального, культурного та національного контексту, в якому він працював. Його твори продовжують служити джерелом натхнення і морального орієнтира для багатьох людей, які шукають відповіді на складні питання віри та суспільного життя.

Мова митрополита А. Шептицького є багатим і різноплановим інструментом, що дозволяло йому не лише звертатися до різних аудиторій, але й ефективно комунікувати з ними, підтримувати їх духовний поступ. Його праці й сьогодні залишаються важливим джерелом мудрості та натхнення для багатьох, демонструючи глибоке розуміння людської природи та потреби в духовному і моральному зростанні. Спадщину митрополита продовжують досліджувати, вивчати та цитувати, а його ідеї та принципи часто стають основою для сучасних релігійних і соціальних дискусій.

УДК 159.98:37.015.3

Кавецький Віктор Євгенович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри педагогіки і
психології та інклюзивної освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ОСВІТІ

Навчання в сучасних закладах освіти спрямоване, насамперед, на формування особистісної зрілості суб'єктів освітнього процесу, набутті ними особистісного сенсу в формуванні відповідних компетентностей. Це зумовлює необхідність проведення експертного дослідження психолого-педагогічної

реальності, реалізації завдань психологічної експертизи освіти на засадах гуманістичної парадигми.

Поняття «психологічна експертиза» визначають як важливий мисленнєвий інструмент сучасного психологічного дискурсу, спрямований на формування зовнішнього, незалежного, методологічно виваженого експертного висновку щодо результатів і відтермінованих наслідків впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на становлення та розвиток особистості.

Психологічна експертиза освіти – це інтегративна, специфічна система психодіагностичних процедур, орієнтованих на діагностування, прогнозування і розв’язання актуальних проблем в освіті, що ґрунтується на аналітико-прикладній, багатовекторній, науковій рефлексії фахівцем соціальної дійсності задля конкретизації теоретичного змісту та забезпечення розвитку освітніх практик на основі умотивованості інноваційних (чи будь-яких інших) змін в освіті з позицій реалізації зрілої Я-концепції учнів у психологічно безпечному освітньо-розвивальному середовищі закладу освіти [4].

Основою побудови психологічної теорії експертизи у сфері освіти є положення про експертну діяльність як професійний вид діяльності. З одного боку, це обумовлено процесами професіоналізації: експертні функції вводяться в посадові обов’язки педагогів, психологів, методистів і заступників директорів шкіл; фахівців, що займаються атестацією педагогічних працівників; співробітників інститутів підвищення кваліфікації. У системі додаткової освіти реалізуються навчальні програми підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки експертів; розробляються й оформляються методичні рекомендації й інструментарій для різних видів експертизи. З іншого боку, досвід проведення психологічних експертиз свідчить про те, що експертна діяльність в освіті має особливе призначення, специфічні функції, завдання й технологію проведення, передбачає особливий перелік вимог до професійного рівня експертів.

Замовлення на проведення експертизи формулюються ззовні – або

керівниками освіти, або самими авторами інноваційних освітніх проєктів. Експертові надається право самостійного вибору прийомів, засобів, процедур проведення експертизи. Нерідко у формулюванні експертного завдання бере участь сам експерт, що дозволяє зробити його більш коректним й обґрунтованим [3, с. 86].

Аналіз наукової літератури дозволив виділити такі напрями експертної діяльності у сфері освіти:

- експертиза освітнього середовища;
- експертиза освітніх (педагогічних) технологій;
- експертиза комфортності й безпеки освітнього середовища;
- експертиза професійної діяльності педагогів, суспільно-професійна система оцінювання й сертифікації кваліфікацій;
- експертиза інноваційних процесів;
- експертиза якості освітніх послуг;
- експертиза освітніх програм і навчальних посібників [2, с. 87].

Власне, експертиза програм і навчальних посібників, що реалізується в системі освіти, – один із найважливіших напрямів експертної діяльності, особливо в умовах сьогодення, коли упроваджується концепція Нової української школи, що передбачає докорінні зміни у налагодженні взаємодії між суб'єктами освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства, що повинно знайти своє відображення при створенні відповідних програм, підручників і посібників.

Освітні програми і проєкти програм оцінюються щодо предмету їхньої реалізації, ефективності, актуальності для системи освіти, доцільності ресурсного забезпечення (кадрового, фінансового, матеріально-технічного), безпеки для усіх учасників освітнього процесу (як у процесі реалізації, так і після його завершення, оцінка відстроченого ефекту дій проєкту або програми).

Під час експертизи підручників і навчальних посібників оцінюється загальна характеристика й зміст підручника, проводиться експертиза

текстового матеріалу і додатків до підручника. Мета психолого-педагогічної оцінки навчальної літератури – аналіз відповідності змісту, методів і організаційних форм віковим нормам і особливостям розвитку людини в її онтогенезі [2, с. 98].

Психолого-педагогічна експертиза підручника передбачає оцінювання:

- психологічних особливостей сприйняття навчального тексту й зображень (ілюстрацій) на сторінках підручника. Варто пам'ятати, навіщо ілюстрація розміщена на сторінці, яку вона виконує функцію. Для цілісного сприйняття має бути уніфікований вигляд малюнків;
- вплив візуальної наочності навчального матеріалу в підручнику на його осмислення, запам'ятовування, опанування тощо;
- інформаційно-психологічна безпека матеріалів у підручнику для пізнавального (мотивація до навчання) й особистісного розвитку (розвиток емоційної сфери) учнів;
- відповідність змісту підручника віковим особливостям дитини й можливість застосування вчителями педагогічних прийомів, які відповідають віковим особливостям дітей [1].

Також при експертизі підручника необхідно звернути увагу на такі аспекти:

- *урахування досвіду учнів*: у підручниках мають бути завдання, які відповідають життєвому досвіду дитини. Вони мають моделювати реальні ситуації, з яким дитина стикається постійно;
- *розвиток мотивації до пізнавальної діяльності*: для розвитку мотивації до пізнавальної діяльності в підручнику мають бути завдання, що містять алгоритми реалізації короткострокових та довгострокових освітніх цілей;
- *розвиток емоційного інтелекту*: у підручнику мають бути завдання, спрямовані на формування здатності розпізнавати, розуміти свої й чужі емоції, розпізнавати наміри й мотивацію співрозмовника, розуміти його почуття,

співпереживати, адекватно на них реагувати. а також формувати здатність контролювати свої емоції та впливати на емоції інших людей для ефективної й гармонійної взаємодії з навколишнім світом;

- *елементи рефлексії*: у підручнику мають бути завдання з елементами рефлексії, самооцінювання і взаємооцінювання. Вони сприяють осмисленню учнем траєкторії власної освітньої діяльності, значущості теми вивчення, досягненню освітніх цілей, формують уміння адекватно оцінювати та аналізувати свою та навчальну діяльність своїх однокласників, знаходити можливі варіанти розв'язання завдання та співвідносити навчальні дії з кінцевим результатом [1].

Відповідність сучасних підручників і посібників вищезазначеним критеріям сприятиме ефективному досягненню освітніх завдань в умовах нових суспільних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Головіна О. Як відбувається психолого-педагогічна експертиза підручників. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-vidbuvayetsya-psychologo-pedagogichna-ekspertyza-pidruchnykyiv/> (дата звернення: 17.09.2024).
2. Дерев'янку С. П., Примак Ю. В. Психолого-педагогічна експертиза: хрестоматія. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2021. 280 с.
3. Черезова О. І. Психологічна експертиза: навчальний посібник. Бердянськ, БДПУ. 2018. 262 с.
4. Яблонський А. І., Рогальська-Яблонська І. П. Науково-теоретичні засади психологічної експертизи освіти. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/103/2652/5653-1?inline=1> (дата звернення: 16.09.2024).

Кіцак Володимир Миронович,
доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, в.о.декана
історичного факультету, м. Тернопіль

ПИТАННЯ СХІДНОГО КОРДОНУ ПОЛЬЩИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Одразу ж після початку Другої світової війни дипломатичні представники країн-альянтів розпочали тривалі консультації, які мали на меті усталити майбутні кордони Польщі. Спочатку вони велись між дипломатами Великобританії, США та представниками польського уряду в еміграції. Після початку радянсько-німецької війни до перемовин долучились і дипломати Радянського Союзу. Оскільки основні суперечки розгорілись щодо пролягання східних меж Польщі, то й і Лондон, і Вашингтон, і Варшава, і Москва заодно вирішували й майбутню долю українців. Адже паралельно з встановленням кордонів вирішувалось, чи будуть виселяти українців із теренів, які відійдуть до відтвореної Польщі.

Основним партнером для еміграційного польського уряду була Велика Британія, куди після окупації Франції перебрався законний уряд захопленої нацистами Польщі [2, с. 515]. Саме із британським урядом були проведені перші переговори, в яких поляки наполягали на незмінності кордонів 1921 р.

Постійні домагання польських дипломатів про відновлення довоєнних кордонів були відкинуті. З огляду на постійне наполягання Й. Сталіна союзники поступово почали сприймати кордон 1939 р. як щось незмінне. Теза щодо проходження західних кордонів СРСР по «лінії Керзона», була цілковито погоджена ще в другій половині березня 1943 р. на зустрічі міністра закордонних справ Е. Ідена та Президента США Ф. Рузвельта у Вашингтоні. Водночас і англійці й американці розуміли, що така конфігурація кордону викличе дипломатичні складнощі у перемовинах із поляками. Вже тоді, у березні 1943 р., очільники Великобританії та США вирішили, що до «сфери впливу» СРСР потрапляє не тільки Польща, але й уся Центрально-Східна Європа [2, с. 520].

Все це було підтверджено на зустрічі В. Черчилля та Т. Рузвельта у Квебеку у серпні 1943 р. Стало зрозуміло, що американці не погодяться висадити свої війська на Балканах і, тим більше, на балтійському узбережжі Польщі [1, с. 326].

Цілком логічно, що другою стороною, категорично зацікавленою у вигідному для неї становленні східного кордону Польщі, був Радянський Союз. Саме з ним і відбувалась значна частина переговорів, у яких Великобританія виступала насамперед як союзник Польщі. В. Черчилль і особисто, і через міністра зовнішніх справ, і листовно мав ряд контактів із очільниками СРСР, зокрема з Й. Сталіним, в яких відстоював польські інтереси.

З іншого боку, В. Черчилль розумів, що без визнання поляками нових східних рубежів домовитись із росіянами не вдасться. Тому восени міністр закордонних справ Британії Ентоні Іден заявив Станіславу Миколайчику, який після смерті Владислава Сікорського очолив польський уряд, що умовою відновлення польсько-радянських дипломатичних стосунків є поступки в питанні східних кордонів [3, с. 393].

Вперше на міжнародному рівні питання «добровільного» переселення людей, що опиняться у інонаціональній державі, було обговорене на мирній конференції у Тегерані під час дискусій щодо пролягання майбутніх кордонів у Східній Європі. Зокрема, 1 грудня 1943 р. Сталін заявив, що «українські землі повинні відійти до України, а білоруські – до Білорусії». Між СРСР та Польщею кордон повинен пролягати у межах у 1939 р. Польща ж натомість повинна отримати землі на заході як такі, що завжди були польськими [10, с. 164–165].

Розуміючи, що відстояти довоєнні кордони Польщі не вдасться, британський Прем'єр-міністр В. Черчилль відзначив, що «...основа польської держави й народу має бути розташована між так званою лінією Керзона і лінією ріки Одер, із включення в склад Польщі Східної Пруссії та Оппельської провінції». На думку В. Черчилля «...поляки на схід від лінії Керзона матимуть право репатріюватися з земель, окупованих росіянами, а українці і білоруси з властивої Польщі матимуть подібне право повернути на схід від лінії Керзона» [5, с. 296].

Тим часом Й. Сталін 4 лютого 1944 р. у листі до В. Черчилля дав зрозуміти, що не вважає згоду британців на проведення східного кордону

Польщі по лінії Керзона надмірною поступкою, оскільки вона не є крайньою західною межею розселення українців і проходить східніше від кордону СРСР 1939 р. В цьому випадку етнічні межі розселення українців були лише способом отримати поступку союзників у регіоні, який був для СРСР набагато важливіший в геополітичному плані. В даному випадку мова йде про Східну Пруссію, частину якої, разом із узбережжям Балтійського моря бажав отримати Радянський Союз. Землі українського Закерзоння були фактично обмінані на можливість збудувати військово-морську базу в зоні, розміщеній в незамерзаючій частині Балтики. «Ми, – писав Й.Сталін, – претендуємо на то, щоб північно-східна частина Східної Пруссії, враховуючи порт Кенігсберг, як незамерзаючий порт, відійшла до Радянського Союзу... Без задоволення цієї мінімальної претензії Радянського Союзу, поступка Радянського Союзу, що отримала вираження в лінії Керзона, втрачає будь-який зміст...» [6, с. 197]. 6 лютого 1944 р. В. Черчилль вперше повідомив своїх польських колег про те, що Східна Пруссія разом із Кенігсбергом, перейде у власність Радянського Союзу, оскільки ці землі «щедро політі кров'ю» радянських солдат [7, с. 242].

Загалом можна стверджувати, що основною метою дотичної до Польщі дипломатичної діяльності уряду Великобританії, було намагання будь-що домогтись повернення легітимного польського уряду в екзилі на території, які мали бути захоплені Червоною Армією в 1944-1945 рр. Британський уряд погоджувався на встановлення кордону по лінії Керзона не з огляду на інтереси українців чи поляків, а вважаючи це допустимою поступкою СРСР. В обмін на це СРСР мав би, на думку британців, погодитись із передачею екзильному уряду звільнених від нацистів територій Польщі.

Позиція США щодо східних кордонів Польщі була доволі невизначеною впродовж всієї Другої світової війни. На зустрічі із В. Сікорським Ф. Рузвельт у 1942 р., за словами польського Прем'єр-міністра, стверджував, що Вільнюс та Львів мають залишитись у складі Польщі. Що ж стосується Президента США, то його позиція щодо Польщі була куди більш радяноцентричною, ніж у британського Прем'єр-міністра. Принаймні так виглядає відповідно до записів

кардинала Spellmana від 3 вересня 1943 р. Взагалі Ф. Рузвельт вважав, що Й. Сталін, як і він сам, є реалістом, а тому із ним легше порозумітися, ніж із ідеалістом В. Черчиллем. Тому Президент США вважав цілком очікуваним, що Й. Сталін «претендуватиме на Фінляндію, балтійські держави, половину Польщі й Бессарабію». І на думку Ф. Рузвельта протівитись цьому нерозумно, оскільки Сталін «в кожному разі має силу і владу для здійснення цих бажань». Тим більше, що «населення Сходу Польщі і так хоче стати росіянами»... Вочевидь, якщо поляків американський лідер на карті ще міг означити, то різниці між українцями, білорусами, литовцями й росіянами він не бачив [3, с. 292–293].

В результаті тегеранських домовленостей СРСР отримав під свій вплив усю Центрально-Східну Європу аж до Ельби. Кордони Польщі мали бути обмежені Одрою на заході та лінією Керзона на сході. В обмін на нечітку обіцянку дозволити участь лондонського уряду у формування нової польської влади, Й. Сталін закріпив за собою цілком реальні територіальні надбаня [2, с. 528].

Загалом перемовини у Ялті можна вважати дипломатичним тріумфом Й. Сталіна із зразком неефективності політики США й Великобританії. Все це можна було б приписати фантастичним сталінським навичками ведення переговорів. Складалось враження, що Й. Сталін знав, які питання представники США вважають пріоритетними для себе, а в яких готові поступитись. Очільник СРСР ніби передбачив, які питання будуть ставити американці, а які – британці. Він мовби здогадувався, які ідеї для західних альянтів є спільними, а які викликають лише суперечки. Насправді так і було. Завдяки організованій роботі шпигунської мережі, а також інформації тих, кого в свій час Лев Троцький назвав «корисними ідіотами» (тут йдеться про відому «Кембридську п'ятірку») Й. Сталін мав якнайдокладніші відомості про плани союзників. Все це дало змогу підготуватись та за необхідності зручно й вміло лавірувати, демонструючи чудеса дипломатичного мистецтва [8, с. 110–111].

Відповідно угода, підписана 9 вересня 1944 р. між РНК УРСР та ПКНВ, і яка дала поштовх до переміщення понад мільйона українців та поляків, не була самостійним і дружнім рішенням українського та польського народів. Обидва уряди були слухняними сателітами сталінського режиму, який захищав свої геополітичні інтереси за рахунок обох народів. І хоча уряди США та Великобританії не брали жодної участі в переселенні українців та поляків, проте вони були цілковито освідомлені про територіальні зміни в українсько-польському прикордонні. Основним організатором, керівником та виконавцем точної демаркації кордону по лінії Керзона було саме керівництво СРСР. Саме воно впродовж всієї Другої світової війни вело складну геополітичну гру, прагнучи якнайдалі просунути на захід свої кордони і організувати за ними пояс слухняних прокомуністичних сателітних режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дюрозель Ж.-Б. Історія Дипломатії від 1919 року до наших днів. К.: Основи. 1995. 903 с.
2. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів: б.м.в., 1993. 660 с.
4. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. 880 с. : іл.
5. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). Вінніпег-Торонто: Б.М.В. 1989. 466 с.
6. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В 2-х томах. Том первый. Переписка с У.Черчиллем и К.Эттли. (июль 1941 г.–ноябрь 1945 г.). Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958. 408 с.
7. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В 2-х т. Т.1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли. (Июль 1941 г. – ноябрь 1945 г.) Москва: Издательство политической литературы, 1976. 472 с.
8. Плохий С. Ялта. Ціна миру. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 414 с.
9. Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т. 1. 1939–1945рр. Львів: Жовківська друкарня видавництва Отців Василян «Місіонер», 1996. С.5–25.
10. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг.: Сборник документов / М-во иностр. дел. СССР. Т. 2. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (28 ноября–1 декабря 1943 г.). М.: Политиздат, 1978. 201 с.

УДК 159.9:316.4

Коненко Лариса Богданівна,
методист, завідувач відділу дошкільної та початкової освіти Тернопільського ОКІППО, м. Тернопіль;
Іваночко Ольга Василівна,
методист відділу дошкільної та початкової освіти Тернопільського ОКІППО, м. Тернопіль

СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ

Ключові слова: безпека, безпечне освітнє середовище, служба освітньої безпеки, офіцер освітньої безпеки.

Безпечне освітнє середовище – це такий простір, де дитина може навчатися й розвиватися в атмосфері довіри та зростання. І найважливіше – почуватися захищеною. Всім, хто працює у школі, потрібно сформуванати чітке розуміння, як у щоденній комунікації з дітьми створювати для них відчуття безпеки. Аби бути для учнів джерелом відчуття захищеності, упевненості, сталості, слід збалансувати власний психоемоційний стан, свідомо зміцнювати свій ментальний та емоційний імунітет. Безпека – це система, де велике значення має кожна з її складових: фізична, психологічна та інформаційна [5].

Суспільство очікує від школи не лише статусу освітнього ресурсу, а й простору розвитку та співпраці як усередині, так із зовнішнім світом. Вітчизняні та закордонні науковці й практики трактують освітнє середовище, як частину життєвого, соціального середовища людини, що є сукупністю всіх освітніх чинників, які безпосередньо чи опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; виховний простір, що формує особистість.

Безпечне освітнє середовище забезпечує:

- наявність безпечних умов навчання та праці;

- комфортну міжособистісну взаємодію, сприяючи емоційному благополуччю учнів, педагогів та батьків;
- відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання;
- дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Аби запобігти надзвичайним ситуаціям, забезпечити порядок і безпеку учнів та працівників школи, на цих територіях у межах проєкту «*Служба освітньої безпеки*» запроваджується охорона закладів загальної середньої освіти працівниками поліції.

Мета – захистити дітей у школах в умовах повномасштабної війни та створити безпекове середовище в освіті. Серед завдань посиленої охорони в школі є:

- забезпечення правопорядку в школі та на території (перевірка документів, допуск на територію закладу лише працівників, учнів та батьків);
- пропускний режим (у школах встановлюватимуть спецрамки та металошукачі);
- комунікація з екстреними службами, виклик поліції та особисте реагування на правопорушення;
- антитерористичні заходи (офіцер пройде спеціальне навчання);
- забезпечення порядку під час повітряної тривоги (також допомога вчителям з організації евакуації учнів до укриття).

Офіцер освітньої безпеки – це не просто поліцейський, який виконує обов'язки у закладі освіти. Серед найголовніших навичок офіцера безпеки є спілкування з дітьми у навчальному закладі, зокрема про загрозу вибухонебезпечних та будь-яких невідомих предметів. Загалом, в обов'язки входить наступне [3]:

1. Роз'яснювальна робота про знаходження на території закладу невідомих пристроїв та предметів, техніка безпеки у цьому випадку.

2. Робота з дітьми у випадку знаходження на території сторонніх осіб та правил поведінки.

3. Грунтова робота з основ техніки безпеки та правил походження під час небезпечних випадків.

Крім поліцейських навичок та виконання протоколу безпеки, він матиме знання з психології дитини, аби розуміти її та за потреби вчасно допомогти й вжити необхідних заходів. Офіцери безпеки стануть законними медіаторами між адміністраціями шкіл, батьківськими комітетами, вчителями та учнями. Це має полегшити життя вчителям. Адже частину безпекового навантаження за дітей із них знімуть, головну відповідальність буде нести саме офіцер безпеки.

Розглянемо досвід як формують безпеку у школах різних країн світу.

У поліційних академіях США є спеціальне відділення, яке випускає маршалів безпеки, що працюють також і у закладах освіти. У їхні обов'язки входить не лише слідкування за безпекою, а також роз'яснювальні бесіди, антитерористичні навчання та інші функції професійних охоронців. Також маршали безпеки можуть запобігати конфліктам між учнями та вчасно сигналізувати про це психологу. У школах США діють електронні перепустки, турнікети, також в будівлях встановлюють куленепробивне скло та броньовані двері.

У Франції дітям під час вступу до школи дають методички зі списком предметів, які не можна проносити до будівлі. Іноді у школярів під час занять обшукують рюкзаки та портфелі. Двічі на рік із французькими школярами проводяться антитерористичні навчання.

В Кореї за безпеку школярів відповідають як педагоги, так і батьки. Кожна школа має батьківський патруль. Щодня у будівлі перебувають щонайменше 10 батьків. При цьому в навчальному закладі обов'язково чергують професійні охоронці.

Новий навчальний рік, а для першокласників – новий і цікавий етап у житті. Безпека дитини у школі – основа її ефективного навчання. У

новоствореній Службі освітньої безпеки підготували прості поради для батьків, які мають знати першокласники [1].

Дорога до школи. Вивчіть разом із дитиною цей маршрут. Звертайте увагу малечі, як безпечно переходити дорогу, правильно реагувати на машини та світлофори.

Поговоріть про безпеку. Розкажіть дитині про важливість дотримання правил безпеки в школі та вдома. Обговоріть, як діяти у разі небезпеки, зокрема під час повітряної тривоги.

Повітряні тривоги вже стали звичним явищем в Україні. І якби жахливо це не звучало, наші діти теж навчилися жити з ними. Утім, є першачки, школярі, які нещодавно повернулися із-за кордону, перейшли з офлайн на онлайн навчання або переїхали чи просто змінили школу. Під час повітряної тривоги вони можуть розгубитися чи запанікувати.

Обов'язково дізнайтеся все про укриття та правила безпеки у вашій школі. Поговоріть із дитиною про те, що вона має робити у школі під час тривоги. Розкажіть, що вчителі знають, як діяти і подбають про всіх школярів, а дітям треба чітко слухатися їхніх інструкцій.

Поясніть, що освітній процес триває і під час повітряної тривоги. Наголосіть, що у цей час дитина не може піти додому, а виходити з укриття небезпечно для життя та здоров'я.

Якщо ваша дитина самостійно ходить до школи, розкажіть і покажіть їй укриття на маршруті, яким вона може скористатись, адже повітряна тривога може спіткати дитину між школою і домом. Якщо швидко дістатися до найближчого укриття неможливо, найкраще скористатися заглибленими приміщеннями та спорудами (наприклад, підземним переходом, магазином у підвалі), а якщо такого немає, то треба сховатися у будь-яких відкритих для громадськості будівлях за правилом «двох стін». Якщо дитина перебуває в громадському транспорті, необхідно вийти з нього та піти до одного з найближчих укриттів, про які ви домовилися на маршруті.

Надайте адміністрації школи свої контакти, контакти тих, хто може забирати дитину зі школи, деталі стану здоров'я дитини тощо. Якщо дитина має особливі потреби, і ви хвилюєтеся про її фізичний чи психічний стан, обговоріть усе це з адміністрацією. Розкажіть, які медикаменти приймає дитина, як вона може реагувати на тривожну ситуацію.

Подбайте, щоб дитина також знала ваші контакти, свою групу крові, свої хронічні хвороби тощо. Для учня початкової школи можна зробити нашивку з цими даними на наплічнику або вкласти записки до щоденника, телефону, кишені. Приєднайтеся до розсилки/чату школи чи класу, щоб бути в курсі всіх подій.

Контакти. Вивчіть із дитиною ваші контакти: номер телефону та адресу. Розкажіть, як дзвонити рідним у разі потреби.

Незнайомці. Поясніть дитині, що не можна розмовляти з незнайомими людьми на вулиці, приймати від них подарунки або йти з ними кудись.

Допомога у школі. Наголосіть, що в будь-якій складній ситуації дитина може звернутися до вчителя чи поліцейського Служби освітньої безпеки.

Валізка безпеки. Готуйте валізку безпеки для дитини відповідно до переліку, що наданий закладом освіти. Не забудьте покласти дитині її улюблену іграшку. Це додасть малечі впевненості в будь-якій ситуації.

Психологічна підтримка. Дитина може відчувати страх або тривогу через нове оточення. Важливо слухати й підтримувати її. Сприяйте тому, щоб маленькі школярі говорили про свої емоції та ділилися своїми думками.

Зазначені прості кроки допоможуть батькам зробити перші шкільні дні безпечними та радісними для дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпека у школі: поради для батьків першачків. URL: <https://hubz.ua/news/bezpeka-u-shkoli-porady-dlya-batkiv-pershachkiv> (дата звернення: 17.09.2024).

2. Безпечне освітнє середовище закладу освіти. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2614-bezpechne-osvtn-seredovishche-zakladu-osvti> (дата звернення: 16.09.2024).

3. В українських школах з'являться офіцери освіти: хто вони такі та що таке безпечне освітнє середовище? URL: <https://vseosvita.ua/c/news/post/99333> (дата звернення: 12.09.2024).

4. Кодекс безпечного освітнього середовища : методичний посібник. за заг. ред. Т. П. Цюман; схвалено МОН, протокол № 2 від 13.06.2018. Київ, 2018.

5. Про. Спільноти: безпечне освітнє середовище. URL: <https://decentralization.ua/news/17633> (дата звернення: 11.09.2024).

6. Як підготувати дитину до повітряних тривог у школі? URL: <https://hubz.ua/news/yak-pidgotuvaty-dytynu-do-povitryanyh-tryvog-u-shkoli/> (дата звернення: 18.09.2024).

УДК 37.02+37.035:355.01+821.1612Г-К

Корицька Галина Романівна,
кандидатка філологічних наук, доцентка
кафедри змісту і методик навчальних
предметів Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, членкиня-
кореспондентка УАА, м. Тернопіль

РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ ГАЛИНИ ГУЗОВСЬКОЇ-КОРИЦЬКОЇ «ДЖЕЙН»)

Війна докорінно й назавжди змінила українське суспільство, відчутно вплинула на життя кожного. В епіцентрі – людина, з власною сутністю, прагненнями, переживаннями. «Війна – це велика енциклопедія людських характерів, людської психології», – зауважує український письменник та перекладач, волонтер Андрій Любка. Розвивається простір для документалістики, де фіксуються реальні події, особи тощо. Не залишається осторонь і література, яка пропонує художній погляд на війну, описує ці події, настрої, емоції. Автор/авторка відчуває в собі сили й бажання щось сказати, спонукати до дії, переосмислювати почуте й побачене. Постає питання й формування читацької компетентності, де на думку Василя Терещенка: «Читацька компетентність – здатність особи широко розуміти текст як частину повсякденного життя й навчальної діяльності, шукати нову інформацію, відтворювати та використовувати її, інтерпретувати зміст і формулювати умовиводи, осмислювати й оцінювати зміст і форму тексту» [1].

У поміч критичне мислення, яке відіграє одну із ключових ролей у період активних глобалізаційних процесів і цифровізації життя. Перед учителем постає питання навчити учнів використовувати знання на практиці,

застосовувати інструменти для вирішення проблем, з якими доводиться мати справу в реальному житті.

На прикладі оповідання Галини Гузовської-Корицької «Джейн» спробуємо продемонструвати структуру уроку з розвитку критичного мислення, що забезпечує розв'язання старшокласниками реальних проблем (вибору, війни й миру, батьків і дітей, минулого й сучасного) й формуватиме читацьку компетентність. Поділяємо думку науковиці Олени Пометун, що «з боку дидактики й методики навчання окремих предметів – це є особливо важливим, оскільки критичне мислення найкраще формується, коли учні працюють з певним змістом, а не лише викладається як окремий набір умінь/навичок» [3, с. 92].

Загалом урок із розвитку критичного мислення традиційно складається з трьох основних частин: вступної, основної та підсумкової.

Вступна частина, яку ще називають «викликом», триває зазвичай перші 5-7 хвилин. За цей час учні мають опанувати декілька важливих способів пізнавальної діяльності, щоб вдосконалити наявні вміння. Процес активного згадування того, що вони знають, змушує їх аналізувати власні знання та уявлення. Це дає змогу визначити рівень цих знань і долучити до них нові. Однак зауважимо, що робота з невідомим текстом вимагає певної попередньої роботи. Яку ж діяльність варто передбачити вчителю, якщо старшокласники не читали твір й інформація в інтернеті, практично, відсутня? До прикладу, опрацьовуючи оповідання «Джейн», пропонуємо скористатися такими порадами: а) самостійно опрацювати текст старшокласниками [2]; дібрати навідні запитання щодо імені/образу Джейн (Наскільки ім'я, образ Джейн є популярним?) (Джейн Остін – англійська письменниця, предтеча реалізму в англійській літературі, сатириkinя, авторка так званих романів моралі (<http://surl.li/npybnf>); Джейн – це лірична пісня-звернення знесилоного солдата до образу його коханої, яку він ототожнює із божеством і молить надати йому сил. Образ Джейн не є конкретним, це скоріше символ любові, вірності, надії та того особливого зв'язку, що підтримує закоханих людей у важкі моменти навіть

на відстані (<http://surl.li/bjkmry>); Джейн – героїня літературних творів (<http://surl.li/yglfoo>); г) скористатися довідковим матеріалом (додаток).

Під час вступної частини уроку вчитель застосовує методи, прийоми, завдання, які дають змогу: 1) освіжити наявні учнівські знання, уявлення, вміння, пов'язані зі змістом оповідання; 2) провести «інвентаризацію» цих знань і уявлень, виявити прогалини; 3) зосередити увагу на назві твору; 4) створити контекст для сприйняття нових ідей; 5) сформуванати позитивне ставлення у процесі навчання; 6) пробудити зацікавленість до прочитання, аналізу твору.

На нашу думку, доцільно використовувати такі методи, як кластер, асоціативний куш, мозковий штурм тощо.

Вступна частина уроку з розвитку критичного мислення завершується тим, що вчитель озвучує тему й результати, яких слід досягти, та стимулює старшокласників до усвідомлення їхніх власних цілей навчання.

Під час реалізації основної частини уроку проводимо «конструювання знань і навичок»: взаємодія з текстом; запитання щодо змісту оповідання; застосування матеріалу на практиці за допомогою наявних уявлень, знань, умінь; інтерпретація прочитаного; за окремими символами бачення смислів, образів, ідей, задуму автора; розуміння логіки тексту; аналіз отриманого досвіду; перегляд власних очікувань і висловлення нових; виявлення головного, осмислення теоретичних ідей; відстеження ходу власних думок; висновки щодо змісту тексту; застосування прочитаного для власного досвіду; відпрацювання стратегії вміння і стратегії мислення тощо.

Ефективними прийомами роботи під час основної частини уроку є: читання (запитання, узагальнення) у групах; читання з визначенням опорних слів; читання з маркуванням; «тонкі» й «товсті» запитання тощо.

Під час основної частини уроку варто скористатися такими методами, як мозковий штурм, бодістормінг. До прикладу завдання, які допоможуть формувати вміння інтерпретувати й узагальнювати прочитане, оцінювати зміст і форму прочитаного тексту.

I. а) визначте причини певного стану/почуття Джейн (тривога, хвилювання, впевненість);

б) створіть опис динаміки розвитку образу героїні (інтеграція інформації з різних частин тексту);

в) поясніть причини вчинків та наслідки дій Джейн;

г) узагальніть інформацію з тексту для опису/характеристики героїні;

д) знайдіть і поясніть причину рішення героїні (підтвердіть цитатою з тексту);

е) установіть та аргументуйте зв'язки між іменем героїні, її поведінкою, рисами тощо.

II. а) оцініть твір та визначте його головну думку;

б) оцініть дії Джейн у тексті для пояснення її цінностей у контексті власного досвіду;

в) оцініть загальну тональність (емоційну настроєвість) твору;

г) оцініть доречність мовних засобів для створення відповідної тональності твору (іронічної, гумористичної тощо);

д) з'ясуйте/поясніть значення метафоричних висловів, фігуральної мови, виразів, які містять приховану інформацію, розкриваючи справжні наміри героїв твору;

е) поясніть значущість героїні твору для розкриття задуму автора, розвитку сюжету твору тощо.

Зауважимо, що індивідуальний пошук та обмін ідеями в групах чи в загальному колі є обов'язковими елементами розвитку критичного мислення в учнів під час основної частини уроку.

Рефлексія або підбиття підсумків відбувається на третьому етапі уроку – найважливіший для розвитку критичного мислення в учнів, бо його основними завданнями є узагальнення, систематизація (але не відтворення!) вивченого й рефлексія щодо процесу й результатів навчальної діяльності. Необхідно, щоб старшокласники подумали про те, що вони дізналися, чого навчилися, запитали

себе, що це для них означає, як це змінює їхнє бачення і як вони можуть це використовувати.

На підбиття підсумків відводимо до 10 хвилин. За цей час учні разом з учителем: узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку; обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до сприйняття твору; оцінюють набуті знання й уміння; ставлять перед собою запитання; планують застосування вивченого.

Під час підбиття підсумків учні удосконалюють важливе вміння – резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, лаконічно передавати почуття й уявлення; свідомо пов’язувати нове з давно відомим.

Дієвими методами розвитку критичного мислення на цьому етапі уроку є сенкан, «бортовий журнал», «шкала думок», дискусія, обговорення в загальному колі тощо. Так, наприкінці уроку можна запропонувати учням відповісти на запитання (Чи отримали ви сьогодні новий досвід? Який саме? Що нового ви дізналися на уроці? Що Вам відомо про службу жінок в армії в роки війни? Які асоціації виникли до слова «джейн» на основі прочитаного тексту? Чи можна Джейн уважати героїнею нашого часу?)

Критичне мислення є складною діяльністю. Однак робота з текстом спонукає старшокласників до розв’язання реальних проблем й ухвалення оптимальних рішень, сприяє критичному осмисленню інформації й активності мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Виховуємо блискучих читачів: приклади вправ, яких бракує в українських підручниках. URL: <http://surl.li/tlrxtk> (дата звернення: 18.09.2024).
2. Гузовська-Корицька Галина. Калинове намисто жіночої долі : 2-ге вид., доп. / Галина Гузовська-Корицька. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 218 с. URL: <http://surl.li/vozaek> (дата звернення: 10.09.2024).
3. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.

Додаток

В основі написання оповідання «Джейн» – реальні події: життя журналістки Лариси Малої (Лесі Кленович) із Запоріжжя, яка й наразі служить у ЗСУ. «Легендарний позивний «Матрос Джейн» отримала влітку 2016-го водночас від різних людей і за різних обставин. І

кожен із друзів вважає, що авторство належить саме йому. А я не збираюся розчаровувати жодного з них, бо всі вони мають рацію. Отже, я – «Матрос Джейн». За військовим фахом – зв'язківець. Як і кожен із нас – займаюся всім, що на часі потрібно моему підрозділу – командирові й побратимам: від забезпечення комунікації між «організмами» – до приготування обіду своїм. До речі, кава для гостей і паперова робота на користь мінометної батареї зокрема та батальйону загалом. Насправді «матрос Джейн» – це ... Велика й Незбагнена Любов до моїх «трюхсот спартанців», котрі воюють у Приазов'ї вже п'ять років поспіль із усією Жертвовністю й Любов'ю до України, на яку тільки здатна людина, народжена вільною. Це написано 3 роки тому, чимало змінилося з тих пір... тому й не видала досі свою книгу «Запах війни» (<http://surl.li/yglfoo>), – поділилася пані Лариса.

Оповідання «Джейн» є одним із 18 оповідань/новел книжки «Калинове намисто жіночої долі» (авторка Галина Гузовська-Корицька), яка перевидана в 2024 році. У 2022 році оповідання «Джейн» було опубліковано в Болгарії (часопис LIMES SLAVICUS 7. КУЛЬТУРНИ КОНЦЕПТИ НА СЛАВЯНСТВОТО: Тема на броя: Словакия: език, литература. Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», Шумен, 2022. ISSN 2603-3127 (Print) ISSN 2603-3135 (Online)).

УДК 378.14

Корман Марія Михайлівна,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри педагогіки і психології та
інклюзивної освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

ГРА ЯК МЕТОД АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Становлення особистості тісно пов'язане з активізацією її навчально-пізнавальної діяльності, тому проблема розробки й упровадження активних педагогічних технологій, які б забезпечували ефективність навчального процесу, є особливо актуальною для освітнього простору.

Пізнавальна активність учнів прямо пропорційно залежить від ефективності організації навчального процесу в цілому, а організація навчального процесу – від особистості учителя, його здатності організувати навчальну діяльність.

Активізацію навчального процесу можна визначити як постійний, безперервний процес стимулювання учнів до енергійного, цілеспрямованого вчення, подолання пасивної і стереотипної діяльності, спаду і застою у розумовій діяльності [2].

Ігровий підхід не є визначальним способом засвоєння навчального матеріалу, але він значно збагачує педагогічну практику і розширює можливості учнів. Він передбачає визначення мети, спрямованої на засвоєння змісту освіти, вибір виду навчально-пізнавальної діяльності і форми взаємодії педагога і студентів. Застосування цього методу навчання вимагає:

- з'ясування і усвідомлення його цілей, тобто бажаного результату;
- вибору способу діяльності для досягнення мети;
- необхідних засобів інтелектуального, практичного або предметного характеру;
- наявності певних знань про об'єкт діяльності.

Таблиця 1.

Функції ігрової діяльності

Спонукальна	викликає інтерес здобувачів освіти
Комунікаційна	засвоєння елементів культури спілкування
Самореалізація	кожен учасник гри реалізує свої можливості
Розвивальна	розвиток уваги, волі та інших психічних якостей
Розважальна	отримання задоволення
Діагностична	виявлення відхилень у знаннях, уміннях, навичках, поведінці
Корекційна	внесення позитивних змін у структуру особистості

Головною метою навчальних ігор є формування уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Оволодіти необхідними вміннями і навичками учень зможе лише тоді, коли сам достатньою мірою виявлятиме до них інтерес і докладатиме певних зусиль, тобто поєднуючи теоретичні знання з розв'язанням конкретних практичних задач і ситуацій.

Ігрові методи організації пізнавальної діяльності

№ п/п	Назва методу	Зміст
1.	Ігри-вправи	До них відносять кросворди, ребуси, вікторини тощо. Застосування цього методу сприяє активізації певних психічних процесів, закріпленню знань, перевірці їх якості; ігри-вправи можуть бути елементами домашніх завдань, позааудиторних занять.
2.	Ігрова дискусія	Передбачає колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками. Основним призначенням цього методу є виявлення відмінностей у тлумаченні проблеми і встановлення істини в процесі товариської суперечки. Цей метод навчання дає змогу, проаналізувавши суть явища чи процесу, з існуючих варіантів рішень вибрати оптимальний. Досягнення поставленої мети зумовлює розвиток пізнання.
3.	Ігрова ситуація	Основою цього методу є проблемна ситуація. Він активізує пізнавальний інтерес учнів, спрямовує їх розумову діяльність. Зорієнтована ігрова ситуація на встановлення зв'язку теорії і практики з теми, що вивчалася або вивчається: вміння аналізувати, робити висновки, приймати рішення у нестандартних ситуаціях. Цей метод спонукає учнів до діяльності на основі певної ситуації, яка ґрунтується на необхідній сукупності знань, умінь і навичок, якими вони

		повинні оволодіти. Ігрова ситуація сприяє посиленню емоційно-психологічного стану, збуджує внутрішні стимули до навчальної роботи, знімає напругу, втому.
4.	Рольова гра	Дає змогу відтворити будь-яку ситуацію в «ролях». Рольова гра спонукає учнів до психологічної переорієнтації. Вони усвідомлюють, що вони вже не просто відтворюють перед аудиторією зміст вивченого матеріалу, а мають певні права та обов'язки і несуть відповідальність за прийняте рішення. Такий метод інтенсифікує розумову працю, сприяє швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. У процесі рольової гри розкривається інтелект; під впливом зміни типу міжособистісних стосунків він долає психологічний бар'єр спілкування. Відносини «учитель – учень» замінюються стосунками «гравець – гравець», за яких учасники надають один одному допомогу, підтримку, створюючи атмосферу, яка сприяє засвоєнню нового матеріалу, оволодінню учнями певним видом діяльності.
5.	Ділова навчальна гра	Займає особливе місце у навчальному процесі. Ділова навчальна гра поєднує в собі ознаки навчальної і можливої майбутньої професійної діяльності, є колективною. Вона дає змогу учневі збагнути і подолати суперечності між абстрактним характером предмету

		навчально-пізнавальної діяльності (знання, знакові системи) і реальним предметом практичної діяльності.
--	--	---

Соціально-психологічний вплив гри виявляється в подоланні учнями страхів спілкування, у формуванні культури спілкування, особливо культури ведення діалогу. Гра формує здатність приймати самостійні рішення, оцінювати свої дії та дії інших, сприяє активізації пізнавальної діяльності.

Отже, узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що тільки комплексне врахування та використання усіх сторін процесу навчання і розвитку здобувачів освіти дасть змогу досягти високих результатів через активізацію навчально-пізнавальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар В. І. Дидактика: підруч. для студ. вищих пед. навч. закл., К.: Либідь, 2005. 264 с.
2. Бондарєва Т. Активізація навчально-пізнавальної діяльності. URL: <http://www.stattionline.org.ua>

УДК 37.015.3: 159

Коротюк Зоряна Михайлівна,

в.о.завідувача НМЦПССР

Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Мерена Надія Михайлівна,

методист НМЦПССР Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Ярмолицька Світлана Олегівна,

методист НМЦПССР Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ПОБУДОВА БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО МИРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ШЛЯХОМ СПІВРОБІТНИЦТВА

Сьогодні, коли інтенсивно здійснюється реформа освіти, важливим кроком є побудова мирного освітнього середовища та зменшення рівня конфліктів серед учнів. Адже конфлікти є частиною життя кожної людини та дитини, вони виникають у сім'ї, на вулиці, в будь-якому закладі чи установі. Невирішені конфлікти стають загрозою для ментального здоров'я особистості, призводять до високої емоційної напруги, розвитку почуття незадоволеності. В умовах конфлікту важко працювати, генерувати нові ідеї, ефективно планувати свій час, оскільки надто багато сил і енергії забирає протистояння. Тривалі, нерозв'язані конфлікти негативно впливають на міжособистісні стосунки, соціально-психологічний клімат у шкільному колективі. Тобто, конфлікти ускладнюють життя, але, водночас, часто стають поштовхом до особистого зростання: примушують проаналізувати існуючий стан, ситуацію, вийти на новий рівень взаємостосунків, нейтралізувати непорозуміння [1; 6].

В освітньому закладі конфлікт може виникати будь-коли і між усіма учасниками освітнього процесу. Але суперечки в освітньому середовищі виникають частіше і переживаються гостріше, ніж в побутовому житті. Цьому сприяють особливості вікового розвитку дітей, умови освітнього середовища, рівень загальної і конфліктологічної культури педагогів і дітей тощо [1]. Крім того підвищена тривожність, викликана війною, впливає на емоційний стан дітей, у них виникає підвищений рівень стресу, підвищена збудливість, емоційне перевантаження, дратівливість, агресія тощо, що спричиняють збільшення конфліктів між здобувачами освіти [2, с. 10].

Коли в закладі освіти дуже багато конфліктів, це провокує агресію, булінг, насильство в шкільному середовищі, що стає перешкодою для всебічного розвитку дитини, зникає бажання вчитися, викладати, йти до закладу освіти [3; 8]. Діяльність учителя – це завжди спілкування та взаємодія з дітьми, батьками, колегами під час здійснення професійних функцій [5]. Тому для ефективної взаємодії з іншими, для створення безпечного мирного середовища в межах

освітнього закладу, педагог повинен вміти передбачати, попереджати та вирішувати конфлікти, управляти ними, зменшувати рівень напруги та негативні наслідки суперечок.

Проблема конфліктності і надалі залишається на сьогодні актуальною і до кінця невивченою. Виник навіть новий напрям в науці – конфліктологія.

Дослідженням конфліктів займались вітчизняні та зарубіжні конфліктологи, соціологи, психологи, починаючи з другої половини ХХ ст.: Д. Джонсон, К. Боулдінг, Е. Мейо, А. Адлер, Е. Берн, Р. Скотт, В. Журавльов, М. Рибаківа, Т. Смотровіна, О. Антонова-Турченко, С. Гарькавець, В. Воронкова, Л. Волченко, Р. Воронін, Л. Карамушка, О. Качмар, А. Гірник, І. Ващенко, А. Шипілов, М. Карпенко та ін. [1; 5; 6]. У своїх працях вони зосереджували увагу на особливостях педагогічного спілкування під час конфлікту, емоційно-поведінкових аспектах комунікації та взаємодії конфліктуючих вчителя і учня, соціально-психологічних характеристиках учасників конфлікту тощо. Але, незважаючи на великий обсяг досліджень, досі не вироблено загальноприйнятого трактування поняття «конфлікт», визначення природи конфлікту, його сутності, ескалації. Узагальнюючи визначення багатьох науковців, конфлікт – це «особливий вид взаємодії, в основі якої знаходяться протилежні та несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, що супроводжуються негативними психологічними проявами...», «зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій, статусів, ролей тощо) суб'єктів – сторін соціальної взаємодії, які в конфлікті стають суб'єктами конфліктної взаємодії» [5, с. 5, 14].

Сучасна освіта спрямована на створення безпечного середовища, що передбачає вміння учня вступити в діалог з іншою людиною, налагодити успішну комунікацію, вміння вирішити та вийти з конфлікту. О. Качмар, О. Крицак зазначають, що «Конфлікт – це нагода відстояти власні інтереси, думки та цінності, що не завжди відбувається мирним шляхом» [6]. Якщо говорити про педагогічний конфлікт, то «це форма соціальної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, де кожен із них реагує на іншого з урахуванням

власних оцінок, що можуть не збігатись із реальністю (А. С. Чернишов, 2010)» [5, с. 30]. Відмінність педагогічних конфліктів від конфліктів поза освітнім закладом полягає у надмірній емоційній напруженості зіткнення, що ускладнює взаємодію в постконфліктній ситуації і може викликати нові конфлікти. Але, незважаючи на певні відмінності, кожен у суперечці спочатку вдається до крайнощів, лише потім починають пошук згоди та компромісу. Тому, щоб досягнути мирного співіснування учнів, педагогів і батьків, вони повинні володіти знаннями та навичками щодо стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, акцентуючи увагу на конструктивному вирішенні суперечки (наприклад, компроміс, співробітництво). А посередником у вирішенні протиріч у дитячому колективі має бути вчитель, класний керівник, який повинен не уникати конфліктів, а намагатись навчитись правильно вирішувати конфліктні ситуації, робити їх корисними, залучаючи до налагодження позитивних відносин психолога, дітей, батьків [6].

Головна мета під час розв'язання конфлікту – це допомогти учням зрозуміти, що конфлікт може бути вирішений різними шляхами. Бажано, щоб конфлікт розв'язувався на користь двох сторін або ж з допомогою компромісу, який забезпечить баланс у поділі переваг і недоліків. Але жодна сторона суперечки не повинна відчувати себе переможеною, оскільки це може призвести до нового спалаху конфлікту [6]. Крім того, «конфліктна взаємодія в повсякденному спілкуванні виявляється психологічним феноменом малого стресу – «вигорання персоналу», що характеризується неадекватною поведінкою, підвищеною нервозністю, жорсткістю в публічній міжособистісній взаємодії» [5, с. 34]. Отже, правильний вибір стратегії поведінки дозволяє зберегти працездатність в колективі, школі, підтримати позитивні стосунки, сформувати сприятливий психологічний клімат в закладі, бути наочним прикладом для інших. При вирішенні конфлікту мирним шляхом можна ненависть змінити на співчуття, насильство – на ненасильницьку поведінку, подолати суперечності через знання [3, с. 36].

«Подолання конфліктів – це певною мірою навичка, якою можна оволодіти, вмиле рішення конфлікту може привести до гармонії, у той час як спроба задавити конфлікт – до агресії» [6]. Важливу роль у врегулюванні конфлікту належить діалогічному спілкуванню, за допомогою якого опоненти обговорюють спірні питання і взаємодомовляються: учасники конфлікту вчаться скеровувати свою негативну енергію в конструктивне вирішення суперечки. Така взаємодія сприяє формуванню безпечного середовища, відчуттю захищеності, запобігає насильству, оптимістичному ставленні до оточення, світу та майбутнього. При такому спілкуванні і дорослий, і дитина повинні бути на рівних позиціях, не зважаючи на статусність [5, с. 38].

О. С. Чернишов, Н. І. Пов'якель, Л. О. Котлова у своїх працях виділяють кілька підходів щодо методів подолання та вирішення конфліктів у закладах освіти:

1. Формування в колективі певної суспільної думки про суб'єктів конфліктної взаємодії. Часто люди залежать від ставлення до них оточення, а тому постійно потребують схвалення, підтримки, подяки.

2. Звернення до «третього судді» – якщо опоненти домовляться за взаємних обіцянок повністю підкоритись рішення «судді».

3. Організація співробітництва – суб'єкти конфлікту виконують спільну справу, яку поодиноці виконати їм не в змозі.

4. Звернення до *медіатора* – спеціально підготовленого фахівця (групи осіб, організації), який здійснює посередницьку діяльність у вирішенні конфлікту, однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення [5, с. 41].

Важливим кроком у побудові безпечного освітнього простору та зменшення рівня (профілактика) конфліктності є запровадження в освітній процес ненасильницьких методів врегулювання конфлікту/суперечностей: відновного підходу, відновних практик, зокрема посередництва, медіації через створення в закладах освіти Служб порозуміння [4, с. 9; 8, с. 15].

Конфліктна ситуація обговорюється конфлікуючими сторонами у присутності нейтральної сторони – медіатора, який під час обговорення вислуховує цілі, мотиви, потреби кожного, підтримує обидві сторони і допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення та відновити міжособистісні стосунки. Такий аналіз здійснюється за допомогою відновних практик: медіації, посередництва [2; 3; 4].

Медіація спрямована на профілактику й швидке реагування на конфліктні ситуації, передбачає залучення дорослих/дітей-медіаторів до процесу вирішення учнівських конфліктів, передачу відповідальності за розв'язання конфліктів у руки самих школярів [5, с. 42]. Медіатор/медіаторка однаково підтримує обидві сторони і лише створює умови для відновлення здатності учасників протистояння розуміти потреби і позиції один одного та допомагає їм знаходити прийнятні для обох сторін варіанти вирішення проблеми [4, с. 60]. «Медіатор полегшує процес спілкування сторін, допомагає глибше зрозуміти їхні позиції та інтереси, шукає ефективні шляхи вирішення проблеми, надаючи можливість сторонам дійти згоди [7, с. 64]. Таким чином, учасники конфлікту вчаться аналізувати ситуацію, виявляти інтерес та емпатію до опонента, нести власну відповідальність за дії.

Відновні практики – це будь-які практики, що сприяють відновленню та побудові мирних стосунків у середовищі. Іншими словами потрібно відновити порушені конфліктом соціально-психологічний стан, зв'язки та відносини у житті його учасників і їхнього соціального оточення, виправити наслідки спричинені конфліктом [4, с. 58; 7, с. 60]. Такі практики залучають тих, кого стосується ситуація, щоб прийняти відповідне рішення вирішення конфлікту, що будується на принципах поваги, відповідальності, розуміння та турботи, які є основними цінностями на яких базується відновний підхід [2, с. 10; 4]. Тобто, «найважливішою характеристикою відновного підходу є повернення сторонам здатності самим вирішити конфлікт» [7, с. 61].

Діяльність служби порозуміння має реалізувати два завдання: зменшити соціальну напругу міжособистісних взаємин у шкільному колективі засобами

медіації (посередництва), формувати навички безконфліктного спілкування та навички виходу з конфліктної ситуації в учнів, педагогів, батьків [4, с. 9; 8, с. 8].

Конфлікт – це повсякденне явище суспільного життя, яке є джерелом насильства, негативних емоцій і, водночас, джерелом змін та розвитку. В закладі освіти це явище є досить поширеним і, як правило, має деструктивний характер. Попередити або послабити конфлікт можна, тільки контролюючи емоції, нейтралізувавши агресивні відчуття і наміри через формування адекватного сприйняття опонента один одним. Лише так можна перетворити протидію сторін на взаємодію, деструктивний конфлікт на конструктивний. Це вимагає систематичної та повсякденної роботи, здійснення цілого комплексу заходів щодо зміцнення відносин співпраці та взаємодопомоги між усіма учасниками освітнього процесу [6].

Таким чином, щоб побудувати безпечне освітнє мирне середовище, необхідно попереджати та вирішувати конфлікти у співпраці усіх учасників освітнього процесу через впровадження відновних практик, медіацію однолітків та запровадження діяльності в школі служби порозуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анпілогова Ю. Ю. Причини конфліктів, що виникають між суб'єктами навчально-виховної діяльності. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN1/r2/07ajjsnd.pdf>
2. Вирішення конфліктів в освітньому середовищі із застосуванням примирних процедур в онлайн-форматі / Андрієнкова В. Л., Мотилуок М. О. К.: 2023. 44с.
3. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків: навчально-методичний посібник / Андрієнкова В. Л., Левченко К. Б. та ін. К.:ФОП Нічога С. О. 2020. 200 с.
4. Впровадження відновного підходу, посередництва, медіації та практики функціонування служб порозуміння в закладах освіти / Андрієнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В. та ін. Київ : ТОВ «Агентство «Україна»», 2023. 186 с.
5. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.
6. Качмар О., Крицак О. Попередження і вирішення конфліктів у молодшому шкільному віці. URL: <http://surl.li/xvawuу>
7. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект : навч.-метод. посібник. К.: ФОП Стеценко В. В. 2016. 192 с.
8. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. К.:ФОП Нічога С.О. 2018. 174.

Корх Галина Іванівна,

здобувачка освіти факультету дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів;

Науковий керівник:

Тітаренко Світлана Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка, м. Глухів

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна є важким випробуванням як для дорослих, так і для дітей, особливо дошкільного віку. Діти відчувають усі наслідки військових дій навіть тоді, коли безпосередньо не стають їх свідками. Емоційне здоров'я дітей у цей період є особливо вразливим, тому питання його збереження надзвичайно актуальне. Важливо враховувати психологічні особливості розвитку дітей дошкільного віку та створювати сприятливі психолого-педагогічні умови для підтримки їх емоційного благополуччя під час війни.

Дошкільні роки є важливим періодом у становленні особистості людини. Психологічне, фізичне та соціальне благополуччя дитини є однією з ключових умов успішного процесу розвитку особистості. Військові події призвели до руйнування не лише матеріального світу суспільства, але й психічного стану кожної людини. Особливо вразливими в цьому аспекті є діти. Під час війни, коли емоційний стан нестабільний, питання збереження емоційного здоров'я кожної дитини набуває особливого значення [3].

Вміння контролювати свої емоції має багато переваг, головною з яких є усунення негативних думок та захист власного життя. Адже паніка може змусити людину поводитися непередбачувано.

Дослідники О. Семенов, Д. Похилько, Є. Панасенко, А. Мороз, О. Ковальов вивчали емоційну безпеку дітей раннього та дошкільного віку в

умовах кризи (війни); О. Доронова розглядала арт-терапевтичний компонент в освітніх технологіях дошкільної освіти в контексті сучасних вимог; Д. Романовська, О. Яцина та Г. Дубровицький вивчали різні наслідки війни для психічного здоров'я, ознаки травматизації психіки людини та методи психологічного супроводу в закладах освіти в умовах воєнного стану [4].

Психологічний захист дітей дошкільного віку має бути важливим завданням для педагогів та батьків, що і було покладено в основу системи роботи, запропонованої на формувальному етапі експерименту. Процес збереження емоційного здоров'я дітей дошкільного віку є більш ефективним за таких умов: створення безпечного інформаційного простору для дітей старшого дошкільного віку, підтримання емоційної стійкості дорослих у стресових ситуаціях, повага до особистого простору дитини, підбір ігор та розваг для збереження емоційного здоров'я дітей дошкільного віку. Експерименти показали, що це ефективно.

Для того, щоб зберегти емоційне здоров'я дітей, дорослі повинні насамперед цінувати власний внутрішній стан, свою психологічну стійкість і здатність гнучко реагувати на складні та непередбачувані ситуації. Тому, спілкуючись з дітьми необхідно діяти спокійно і оптимістично, не показуючи свого розчарування, а також придушувати негативні емоції перед дітьми.

Дорослі повинні усвідомлювати, що діти мають право приймати власні рішення, мати свободу вибору, задовольняти свої потреби та інтереси, і прагнути зрозуміти їхню поведінку та допомогти їм реалізувати свої бажання. Замість того, щоб критикувати їхні невдачі, спокійно показувати і пояснювати, як можна зробити те, що вони ще не вміють. У разі повітряної тривоги ігри – найкращий спосіб відволікти і заспокоїти дітей дошкільного віку від тривоги.

Діти дошкільного віку мають особливий спосіб сприйняття реальності. Вони часто не можуть повністю усвідомити складні події, однак дуже чутливо реагують на зміни в оточенні, емоційний стан дорослих і відчуття небезпеки. У цей період діти можуть проявляти різні реакції на стрес: плаксивість, агресію, відхід у себе, порушення сну, регресію до раніше подоланих етапів розвитку

(наприклад, повернення до нічних страхів чи потреба в підтримці дорослих при самообслуговуванні).

Важливо розуміти, що такі реакції є природними в умовах підвищеного стресу, і їх можна пом'якшити за допомогою правильної підтримки та стабільного середовища.

На основі цього дослідження узагальнено наступні поради для педагогів і батьків щодо підтримки та збереження емоційного здоров'я дітей дошкільного віку:

1. Створення відчуття безпеки та стабільності. Війна часто порушує відчуття стабільності в житті дитини. Тому важливо забезпечити стабільний розпорядок дня, який включає регулярні прийоми їжі, ігрові заняття, час для відпочинку та сну. Розпорядок допомагає дитині відчувати контроль над ситуацією і зменшує рівень тривоги.

2. Емоційна підтримка та відкрите спілкування. Діти потребують можливості виражати свої емоції та говорити про свої переживання. Важливо, щоб дорослі були готові вислухати дитину, заспокоїти її та пояснити, що відбувається зрозумілими словами, без зайвих подробиць, які можуть налякати. Використання казкотерапії, ігор та малювання може допомогти дитині виразити свої страхи та емоції.

3. Розвиток навичок емоційної саморегуляції. Навчання дітей методам самозаспокоєння, таким як глибоке дихання, релаксаційні вправи або уявні подорожі, допомагає знизити рівень стресу. Інтерактивні ігри, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, також сприяють формуванню навичок управління емоціями.

4. Ігрова діяльність як спосіб відновлення емоційного балансу. Гра є природною формою діяльності для дітей дошкільного віку, через яку вони переживають і пропрацьовують свої емоції. Тому організація рольових ігор, рухливих ігор та творчих занять є важливим елементом роботи з дітьми в кризовий період.

5. *Залучення батьків до процесу підтримки.* Співпраця вихователів із батьками є ключовою умовою збереження емоційного здоров'я дитини. Важливо, щоб батьки були поінформовані про стан дитини, розуміли важливість підтримки та могли самостійно застосовувати рекомендації щодо роботи з дитиною вдома.

Вихователі та психологи відіграють вирішальну роль у збереженні емоційного здоров'я дітей в умовах війни. Вони повинні бути готові до надання психологічної підтримки, створення сприятливого емоційного клімату та забезпечення розвитку дитини в умовах стресу. Проведення занять із розвитку емоційної стійкості, організація груп підтримки для дітей і батьків, а також індивідуальна робота є важливими складовими їхньої діяльності.

Отже, збереження емоційного здоров'я дітей дошкільного віку в умовах війни є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу та співпраці педагогів, психологів і батьків. Створення стабільного, безпечного та підтримуючого середовища допомагає мінімізувати негативні наслідки стресу та забезпечує гармонійний розвиток дитини навіть у складних умовах. Психолого-педагогічні умови, засновані на підтримці, розумінні та стабільності, сприяють збереженню емоційного благополуччя дітей і формуванню у них здатності долати труднощі в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барсукова О. Без паніки: як заспокоїти дітей під час війни? Поради психологів. *Українська правда. Життя*. Від 24 лютого 2022 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/02/24/247563/>
2. Кармазіна А. О., Фролова Н. В. Психологічні особливості емоційного стану дітей дошкільного віку в період екстремальної ситуації воєнного конфлікту. *Український психолого-педагогічний науковий збірник. Науковий журнал*. №25. Львів. 2022. С.23–26.
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність : науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
4. Панасенко Е. А., Мороз А. А., Ковальова О. А. Психолого-педагогічний супровід дітей дошкільного віку у стресових станах. *Молодий вчений*. 2019. №10.1 (74.1). С. 1–4. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/10.1/1.pdf>

Кочерга Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри дошкільної та початкової освіти,
заступник директора Інституту
післядипломної освіти Київського
столичного університету
імені Бориса Грінченка, м. Київ

ЧУТЛИВІСТЬ ПРОЦЕСІВ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНІВ ЛЮДИНИ: ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Часи фізичного та емоційного напруження, невизначеності, зниженого рівня безпеки просякнуті в діях людини певними ризиками розбалансованих енергетичних втрат у фізичній та психічній сферах. Пригнічується ефективна робота в системах психофізіологічного забезпечення життєдіяльності людини. Це закладає передумови до появи певних помилкових дій і може суттєво знизити потенціал готовності до виконання всієї палітри людської діяльності та призвести до зниження ресурсів її зовнішньої і внутрішньої мотивації. Саме тому людина може стати у своїх діях кволою, пригніченою, непродуктивною, психомоторно розбалансованою, аварійною і навіть на тривалий час втратити баланс рівноваги, що призводить до загального зниження тонусу різних психофізіологічних систем організму людини, навіть до мінімальних показників у їхній роботі.

Особливо ситуація психофізіологічного додаткового перенапруження є потенційно небезпечною для дітей, організм яких ще знаходиться в періоді розгортання своїх потенціалів через реалізацію власних задатків та перетворення їх на механізми здібностей і прагнення до розвитку творчих дій. Між тим, природа щедро наділила людський організм прихованими потенційними ресурсами, які здатні допомогти гармонізувати всі дії й, у тому числі, роботу психофізіологічних систем організму за умови обережного, вдумливого, раціонального їхнього використання.

Тому в часи війни нам важливо навчитися раціонально використовувати власні ресурси, зміцнюючи їх потенціали можливостей як на фізичному, так і

на психічному рівнях. Між тим виникає низка закономірних запитань: де знаходяться їхні джерела і як їх розумно мобілізувати для відновлення власних ресурсів; чи існують реально універсальні не медикаментозні механізми для такого відновлення?

Однозначно, що в межах цієї публікації ми тільки означимо, на наш суб'єктивний погляд, деякі з можливих ресурсів, які варто брати до уваги і активно використовувати. Наш підхід ґрунтується на позиції їхньої універсальності, простоті у застосуванні, відсутності побічних ускладнень та довгостроковій ефективності їхнього впливу на різні потужності дій психофізіологічних систем організму людини. Психофізіологічний потенціал людського організму приховує унікальний «акумулятор» різноманітних ресурсів, можливості яких ще не достатньо вивчені. Ми спираємося на власні дослідження та узагальнення досліджень інших науковців.

Мозок людини як головний регуляторний цифровий центр обчислень та прийняття рішень для організму працює на двох рівнях дії в режимі: несвідомого та свідомого станів. Тобто автоматичний стан – це переважна частина роботи мозку і посідає далеко за понад 2/3 його дій, лише незначна кількість – це свідомі осмислені дії (95% та 5%). Освітній процес майже завжди спирається й апелює до свідомих дій людини. Саме осмислення, самоусвідомлення, раціональне бачення, продуктивна рефлексія є важливими і значущими під час дії навчання. Між тим поза увагою педагогів залишаються несвідомі, автоматичні дії дитини (95%).

Якщо уважно через еволюцію придивитися до загальних задач, які формували та розвивали мозок людини, то необхідно зрозуміти, для якої «супер задачі» він створювався. Те, що нас зробило людиною, навіть не мовлення. Першим актом творіння було навчання прямоходінню. Коли людина звелася на дві задні кінцівки, вивільнивши руки і сформувавши їх як головний і, насамперед, провідний інструмент із перетворення навколишнього світу, то саме для утримання тіла людини в стійкому положенні рівноваги й уникнення можливих падінь під постійною дією сили тяжіння і потрібно було мати

потужний мозок із потенційними можливостями швидкої обробки великої кількості обрахунків для успішного просторового руху тіла – «Homoerectus». І надалі саме цей процес запусив народження та розвиток зачатків майбутньої проєкції мислення як побічного продукту, який нас остаточно і сформував як вид «Homo sapiens».

Процес ходіння, як їзда на велосипеді: як тільки перестаєш крути педалі, починаєш падати, бо порушується система рівноваги. Іншими словами, розбалансування в обрахунках мозку для психомоторних дій тіла людини завершується прискореними ентропійними процесами в фізичній і психічній діяльності. Отже, щоб найбільший за масою орган людського тіла – м'язовий каркас – був у належному тонусі й працював безперебійно та надійно, важливо його тривалий час «калібрувати» та час від часу налаштовувати. Встановлено, що результатом такого вправління стануть зміни психофізіологічних систем, психомоторних дій, психічних процесів, властивостей і навіть станів дитини в цілому. При цьому можлива тонка регуляція (за потреби, навіть керована) основних систем та механізмів, що забезпечують фізичну та психічну сфери життєдіяльності організму людини.

Це є важливим елементом для побудови спрямованих впливів із керування потужністю роботи психофізіологічних систем організму, які активно працюють у процесах відповідного упорядкування тих чи інших дій людини без втручання свідомості. Отже, унікальність цього феномену полягає в тому, що крім психомоторних змін в діях людини, мимовільно відбувається корекція її поведінки без значних вольових зусиль не залежно від її віку. Зрозуміло, що чим раніше за віком ми починаємо активну роботу з корекції вестибулярного апарату, тим більш ефективними є результати наших мимовільних впливів. Але і пізніше втручання теж має відповідний позитивний результат змін у функціонуванні психофізіологічних систем організму людини.

Нервова система в цілому і головний мозок зокрема як головний центр контролю забезпечують провідний елемент у процесах координації та взаємодії із керування роботи складних механізмів просторової координації частин тіла

людини, яка дозволяє максимально безаварійно утримувати і рухатися тілу людини, упереджуючи виникнення станів нестабільності (втрати рівноваги). Дослідженнями встановлено існування певних механізмів керування психомоторними діями людини, які не опосередковано, а безпосередньо впливають на якість і різноманітність станів рівноваги як фізичного, так і психічного плану.

Отже, реально у кожній людині, незалежно від її віку, є «резервне вікно» її потенційних можливостей для «ергономічності» власних дій. У його природі активних дій відсутні медикаментозні впливи, що сприяє поступовому, зваженому перерозподілу енергетичних можливостей непримусового характеру в роботі фізичної і психічної сфер організму людини, коли з'являється змога реалізовувати завдання з якісної соціалізації людини (будь-якого віку) за рахунок включення ресурсів несвідомих елементів роботи психофізіологічних систем за допомогою скритих потенціалів психомоторики, як своєрідного матеріалізованого «виховного інструментарію».

Для початку такої роботи важливо розуміти механізми її дії в психофізіологічних системах організму людини. Важливо розуміти, для розв'язання яких складних задач відбувався розвиток та вдосконалення мозкових структур. Перше, найважливіше – це підтримка гомеостазу організму будь-якої живої істоти загалом і людини зокрема. У перебігу еволюційних змін людського організму виникла потреба у вивільненні верхніх кінцівок і можливості прямоходіння. Саме воно стало потужним важелем у процесі прискорення розвитку мозкових структур. Це було викликано особливостями специфіки розв'язання складних задач при реалізації забезпечення можливості просторових рухів тіла людини.

Прямоходіння є постійним потенційним викликом для тіла людини. Це постійне змагання із земним тяжінням і двома точками опори, які не дозволяють тримати тіло в стійкій позиції. У результаті вся ця складна система утримання рівноваги стає постійним тренажером для тіла, де центром прийняття рішень є головний мозок за рахунок постійної іннервації, коли

коригується рух, і він же стимулює активність мозкових структур. Початковою точкою відліку цього складного психофізіологічного процесу стає довгастий мозок і його взаємодія через нервову систему з вестибулярним апаратом.

Саме тому стимулювання положення тіла людини через рухи гойдання (на балансувальній дошці) й утримання стану рівноваги дає можливість прискорювати процеси обробки інформації за рахунок стимулювання структур довгастого мозку і через нього впливати на інші структури мозку. Тренувати процес пошуку рівноваги психомоторних дій допомагає звичайне «гойдання» людини на балансувальній дошці Ф. Белгау [1]. А це, у свою чергу, дозволяє здійснювати пошук адекватних механізмів для подальших дій, синтезуючи «зусилля» різних психофізіологічних систем тіла людини і досягаючи стану синергетичного єднання. Отже, ця стимулююча дія дозволяє змінювати потенціали дій людини як на фізичному (психомоторні рухи), так і на психічному рівні (відчуття, сприймання, почуття, мислення...).

Цікаво, що урівнюючи генерацію зв'язків нервових процесів різних психофізіологічних систем, ми відкриваємо вікно можливостей для корекції певних поведінкових дій людини. Це дозволяє регулювати її лімбічну систему і таким чином впливати на автоматичну регуляцію емоцій, пам'яті і, можливо, сну.

Розуміння цих процесів та їхня відповідна координація з боку педагогів може суттєво покращити соціальні стосунки в групі та допомогти у формуванні безконфліктної соціалізації дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кочерга Олександр Васильович та Шорохова Валентина Володимирівна. Використання балансувальної дошки доктора Френка Белгау в навчально-корекційній роботі з учнями 1-4 класів із порушеннями психофізичного розвитку : навчально-методичні матеріали. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12324/> (дата звернення: 19.09.2024).

2. Кочерга О. В. Феномен чутливості людини: психофізіологічний аспект. Обдаровані діти – скарб нації: матеріали II міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, 18–22 серпня 2021р. Київ, 2021. С. 286–292. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/37172/> (дата звернення: 19.09.2024).

Лазарук Андрій Франкович,
здобувач третього рівня вищої освіти
(PhD) зі спеціальності 053 Психологія
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль

ВЧИНОК САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПРОСТОРІ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

У третьому тисячолітті категорія вчинку стає однією з ключових тем у психології. Інтерес до її дослідження виникає через суспільні процеси, що спрямовані на відродження цінностей індивідуальності та розширення простору особистої свободи кожного. Гуманітарні науки, аналізуючи відповідальність людини у контексті її самовдосконалення, саморозвитку і самотворення, прагнуть детально дослідити механізми вчинкової активності, які лежать в основі цих процесів. Сучасний етап дослідження вчинкової активності людини спрямовується на індивідуальний рівень, що тісно пов'язується з проблематикою її самовизначення та самоздійснення.

Зазначимо, що різні аспекти проблеми вчинкової активності людини досліджували З. Карпенко [1], В. Роменець [3-5], В. Татенко [6-7], Т. Титаренко [7], А. А. Фурман [8], А. В. Фурман [8-10] та ін. Проте вчинок самовизначення у просторі суспільного буття не був предметом психологічного аналізу.

Мета статті – обґрунтувати вчинок самовизначення у просторі суспільного буття.

У психології вчинок трактується як специфічний і неповторний вид інтелектуальної активності та вольової дії, що є необхідною складовою життєдіяльності людини, її поведінки та діяльності. Це також стосується й самовизначення особистості. Можна зазначити, що вчинок самовизначення особи, будучи остаточним актом професійного вибору, відображає усвідомлення себе як суб'єкта певної професійної діяльності. Сам факт самовизначення реалізується через процес здійснення вчинку, в якому він і проявляється, і закріплюється. Вчинок самовизначення відбувається за умови

відповідної мотивації, у певній ситуації, реалізується конкретною дією і осмислюється за допомогою механізмів рефлексії (післядії).

Автором «учинкової парадигми» у психологічній науці є український дослідник В. Роменець, який у своїй концепції трактує вчинок як «реальний зв'язок між психологією та різними аспектами людської культури» [4, с. 19]. У наукових працях Роменця вчинок виступає центральним елементом психічної діяльності, будучи не лише предметом дослідження, але й методологічною основою для вивчення психіки [5]. Крім того, «вчинок у своєму повному вираженні завжди є одночасно і актом духовного розвитку особистості, і творчим процесом формування моральних цінностей» [3, с. 291]. Філософсько-психологічна теорія вчинку Роменця спирається на такі методологічні засади: 1) у вчинку як «центральному осередку буття» виявляється активна творча взаємодія людини зі світом; 2) буття розкривається як «всезагальний вчинок», від якого залежить як людина, так і «великий світ»; 3) вчинок є наслідком взаємного творчого переходу між особистістю і світом; 4) вчинок є основною складовою людської діяльності; 5) розробка загальної теорії психіки передбачає визначення вчинкової дії та післядії як всезагального комунікативно-творчого акту, що відбувається між людиною і світом.

За думкою В. Татенка, який розробив методологію суб'єктно-вчинкового підходу, узагальнення онтологічних аспектів учинковості наближає до усвідомлення людського життя як процесу свідомого та відповідального творення індивідом власного життєвого простору та себе в ньому, дотримуючись законів істини, добра, любові й краси, тобто як учинку. Таким чином, «якщо суб'єктний підхід виокремлює в людині самостійність, самодостатність, авторське начало тощо, а вчинковий підхід акцентує увагу на значущості її взаємозв'язків з іншими людьми, соціумом та культурними цінностями, то суб'єктно-вчинковий підхід передбачає творче поєднання цих двох сутнісних диспозицій, властивих людській природі», – зазначає вчений [6, с. 5].

Аналізуючи вчинок у контексті життєвого шляху особистості, А. В. Фурман визначає його як найбільш досконалий спосіб існування людини в світі. Це «позитивна соціальна подія», що «дозволяє людині здобути бажані свободу та незалежність у вітакультурному просторі-часі» [10, с. 158]. Життєвий покликання до вчинення допомагає людині знайти індивідуальні форми вираження своїх переживань, думок і прагнень. Важливо відзначити, що вчинок виявляє найважливіші сили людини, «заземлюючи» та конкретизуючи її прагматично орієнтовані цілі й життєві наміри.

З. Карпенко [1] стверджує, що справжній вчинок не вибирається і не наслідуються, а створюється людиною самотійно, виходячи з її життєвого досвіду, його переживання та узагальнення у формі життєвих цінностей, смислів, ідеалів, переконань тощо. Важливо зазначити, що до цього досвіду включається особиста інтерпретація та апробація досвіду людства і значущих інших, зокрема прикладів учинків (Геракл, Прометей, Данко, Христос, Сократ, Бруно тощо), які індивід переживає, осмислює та рефлексує на рівні душевного переживання. Таке розуміння вчинку самовизначення висуває на перший план необхідність усвідомлення себе причиною і вільним виконавцем своїх дій, а також здатність відповідати за свої вчинки перед власною совістю і перед іншими людьми.

Узагальнення даних наукової літератури показує, що в психології вчинок розглядається як унікальний вид розумової та вольової дії суб'єкта, який є необхідною складовою його життєдіяльності, поведінки та характеру. Під час здійснення вчинку особа стає творцем нових індивідуальних, моральних і суспільно значущих цінностей та взірців діяльності. Оскільки вчинок органічно поєднує суб'єктивне та об'єктивне, індивідуальне та суспільне, мотив і наслідок, його роль у самовизначенні, самоактуалізації та самореалізації людини важко переоцінити. Відтак, вчинок самовизначення в контексті «учинкової парадигми» В. Роменця розглядаємо не лише як сукупність культурно-історичних зразків поведінки, привласнених індивідом, але й як низку «неповторних, творчих, відповідальних, соціально спрямованих актів,

через які людина реалізує свою сутність, зростає та утверджується як непересічна вільна особистість і неповторна індивідуальність» [7, с. 28]. Більше того, «істота, що вчиняє, є справжньою людиною в сутнісному розумінні цього слова, здатною до самотворення, саморозвитку та самоствердження. Відтак, потенціал людського в людині визначається її здатністю до вчинку» [7, с. 31], а вчинок самовизначення має на меті досягнення розуміння себе як істоти, що приречена на вчинки істини, краси, добра і любові, що прагне діяти й не може не діяти, якщо вона людина.

Враховуючи наведені наукові положення, зазначимо, що на етапі самовизначення людина виступає не лише як ініціатор, але і як автор, творець і суб'єкт організації та проектування власного життєвого шляху. Учинок самовизначення відбувається через чітку й усвідомлену мотивацію до перетворення себе у світі. Він проявляється у здатності самостійно ставити мету, вибирати або створювати оригінальні й водночас адекватні засоби її досягнення, а також через рішучість, впевненість у прийнятті рішень, високий рівень працездатності, продуктивності, дисципліни та здатність до критичної оцінки результатів власної діяльності й навчання на власному досвіді [3, с. 449]. А розуміння вчинку з точки зору проектування власного буття дозволяє стверджувати, що тільки через здійснення вчинку самовизначення, шляхом глибокого самопізнання своїх загальнолюдських та індивідуальних якостей, суб'єкт із пасивного глядача перетворюється на активного автора свого життя. У процесі прийняття рішень і здійснення професійного, життєвого або екзистенційного вибору він критично оцінює його відповідність власним ціннісним орієнтирам та визначає подальший напрям свого життєвого шляху.

Отже, психологічне пізнання вчинку самовизначення дозволяє охарактеризувати цей феномен як унікальний і специфічний вид розумової та вольової дії суб'єкта. Він може бути розглянутий як «механізм» моральної творчості, спосіб існування особистості у світі, загальний філософський принцип, а також як досконалий метод особистісного існування людини. Це «позитивна соціальна подія», яка слугує універсальним засобом самовиявлення,

самовдосконалення та самотворення. Вчинок самовизначення надає можливість визначати подальшу перспективу своєї самореалізації в соціумі. Здійснюючи цей вчинок, особа виступає як ініціатор, автор, творець і суб'єкт організації та проєктування свого буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпенко З. Аксіометрика вчинку : модус самотворення. *Психологія і суспільство*. 2016. №2. С. 90–97.
2. Лазарук А. Ф. Феноменологія самовизначення особи: базові теоретичні підходи у психології. *Психологія і суспільство*. 2024. №1. С. 131–149. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.2024.01.131>
3. Основи психології : підручник / за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1999. 632 с.
4. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії* / за ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 11–36.
5. Роменець В. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 6–27.
6. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу : соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
7. Татенко В., Титаренко Т. Канонічна психологія Володимира Роменця : вчинок, історія, особистість. *Психологія і суспільство*. 2011. №2. С. 22–38.
8. Фурман А. А., Фурман А. В. Вчинкова буттєвість особистості : від концепту до метатеорії. *Психологія і суспільство*. 2018. №1-2. С. 5–26.
9. Фурман А. В. Категорійна матриця вітакультурної методології : від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6–50.
10. Фурман О., Фурман А., Дикий Я. Вчинок і подія як соціємна організованість життєвого шляху особистості. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 143–168.

УДК 378.015.31:172.15](510)

Лей Кунь,

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ КНР

Однією із особливостей організації патріотичного виховання студентів у закладах вищої педагогічної освіти є те, що, з одного боку, вони є ключовими об'єктами патріотичного виховання, а з іншого боку – самі виступають учнями,

які беруть священну місію патріотичного виховання наступного покоління молоді й вчать здійснювати патріотичне виховання дітей у школах. Відповідно, патріотичне виховання в закладах вищої педагогічної освіти КНР передбачає не лише виховання студентів як громадян своєї країни, але і їх формування як майбутніх педагогів.

Тому патріотичне виховання студентів має подвійну мету: воно використовується задля того, аби вони стали патріотами, громадянами країни, із благородними патріотичними почуттями; утім, заходи патріотичного виховання використовуються для підготовки студентів до участі у патріотичній виховній діяльності в майбутньому, формування відповідних ідеологічних поглядів та необхідних здібностей і професійних компетентностей, щоб стати кваліфікованим педагогом. Для досягнення цієї подвійної освітньої мети має існувати відповідний освітній механізм, що її забезпечує [1; 2].

Так, в *Institute of Moral Education Nanjing Normal University* для реалізації вищевикладеної освітньої концепції патріотичне виховання здійснюється на таких засадах [2]:

- виховання талантів кожної особистості з орієнтацією на індивідуальні інтереси і потреби студента;
- приділення особливої уваги змісту патріотичного виховання і, загалом, виховного процесу. Патріотичне виховання має багатий зміст, перше та основне завдання якого полягає у вихованні національного ідеалу, який є потужною рушійною силою для зміцнення національної єдності та відродження нації. Патріотизм – історична категорія, що має різний специфічний зміст на різних етапах та в різні періоди суспільного розвитку. У сучасному Китаї патріотизм і соціалізм, по суті, ототожнюються. Національний ідеал як душа нації також є історичною категорією. Після Опіумної війни 1840 р. китайська нація протягом тривалого історичного періоду вважала порятунок від імпералістичної агресії та феодалного гніту своїм спільним національним ідеалом. Нині спільним ідеалом країни є відродження Китаю та побудова соціалізму з китайською специфікою. Отже, патріотичне виховання

спрямовується на використання цього спільного ідеалу для виховання студентів, формування їхньої національної гордості та підвищення їхньої національної самоповаги, впевненості в собі та почуття соціальної відповідальності. Для студентів спільні ідеали нинішньої нації реалізуються у їхніх професійних ідеалах, які стають плацдармом для реалізації національних ідеалів, і студенти мають свідомо поєднувати національні ідеали зі своїми професійними ідеалами. Студенти закладів вищої педагогічної освіти вчать бути новим поколінням «садівників», які старанно працюють в освітній сфері, спрямовуючи особливу увагу на формування любові до Батьківщини та національних ідеалів. Це здійснюється завдяки проведенню яскравих патріотичних виховних заходів, які, зокрема, включають запрошення видатних освітян до закладів освіти, аби вони розповіли про свої ідеали, кар'єру і досягнення, присвячення себе освітній справі, створення особливої атмосфери поваги до вчителів та усвідомлення цінності освіти тощо;

- розвиток навичок студентів організовувати патріотичне виховання. Це передбачає формування здатності студентів проваджувати патріотичне виховання у процесі викладання різних навчальних дисциплін, у щоденній освітній діяльності. Це вимагає від усіх вчителів свідомого посилення відповідного змісту навчання і виховання та забезпечення виховної функції навчання. У цьому аспекті особливо важливим є вивчення студентами методів викладання різних навчальних предметів. Окрім того, формування і розвиток навичок організації патріотичного виховання здійснюються в щоденному вихованні студентів та клубної діяльності. Наприклад, для студентів – майбутніх вчителів початкових класів організовуються серії заходів, під час яких складаються, прослуховуються, розповідаються та коментуються патріотичні дитячі оповідання й історії, які стають основою для читання й обговорення молодшими школярами. Зазвичай студенти виявляють ентузіазм й інтерес до проведення таких заходів: вони не лише пишуть свої казки та коментують історії один одного, а й беруть на себе ініціативу розповісти патріотичні історії дітям у міських та районних дитячих палацах та прилеглих

початкових школах. У свою чергу, заклади вищої освіти, окрім запрошення експертів для читання лекцій та спеціального навчання написання та розповіді оповідань, також організують редагування оповідань, написаних студентами, об'єднуючи їх у серію (зокрема, видання «Сто історій любові до Батьківщини», що складається з трьох томів, опубліковане Shanghai Pictorial та включене до списку обов'язкових до прочитання відповідними відділами Шанхайського комітету молодіжної ліги). Завдяки цій серії занять значно покращуються професійні здібності студентів (уміння писати, викладати думки вголос, комунікативні та організаційні навички роботи з учнями початкової школи); вони продовжують збирати, розповідати та аналізувати історії, глибоко надихаючись патріотичним змістом історій. З огляду на це заклади вищої патріотичної освіти включають написання та розповідь історій (здебільшого патріотичного змісту) як один із методів навчання студентів – майбутніх учителів;

- формування відповідної поведінки студентів і створення потрібної освітньої атмосфери. Патріотичне виховання молоді має бути впроваджене у їхні дії, щоб вони мали сформовані навички патріотичної поведінки. Тому патріотичне виховання – це емоційне виховання, яке формує поведінкові звички. Це є особливо важливим для учнів, оскільки їхні дії значною мірою залежать від дій і слів учителів. Діти завдяки вчителю отримують сильний поведінковий зразок для наслідування та емоційний вплив. Тому в закладах вищої педагогічної освіти КНР значну увагу приділяють нормативним вимогам до патріотичної поведінки особистості, моделювання і нагляду за її поведінкою. Так, з цією метою для студентів організуються «Тижні практики», під час яких вони моделюють діяльність шкіл, вивчають їх управління, організують і проводять різні уроки й виховні заходи, демонструють кращі зразки моральної поведінки з метою дати можливість учням виробити гарні поведінкові звички й закласти основи виховання моральної особистості та патріотичних норм поведінки у вихованців.

Окрім чітких норм, хорошої соціальної (групової) атмосфери та механізму її контролю, важливим виховним фактором у розвитку поведінкових звичок є довкілля. Тому, проваджуючи патріотичне виховання, заклади вищої освіти прагнуть створити освітнє середовище, що сприяє розвитку патріотичних думок та почуттів студентів, а також зміцнює атмосферу патріотичного виховання у всіх аспектах, починаючи від середовища кампусу, планування аудиторій та благоустрою території. Студенти самі активно залучаються до розробки та планування середовища патріотичного виховання, яке не лише служить засобом ідеологічного виховання, а й підвищує усвідомленість необхідності приділяти увагу освітньому середовищу та вчить студентів брати участь у створенні, проектуванні, організації та реалізації освітнього середовища. Щоб покращити здатність студентів створювати атмосферу патріотичного виховання, у закладах вищої освіти проводяться лекції та конкурси дизайну для навчальних класів на патріотичну тематику, вивчення патріотичних пісень, відповідні тренінги та виставки з каліграфії та живопису, церемонії з нагоди повноліття громадян, складання присяги національному прапору та інші заходи. Окрім того, студенти залучаються до проведення заходів поза межами закладів освіти задля створення соціального середовища для патріотичного виховання. Наприклад, студенти залучаються до команди добровільних інструкторів Шанхайської муніципальної бази патріотичного виховання для того, щоб піти до шкіл для проведення заходів з патріотичного виховання серед учнів початкових класів.

Отже, патріотичне виховання студентів реалізовує подвійну мету: воно спрямовується на формування патріотів, відданих громадян своєї країни, і водночас воно орієнтується на підготовку студентів до здійснення патріотичної виховної діяльності дітей у майбутньому, формування їхніх ідеологічних поглядів та необхідних здібностей. Це здійснюється завдяки вихованню талантів кожної особистості з орієнтацією на індивідуальні інтереси та потреби студента, приділенню особливої уваги змісту патріотичного виховання, розвитку навичок студентів організовувати патріотичне виховання,

формуванню відповідної поведінки студентів і створенню потрібної освітньої атмосфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція Китайської Народної Республіки, прийнята 1982 р. зі зм. від 2004 р. URL:<https://zh.m.wikipedia.org/zhmo/%E4%B8%AD%E5%8D%8E%E4%BA%BA%E6%B0%91%E5%85%B1%E5%92%8C%E5%9B%BD%E5%AE%AA%E6%B3%95> (дата звернення: 01.05.2022).

2. 奚洁人. 师范院校爱国主义教育的多重机制及其效应. 2003 [Сі Цзерен. Подвійні механізми та ефекти патріотичного виховання у нормальних вузах. 2003]. URL: <https://dys.njnu.edu.cn/info/1026/5341.htm> (дата звернення: 08.08.2024).

УДК 378.37.001

Лебедик Леся Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, доцент кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Сучасні підходи до розвитку творчості вітчизняні дослідники розглядають як такі, що забезпечують аналіз досліджуваного об'єкта, факторів взаємозалежності між розвитком творчої особистості і систематичною активністю, її творчою діяльністю, серед яких системний, кібернетичний, діяльнісний, гуманістичний, особистісний, синергетичний, компетентісний та інші [1–16], а методологію розглядають як концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища (В. Шейко, Н. Кушнарєнко [13, с. 56–57]). Однак, для вирішення проблеми розвитку творчості майбутніх практичних психологів доцільно визначити, які з цих підходів є найбільш ефективними.

Безперечно, вирішення проблеми розвитку творчості майбутніх практичних психологів має базуватися на застосуванні системного підходу до

аналізу явищ і процесів, які є наслідком розвитку творчості майбутніх фахівців спеціальності 053 Психологія (галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки). Системний підхід орієнтує на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язку та зведення їх в єдину теоретичну систему. Цей підхід допомагає визначити компоненти системи розвитку творчості майбутніх практичних психологів, дослідити умови, що забезпечують ефективність цього процесу, виявити цілі, завдання, зміст підготовки майбутніх практичних психологів.

Кібернетичний підхід дозволяє розробити модель процесу розвитку творчості майбутніх практичних психологів, який проходить декілька етапів і складається як мінімум із трьох підсистем: вхід (ресурсний потенціал), процесор (переробка), вихід (результат). Цей підхід також знайшов свій розвиток у теорії поетапного формування розумових дій.

Діяльнісний підхід (А. Алексюк, Г. Костюк та ін.) в умовах розвитку творчості майбутніх практичних психологів може бути використаний для формування творчого професійного досвіду майбутніх практичних психологів. Він передбачає послідовне їхнє включення у різновиди творчої, практичної та професійної діяльності.

Застосування діяльнісного підходу щодо розвитку творчості майбутніх практичних психологів також визначається системою продуктивного навчання, відмінними рисами якого є: тісний змістовний зв'язок колективної творчої діяльності майбутніх практичних психологів із самостійним і індивідуальним навчанням за індивідуальною освітньою траєкторією; орієнтація творчої діяльності на цілісний, соціально значимий, творчий продукт. За технологією продуктивного навчання в умовах розвитку творчості майбутніх практичних психологів педагог і студент стають продуктивними партнерами. Показниками продуктивності у майбутніх практичних психологів можуть бути: реально виконаний творчий проєкт на основі індивідуальних потреб і інтересів; зростання професійної компетентності у процесі виконання проєкту; здібності до співробітництва, кооперації і партнерства; самостійність і відповідальність.

Показниками продуктивності у діяльності практичного психолога є: здібності до практичного консультування і підтримки клієнта в його діяльності, до взаємодії з ним; створення творчого освітнього середовища; забезпечення умов для продуктивної творчої діяльності індивіда і групи.

Оскільки результатом творчої діяльності майбутніх практичних психологів є відповідний рівень сформованості їхнього творчого професійного досвіду, в системі сучасних підходів до організації дослідження важливе місце займає компетентісний підхід. Аналіз складників компетентісного підходу довів, що особливе значення має творча спрямованість майбутніх практичних психологів, організаторські та лідерські якості, мистецтво управління.

Вирішення проблеми розвитку творчості майбутніх практичних психологів неможливе без застосування гуманістичного підходу. Його завданням в умовах розвитку творчості майбутніх практичних психологів є створення умов для творчої самореалізації та самовдосконалення особистості; підтримки її унікального розвитку через надання максимальної свободи вибору способів діяльності; забезпечення можливостей для експериментування, розвитку особистісного потенціалу тощо. Тому звертаємо увагу на педагогічний процес, заснований на суб'єкт-суб'єктних відносинах, які визнають керівну функцію педагога і функцію самоуправління студента. Цей підхід активізує і стимулює майбутніх практичних психологів до творчої роботи, надає процесу засвоєння знань цілеспрямованості і сприяє більш ефективній творчій діяльності. Дійсно, процес навчання функціонує найбільш ефективно, коли є оптимальне співвідношення між управлінням і самоуправлінням. Так, занадто жорстке управління творчістю майбутніх практичних психологів позбавляє їх ініціативи, а надмірне зменшення керівної ролі педагога веде до погіршення результативності навчання.

Гуманістичний підхід стосовно умов реалізації розвитку творчості майбутніх практичних психологів полягає у забезпеченні високого рівня децентралізації педагогічного впливу, гнучкості та адаптованості педагогічної системи у мінливому освітньому середовищі, створенні такої структури

дидактичного процесу, за якої студенти виконують функції саморозвитку власної творчості, мають можливість глибоко її індивідуалізувати за темпом засвоєння навчального матеріалу з професійно-орієнтованих навчальних дисциплін, дидактичними методами та формами, а також змістом навчання відповідно до змісту освіти, її мети і особливостей психологічної структури особистості майбутнього практичного психолога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гладкова О. А., Лебедик Л. В. Методологічний потенціал синергетичного підходу у професійній діяльності викладача вищої школи : зб. наук. ст. магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Полтава : ПУЕТ, 2019. 425 с. С. 338–343.

2. Лебедик Л. В. Методологічне обґрунтування організації підготовки педагогічних працівників до проектування у закладах освіти територіальних громад. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин*: колект. монографія / Полт. ін-т економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» ; ред. колег. Р. Басенко (голова), С. Короєд, Р. Шаравара та ін. Полтава : ППЕП, 2021.

3. Лебедик Л. В., Рябовол Л. В. Методологічні аспекти дослідження проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів : зб. наук. ст. магістрів ф-ту харчових технологій, готельно-ресторанного і туристичного бізнесу ПУЕТ за результатами наук. досл. 2011–2012 навч. р. Полтава : ПУЕТ, 2012. С. 173–178.

4. Лебедик Л. В. Теоретичні та методологічні аспекти фахового зростання особистості майбутнього соціального працівника в умовах особистісно-орієнтованого навчання. *Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 26–27 листоп. 2020 р., Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2020. С. 59–61.

5. Левченко Т. А., Лебедик Л. В. Методологічні підходи до управління творчою діяльністю майбутніх соціальних працівників. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.)*. Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКШПО, 2022. 298 с. С. 163–167.

6. Павелкіна У. В., Стрельніков В. Ю. Теоретико-методологічні засади навчання з використанням інноваційних технологій : зб. наук. статей магістрів спеціальності «Педагогіка вищої школи» ПУЕТ за результатами наук. досл. 2014–2015 навч. р. Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 60–65.

7. Стрельніков В. Ю. Методологічні підходи до управління творчою діяльністю майбутніх менеджерів. *Безперервна освіта як пріоритетний напрямок підвищення професійної компетентності фахівців* (м. Тернопіль, Україна, 16 грудня 2021 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКШПО, 2021. 437 с. С. 363–368.

8. Стрельніков В. Ю. Методологічні підходи і принципи розвитку педагогічної майстерності викладача у проектуванні дидактичної системи. *Сучасні освітні технології у вищій школі* : матеріали міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 1–2 листоп. 2007 р.) : тези

доповідей : У 2 ч. Ч. 2 / Відп. ред. А. А. Мазаракі. К. : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2007. 259 с. С. 233–235.

9. Стрельніков В. Ю. Основні категорії і поняття інноваційних технологій навчання. *Сучасна середня освіта : інновації, методологія, теорія, практика* : тези доповідей на міжрегіональній науково-практичній конф., 7 жовт. 2014 р. / за заг. ред. І. М. Бобер. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2014. С. 297–300.

10. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. Кн.1. 295 с.

11. Стрельніков В. Ю. Проектування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки: монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. 335 с.

12. Стрельніков В. Ю. Теоретико-методологічні основи формування духовної культури майбутнього вчителя. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Бердянськ : БДПУ, 2016. Вип. 2. С. 38–43. URL : <https://pedagogy.bdpu.org/wp-content/uploads/2017/04/10.pdf>

13. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 7-е вид., переробл. і допов. К. : Знання, 2011. 310 с.

14. Lebedyk L. V. 1.15. Structural components and functions of projecting activity of future high school teachers. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph* / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 155–162. URL : <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/8840>

15. Svitlana O. Shara, Larisa I. Vorona, Iryna O. Kalinichenko, Lesia V. Lebedyk and Larisa M. Olifira. The formation of the humanistic position of the student in the educational process. *Journal of Intellectual Disability. Diagnosis and Treatment*, Volume 8. № 3. 2020. pp. 472-484.

16. Strelnikov V.Yu., Lebedyk L.V., Hura T.V., Sysoieva S.I., Stankevych S.V., Shapovalova E.V., Avilova O.Ye. Leadership and social work in the environmental management system. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2021. № 11 (2). С. 349–351. URL : <https://www.ujecology.com/articles/leadership-and-social-work-in-the-environmental-management-system.pdf>

УДК 378.013:316.628

Левченко Анастасія Вікторівна,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету соціальних і поведінкових наук Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків;

Науковий керівник:

Лупаренко Світлана Євгенівна,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Будь-які дії людини зумовлюються її мотивацією, яка спонукає особистість до планування і провадження певної діяльності задля досягнення бажаної мети. Мотивація – це теоретична концепція, що використовується для пояснення ініціації, напрямку, інтенсивності, наполегливості, цілеспрямованої поведінки особистості. З мотивацією тісно пов'язані мотиви – спонукальна причина дій, вчинків людини; це поняття, яке пояснює, чому людина робить те, що вона робить. Ступінь навчальної активності студентів є наслідком сильної або слабкої мотивації навчання.

Мотивація поділяється на зовнішню та внутрішню. Зовнішня мотивація залежить від оточення людини, від певних життєвих обставин. У свою чергу, внутрішня мотивація базується на самоусвідомленні людини, розумінні та сприйнятті себе.

Серед видів зовнішньої мотивації виділяють такі: мотивація уникнення невдач та помилок; мотивація престижністю. Так, мотивація уникнення невдач та помилок передбачає, що існують певні види діяльності, справи, які особистість зазвичай виконує, аби уникнути небажаних і непередбачуваних обставин, розв'язання яких змусить людину проходити через певні труднощі. Мотивацію престижністю також можна назвати мотивацією зі знаком «мінус», адже вона полягає в порівнянні себе з кимось, а це може зумовити знецінення себе, а також орієнтацію не на особисті інтереси і вподобання, а на думку та пріоритети оточення.

Внутрішня мотивація поділяється на: мотивацію досягнення успіху та пізнавальну мотивацію. У першому випадку людина мотивує себе, коли ставить перед собою цілі (навіть невеликі й незначні) і досягає їх. Тут має місце порівняння людиною себе сьогоденної із собою вчорашньої. Для студентів мотивація досягнення успіху працює, коли вони обговорюють свої досягнення та невдачі лише в контексті їхньої роботи, а не роботи їхніх друзів чи одногрупників. Чи не найвищим рівнем мотивації є пізнавальна мотивація,

адже студентів спонукає до дії сам процес навчання. Студенти захоплюються справою, над якою працюють [1; 2; 3]. Навчальна мотивація як особливий вид мотивації є складною структурою, і вона буває: внутрішньою (спрямованість на процес і результат навчання) і зовнішньою (прагнення до нагороди або уникнення). Її ознаками є: стійкість, зв'язок з рівнем інтелектуального розвитку особистості, а також з особливостями характеру навчання.

Погляди студентів націлені в майбутнє. Перспективи є центральною орієнтацією, вони формують мотиваційно-потребову сферу. Життєвий план відіграє важливу роль у її розвитку та підвищує значення особистості на більш високий рівень розвитку. Сьогодні молоді люди подекуди обирають професію з метою швидшого заробітку або під впливом матеріального значення конкретної професії. Утім, важливим є вибір особистістю професії відповідно до власних уподобань та інтересу до вивчення окремих навчальних предметів. Водночас особистість у молодшому юнацькому віці вже обирає навчальні предмети відповідно до майбутньої професії [4].

З огляду на це простежується велика вибірковість пізнавальних мотивів, що може призвести до суттєвого зниження інтересу до окремих предметів на користь майбутніх професійних знань. Студентів цікавить участь у студентських наукових товариствах, проявляється інтерес до раціональної організації розумової праці.

Відповідно, у юнацькому віці можна говорити про появу процесуальної та результативної мотивації до навчання. Самоосвітня діяльність удосконалюється різними мотивами та способами. На цьому етапі домінують далекі цілі, які мають зв'язок із життєвими перспективами, самовихованням. Нові способи цієї діяльності: усвідомлення студентом особливостей свого навчання, співвіднесення мотивів із вимогами суспільства, їх оцінка і перетворення, пошук і вироблення нових способів пізнавальної діяльності, формування нових особистісних позицій, усвідомлення самоосвіти як особливої діяльності, співвідношення завдань і способів самоосвіти, розгорнуті самоконтроль і самооцінка, самостійне планування й розумне самообмеження власної діяльності. Самоосвіта студентів поєднується із самовихованням.

Здобувачі вищої освіти віддають перевагу навчальним заняттям, у яких самоконтроль і самооцінку своєї навчальної діяльності виконують студенти та викладач. Соціальні позиційні наміри змінюються. Стосунки з однолітками мають велике значення. Взаємини із викладачами стають стабілізованими. Іспити підсилюють ділову орієнтацію студентів у стосунках із викладачами. Разом із тим, зростає вимогливість та критичність здобувачів вищої освіти до якості викладання предметів викладачами. Студенти претендують на самостійність у більш відповідальних сферах життя, які пов'язані з майбутніми перспективами. Виникають адекватні мотиви отримання відмінних оцінок. Основним мотивом навчання є спрямованість до набуття якісних знань.

З огляду на це, під впливом навчання та спрямованості на формування світогляду у здобувачів вищої освіти виникає чітка структура мотивацій, поглядів та переконань.

Актуалізація первинних мотивів, постановка на їх основі нових цілей, позитивне підкріплення при реалізації цих намірів, поява нових мотивів, їх супідрядність – це етапи становлення мотивації до навчання.

Отже, розрізняють різні види мотивації особистості, зокрема, зовнішню і внутрішню мотивації. Найбільш характерною для студентів є мотивація, спрямована на реалізацію їхнього власного «Я»; мотивація спілкування і ділова мотивація, пов'язана з реалізацією навчальних та інших завдань, посідають відповідно друге і третє місце.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Морозова Н. Г. Вчителю про пізнавальний інтерес. *Психологія і педагогіка*. 2000. №2. С. 7–10.
2. Основи практичної психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Либідь, 2001. 532 с.
3. Остапенко І. В. Формування мотивації навчальної діяльності школярів середнього шкільного віку. *Хімія*. 2011. № 15. С.2–11.
4. Чоговець Л. Динаміка мотивів навчальної діяльності у шкільному віці. *Психологія*. 2008. №10. С. 3–8.

Лупаренко Світлана Євгенівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ – МАЛОЛІТНІМИ
ПРАВОПОРУШНИКАМИ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У досліджуваній період система освіти та система опіки над дітьми в Україні перебувала в межах російської державної соціальної системи та системи освіти, які були слабко розвинені і не могли розв'язати багатьох соціальних та освітніх проблем дітей. Малолітні правопорушники найчастіше були безпритульними дітьми, тому основними шляхами боротьби та попередження злочинів серед них були створення й утримання опікунських закладів; виявлення причин занедбання дітей і запобігання цим випадкам; патрунування (дітей віддавали в міські і селянські сім'ї, які мали годувати і виховувати їх) [2; 4; 6]; забезпечення діяльності судів для малолітніх злочинців (в Україні вони були створені в Одесі, Харкові та Києві).

Так, опіка дітей здійснювалася через досить широку мережу дитячих соціальних закладів, а саме [2; 4; 6]: сирітські притулки й виховні будинки (на початку ХХ ст. вони були основними закладами для дітей-сиріт, проте згодом були закриті через високий рівень смертності в них (до 75%)), виховно-виправні притулки, дитячі осередки, притулки для дітей біженців, притулки для дітей, чії матері потребували допомоги через військові негаразди, втрату годувальника, ясла-притулки у селах на період збирання врожаю тощо.

Ці заклади утримувалися на державні кошти (вони належали різним міністерствам і відомствам: Міністерству народної освіти, Міністерству внутрішніх справ, духовному й військовому відомствам), за рахунок церков, громадських товариств, общин і приватних осіб [3; 5; 7], а частина цих закладів була самоокупною, тобто забезпечувала власні потреби і не вимагала

державних дотацій (натомість, це потребувало постійного залучення дітей у виробництво) [1].

Досліджуваний етап відзначився започаткуванням роботи судів для малолітніх злочинців, що передбачала проведення різноманітної просвітно-виховної діяльності приватними товариствами і місцевою владою. Поява судів була зумовлена тим фактом, що в дітей, які потрапляли до дорослої в'язниці, було мало шансів після неї повернутися до нормального життя, у них значно погіршувався стан фізичного і психічного здоров'я, з'являлися погані звички, тому громадськість вважала, що краще перевиховувати таких дітей, а не засуджувати (аби надати їм шанс бути повноцінними членами суспільства). З цього приводу Ю. Ярошевич писав про те, що дітей «...доводиться «жаліти», бо малолітнього злочинця можна віддати тільки або до в'язниці, у відділ для малолітніх, або до арештного дому; 28% малолітніх сидить вкупі з дорослими злочинцями; ледве 1/5 частина малолітніх злочинців попадає до ісправничих захистків» [8, с. 51-52]. Це призводило до того, що «людність в більшості вважає за краще дати малолітньому злочинцеві «по шиї», замість того, щоб передавати справу до суду. З іншого боку, і самі судді, до яких надходять «справи» малолітніх, користуються найменшою можливістю й виправдовують до 45%, знову ж таки тому саме, що кожному судді відомо, що, засудивши дитину до арештного дому, він тільки штовхне її на шлях справжньої злочинності» [8, с. 52]. З огляду на це Ю. Ярошевич підкреслював, що в боротьбі з дитячою злочинністю необхідно враховувати специфіку дітей, а боротися з нею дорослими засобами (в'язницями й арештними домами) значило розвивати її вглиб. Отже, дитячі суди діяли з урахуванням місцевих умов, вимог народу і законодавства й у своїй діяльності об'єднували роботу юриста, судді, лікаря та педагога. Проте, на жаль, уся ця праця обмежувалася лише окремими «спробами» на ґрунті благодійності, а суди для малолітніх (через відсутність законів про охорону материнства й дитинства) не набули значного поширення.

Отже, соціальна робота з дітьми – малолітніми правопорушниками спрямовувалася переважно на боротьбу з дитячою безпритульністю, задля чого розширювалася мережа опікунських установ для дітей, здійснювалося їх патрунування, упроваджувалася робота судів для малолітніх злочинців. Водночас слід зазначити, що ці заходи були лише поодинокими ініціативами й не могли повною мірою розв'язати проблему з дітьми-сиротами, адже їх кількість була надзвичайно великою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Артюшкіна Л., Поляничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Суми : СумДПУ, 2002. 268 с.
2. Виправдовувальні документи на видачу грошей учителям за приміщення та за культурно-побутові послуги. 1918 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 509. Оп. 1. Спр. 8. 68 арк.
3. Відомості інспекторів народних училищ про народні бібліотеки, про дошкільну освіту, про народні читання та ін. 1915-1916 рр. *ДАОО (Державний архів Одеської області)*. Ф. 298. Оп. 1. Спр. 4. 136 арк.
4. Касовий звіт та виправдовувальні документи на видачу грошей учителям за приміщення та культурно-побутове обслуговування. 1915 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 509. Оп. 1. Спр. 5. 81 арк.
5. Про дитячі садки, сирітські будинки та притулки. 1912-1914 рр. *ДАОО (Державний архів Одеської області)*. Ф. 316. Оп. 1. Спр. 144. 49 арк.
6. Протоколи засідань комісій. 1907 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 635. Оп. 1. Спр. 11. 19 арк.
7. Шкільна хроніка. *Світло*. 1912. Кн. 8. С. 52–57.
8. Ярошевич Ю. Про охорону дитинства. *Світло*. 1914. Кн. 9. С. 47–55.

Мартинів Марія Андріївна,
здобувачка вищої освіти третього рівня
Тернопільського національного
педагогічного університету
ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

ФІНАНСУВАННЯ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ОСВІТЯН ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УПРОДОВЖ 1970–1972 РР.

Актуальність теми та її наукова новизна полягає в тому, що задекларована проблематика системно науковцями не вивчалася. Тим не менше, ті чи інші освітні контексти аналізували Л. Кравчук [4, с. 30–41; 5, с. 90–92], О. Лаврута [6, с. 66–68], М. Мартинів [7, с. 51–58] та інші. Основу

наукової розвідки складають матеріали Державного архіву Тернопільської області (далі – Держархіву Тернопільської обл.) [1–3].

Аналізуючи архівні матеріали щодо балансу з основної діяльності Тернопільського інституту удосконалення кваліфікації учителів (далі – ТІУКВ) за 1970 р. – на 1 січня 1971 р. констатуємо, що зарплата педагогічних працівників становила 49 323 карбованців (далі – крб.), хоча в бюджеті було закладено суму в розмірі 46 284 крб., тобто приблизно 3 тис. крб. перевиконано, адміністративно-господарські видатки становили 8 305 крб., відрядні – 8 тис. крб., на навчальні видатки – 6 778 крб., придбання обладнання та інвентаря – 2 221 крб., капітальний ремонт – 2 373 крб., інші видатки – 7 634 крб. Всього 87388 крб. Окремою статтею видатків було фінансування фільмотек, які обслуговували 10 осіб, що складало суму в розмірі 10 559 крб. [1, арк. 2–26].

Фінансові видатки бухгалтерія здійснювала на організацію курсів у розмірі 10 949 крб. на зарплату, різні нарахування – 599 крб., адміністративно-господарські – 685 крб., відрядження – 6 257 крб., навчальні видатки – 450 крб., стипендія – 9 945 крб., інші видатки – 882 крб., що в загальному становило 29 770 крб. Видатки чотирьом бухгалтерам складала зарплату в розмірі – 4 202 крб., інші нарахування – 230 крб., адміністративно-господарські – 186 крб., відрядження – 83 крб., придбання обладнання та інвентаря – 33 крб. Загалом сума складала 4 736 крб. [1, арк. 2–26].

Суттєві фінансові «відхилення» щодо додаткового витрачання коштів на 1970 р. пояснювалося зміною у штатному розписі ТІУКВ нових посад та додаткові витрати на розширення бібліотеки новими надходженнями та купівлею стелажів. Йдеться про суму в розмірі 4 833 крб. [2, арк. 10]. Отже, ТІУКВ при належному фінансуванні потребував додаткових коштів для виконання поставлених завдань, а саме підвищення кваліфікації освітян області.

Аналізуючи фінансові звіти за 1971 р., з'ясовуємо, що витрати на адміністративно-господарський апарат у складі 11 осіб – директор, заступник директора з навчальної роботи, завідувач господарською частиною, секретар-

друкар, завідувач бібліотеки, монтажник експедитор, сторож, прибиральниці та інші посади становив суму в розмірі 900 крб. [2, арк. 10–14]. Натомість зарплата лекторам за проведені лекції на семінарах з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів області була в розмірі 2 680 крб. На плакати, збірники, гонорари, рецензування – 500 крб., на ремонт автомобіля «Газ-69» – 300 крб., друкарських машин – 72 крб., інвентаря – 48 крб., заробітна плата за прибирання приміщень – 500 крб. [502, арк. 10–14]. Тобто, на 1971 р. чисельність ТІУКВ становила 48 осіб, але потрібно врахувати, що 4 особи – працівники гуртожитку, 12 осіб адміністративний персонал, 32 інші працівники. Середньомісячна зарплата директора становила 140 крб., методиста – 105 крб., прибиральниці, сторожа в середньому – 60 крб. [2, арк. 15–55].

Фонд заробітної плати з нештатними працівниками становив 60 600 крб. з них 57 тис. крб. – працівники ТІУКВ. Доплати становили 3 133 крб., канцелярські й господарські витрати – 9 170 крб., відрядження – 10 тис. крб., науково-дослідна робота, придбання книг тощо – 7 тис. крб., обладнання та інвентар – 1 тис. крб., капітальний ремонт приміщень – 2 тис. крб., інші витрати – 11 277 крб. Усього 100 580 крб. [2, арк. 15–64]. Окрім того, до витратної частини звіту за 1971 р. варто віднести комунальні послуги. Зокрема, площа ТІУКВ складала 776,6 м², опалення за дев'ять місяців становило суму в розмірі 1 285 крб., освітлення – 89 крб. [502, арк. 15-64].

Кошторис ТІУКВ на 1972 р. затверджено в сумі 103 168 крб. з них 57 600 крб. з них, зарплата – 3168 крб. (доплати 5,5%, 10 тис. крб.), відрядження – 9 400 крб., канцелярські втрати – 7 тис. крб., придбання літератури – 2 700 крб., інвентар – 2 тис. крб., капітальні ремонти – 11 300 крб. [3, арк. 50].

На перший квартал 1972 р. утримання гуртожитку ТІУКВ обходилося обласному відділу народної освіти (далі – ОВНО) у 2 400 крб. Зарплата нештатним одиницям щокварталу складала суму в розмірі 1 тис. крб., проведення курсів – 10 807 крб., спартакіади – 10 500 крб. Наприклад,

утримання станції юних техніків обходилося в 7776 крб.[3, арк. 1–2]. Зазначені факти свідчили про належне фінансування ТІУКВ.

На другий квартал 1972 р. проведення курсів складало 15 тис. крб., спартакіади – 8 тис. крб., на третій квартал – 18 тис. крб., спартакіади – 2500 крб., на четвертий квартал – 16 тис. крб., спартакіади – 23 тис. крб.[3, арк. 3–4]. Освітлення – 259 крб., купівля керосину – 5 крб.[3, арк. 52–55]. Зростала купівля меблів: стелажі металічні для кінофільмів (3 шт.), столи двотумбові (15 шт.) при нормі 50 шт., крісла (40 шт.), книжкові шафи (2 шт.), електрокаміни (10 шт.), стільці (10 шт.), стелажі для книг (5 шт.), вішалки (10 шт.), стелажі для книг (3 шт.). Усього на суму 2 700 крб.[3, арк. 52–55].

Отже, фінансове забезпечення курсів підвищення кваліфікації для освітян Тернопільської області упродовж 1970–1972 рр. мало належну матеріальну підтримку. Значна частка ресурсів витрачалася на заробітну плату працівникам, масові заходи, додаткове фінансування нештатних працівників. Економія коштів відбувалася за рахунок коштів виплати чотирьом бухгалтерам, які обслуговували підзвітні структурні підрозділи ОБНО. На балансі ТІУКВ перебував автомобільний транспорт, відрядження тощо. Усе це сприяло належному функціонуванню курсів для освітян. Констатуємо, що фонд заробітної плати зростав незначною мірою, що спричинено зміною штатного розпису тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

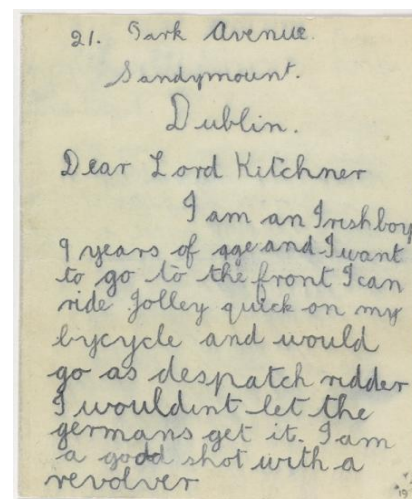
1. Держархів Тернопільської області Ф.2062. Оп.1.Спр.465. Арк.29.
2. Держархів Тернопільської області Ф.2062. Оп.1. Спр.502. Арк.98.
3. Держархів Тернопільської області Ф.2062. Оп.1. Спр.545. Арк.84.
4. Кравчук Л. В. Радянська освіта Тернопільщини в 40-х роках: ідеологічний і методологічний аспекти. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 99. С. 30–41.
5. Кравчук Л. В. Радянська система освіти та її кадровий потенціал в новоутвореній Тернопільській області в період 1939–1941 рр. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 102. С. 90–92.
6. Лаврут О. О. Учителство УРСР першого повоєнного десятиліття: деякі аспекти антропологічного виміру. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 100. С. 66–68.
7. Мартинів М. А. Особливості фінансового та матеріального становища Тернопільського інституту удосконалення кваліфікації вчителів 1945–1950 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія*. 2022. Вип. 2 (47).С. 51–58.

Миць Олег Володимирович,
фахівець лабораторії STEM-освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ПОРІВНЯННЯ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ ЧАСУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – 1918 РР.) ТА МОСКОВИТО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 Р. – НАШІ ДНІ): УНІВЕРСАЛЬНІ ЗАКОНИ ПРОПАГАНДИ У ЧАС ВІЙНИ

У даній статті розглянуто способи воєнної пропаганди у час Першої світової війни, паралельно порівнюючи їх із сучасними, для доведення універсальності людського сприйняття та законів пропаганди.

Без постійного наповнення війни ресурсом, особливо людським, її ведення стане через деякий час неможливим із-за його нестачі. Враховуючи те, що найдоцільніше застосовувати у війні добровольців, розуміючи їх високу мотивацію, всі учасники війни застосовують одні й ті ж засоби та методики по суті для заохочення притоку волонтерів. Хоч термін волонтер і означає доброволець, але в московито-українській війні він отримав дещо інше, окреме значення. Ця ворожа пропаганда щодо розділення терміну доброволець (це в армію) та волонтер (це постачання армії за власний кошт, благодійна допомога) призвела до крайнього зменшення охоплення війною всіх верств населення,

Мал. 1. Лист Алфі Найта (9 років).

особливо на її другому етапі (заморозки, кін. 2016 р. – 24.02.2022 р.).

Досить ефективною у рекламі вступу до армії є пропаганда із використанням дітей. Текст листа: «Шановний лорде Кітчнере, я ірландський хлопчик, мені 9 років, і я хочу піти на фронт. Я вмю швидко їздити на велосипеді, і я піду в якості експедитора. Я б не дозволив німцям отримати це. Я добре стріляю з револьвера...», – на іншій стороні: «... і вбив би добрячого

німця. Я дуже сильний і часто виграю бійку з хлопцями, удвічі більшими за себе. Я хочу мундир і револьвер і добре віддячу. Будь ласка, надішліть [повістку – М.О.]. З повагою, Алфі Найт» [8]. Подібних «дитячих листів» було безліч у всіх без винятків учасників війни, деякі були справжніми від справжніх дітей, інші – роботою спецслужб чи спеціальних вчених.

У нашій Вітчизняній війні, на жаль, цей напрямок майже відсутній, тоді як у московії він дуже добре розвивається.

Мал. 2. Політична реклама з використанням дітей [14].

Наприклад, у школах, особливо на захопленій частині України, регулярно проводиться так званий «ваєнно-патріотичний диктант».

Єдине якісне явище, на яке спромоглася влада України – це введення в освітній обіг терміну «рашизм». Але майже непомітною є пропаганда служби у Збройних Силах батьків школярів.

Із розробок генерал-хорунжого армії УНР Всеволода Петріва [12, 13], а також із реалій об'єктивної дійсності ми можемо утворити в своїй уяві графік співвідношення відсотку витрат державного бюджету на армію та кількості добровольців – чим він менший, тим і менше буде добровольців, а тому аби відносно дешево воювати багато правителів держав ще у 18 столітті вигадали новий спосіб поповнення власних збройних сил: примусовий набір (вербуванок, мобілізація, рекрутчина, срочка тощо).

«Зміцнившись, верховодна кляса в державі, в особі її головного власника – монарха, пригадала собі старий принцип, що громадянин обов'язаний до служби державі, але пригадала собі його без належного кінця – обов'язаний за всі права громадянства. І, не приваблюючи до війська правами, державна влада, спираючись на невеликий контингент найманців, що були на старшинських та підстаршинських посадах, почала ловити до війська тих своїх громадян, звичайно підданих, які на основі їх фізичних якостей до цієї служби

підходили; натурально, у привілейовані кляси звільнювано від цього обов'язку, а міста відкуповувалися або виставляли наймані відділи...

... Така армія, в головній своїй масі, ненавиділа державу, якій служила, а народ ненавидів військову службу, й через те і свою, ніби-то, армію. Військо рефлексивно віддячувало ненавистю народів, помагаючи пануванню небагатых» [13, с. 16]

Мал. 3. Мобілізація в Німеччині [4, с. 22]

Мал. 4. Мобілізація у Франції [4, с.22]

І, звичайно, у воєнній пропаганді, коли держава бажає дешево воювати, а не заохочувати добровольчий рух, головним ворогом стає він – «ухилянт». Пропаганда мобілізації на прикладі, як робити не треба, буває досить ефективною. Головним завданням такої пропаганди є перш за все ізолювати будь-яку альтернативну думку. Дуже подібною є методика ведення пропаганди під час війни на окупованих територіях, що підтверджують дослідження, проведені Б. Вілкіном [9, 10], а також серія досліджень Джеремі Блека [1, 2], де окрім детального висвітлення озброєнь та тактики сторін, велику увагу автор приділяє і вивченню пропаганди та контрпропаганди. Та одним із найсерйозніших досліджень у цій галузі є праця Елізабет Фондрен та Джона Максвелла Гамільтона «Універсальні закони пропаганди: Перша світова війна та походження формування наративів державою» [5]. Але попри кількість розробок із опису та вивчення пропаганди, як явища, та конкретно пропаганди війни, в кін. ХХ – поч. ХХІ ст. не було великих воєнних конфліктів, куди були б задіяні таким чи іншим чином більшість великих світових держав чи таких, що радикально би вплинули на зміну світового порядку, встановленого після Другої світової війни, тому було важко апробувати на практиці глобальні

впливи воєнної пропаганди на сучасне суспільство в цілому. Та неоголошена війна найбільшої держави світу проти найбільшої держави Європи, московито-українська війна (2014 р. – наші дні), змінила практично все: виявилось, що міжнародне законодавство не працює; ООН, як організація, основним завданням якої було недопущення глобальної війни, не працює; право сили у міжнародних відносинах і досі є основним та початок нової великої війни є лише питанням часу, про що вперше автор даної статті заявив ще у 2004 році публічно, досліджуючи історію пожежництва у Першу світову війну [11], отримавши значну порцію несприйняття та критики; а роль пропаганди та інформації/дезінформації у веденні навіть бойових дій безпосередньо є надзвичайно важливою.

Так само, як виникли цивільні пропагандистські агентства, військові експериментували з польовою пропагандою, особливо наприкінці війни, коли Центральні держави розгорнули масовану пропагандистську кампанію на Східному фронті проти московитів [3] і розбили італійську армію в битві при Капоретто. Тотальна поразка, пояснена деморалізуючою ворожою пропагандою, яка спонукала союзників до контрудару, і так подібним чином на всіх фронтах. Наприклад, щось дуже подібне про такі речі ми можемо чути зараз із безлічі каналів у соцмережах: «Звичайно, московитські командири в свою чергу теж активізували власне використання [агітаційних – М.О.] листівок проти протиборчих сил, кидаючи виклик аргументам своїх ворогів. Вони закликали австрійців німецької національності повстати проти своїх правителів, які знаходяться в кишені у пруських мілітаристів та перетворили монархію на величезне кладовище» [3, с. 43]. Приклад із іншої сторони, з німецької пасхальної листівки, можна теж впізнати у сучасних наративах: «Німеччина готова укласти мир, хоча мир їй не потрібен. Вона терпеливо чекатиме, чи нова і вільна Росія розпочне з нами мирні переговори у святі дні свята Христового Воскресіння» [6, с. 43]. Основні аргументи, які слід використовувати, були сформульовані 9 квітня МЗС Німеччини в серії пропагандистських вказівок. Така координація між Міністерством закордонних справ і військовими щодо

широких тем, які використовуватимуться в пропаганді на фронті, мала стати стандартною практикою найближчими місяцями. У настановах початку квітня підкреслювалося, що Німеччина бажає миру, але не потребує його і, у відповідь на російську пропаганду, не піддається жодній російській агітації, спрямованій на поширення революції та розхитування німецького народу в його лояльності до монархії. З іншого боку, було зрозуміло, що російський «Народний уряд» потребував миру для консолідації своєї революції, але був змушений продовжувати війну заради егоїстичних цілей Англії. Тому головною темою було б зіграти на постійній імперіалістичній політиці Росії: як цар, так і нинішній російський уряд нібито все ще був інструментом Англії, про що підкреслює горезвісна графічна листівка, яка натякала, що двоюрідні брати, Георг V і Микола II, мали тотожний вплив на долю Росії [3, с. 44]. І це теж легко можна впізнати у наративах із різних сучасних джерел воюючих сторін.

Автор статті Британської енциклопедії 1922 року Пітер Чалмерс Мітчелл був колишнім британським військовим пропагандистом. У 1918 році він перейшов до відділу пропаганди у ворожих країнах лорда Норткліффа, який вів пропаганду в США.

Приблизно в той же час нова група вчених зосередилася на масовому переконанні. Згодом їхні дослідження розширилися до концептуальних досліджень. Однак деякі з них пов'язують сучасну пропаганду з експериментами під час Першої світової війни. Це допомагає пояснити, чому новаторська техніка пропаганди Гарольда Д. Лассуелла у світовій війні (культ війни, сатанізм, ілюзія перемоги, консервування дружби, деморалізація ворога) залишається такою важливою [7]. Ось наприклад: «Коли громадськість вірить, що ворог почав війну і блокує постійний, вигідний і благочестивий мир, пропагандист досяг своєї мети. Але для подвійної впевненості можна сміливо зміцнювати розум нації прикладами зухвалості та розбещеності ворога. Будь-яка нація, яка почала війну і блокує мир, є невинною, злою та порочною. Таким чином, за циклічністю психологічної реакції винний є сатаністом, а сатаніст є винним» [7, с. 77].

Отже, як можна побачити із наведених вище прикладів, закони пропаганди за останні 100 – 150 років не сильно змінилися. Звичайно, із появою та розвитком новітніх технологій, способів та засобів донесення інформації, якість пропаганди значно зросла, але все ж не вийшла за межі окреслених рамок розробниками та теоретиками ще у часи Першої світової війни. В майбутньому із розвитком штучного інтелекту пропаганда досягне свого апогею, а більшість населення легко та швидко повірить у все, що донесуть власники інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Black J. The Great War and the making of the modern world. London and New York: Continuum, 2011. 360 p.
2. Black J. Warfare in the Western World, 1882-1975. Bloomington: Indiana University Press, 2002. 243 p.
3. Cornwall M. The Experience of Propaganda against Russia. *The Undermining of Austria-Hungary : The Battle for Hearts and Minds*. London, 2000. P. 40–73. URL: <https://is.gd/J54LkT>
4. Dossier pédagogique 1914 – 1918 : La Grande Guerre vue de la Province de Liège et de Belgique. Liege 14 –18. URL: <https://www.provincedeliege.be/fr/liege1418/publications>
5. Fondren E. The Universal Laws of Propaganda: World War I and the Origins of Government Manufacture of Opinion / Elisabeth Fondren, John Maxwell Hamilton. *Journal of Intelligence History*. DOI: <https://doi.org/10.1080/16161262.2022.2036498>
6. Knox A. With the russian army 1914-1917 / major-general sir Alfred Knox, K.C.B., C.M.G. London: Hutchinson & C^O. Paternoster Row, 1921. Vol. 1. 368 p., with 58 illustrations, chiefly from photographs taken by the author, and 19 maps.
7. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. New York: Peter Smith, 1938. 236 p.
8. Letter of Alfie Knight. *Private Papers of Sir Herbert Creedy KCVO GCB*. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/1030013812>
9. Wilkin B. Isolation, communication and propaganda in the occupied territories of France, 1914–1918. *First World War Studies*, 7:3, 229-242, DOI: <https://doi.org/10.1080/19475020.2017.1315314>
10. Wilkin B. Propagande militaire aérienne et législation durant la Première Guerre mondiale. *Revue historique des armées*. P. 87-94.
11. Петрик А. На варті краю нафти і здоров'я. З історії пожежництва Борислава, Дрогобича та Трускавця / Андрій Петрик, Копистинський О. Р., Миць О. В., Попович С. С. Львів: СПОЛОМ, 2004. 202 с.
12. Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. К.: «Поліграфкнига», 2004. 628 с.
13. Петрів В. Суспільство й військо : соціально-історичний нарис. Прага – Берлін: в-во «Нова Україна», 1924. 48 с.
14. Як російська пропаганда використовує фото дітей. Приклади з Херсонщини. *Тексти*. URL: <https://texty.org.ua/articles/108181/hersonski-dity-v-obyektyvi-rosijskoyi-propahandy/>

Мошаренкова Тетяна Володимирівна,
молодший науковий співробітник
наукового центру Повітряних Сил
Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба,
м. Харків

**РИТУАЛ ХВИЛИНИ МОВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
УСВІДОМЛЕННЯ ЦІННОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ**

Екзистенційні виклики, що актуалізувались перед Україною впродовж останнього десятиріччя, залишаючи глибокий і болісний слід, ставлять перед українським суспільством завдання пошуку та вироблення власної мови вшанування пам'яті про оборонців, жертв і подій російсько-української війни. Ця потужна потреба збереження й вшанування пам'яті про захисників, які виборювали та продовжують виборювати незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, є виразним свідченням усвідомлення українським народом значущості подвигу Героїв, необхідністю нагадування прийдешнім поколінням про руйнівну силу війни та важливість збереження миру. Сьогодні український народ, чинячи військовий опір ворогу, пише новітню історію своєї нації, у якій формування історичної пам'яті щодо трагічних і водночас героїчних подій, звитяги кожного українського воїна є одним з надважливих завдань.

Збільшення й поширення воєнних конфліктів на нові геополітичні регіони у сучасному світі привертає увагу суспільства і до змісту мілітарної культури як вагомого фактора національної безпеки, у якій історична пам'ять є однією із визначальних складових, що увиразнюється на рівні особистого, спільного й державного досвіду та нерозривно пов'язана з політикою пам'яті [3, с. 101]. Прихід до українського війська особистостей нової формації, сенс-життєві орієнтири яких вибудовувалися в умовах військової агресії та складного періоду державотворення, зумовлює необхідність, за визначенням сучасних українських вчених, – «створення моделі історичної ідентифікації громадянства

України» [3, с. 109], де пам'ять виступає каналом історичного досвіду й чинником формування національної ідентичності. Успадкована із попередніх періодів історії модель пам'яті, яка фактично культивувала образ воїна-захисника як образ мертвого героя, а українського народу як «народу-жертви» [6, с. 11], сформувала в суспільстві травматичне ставлення до минулого, примусово нав'язавши українцям відчуття безвиході, пригніченості, так би мовити, «розфарбувавши картини минулого в чіткі чорно-білі кольори» [4, с. 9]. Проте під впливом сучасних викликів, на противагу радянським та пострадянським імперативам, в українців виникла потреба вироблення нового концепту інструментів збереження або трансформації історичної спадщини в бік домінування гуманістичної ідеї: відхід від героїзації окремих сюжетів минулого, подій та осіб, вшанування людських жертв з метою недопущення повторення трагедій.

Розуміння того, що історична пам'ять є потужним полем формування майбутнього, прояснення цінностей та терапією травм, визначило тему збереження пам'яті та її міжпоколінної передачі актуальною для науковців, педагогів, громадських активістів та діячів. У практичному сенсі їх розробки реалізуються у комеморативних, дослідницьких, освітньо-наукових та мистецьких проєктах [1; 2; 3; 4; 5; 6], завданням яких є робота зі складними моментами минулого в такій оптиці майбутнього, у якій ризик повторення соціальних катастроф був би мінімізований. Підтримані на державному рівні ці оновлені форми вшанування та збереження пам'яті, стали не тільки базовими для проведення політики пам'яті щодо російсько-української війни та дієвою частиною відновлення історичної справедливості, а й активно використовуються в арсеналі засобів виховання молоді.

Найпоширенішим прикладом комеморації в українському освітньо-культурному, зокрема і мілітарному просторі, у концепції проведення якого також відбулись зміни внаслідок масштабності трагічних подій нинішньої війни, є ритуал хвилини мовчання. Річ не лише в тому, що впроваджена на початку війни «з метою вшанування світлої пам'яті, громадянської відваги і

самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, мирних громадян, які загинули унаслідок збройної агресії російської федерації проти України» [5], загальнонаціональна хвилина мовчання стала щоденним ритуалом. Відбулась зміна сенсу вшанування через переосмислення історичної пам'яті у суспільстві, її цілісного уявлення, наблизивши його до світосприйняттям будь-якої самодостатньої країни чи навіть до світосприйняття цивілізованого світу [2, с. 333–334].

Підтвердженням цьому є результати соціологічних досліджень «Культура пам'яті: потреби та особливості сприйняття», проведеного в рамках проєкту «Культура пам'яті в повоєнній Україні» наприкінці 2023 року та на початку 2024 року. Згідно з думкою більшості респондентів, для створення ресурсів опірності суспільства у змісті засобів комеморації, окрім інформації про пережиту трагедію, з'явилася потреба у здобуті знань про хоробрість та відвагу українських оборонців [1, с. 18]. Ба більше, під час проведення церемоній, нарівні з такими зрозумілими емоціями як відчуття жалю, гіркоти та втрати, українці висловились за важливість відчувати єдність, гордість, надію на перемогу [1, с. 11]. Іншими словами – змістити наратив з болю втрати до вдячності та гордості.

Формування у майбутніх офіцерів Збройних Сил (ЗС) України усвідомлення цінності історичної пам'яті також має здійснюватися з огляду на сучасний стан суспільної думки. А значущість ритуалу хвилини мовчання як раз і полягає в тому, що через створення у його учасників емоційної реакції, яка спонукатиме їх до роздумів і аналізу, з'являється можливість вирішення наступних просвітницьких й виховних завдань.

Найперше, безумовно, це через збереження пам'яті всіх загиблих навчити курсантів шанувати цінність подвигу Героїв, їх самопожертви. По-друге, це виховання у них вдячності за службу і жертвовність, поважного ставлення до учасників бойових дій та ветеранів. Через відчуття причетності й гордості спонукати до переосмислення власної ідентичності, розвитку самосвідомості.

По-третє, на що раніше практично не звертали увагу, це навчити військовослужбовців виявляти співчуття та підтримувати тих, хто втратив близьких, родичів або друзів. Бо пам'ять має також і терапевтичний ефект, який допомагає людям пережити втрату, горе, трагедію, як на індивідуальному рівні, так і на рівні країни. Це дозволить зменшити соціальну напругу серед сімей загиблих (померлих) та надасть їм спроможність віднайти власні сили, щоб рухатися далі й не почувати самотність, безпорадність, смуток чи гнів.

Отже, в умовах сьогодення, коли питання ідентифікації й усвідомлення своєї приналежності до певної спільноти набуло нових сенсів, а перегляд підходів до формування та реалізації історичної політики є одним зі способів вирішення цього питання, результатом роботи майбутніх офіцерів ЗС України з пам'яттю має бути:

- створення певного образу минулого українського народу оснований на цінності людського життя й гідності, остаточно позбавленого від імперських маніпуляцій і наративів радянських часів;

- відродження власних традицій і героїчної спадщини національних військових лідерів, які зробили значний особистий вклад як в розбудову українського війська, так у становлення української державності. Вироблення здатності аналізувати історичний досвід і висловлювати власні судження з аналізу суспільних явищ, фактів, подій;

- встановлення зв'язку минуле – сучасне – майбутнє, де минуле пояснюватиме сучасне й майбутню перспективу, так би мовити, – забезпечувати тяглість поколінь;

- консолідація та ознайомлення з культурою пам'яті інших країн, що сприятиме вибудовування спільної мови висловлювання пам'яті й виховання цінностей толерантності, досягнень і здобутків світової культури.

Здобуті знання й здатності сприятимуть винайденню і закріпленню життєво важливих орієнтирів для нинішнього й прийдешнього покоління українських оборонців, навчать їх розуміння базових цінностей, чим привернуть увагу не лише до важливої теми зберігання пам'яті, а насамперед

зумовлять виховання в особового складу відчуття гордості й гідності за свою країну, її історію та армію. Виплекають у майбутніх офіцерів ЗС України відчуття, що на підсвідомому рівні диктуватиме необхідність творення нової України, для якої потрібна нова людина, сформована на почутті поваги до історичної пам'яті. Тим більше, що за її збереження й примноження зараз б'ється українське воїнство, виборюючи ціною власного життя право кожного українця бути господарем на своїй землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Культура пам'яті: потреби та особливості сприйняття: аналітичний звіт. *Минуле/Майбутнє/Мистецтво*: веб-сайт. жовтень. 2023. 27 с. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1s5CspTIsPKbI1h6IRwjDUxcQ44aFq7Gn>
2. Мошаренкова Т. В., Мошаренков В. В. Впровадження європейського досвіду в сучасні комеморативні практики України. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України*: зб. наук. пр. XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 25 вересня 2023 р. Вінниця, 2023. Ч. 2. С. 328–340 URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=29166.pdf>
3. Піскун В. Історична пам'ять і комеморація як спосіб об'єднання спільноти: українські реалії в минулому і сьогодні. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 101–115. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2011_1_9
4. Poliscynote: мова комеморації та рекомендації до політики пам'яті. Культура пам'яті в повоєнній Україні. *Минуле/Майбутнє/Мистецтво*: веб-сайт. URL: <https://drive.google.com/file/d/1dWseyL2sS7PrzqVvH0FPOZbd1ntZBwIN/view>
5. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Указ Президента України від 16 березня 2022 р. №143/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143/2022#Text>
6. Що таке пам'ятати: політики та практики вшанування пам'яті загиблих військових у російсько-українській війні на сході України: Міждисциплінарне дослідження. *Arts & Rights*: веб-сайт. URL: https://drive.google.com/file/d/1E64pVHYBWZIHt6L7RMxKWHkI_Y9uLw9M/view

УДК 161:21

Огірко Олег Васильович,
доктор філософії, канд.фіз.-мат. наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені Степана Ґжицького, м. Львів

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛОГІКИ І ТЕОЛОГІЇ

Один професор фізико-математичного факультету, який був християнином, дав студентам лекцію, яка запам'яталася на все життя. Він написав на дошці велику цифру 1 і, подивившись на студентів, пояснив:

– Це Бог! Потім, поруч з цифрою 1 написав 0 і сказав:

– А це ваші людські досягнення, які збільшили вас в 10 разів. Ще один 0 – досвід, з яким людина стала – 100. І так, додавав 0 за 0: обережність, вихованість, любов...

– Кожен доданий 0 в 10 разів облагороджує людину, – сказав професор.

Раптом він стер цифру 1, що стоїть на початку ряду чисел. На дошці залишилися нікчемні, нічого не значущі нулі. Професор сказав:

– Якщо у вас немає Бога, інше – нічого не варте!

Логіка – це наука про правила, якими користується розум, щоб його дії (операції) були правильні. Завданням логіки є навчити людину правильно мислити, скерувати розум до правильного судження і розумування. Кожна людина з природи шукає правду, отже, логіка є природна (вроджена) і штучна (набута). Логіка як наука – це сукупність правил, що пояснюють спосіб правильного мислення і розумування. Логіка засвоєна – це вже набутий стан, який допомагає розумові легше і правильніше виконувати свої операції.

Термін «логіка» походить від давньогрецького слова «логос» (logos) – слово (мовлення, мова), вчення (думка), поняття, закон. Логос у розумінні Геракліта – це те, що упорядковує світ, одвічна об'єктивно-всезагальна тривка закономірність.

Слово «логіка» має кілька значень: 1) логіка подій – об'єктивна логіка; 2) логіка мислення – суб'єктивна. Логічним, тобто таким, у якому є логіка, називають чітко визначене, послідовне, несуперечливе, доказове мислення; 3) логікою називають і науку, яка досліджує впорядкованість людського мислення, його закони і форми, і відповідну навчальну дисципліну.

Розрізняють традиційну і сучасну логіку. Традиційна логіка – перший ступінь формальної логіки, «арифметика» логіки, в якій досліджували структури думок і міркувань ще обтяжені змістом, оскільки виражені

переважно засобами природної (національної) мови. Творцем першої логічної науки, яка пізніше була названа формальною логікою, вважається Арістотель. Термін «логіка» вперше ввели стоїки, а термін «формальна логіка» – І. Кант. Сучасна логіка (т.зв. математична чи символічна) – другий, вищий ступінь розвитку формальної логіки, своєрідна «алгебра» логіки. Вона застосовує математичні методи та спеціальний апарат символів (знаків) і досліджує мислення з допомогою числення. А це відкриває дорогу до пізнання нових закономірностей мислення, з якими доводиться стикатися при побудові складних логічних конструкцій, зокрема в математиці, кібернетиці, при проектуванні, в роботі ЕОМ, різноманітних автоматів і керуючих пристроїв.

З допомогою логіки розвивається мислення як процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях. Логіка, зокрема, розвиває критичне мислення, яке базується на законах логіки, а саме на: законах тотожності, суперечності, виключення третього та достатньої підстави. Механізмами мислення є аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація. Основними формами мислення є поняття, судження, міркування, умовиводи, аналогія. Індивідуальні особливості мислення характеризуються такими ознаками як: глибина, широта, критичність, гнучкість, самостійність, послідовність, швидкість. Характерними рисами логічного мислення є: досконала логічна схема міркувань; лаконізм, як свідоме намагання завжди знаходити найкоротший шлях, що веде до бажаної мети; відкидання усього, що не є необхідним для належної аргументації; чіткий хід самої аргументації; точність символіки.

Теологія (teologia) – це наука про Бога (в монотеїзмі) чи богів (в політеїзмі). Слово теологія походить від двох грецьких слів Theos (Бог) та logos (слово, мова, наука, поняття). Теологія тісно пов'язана з тією чи іншою релігією. Можна говорити про християнську теологію чи теологію інших релігій. Катафатична (позитивна) теологія – філософський прийом пізнання Бога, згідно з яким віднайти Бога можна, надавши Йому таких сутнісних

характеристик, як Єдине – Розум – Душа, а також наданням Йому найвищого ступеня у всьому (Бог є Надістина, Надкраса, Надмудрість, Надсправедливість тощо). Апофатична (негативна) теологія або апофатичне богослов'я – прийом пізнання, згідно з яким Бога можна віднайти, перелічуючи характеристики, які не є Богом.

Поряд з релігійною теологією розрізняють теологію природну або філософську (теодицею). Теодицея походить від слів Теос – Бог та діке – судження. Природна теологія є частиною метафізики, належить до філософських дисциплін і говорить про Бога як Найвище Буття, як першопричину всього буття. Природна теологія ставить питання про існування та сутність Бога після довгого філософського міркування. Філософ доходить до Бога при кінці свого дослідження. Можемо сказати, що це є його цільовим пунктом (*ad quem*). Природна теологія є індуктивна, тобто виходить з явищ цього світу чи роздумів над життям і доходить до Бога, як першопричини чи остаточного сенсу буття. Вона не бере до уваги те знання про Бога, яке маємо з Об'явлення, хоч і не заперечує його. А в релігійній, зокрема християнській або об'явленій теології Бог є суб'єктом, який об'являється і промовляє до людини. Бог є вихідним пунктом теологічного дослідження (*ad quo*).

Теологія не є замкнутою у собі дисципліною. Вона відкрита до світу, до його проблем, зокрема до проблем кожної людини незалежно від віку та соціального положення. Метою вивчення даної дисципліни є не лише отримання певних теоретичних знань (студенти ознайомлюються з основними правдами християнської віри, моральним вченням і багатою духовною спадщиною християнства). Теологічна освіта включає теорію і практику, які тісно між собою пов'язані. Виклад дисципліни повинен бути максимально наближений до практичного життя людини в його суспільному й особистому вимірах. Теологія допомагає людині визначити своє місце і покликання у світі, сформувати зрілу, відповідальну і творчу особистість. Теологія є повноцінною науковою дисципліною, пов'язаною з іншими природничими і гуманітарними дисциплінами. Сьогодні співрозмовниками теології щораз частіше стають

гуманітарні та соціальні науки, природознавство, технічні науки. Наприклад, прискорений розвиток медицини ставить важкі питання богословській антропології. Неможливо уявити собі плідної праці психолога без знання основних правд християнської віри і морального вчення Ісуса Христа. Адже саме християнство подає нам цілісний образ людини і вказує шляхи конструктивного розв'язання проблем та особистого вдосконалення. Вивчення права і економіки мусить базуватися на знанні Божих законів і фундаментальних принципів суспільного життя, які подає християнство. Тому теологія повинна зайняти одне з чільних місць у навчальному процесі.

Багато відомих науковців вірили в існування Бога (Юрій Дрогобич (Котермак), Ісаак Ньютон, Карл Гаусс, Огюстен Коші, Гульємо Марконі, Вернер Фон Браун, Миколай Копернік, Альберт Ейнштейн, Іван Пулюй та інші). Кардинал Микола Кузанський був творцем нового сучасного способу мислення. Його наукові погляди межували з релігійними поглядами. Церковний діяч підкорявся системі теологічного трактату.

Німецький математик і засновник четвертого закону логіки (закону достатньої підстави) Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646–1716) написав твір «Теодицея» (з французької Боговиправдання), в якому обґрунтовував, що між вірою в Бога та науковим світоглядом немає суперечності. Теодицея – це наука про природне пізнання Бога, яка ставить за мету усунути суперечність між науковим та релігійним світоглядом. Термін теодицея вжитий Лейбніцом, який означає науку оправдування Бога, але математик і філософ розумів його як розв'язання проблеми зла у світі, і це загальне значення залишилося. Він передусім означає доведення (здебільшого негативне) за допомогою релігійної або філософської думки, що зло у світі (страждання, нещастя, смерть) у людській і біологічній сферах не скасовує природного, філософського або релігійного переконання про існування святого, нескінченного, досконалого і доброго Бога. Французький математик і філософ Рене Декарт вірив у Бога як досконалу істоту, існування якої він ніколи не ставив під сумнів. За його твердженням: «Якби не було Бога, тоді світ не був би досконалим». За

свідченням французького філософа, фізика і математика Блеза Паскаля: «Якщо Бог існує і ви зробите ставку на це, ви виграєте все; якщо його немає, але ви вірите у його існування, то ви не втратите нічого» (парі Паскаля, як силізм). Б. Паскаль писав: «Люди поділяються на тих, що: шукають Бога і його знаходять; на тих, що шукають Бога, але не знаходять Його, тому вони нещасливі, але це тільки питання часу, бо, якщо вони шукають Його, то знайдуть; та на тих, що не шукають. Цих останніх взагалі не хочу знати, бо хто не шукає Бога, той Його не знайде». Логіка мислення у цих відомих вчених поєднувала віру та знання. Віра і наука походять з одного начала і ведуть до однієї мети. Вони обидві шукають правди та взаємно себе доповнюють. Віра веде до Бога прямо, шукаючи Його, а наука йде до Бога посередньо, шукаючи Його крізь творіння.

З точки зору логіки нелогічно заперечувати існування Творця, бо якщо чогось немає, про це не знаємо, не здогадуємося і не говоримо. Значить, Бог дійсно існує! Усі аргументи існування Бога є логічними, бо мають вартість розумової перевірки людського релігійного досвіду. Головними доказами існування Господа Бога є: антропний принцип, який вказує на доцільність у природі для можливості життя у всіх формах; телеологічний принцип, який вказує на мету існування всього живого і неживого; онтологічний принцип, який апелює до логічності самої постановки питання про сумнів у правдивості існування Творця; космологічний принцип, який звертає увагу до причинно-наслідкового зв'язку у питанні виникнення Всесвіту. Відомі філософи і богослови розвинули на грані релігії і науки такі вчення, як метафізика і теодицея. Ще Арістотель називав метафізику першою філософією. Метафізика (з грецької мови – після фізики) – це наука про надчуттєві принципи буття. Вона допомагає зрозуміти християнську віру, її догмати (учення, які не підлягають зміні), а також є чудовим знаряддям діалогу з невіруючими. Теодицея (з французької мови – Боговиправдання) – це наука про природне пізнання Бога, яка ставить за мету усунути суперечність між вірою у Бога та науковим світоглядом.

Українці пишаються своїми великими, славетними вченими, які щиро вірили в Бога та засвідчили глибоку духовність, талановитість і відповідальність: ректор Болонського університету – Юрій Дрогобич, першодрукар – Іван Федорович, засновник Києво-Могилянської Академії – митрополит Петро Могила, славетний філософ – Григорій Сковорода, відомий педагог – Кость Ушинський, національний пророк і Кобзар – Тарас Шевченко, відомий фізик і перекладач Святого Письма – Іван Пулюй, Каменяр – Іван Франко, знаменитий педагог – Григорій Ващенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Огірко О. В. Релігія і наука та їх співвідношення. *Наука і цінності людського буття* : колективна монографія; за загальною редакцією доктора філософських наук, професора В. П. Мельника. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 118–133.

2. Огірко О. В. Співвідношення риторики і логіки. *Риторика: теоретичні та практичні аспекти комунікації* : колективна монографія. Відповідальний редактор доктор філософських наук, професор В. М. Вандишев. Сумський державний університет, Варшавський університет, Суми, 2015. С. 40–44.

3. Огірко О. В., Огірко І. В. Роль логіки і математики в духовно-інтелектуальному вихованні та навчанні здобувачів вищої освіти. *Наукові інновації та передові технології* : журнал. Категорія Б. Сер. Педагогіка. № 2(30). К., 2024. С. 1298–1314.

УДК 37.015.3

Поліщук Валерій Миколайович,
професор, доктор психологічних наук,
Заслужений працівник освіти України,
професор кафедри теоретичної та
консультативної психології Українського
державного університету
імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ І ВІКОВА КЛАСИФІКАЦІЯ: ВИХІДНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

Актуальність. Довільні тлумачення меж і змісту інтервалів вікового розвитку, які відображають не стільки результати тривалих емпіричних розвідок, скільки суб'єктивні теоретичні узагальнення, стали у кінці ХХ ст. – 2024 р. типовою пізнавальною тенденцією у сучасній віковій психології, безпосередньо дезорганізуючи професійну педагогічну діяльність [2].

Виклад матеріалу. Вікова стадійність людського життя є центральною проблемою «вікової психології», навколо якої концентрується диференційоване вивчення змісту природи психічного. В іншому випадку навіть дійсно важлива інформація про різнопланові (біологічні, психологічні, соціальні) особливості розвитку людини нівелюється через відсутність у неї аргументованої вікової адреси. Вихідним «феноменологічним ядром» таких пізнавальних суперечностей є зокрема смислова несумісність поняття «вікова періодизація», яке відображає передусім ідею природовідповідності у розвитку, з поняттям «вікова класифікація», яке позначає календарну структуру державної освітньої системи (дошкільна освіта, початкова освіта тощо). Незважаючи на це, обидва названі феномени комфортно «почуваються» у різних дослідницьких теоретичних схемах вікового розвитку, чого не можна стверджувати про результативність їхнього застосування у повсякденній практиці соціальної діяльності, наприклад:

1. Розгляд вікових нормативних криз «7 років», «13 років», «17 років» тощо і стабільних періодів типу «підлітковий вік», «юнацький вік», «літній вік» неминуче спричиняє не лише термінологічну плутанину, а вже попередньо ставить під сумнів розроблені для цих життєвих стадій розвивальні програми, які можуть мати спільну предметну спрямованість на однакову назву вікового інтервалу, який водночас може зіставлятися з іншими такими інтервалами. Як приклад, це віковий 6–7-річний діапазон, де «сходяться» криза 7 років, закінчення дошкільного віку та початок молодшого шкільного віку, актуалізуючи тут проблему своїх конкретних характеристик, однак найбільший суперечливий пізнавальний апогей відбувається у віковій структуризації «дорослості», де фокусуються різнопланові й дійсно цікаві тематичні авторські уявлення, однак без завершеної емпіричної доказовості. Так, криза «середнього віку» (і не тільки) часто отримує споглядальні вікові адресні назви («криза 40 років», «криза літнього віку», «криза дорослості» тощо), що становлять безпосередню загрозу для фізичного і психічного здоров'я громадян.

2. Стабілізація з часів СРСР довільного й неоднозначного календарного зіставлення понять «дитина», «отроцтво», «юність», «зрілість» через 1) запровадження з 7-річного віку обов'язкового початкового навчання (1944–1945 рр.), 2) перехід на обов'язкову семирічну (1949) та восьмирічну освіту (1958), 3) проголошення спочатку необхідності загальної середньої освіти (1961) і перехід на обов'язкову середню освіту (1972).

Навіть у такій недосконалих календарних понятійних масштабах констатуємо домінування дослідницької уваги до дошкільного і молодшого шкільного віку, потім – підліткового, ще менше – юнацького, тоді як наступні («дорослі») вікові інтервали залишаються на «емпіричному узбіччі», здебільшого обмежуючись побудовою спорадичних теоретичних схем. Як наслідок, маємо несистемні конкретні знання про динаміку конкретних вікових періодів, тоді як педагогам, батькам та іншим особам, які перебувають в інтенсивній контактній взаємодії з дошкільниками, школярами чи старшими віковими групами, 1) нецікава (якщо загалом цікава!) загальна чи невизначена характеристика універсальї типу «молодший школяр», «підліток», «юнак», «дорослий» тощо, а 2) потрібна достовірна тематична інформація з безпосередньою «прив'язкою» до вузького вікового інтервалу (9–10, 10–11, 11–12 рр. тощо), яку можна презентувати у базових симптомокомплексах (на зразок симптоматики «кризи 3 років»), які адекватно відображають клінічний перебіг вікового типового розвитку з перспективою встановлення вікового місцезнаходження людини у системі її вже індивідуального розвитку. Наприклад: дошкільний вік у повсякденні стереотипно вважається «найлегшим» для навчання і виховання життєвим періодом, а зрозуміла і здавалося б загальновідома інформація про молодший шкільний вік мінімізується, демонструючи його вікову статусну невизначеність як потужне джерело соціальної нервозності у всіх суб'єктів навчання і виховання (дорослих і дітей) [3]. Так, у 1930-их рр. 7-річні діти не входили до нього, а згодом, з 1980-их рр., його уособлюють: тоді він не лише «помолодшав», а постаршав на календарний рік, ускладнивши про себе термінологічну непорядкованість

(якщо у дошкільному навчально-виховному закладі психологічні особливості 6–7-річної дитини зіставляються із старшим дошкільним віком, то у школі вона вважається молодшим школярем зі своїми психологічними характеристиками). Крім того, виокремлюється ще одна аналогія: ким є сучасні учні 4-х класів – молодшими школярами чи підлітками (як це було до 1980-их рр.)? І зрештою: у якому віковому статусі були до 2015 року сучасні п'ятикласники? Така підміна понять вікової психології, фокусуючи проблему доказової диференціації психологічних характеристик молодшого шкільного віку із суміжними віковими періодами, визначає пріоритетність «вікової періодизації» над «віковою класифікацією» у наявній навчально-виховній системі (а не навпаки, що маємо зараз).

3. Сумнівна смислова інтерпретація характеристик старшокласників через так званий «ранній юнацький вік» як начебто складову «юнацтва». Твердження, що через календарну тривалість підліткового віку «старшокласники» повинні «виходити» з нього, є «недоказовими», оскільки аналогічна тривалість властива молодшому шкільному віку, і ніхто не ділить його на «молодших», «середніх» чи «старших», «молодших школярів» тощо із-за розуміння очевидної «ситуації абсурду» (водночас, до підлітків названа аналогія «чомусь» вважається прийнятною). Тоді виникає комплекс *міфологічних уявлень* про вікові стадії, серед яких підлітковий вік постає безперечним лідером як симбіоз реальних фактів і сумнівних стереотипів типу «важкий», «непередбачуваний», «перехідний», що разом символізують неузгодженість поведінки і діяльності його суб'єктів з «офіційними нормами» співжиття. Ці уявлення успішно передаються між поколіннями, вже попередньо формуючи негативні соціальні настанови до співпраці з підлітками, яким дійсно властиве активне волевиявлення, навмисне порушення навчального режиму, драматичні переживання тощо, але такі чи схожі тенденції властиві також іншим віковим діапазнам. Сутність проблеми в іншому: захист підлітками власної життєвої позиції вже не відповідає традиційним уявленням дорослої спільноти про «слухняних» дошкільників чи молодших школярів, які здебільшого готові за

першою командою чи вказівкою негайно виконувати настанови «Його Величності Дорослого» (хоча буває всяк!), тоді як схожа поведінка старших суб'єктів однозначно тлумачиться як самоствердження, «криза ідентичності» тощо. Зовсім не применшуючи реальних труднощів підліткового віку, як і будь-якого іншого життєвого періоду, зауважимо, що його несприятливі характеристики» спричинені спробами дорослих не лише зберегти тут традиційні уявлення про «слухняну» чи «зручну дитину», а передовсім наслідками порівняння з іншими віковими суб'єктами поза контекстом загальної лінії розвитку людини, вікове та індивідуальне становлення якої виразно поділяється на кризові (перехідні) і стабільні періоди.

З цього приводу виокремимо базову симптоматику «кризи 13 років», яка, як перехідний період від молодшого шкільного до підліткового віку, зіставляється з 11–14-річним віком, позначаючи 1) закінчення «неофіційного дитинства, 2) початки підліткового віку (14–17 рр.), 3) гендерну диференціацію і структуризацію симптомів (типові: найбільша частотність і сила виявів; супутні – це помірні частота і сила виявів; «тло» – низька частота і сила виявів).

Структура симптомокомплексу кризи 13 років (дівчата): 1. Позитивні симптоми: 1) типові: усвідомлення рольової позиції учня, прагнення до самостійності, домагання ролі дорослого, уміння співпереживати. 2. Негативні симптоми: 1) типові: блок «АС», або активне самоствердження у взаєминах (дратівливість, хитрість, зухвалість, лихослів'я, корисливість); блок «ПС», або пасивне самоствердження у взаєминах (упертість як неслухняність, зарозумілість, пізнавальна обмеженість); блок «НС» (нейтральне ставлення) (недбалість, байдужість, лінощі).

Структура симптомокомплексу кризи 13 років (хлопці): 1. Позитивні симптоми: 1) типові: уміння самооцінювати, оптимізм, домагання ролі дорослого, уміння співпереживати. 2. Негативні симптоми: 1) типові: блок «АС» (дратівливість, хитрість, хвастощі, лихослів'я); блок «ПС» (упертість як неслухняність, негативізм); блок «НС» (недбалість, байдужість, лінощі).

Висновки: 1. Суб'єктивність встановлення вікових меж у життєвих стадіях ігнорує внутрішню логіку вікового розвитку особистості, спричиняє некоректне тлумачення вікових новоутворень, які у такому випадку реально і потенційно однаково зіставляються з різними віковими періодами, тим самим дезорганізуючи повсякденну педагогічну діяльність [1; 2; 3]. 2. Смилова диференціація феноменів «вікова періодизація» і «вікова класифікація» можлива через розмежування структурно-функціонального змісту вікових нормативних, ненормативних криз та стабільних періодів із використанням *принципів природовідповідності, дискретності, циклічності та фазовості* у розвитку особистості, що дозволяє спрогнозувати її об'єктивну лінію життєвого шляху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кондратенко Л. О. Питання періодизації психічного розвитку в історії вітчизняної психології (кінець ХІХ – початок ХХІ століття) / Л. О. Кондратенко. *Актуальні проблеми сучасної української психології : наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. К. : Нора-Друк, 2003. Вип. 23. С. 146–156.
2. Поліщук В. М. Віковий кризовий розвиток людини від дня народження до дорослості: навчальний посібник / В. М. Поліщук. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2021. 459 с.
3. Поліщук В. М. Молодший шкільний вік як життєвий феномен / В. М. Поліщук. *Початкова школа*. 2015. № 6. С. 1–6.

УДК 159.922.7

Поліщук Світлана Анатоліївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національного Університету «Києво-
Могилянська академія», м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА:

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Актуальність. Необхідність продуктивного поєднання творчого доробку психологів-теоретиків і практиків на основі лонгітюдних емпіричних розвідок дошкільного віку як сенситивного періоду для формування відповідального громадянина своєї країни та держави (результат: розроблення авторської методики та тематичного освітньо-навчального проєктування) [1].

Виклад матеріалу. 1. Згідно з результатами наших оглядово-критичних та емпіричних досліджень, встановлено каузальний зв'язок між рівнями емпатії та сімейними цінностями дітей дошкільного віку (5–6-річний віковий діапазон). Так, високий рівень емпатії властивий 24 % дітей (схильні розуміти почуття однолітків і дорослих, співчувати їм і поступатися власними бажаннями, що виявляється у постійному прагненні до взаємодії, уважності до переживань та співпереживань, наприклад: спостерігаючи у них розпач, вони обіймали їх, брали за руку, погладжували спину, заспокоювали, запрошували до спільної гри тощо).

Середній рівень – це 48 % дітей, *здатних зрозуміти* і сприймати почуття оточення, але водночас вони не завжди співчують йому і так само *не хочуть розуміти*. Провідна причина такого суперечливого ставлення: поведінка здебільшого залежить від настрою і випадкових обставин; порівняно з першою дитячою групою, менше ініціюють спілкування або початки спільної гри.

Як правило, не насміхаються над переживаннями інших, несхильні ображати, постаючи здебільшого сторонніми співчуваючими спостерігачами.

Низький рівень емпатії (28 %): байдужість до інших і зосередженість на власних інтересах; підпорядкування поведінки своїм бажанням; схильність будь-як отримувати і, зрештою, отримати бажане; типові тенденційні вияви насміхатися з фізично слабших чи соціально незахищених ровесників, агресивно та зневажливо ставитися до них; ігнорувати та знецінювати вимоги дорослих тощо.

Дівчатка, порівняно з хлопчиками, більше схильні до співчуття і прагнення соціальних контактів (хлопчики, як правило, прагнуть до спілкування залежно від меркантильної зацікавленості в іншій дитині; як приклад: побачили у неї нову іграшку).

Така вікова динаміка емпатії демонструє посилення з календарним часом виявлених у них поведінкових тенденцій. Так, діти, що спочатку небайдуже ставилися до інших, згодом здатні неприховано (безпосередньо) виявляти свої почуття (щонайменше через словесну підтримку), а ті, хто спочатку не

реагували на *переживання* інших, поступово починають від *них* навіть дратуватися. Характерно, що повага до переживань найближчого соціального оточення (родина, близькі знайомі, ровесники) спричинена у дитини з повагою до конкретного суб'єкта як «людини»: якщо дошкільник поважає, то прагне хоча б іноді враховувати її бажання, якщо ні – то навіть не хоче і не прагне розуміти, дратуючись від закликів дорослих виявляти таку повагу, що є типовим виявом негативізму.

2. Провідним досягненням нашого дослідження стало розроблення і апробація авторської проєктивної методики, спрямованої на діагностику рівня розвитку сімейних цінностей у дітей середнього і старшого дошкільного віку.

Методика складається з поступальних етапів, які дозволяють передбачити ставлення дитини до кожного члена її родини, а також власні окремі особистісні якості (бажання допомогти та піклуватися; здатність поступатися власними інтересами; виявляти співчуття та співпереживання, прагнення до спільної діяльності).

Найважливішим завданням у розробленні названої методики була необхідність оптимізації її змісту до вікових особливостей дошкільного віку, максимально наблизивши дослідницький процес до психології гри, що виявляється у використанні зразків настільної гри-подорожі, де дитина може самостійно обрати свого героя (хлопчика або дівчинку) і дати йому (їй) ім'я.

Подорож розпочинається з будинку головного героя, в якому за бажанням дитини можна будь-кого поселити. Кінцевою зупинкою гри є вежа. Упродовж усього шляху пропонується зробити та відвідати шість зупинок, коли кожна відображає спрямованість дитини на інших людей або на себе.

Пропонується ситуація вибору між кількома варіантами ігрових дій з наступним оцінюванням за 3-бальною шкалою (максимум балів – 14), де «0» балів, коли «понад усе у меті дитина ставить (передбачає, бажає, хоче тощо) задоволення власних потреб»; «1» бал: «трапляються ситуації зміни ігрової поведінки з негативної на позитивну»; «2» бали: «негайно обирається варіант допомоги (співучасті, співпереживання, піклування про рідних, незважаючи на

власні бажання), де типовим альтернативним прикладом може стати розповсюджена життєва ситуація типу «з'їсти морозиво» або «купити іграшку»).

Результати апробації методики: 1) низький рівень сімейних цінностей (30 % дітей): майже завжди діти зорієнтовані на досягнення власних цілей і байдуже ставляться до переживань, хвилювань і потреб близьких людей; лише тоді, коли їхнє особисте виявлялося неважливим, приймали рішення на користь когось з рідних; 2) середній рівень сімейних цінностей (50 %): діти здебільшого хочуть зробити приємне рідній людині і почуваються радісними, розуміючи, що у родині всі повинні виявляти один до одного любов і турботу; проте, якщо є можливість отримати бажаний подарунок або відвідати місце для розваг, то обирають саме такий варіант ігрової дії; 3) високий рівень сімейних цінностей (20 %): діти здатні поступатися власними інтересами заради потреб інших, розуміють, що необхідно піклуватися про рідних, люблять проводити з ними вільний час; як правило, користуються можливістю похвалитися перед ними своїми успіхами.

Зауважимо, що родини, де приділяється свідомо увага формуванню сімейних цінностей та емпатії, перебувають, на жаль, у відвертій меншості. Батьки здебільшого орієнтовані на матеріальні запити дитини, або не розуміючи тут своєї світоглядної хибності для її особистісного розвитку, або відверто цим не переймаються за наявності такого розуміння. У будь-якому випадку, оскільки лише через формування емпатії стверджується можливість толерантного ставлення до інших, то без родинних особливостей (спільні традиції та звичаї, взаємне дотримання обов'язків, взаємоповага, спільне вирішення сімейних проблем, ввічливість і тактовність у спілкуванні, співчутливість та мотивований інтерес до життя своїх рідних) неможливе поцінування «родини» вже як життєвого феномена.

3. Анонсована методика передбачає тактику розроблення освітньо-навчального проєкту, який у нашому випадку спрямований на розв'язання п'яти провідних навчально-виховних завдань: 1) вивчення (діагностика)

індивідуальних особливостей дітей як визначальних для них соціальних та психологічних передумов у формуванні особистості громадянина (розумові здібності, духовність як сімейні і державні цінності, творчий потенціал); 2) розвиток розумових здібностей дітей через когнітивні характеристики мислення (самостійність, глибина, критичність) та неконформну поведінку в середовищі однолітків і дорослих; 3) формування ціннісного ставлення до історії власного родоводу у контексті історії України і, як наслідок, громадянської самодостатності; 4) виховання ціннісного ставлення до Всесвіту (...не питай ніколи, за ким лунає Дзвін: він дзвонить за Тобою, – Джон Донн); 5) психологічний супровід дітей дошкільного віку, їхніх батьків та психологічна підтримка педагогів дошкільних навчально-виховних закладів.

Закономірно, що зацікавленими суб'єктами у реалізації проекту стали не лише працівники дошкільних навчальних закладів та інших освітніх установ, які навчають і виховують *дітей дошкільного віку*, а й дорослі, які входять у *їхній* життєвий простір.

Насамкінець, у смисловому руслі кожного означеного завдання нами створено 1) дослідницькі програми для фахової комплексної діагностики індивідуальних особливостей дітей; 2) навчальні програми розвитку їхніх розумових здібностей та неконформної поведінки; 3) методичні матеріали для вивчення родоводу сім'ї у контексті історії народу України; 4) навчально-методичні та практичні рекомендації про виховання у дітей ціннісного ставлення до Всесвіту; 5) психологічний супровід дорослих суб'єктів у процесі гармонійного формування особистості в дошкільному віці як громадянина.

Висновки: 1. Ефективність нашої методики забезпечена дотриманням відповідних методологічних вимог до розроблення її змісту і зараз активно використовується у психолого-педагогічній практиці [2].

2. Програма формування духовного потенціалу дітей дошкільного віку складається з трьох поступальних етапів, об'єднаних інформаційною необхідною логістикою, і розрахована на тривалий календарний період практичної реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Довгань Н. О., Поліщук С. А. Надання первинної психологічної допомоги у надзвичайних ситуаціях : методичні рекомендації / Н. О. Довгань, С. А. Поліщук ; за ред. В. М. Духневича. НАПНУ, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 145 с.
2. Поліщук С. А. Психологічні практики в системі підготовки практичних психологів : навчально-методичний посібник / С. А. Поліщук. Суми : Університетська книга, 2022. 134 с.

Полянський Федір Іванович,
кандидат історичних наук, доцент,
директор Державного архіву
Тернопільської області, м. Тернопіль

ТЮРМИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РР. ЯК ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНИЦІ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

На основі розсекречених доповідних записок прокурора Тернопільської області з виконання наказів прокурора СРСР у 1947-1948 рр. подано основні результати перевірок в'язниць з дотримання «соціалістичної законності».

Одним із найвизначніших досягнень української незалежності є донесення до наших громадян та світової спільноти правдивої історії України. Протягом 1939-1941 та 1944-1991 років тернопільські в'язниці виступали символами свавілля радянського режиму та незламності українського національно-визвольного руху. За усною інформацією, у підвалах радянських в'язниць було закатовано і живцем залиті вапном у ямах тисячі людей.

У час боротьби українського підпілля проти радянського репресивного апарату, практично все населення було заручником, яке морально і матеріально допомагало українським повстанцям, не підтримувало колективізацію і не могло сплачувати непосильні сільськогосподарські податки, тому могло бути піддане масовим арештам. В'язниці, після освіти, культури, преси, фактично виступали останніми насильними політичними суб'єктами т.зв. радянзації західноукраїнського населення.

Джерельна база таких розвідок невелика, у даному випадку основана на документах Тернопільської обласної прокуратури, які були довгий час

засекреченими. Звичайно, звіти радянських прокурорів були далекі від реальності, але все-таки варті нашої уваги.

Згідно з прокурорськими звітами, у 1947 р. на території Тернопільської області діяло три в'язниці – у Тернополі, Чорткові й Кременці. Виправних трудових таборів і колоній не було, але т.зв. слідчих в'язниць-катівень було багато.

Однією з таких слідчих в'язниць був архиєрейський дім Почаївської лаври. Завели в льохи, – згадувала Євгенія Будник-Кекіш – і помістили в одну камеру, де вже було повно людей. Сиділи на підлозі всі разом, жінки і чоловіки. У камері нас було дуже багато, підлога розпеклася від людського тіла, не було чим дихати, така душнота» [3].

У слідчих в'язницях категорія осіб, що підлягає звільненню відповідно до наказів, становила незначну кількість. Після винесення вироку та затвердження його вищестоячою інстанцією судового органу – дані особи направлялись на етап, на місце відбування міри кари.

Достроковому звільненню не підлягали особи, що будучи хворими, але на думку прокурорів, становили «суспільну небезпеку». Одним із таких був, «куркуль» Кочержук А. І., який у 1947 р. мав сплатити 19360 руб. сільськогосподарського податку. Від оплати податку він відмовився. Крім того, за матеріалами слідства з описаного майна продав корову, але заборгованість державі не погасив. 20 травня 1948 р. за ст.58 Ч.ІІ КК УРСР його було засуджено на 5 років ІТЛ. 9 вересня 1948 р. місцева тюремна комісія м. Чортків склала акт, відповідно до якого арештований був не придатний до фізичної праці [1, арк. 218]. Але радянському суду даних підстав для дострокового звільнення було не достатньо, оскільки він, як фізично хвора людина становив «суспільну небезпеку».

Інший приклад. Деренюк І. І. був засуджений нарсудом Коропецького району за ст.58 Ч.ІІ. КК УРСР на 5 років ІТЛ. Склад злочину полягав у тому, що Деренюк повинен був здати 13 ц хліба держпоставок, але здав лише 80 кг [1,

арк. 219]. Не зважаючи на акт місцевої комісії в'язниці про недієздатність заарештованого, підстав для дострокового звільнення прокурори не побачили...

Натомість достроковому звільненню підлягали особи, які на думку прокурорів, не були «соціально небезпечними особами» для радянського суспільства, хоча злочини полягали у самогоноварінню, несвоєчасній здачі державі молока, сіна тощо.

Кожна репресивна установа мала свої ліміти на арештованих, у тому числі й в'язниці. І навіть, на основі чотирьох їх перевірок, що були здійснені у грудні 1947 р. апаратом облпрокуратури, було встановлено про перевищення ліміту для утримання ув'язнених. У в'язниці № 1 м. Тернополя з лімітом 575 ос., фактично утримувалось 854 ос., у в'язниці № 2 м. Чорткова при ліміті 555 ос., утримувалось 519 ос., у в'язниці № 3 м. Кременець при ліміті 275 ос., утримувалось – 295 ос. Переліміт становив – 262 особи, що пояснювався прокурором області посиленням боротьби з українським національно-визвольним рухом та відповідно збільшенням кількості арештів і не своєчасністю розгляду слідчих справ судовими органами.

Згідно зі звітом за грудень 1947 року в області було звільнено з-під варти всього 67 осіб. З них, тернопільською прокуратурою – 17 ос., органами територіальної поліції – 15 ос., органами МДБ – 5 ос., за справами органів МБД – 4 ос., за справами «СМЕРШ» – 5 ос., за органами залізничної міліції – 10 ос., народними судами – 8 ос.

Станом на 1.07.1948 р. переліміт у трьох в'язницях області збільшився до 628 ос., що на 364 ос. більше відносно грудня 1947 р. Так, станом на 1.10.1948 р. у в'язницях області утримувались 484 ос., які згідно вироком радянських каральних органів підлягали виселенню. Зокрема, 230 осіб, що заарештовані за антирадянські висловлювання (ст.54-1а КК УРСР), в етап не відправлені, бо МДБ СРСР не надала нарядів для відправки їх в особливі табори та 154 особи, що осуджені за побутові правопорушення не відправлені в етап, бо Львівське залізнично-шляхове управління не надало вагони [1, арк. 192].

Під час здійснення т.зв. запобіжних кримінально-процесуальних та адміністративно-процесуальних заходів оперуповноваженими часто привласнювались собі особисті речі та гроші підозрюваних. Так, Жарова М. І. скаржилась, що 3 листопада 1947 р. під час арешту лейтенант Збараського РО МВД Носков забрав її речі – байку 2 м, полотенце, платок шерстяний, плаття шерстяне, ретузи трикотажні, рукавички шерстяні. Літова К. Л. скаржилась на працівника міліції м. Тернополя про те, що під час її арешту ним було присвоєно її особисті речі [1, арк. 74]. Присвоювались не тільки предмети особистого побуту, але іменну зброю, гроші, велосипеди тощо [1, арк. 79, 108, 148].

У в'язницях утримувались особи без оформлення продовження строку перебування та з порушенням термінів перебування під вартою. Станом на 1 січня 1948 р. утримувалось 875 осіб, з них з порушення строків 188 ос. [1, арк. 15]. Через пів року ситуація не покращилась, станом на 6 серпня 1948 р., у чортківській в'язниці 19 осіб, утримувались більше двох місяців, а 1 ос. – без відповідної постанови [1, арк. 191]. Підозрюємо, що таких випадків було значно більше.

Начальники в'язниць розпоряджувались, щоб етапували ув'язнених передчасно, без вироку, незважаючи на касаційні скарги і перенесені вироки на касаційні протести [1, арк. 19].

За 1947 р. прокурорами було звільнено з місць ув'язнення – 377 осіб у зв'язку з наступними причинами: із завершенням справ у стадії передчасного слідства – 63 ос., завершення справ судами – 68 ос., з винесенням виправданого вироку – 23 ос., змінами міри покарання на не пов'язану з позбавленням волі – 170 ос., винесенням суду міри покарання не пов'язану з позбавленням волі – 53 ос. [1, арк. 23]. Так, особу, яку запідозрили у спекуляції могли тримати незаконно під вартою 1 місяць. За порушення паспортного контролю – незаконно утримувати під вартою – 28 днів [1, арк. 24]. 5 осіб по вині прокурора Ново-Сельського району незаконно утримувались під вартою 2 місяця 7 днів [1, арк. 12]. Такі випадки були непоодинокі, що заставило уже

обласну прокуратуру вмішуватись у процес. Прокурори у багатьох випадках імітувати процес дотримання «соціалістичної законності», а інакше не могло б бути. Вони практикували санкціонування необґрунтованих арештів та утримання під вартою, навіть за радянським законодавством, невинних осіб.

У трьох в'язницях області були відсутні нари в камерах, а в'язні спали на зацементованих долівках [1, арк. 2]. У в'язниці м. Кременець утримувались в загальних лікарських камерах 5 хворих осіб з венеричними хворобами. Звичайно, такі правопорушення загрожували здоров'ю і життю ув'язнених.

Про жахливі умови перебування у радянській тюрмі 1947 року оповідає у своїх спогадах політв'язень Ігор Олещук: «Люди там були майже голі. Всі сиділи на мішках. Ні нар, ні ліжок не було. В кутку камери стояла «параша» – туалет, який виносили раз в добу. Кожного нового в'язня садили біля параші» [2].

Чортківська тюрма була переповнена в'язнями. – згадувала У. Нагорна-Стасюк. – Мене з групою дівчат з Лановеччини привезли в кінці квітня і кинули в камеру, де вже було 45 чоловік. Голці ніде було впасти. [4, с. 88].

У в'язницях утримували, і вагітних жінок, і жінок з малими дітьми. Так, станом на 15 липня 1947 року, у тернопільській в'язниці утримувалось 5 вагітних жінок, які втекли з висилки і направлялись туди знову. У чортківській – 1 вагітна жінка і троє жінок з малолітніми дітьми. Заарештовані були за крадіжку державної власності строком від 7 до 10 років. У кременецькій – 2 жінки з грудними дітьми, які були заарештовані за т.зв. контрреволюційні злочини строком від 10 до 15 років. Вагітні жінки і жінки з малими дітьми, як свідчать записи доповідної записки прокурора Тернопільської області Тищенко, утримувались в спеціально відведених для них камерах. У звітах зазначалось, що нібито у камерах чисто, світла достатньо. Ув'язнені повністю забезпечені койками і постільною білизною. Прогулянка передбачена не менше 4-5 год на день. Харчування надається повністю згідно норм, для дітей видавалось молоко у розмірі 0,5 л в день. Медична допомога їм надавалась шляхом візитів лікаря щоденно. Випадків смертності за 1947 р. і

першої половини 1948 р. не виявлено [1, арк.106]. Такий взірцевий був «доклад» обласного прокурора прокурору УРСР Руденко Р. А.

Перевищення лімітів утримання під вартою, «тихе» пограбування, незадовільні умови в'язничного режиму, утримання особи без оформлення продовження строку перебування та з порушенням термінів перебування під вартою, такі правопорушення зазначались у звітах. А такі як фізичні тортури, психологічний тиск, або навіть розправи, звичайно, що не зазначалось у прокурорських звітах, бо це було нормою радянського режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р.8.-оп.3.-Спр.85.
2. Олещук Ігор. Шлях до свободи. Тернопіль: Джура, 2021.
3. Будник-Кекіш Є. Незламне моє покоління. Тернопіль: Принтер-Інформ, 2018. С. 93–110.
4. Реабілітовані історією. Тернопільська область. Книга третя / упор. Бажан О. Г., Гуцал П. З., Кіт Л. М. / Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2013. 640 с., іл.

УДК 373.2

Рушенко Ірина Сергіївна,

здобувачка освіти факультету дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів;

Науковий керівник:

Тітаренко Світлана Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка, м. Глухів

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

Початок шкільного навчання є важливим етапом у житті кожної дитини. Перехід від дошкільного до шкільного періоду супроводжується значними змінами в умовах життя, розпорядку дня, соціальних стосунках та інтелектуальних вимогах. Процес адаптації до школи є складним і багатоаспектним, включаючи як фізіологічні, так і психологічні аспекти.

Знання психологічних особливостей адаптації дозволяє створити сприятливі умови для того, щоб дитина успішно адаптувалася до нового середовища і зберегла психологічне благополуччя.

Адаптація до школи є важливим чинником у формуванні подальшого успішного навчання дитини. У цей період відбувається зміна ролі дитини: від «дошкільника» до «учня». Цей перехід може супроводжуватися стресом, відчуттям невпевненості та тривожності. Важливо забезпечити емоційну підтримку дитини, створити сприятливе середовище в школі та допомогти їй сформуванню позитивного ставлення до навчання.

У критичний період 6-7 років діти переживають стан підвищеного психологічного напруження. Крім того, перед початком і в перші роки шкільного навчання зростає кількість невротичних реакцій, нервово-психічних розладів і фізичних вад, порівняно з тим, що було до школи. У шкільному віці у 67-69% непідготовлених дітей спостерігаються такі специфічні реакції, як страх, слабкість, істеричні реакції, підвищена плаксивість і загальмованість. Діти бояться вчитися, бояться ходити до дошки, бояться низьких оцінок і приниження, бояться двійок або запізнь на уроки. 15-20% дітей молодшого шкільного віку потребують короткострокової або довгострокової допомоги психологів, вчителів та батьків. Тому проблема шкільної адаптації дітей у першому класі потребує особливої уваги з боку психологів, вчителів та батьків [2].

Проблема шкільної адаптації дітей вивчалася багатьма психологами, педагогами та лікарями. Зокрема, результати наукових досліджень щодо природи адаптованості/дезаптованості, її причин та специфіки прояву (О. Бабич, Т. Білан, Н. Завацька, С. Лісовець та ін.), взаємозв'язку між психологічною готовністю дитини до шкільного навчання та особливостями адаптації до навчання (Н. Гуткіна, О. Проскура, Г. Терещук та ін.), емоційного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (О. Кононко, О. Кульчицька, В. Мухіна, П. Якобсон та ін.), психологічних особливостей

навчальної діяльності учнів початкової школи (Г. Люблінська, О. Скрипченко та ін.).

Відзначаючи, що ці вчені зробили значний внесок у розробку зазначеної проблеми, їхні дослідження зосереджені на окремих теоретичних аспектах аналізованої проблеми, але на практичному рівні, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, питання психолого-педагогічних умов забезпечення адаптації дитини до шкільного навчання залишаються нерозкритими. Слід зазначити, що вони залишаються невирішеними.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження показує, що поняття «адаптація» вивчається в багатьох наукових контекстах, зокрема в біології, психології та педагогіці. Науковці розглядають адаптацію як активне пристосування особистості до умов соціального середовища та результат цього процесу. Вступ до школи спричиняє значні зміни в емоційному житті дитини, пов'язані з її новою соціальною позицією. У першокласників виникають нові стосунки: з учителями, з класом, зі школою як навчальним закладом, а також з новими обов'язками (наприклад, планування та підготовка уроків, виконання вказівок учителя). Все це викликає відповідні емоції.

Показниками успішної адаптації є продуктивність у навчальній діяльності, позитивне емоційне самопочуття та відсутність внутрішнього напруження і депресії. Ефективність процесу шкільної адаптації багато в чому визначає успішність навчальної діяльності та збереження фізичного і психічного здоров'я дитини [1].

Для успішної адаптації важливо, щоб дитина мала позитивне ставлення до школи та бажання вчитися. Мотивація формується через усвідомлення значущості навчання, інтерес до пізнання нового, підтримку з боку батьків та вчителів. Дитина повинна володіти певними знаннями, навичками та уміннями, необхідними для навчання у школі. Це включає базові знання з математики, мови, а також уміння концентруватися, планувати та виконувати завдання.

Адаптація дитини залежить від її здатності контролювати свої емоції, долати труднощі та досягати поставлених цілей. Важливо, щоб дитина

навчилася витримувати навчальне навантаження, не розчаровуватись через невдачі та зберігала віру у свої сили.

Одним із ключових факторів успішної адаптації є соціальні навички дитини. Вона повинна вміти взаємодіяти з однолітками, дотримуватись правил поведінки у колективі, будувати стосунки з учителем. Позитивний соціальний досвід сприяє формуванню впевненості у собі та зменшенню рівня тривожності [3].

За даними психологів, період адаптації до школи триває в середньому від 10-18 днів до 1-3 місяців і супроводжується підвищеним внутрішнім напруженням, підвищеною тривожністю та заниженою самооцінкою у дітей. За сприятливих умов емоційне самопочуття та самооцінка дитини стабілізуються, але якщо процес адаптації ускладнюється, розвиток особистості дитини може деформуватися [1; 3].

Етапи адаптації дитини до школи:

Початковий етап (1-2 місяці). У цей період дитина знайомиться з новими умовами, правилами та вимогами. Важливо, щоб дорослі підтримували дитину, допомагали їй пристосуватись до нового розпорядку дня та створювали позитивну атмосферу.

Середній етап (до кінця першого семестру). На цьому етапі дитина вже більш-менш звикла до шкільного режиму, проте можуть виникати труднощі, пов'язані з навчальним навантаженням та взаєминами з однолітками.

Заключний етап (друга половина навчального року). Дитина повністю пристосовується до шкільного життя, виконує навчальні завдання без суттєвих труднощів та успішно інтегрується в колектив.

Варто схарактеризувати чинники, що впливають на адаптацію дитини до школи:

1. Сімейне середовище. Підтримка та участь батьків у навчальному процесі відіграє важливу роль. Емоційне тепло, увага до потреб дитини та позитивне ставлення до навчання сприяють успішній адаптації.

2. Індивідуальні особливості дитини. Темперамент, рівень тривожності, емоційна стабільність та рівень розвитку когнітивних функцій впливають на те, як дитина адаптується до нових умов.

3. Шкільне середовище. Доброзичлива атмосфера в класі, підтримка вчителя та співпраця з однолітками є важливими для зниження стресу і формування позитивного ставлення до школи.

Важливо для нашого дослідження також виокремити умови підтримки дітей у процесі адаптації:

- проведення занять із психологом, спрямованих на зниження тривожності та розвиток соціальних навичок;

- використання ігрових методик, інтерактивних завдань, які допомагають формувати інтерес до навчання;

- консультації щодо створення сприятливого домашнього середовища, спільні заходи з дітьми, спрямовані на зміцнення сімейних відносин.

Отже, адаптація дитини до навчання у школі є комплексним процесом, який включає емоційні, соціальні та когнітивні аспекти. Успішна адаптація залежить від готовності дитини до навчання, підтримки з боку сім'ї та педагогів, а також створення сприятливого освітнього середовища. Завдання дорослих – допомогти дитині пройти цей важливий етап з мінімальним стресом, сприяючи розвитку її впевненості у собі та формуванню позитивного ставлення до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 392 с.
2. Котирло В. К. Початковий період у навчанні школярів. Київ : «Знання». № 7. 1985. 48 с.
3. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, виправлене. Київ : Академвидав, 2015. 400 с.

Сесик Оксана Олегівна,
методист центру виховної роботи, захисту
прав дитини та громадянської освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ДІЄВЕ ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Освіта є тим середовищем, у якому формується і розповсюджується образ нації з відповідними символами, традиціями, звичаями, способом життя та системою національних ціннісних орієнтацій. Культура зберігає цей образ у різних виявах та, ознайомлюючи з ними особистість, формує духовно-світоглядні та ціннісно-сміслові ідентифікаційні засади для національної самосвідомості.

Одним із різновидів ідентичності особистості, що вважається найбільш дискусійним і проблемним сьогодні у суспільстві, є *національна ідентичність*. Це почуття належності до певної національної спільноти (незалежно від фактичного громадянства), для якої характерними є власна історична територія, спільні міфи, історична пам'ять, культура, своя мова, економіка, однакові для всіх юридичні права й обов'язки; прийняття її норм і цінностей.

Варто відзначити, що національна ідентичність формується насамперед засобами культури й освіти. Значну роль у цьому відіграє літературна освіта, бо саме художня література формує історичну пам'ять і національну свідомість суспільства, адже у творах згадані і радісні, і трагічні, і повчальні сторінки історії України, порушено актуальну проблематику, відповідну певній епосі, у якій жив український народ. Через художню літературу відбувається пізнання об'єктивної дійсності, розвиток мисленнєвої діяльності та формування національної самосвідомості на емоційно-почуттєвому рівні.

Останнім часом дедалі більше розгорається дискусій навколо української художньої літератури, яку учні мають засвоїти у закладі середньої освіти. Йдеться і про те, що класика втрачає актуальність для сучасної молоді, у дітей

немає особливого інтересу до тієї літератури, яка їм не цікава через відсутність у ній схожих до їхнього життя ситуацій, проблем тощо. Вони вважають їх нудними та несучасними. Пригодницька, детективна чи фантастична література, можливо, й справді сприймалася та читалася б із більшим ентузіазмом, проте учні мають засвоїти й інші жанри художньої літератури – соціально-психологічні, історичні, філософські тощо з урахуванням, звичайно, вікових особливостей.

Література формує ціннісні основи особистості. Тому вибір художніх творів для читання у закладі середньої освіти має враховувати читацькі інтереси учнів, проте не варто забувати й про те, що прочитане ними має не лише приносити задоволення чи формувати критичне мислення, але й виховувати національно-патріотичні почуття, національну гідність, розуміння важливості народних традицій, звичаїв та обрядів, шанування національної символіки та святинь.

Твори, відібрані для читання учнями, мають бути високохудожніми, тобто мати високу художньо-естетичну цінність і великий естетичний потенціал і в плані вираження (форма), і в плані змісту. Кожен літературний твір самоцінний і має потужний виховний вплив. Творчість класиків української літератури – це своєрідні уроки, де з минулого варто вчитися для майбутнього.

Наприклад, національна основа художнього мислення Т. Шевченка зумовила акцентування тих проблем, що заважають формуванню міцної української держави: нищення гідності народу, деформації національного духу, нехтування національним минулим, національної зради, комплексу меншовартості, почуття вторинності на власній землі та ін. Його Слово крізь епохи доносить сучасникам ідею національного самовизначення, що лежить в основі національної ідентичності.

Літературна спадщина Б. Грінченка, М. Старицького, П. Грабовського, С. Руданського, Ю. Федьковича та інших представників другої половини XIX ст. наповнена патріотичними мотивами любові до рідного краю, не зрідка

й тужливими, і це відбилося у картинах життя українців, де панує національна та соціальна несправедливість, у закликах боротися проти рабства внутрішнього та зовнішнього (збірка «Під хмарним небом» Б. Грінченка, поезії «Край коминка», «До України», «До молоді» М. Старицького, збірка поезій «Пролісок» П. Грабовського та ін.), плеканні усвідомлення кожним власної національної належності (поезії «Поету» М. Старицького, «Я не співець чудовної природи», «Справжні герої» П. Грабовського та ін.).

Визначною постаттю в національно-культурному відродженні українського народу був невтомний і працелюбний І. Франко. Він зробив вагомий внесок у розвиток національної та соціальної свідомості українського народу не лише літературною творчістю, а й розвідками літературознавчого й суспільно-політичного характеру («Поza межами можливого» (1900), «Одвертий лист до галицької молодезі» (1905), «Українці» (1906) та ін.).

Знаковою постаттю, котра не лише збагатила й розширила коло мотивів та образів української літератури, але й продовжила традицію формування національної ідентичності у свідомості українців, була й Леся Українка. У її громадянській ліриці звучить чи не найголовніше питання, відповідь на яке українці шукають вже не одне століття: «Чи довго ще, о Господи, чи довго ми будемо блукати і шукати рідного краю на своїй землі?» («І ти колись боролась, мов Ізраїль...»).

Семантично й естетично національна ідентичність маркує творчість українських письменників першої половини ХХ ст.: україноцентричність мотивів та образів у творчості М. Вороного, Б. Лепкого, В. Пачовського, П. Карманського, М. Рильського, О. Олеся, Є. Маланюка є яскравим тому підтвердженням:

- протест проти занпащеності власного краю, національного й соціального гноблення народу звучить у їхній ліриці («Краю мій рідний!» М. Вороного);

- патріотичні мотиви, наповнені вірою у здійснення віковичних прагнень українців до соціального й національного визволення (поезії «За

Україну!», «Коли ти любиш рідний край...», «Гей, хто має міць!» М. Вороного, «Україні», «Слово про рідну матір», «Моя Батьківщина» М. Рильського);

- органічне єднання із природою рідної землі – «малої» батьківщини – рідного села та «великої» Батьківщини – України (поезії «Поле чорніє», «Серпень з вереснем» М. Рильського);

- трепетне ставлення до рідної мови (поезії «Рідна мова» М. Рильського, «О слово рідне! Орле скутий!» О. Олесья).

Цю традицію продовжили поети-шістдесятники – В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, Ліна Костенко, В. Стус, І. Калинець, які відтворили історіософські мотиви національного самоусвідомлення та свободи («Де зараз ви, кати мого народу?», «Земля кричить. Шинкують кров'ю війни», «Ні, не вмерла Україна» В. Симоненка, збірка «Сто поезій» М. Вінграновського, «Біль єдиної зброї», «Пастораль ХХ сторіччя», «Не треба думати мізерно», «Умирають майстри» Л. Костенко та ін.).

У 70–90-х ХХ ст. – на початку ХХІ ст. з'являється література, яка вирізняється своїм націоцентричним змістом і відображає ті історичні зміни, що відбуваються з українською нацією, зокрема поетичні збірки І. Павлюка, П. Вольвача, І. Андрусика, В. Герасим'юка, романи В. Лиса, Ю. Винничука, М. Матіос та ін.

Соціально значуща література останніх десятиліть засвідчує, що автори, незважаючи на модні віяння й течії, продовжують розширювати коло мотивів із національною спрямованістю, збагачуючи сферу охоплення проблем українського життя.

Таким чином, нові геополітичні реалії, у яких опинилася наша держава, зумовлюють необхідність у соціально й національно орієнтованому поколінні українців, формування в них не лише інтелектуально-інформаційних компетенцій та умінь, а й виховання громадянських основ і патріотичного ставлення, становлення національної самосвідомості та національної гідності. Особлива увага до формування національної свідомості й відповідно

національної ідентичності викликана потребою остаточної національної консолідації України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеева В. Канон класики і колоніальна свідомість. *Тиждень. ua*. 2019. 25 грудня (№ 52). URL: <https://tyzhden.ua/History/239042> (дата звернення: 16.08.2020).
2. Боришевський М. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.
3. Гібернау М. Ідентичність націй / пер. з англ. П. Таращука ; ред. Л. Марченко. Київ : Темпора, 2012. 303 с.
4. Кресіна І. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*. 1998. № 3. С. 12–19.
5. Лагода К. Формування національно-патріотичної свідомості учнів на уроках української літератури. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4. С. 114–120.
6. Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 3 (11). С. 91–94.
7. Приймак Н. Розвиток і формування особистості засобами літературного виховання. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 2. С. 121–128.
8. Рашидова С. Художня література як мистецтво виховання і формування людини. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 1. С. 145–156.
9. Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і християнство. Київ, 1997. 124 с.
10. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / пер. з англійської. Київ : «К.І.С.», 2004. 170 с.
11. Тіхомірова О. Вплив художніх текстів на естетичну культуру особистості. *Наука і освіта*. 2011. № 4. С. 432–435.
12. Шморгун О. Основний зміст поняття «українська національна ідея». *Розбудова держави*. 1997. № 6. С. 10–19.

УДК 37.091.2(477)(091)"1920/1930"

Телепов Сергій Миколайович,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти фізико-математичного факультету спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ (1920-1930 РР.)

Період 1920–1930-х рр. характеризувався зростанням кількості безпритульних і бездоглядних дітей, що було спричинене складними соціальними, економічними, політичними умовами життя у країні (наслідки

політичних змін у країні, війни й економічної політики, соціально-психологічний клімат перехідного періоду, безробіття, низький матеріальний рівень життя сімей, недоступність системи освіти для значної частини дітей тощо). З огляду на це у складних умовах здійснювалися пошуки методів роботи з безпритульними й бездоглядними дітьми, шляхів покращення умов їхнього життя.

Зокрема, на законодавчому рівні було прийняте рішення про впровадження в систему освіти ідей соціального виховання, що повинно було здійснити «організацію» дитинства, замінюючи сімейне виховання. Це, у свою чергу, спричинило зміну парадигми освіти, яка висунула на передній план оточення дитини як рушійну силу її виховання і розвитку, а також розвиток дитячого й молодіжного руху, поширення державних дитячих закладів й активізацію їхньої роботи з організації дозвілля дітей.

Одними із цих дитячих закладів, що працювали в системі соціального виховання, були агрошколи (або сільськогосподарські школи), які діяли відповідно до ідей Єдиної трудової школи і своєю діяльністю розв'язували низку соціальних й освітніх проблем у держави, як-от: надавали притулок бездоглядним і безпритульним дітям, забезпечували їх необхідним доглядом та освітою; зменшували державні витрати, що йшли на забезпечення дітей, оскільки ці школи були переважно на самозабезпеченні тощо.

Агрошколи створювалися в сільській місцевості поблизу селищ (подекуди як частина дитячих містечок) і мали певні території та інвентар для ведення сільськогосподарської діяльності.

Основною метою сільськогосподарських шкіл було виховання корисних, здорових, працездатних членів соціуму, які мають сформовані організаторські навички і знання з ведення сільського господарства, роботи з технікою тощо [3].

Освітня діяльність у сільськогосподарських школах охоплювала проведення традиційних занять і практичну роботу (у полі, саду). Тривалість занять залежала від можливостей школи й місцевих умов. Так, у

сільськогосподарській школі при Охтирському дитячому містечку в літній час діти займалися з учителями по 2 години на день та працювали по господарству від 2 до 4 годин на день (залежно від їхнього віку). В інші періоди протягом року шкільні заняття проводилися систематично й з усіх навчальних предметів.

В агрошколах застосовувалися такі форми організації навчання:

- лекції (під час них учителі пояснювали важливий теоретичний і практичний матеріал стосовно ведення сільськогосподарських робіт;
- семінари (застосовувалися переважно при вивченні суспільствознавства й в організації клубної роботи);
- практикуми. Вони включали проведення різних вправ і практичних робіт на полях, у парниках лабораторіях, кабінетах (ботаніки, ентомології, рослинництва і насінництва, креслення). Утім, важкі матеріальні умови шкіл і шкільного господарства не сприяли повноцінному залученню учнів до практичної роботи в тому масштабі, як було заплановано й доцільно з точки зору освітньої та практичної користі для дітей;

Основними способами організації навчання в агрошколах були масова, групова (здебільшого ланкова) й індивідуальна роботи.

Найпоширенішими методами навчання були такі [1; 2; 3]:

- словесні методи, зокрема, лекції, діалоги, бесіди, конспектування тощо;
- активно трудовий метод, який передбачав, що учні набувають знання під час організації різних практичних робіт і чергувань;
- екскурсійно-наочний, який передбачав відвідування учнями певних місць (луки, поля, сади, городи, заводи, сільськогосподарські товариства, сільськогосподарські комуни та ін.) і знайомство з організацією практичних робіт у них (улаштування приміщень, якість і зберігання кормів, підготовка ґрунту, перевірка сільськогосподарського інвентарю, посів, зростання, догляд і збирання сільськогосподарських рослин, переробка сільськогосподарських продуктів, організація колективів сільськогосподарських товариств і підприємств тощо);

– лабораторно-ланковий метод, що передбачав самостійне вивчення навчального матеріалу учнями в ланках і подальші доповіді учнів із вивчених тем. Під час доповідей учителі виявляли помилки, які допускали учні, уточнювали деталі, розкривали незрозумілі аспекти питань, що вивчалися, робили висновки, допомагаючи всім учням опанували навчальний матеріал. Окрім того, учителі забезпечували дітей відповідною літературою і надавали запитаннями;

– наочні методи (спостереження учнів за збиранням і розбиранням машин, налагодженням їх для подальшої роботи, підготовкою кормів, підрізанням дерев тощо);

Перевірка знань учнів здійснювалася шляхом письмових робіт, усних відповідей і доповідей, організації обговорень навчального матеріалу тощо.

Утім, у роботі сільськогосподарських шкіл були значні труднощі, як-от [1; 2; 3]: недостатня кількість навчальних посібників, загальної і спеціальної літератури, потрібного для навчання і сільськогосподарських робіт обладнання; непродумане розміщення сільськогосподарських ділянок шкіл; погані житлові умови як для співробітників, так і для учнів сільськогосподарських шкіл; надмірна ідеологізація навчання і виховання дітей тощо.

Отже, наявність значної кількості безпритульних і бездоглядних дітей, упровадження системи соціального виховання та ідей Єдиної трудової школи, складні соціальні, політичні й економічні умови розвитку країни стали передумовами виникнення агрошкіл, що спрямовувалися на виховання корисних, здорових і працездатних членів суспільства, які мають потрібні для життя знання і практичні вміння й навички. Формами організації навчання в сільськогосподарських школах були лекції, семінари та практикуми, а основними методами навчання – словесні, активнотрудовий, лабораторно-ланковий, екскурсійно-наочний, наочні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Матеріали про діяльність Богодухівської сільськогосподарської школи. 1925-1926 рр. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. Р 858. Оп. 2. Спр. 19. 32 арк.

2. Матеріали про діяльність Вовчанської сільськогосподарської школи. 1924-1926 рр. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р 858. Оп. 2. Спр. 20. 47 арк.

3. Матеріали про діяльність сільськогосподарської школи при Охтирському дитячому містечку. 1924-1926 рр. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р 858. Оп. 2. Спр. 18. 62 арк.

УДК 37

Теляга Галина Андріївна,
викладач суспільних дисциплін
ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне
училище сфери послуг та туризму»,
м. Тернопіль

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ СУЧАСНОГО ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Кожна епоха несе в собі нові способи осмислення і сприйняття навколишнього світу. Сучасна цивілізація зіткнулася з новим випробуванням – віртуальним життям. Цей незвіданий світ увірвався в наше життя і створив зовсім інші умови в усіх сферах. Найпривабливішим він став для молодого покоління, яке поринуло у нові враження і можливості [2; 3; 5].

Інтернет став невід’ємною частиною нашого життя. Слід зазначити, що мережа Інтернет дає не тільки можливість для розвитку здібностей, покращення знань та розширення кола інтересів, але й містить у собі реальні загрози як для дорослих, так і для дітей. Поряд з позитивним впливом, соціальні мережі мають і негативні наслідки – це інтернет-залежність, економія або відсутність часу на живе спілкування. Соціальні мережі, витісняючи на другий план класичні інститути соціалізації – родину, школу, друзів, – займають усе більш домінуючу роль у процесі соціалізації особистості й здійснюють безпосередній вплив на її ціннісні орієнтації [2; 4].

Задоволення потреби у спілкуванні, моральній підтримці – найважливіші потреби особистості в період формування. Якщо ми не можемо задовольнити їх в реальному житті, то задовольняємо в інтернет-мережі, яка дає можливість «втекти» від проблем, труднощів, що виникли на певному етапі соціалізації. Не зважаючи на те, що в інтернет-мережі інколи можна отримати деякі дані

анкетного характеру і навіть фото та реальне зображення співрозмовника, вони не дають реалістичного уявлення про нього. Анонімність спілкування в інтернет-мережі сприяє самопрезентації, надаючи людині можливість не просто створювати про себе враження за власним вибором, але й бути тим, ким вона захоче, що нерідко призводить до виникнення девіантної поведінки та агресивності [1; 3; 7].

Пізнавальний компонент діяльності людини у мережі Інтернет дає можливість пошуку та засвоєння здобувачами освіти інформації, яка розміщена на вебсайтах, метою якого є розширення, поглиблення, уточнення власного уявлення про світ, реальну та віртуальну дійсність. На відміну від інших засобів інформації, соціальні мережі поєднують у собі друковану, фото- та відеоінформацію. Використовуючи інтернет-мережу для навчання, ми можемо сприймати одну й ту ж інформацію такими каналами сприйняття: зоровим, слуховим, оскільки є можливість прочитати, побачити та почути, що суттєво покращує процес засвоєння інформації [2; 5; 8].

Перебуваючи у віртуальному світі та вивчаючи ту інформацію, яка розміщена у соціальних мережах, кожен із нас формує свою систему цінностей, яка визначає виняткове ставлення до певних дій, вчинків, явищ як віртуального, так і реального життя; визначає нашу поведінку та майбутню соціальну діяльність, що становить собою ціннісний компонент. Використовуючи соціальні мережі, ми засвоюємо певні моделі поведінки, які прийнятні для віртуального світу, та з часом переносимо їх у реальне життя. У соціальних мережах ми черпаємо стереотипи та моделі поведінки, норми діяльності, формуємо свою соціальну ідентичність, власну самооцінку, що не завжди є адекватною. Це являє собою поведінковий компонент діяльності в соціальних мережах. Основними рисами інтернет-спілкування в соціальних мережах є анонімність, відсутність невербальної інформації. За допомогою соціальної мережі користувач задовольняє приховані потреби, які не прослідковуються в його реальному житті, а проявляються лише у мріях і фантазіях [5; 4; 9]. Цей соціальний ресурс забезпечує їх втілення через можливість анонімних

соціальних взаємодій, за допомогою яких можна створювати нові образи власного «Я». Крім того, не варто забувати і про необмежений доступ до інформації [4; 6; 7].

Соціальні мережі стають засобом соціалізації здобувача освіти: соціалізації не тільки в мережі, але й у реальному середовищі, в якому живе людина. Наповнення соціальних мереж – це певною мірою індикатор розвитку суспільства. Соціальні мережі виступають як засіб інформаційних війн, маніпуляцій людьми, соціалізації, виховання дітей, підлітків і молоді. Під впливом мережевого суспільства змінюється стиль життя людей, зокрема звичні канали отримання інформації, характер міжособистісних взаємин, структура дозвілля, відбувається інтенсивне вироблення нових моделей взаємодії з середовищем. І, безумовно, все це впливає на безперервний процес навчання[1; 3; 7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан М. С. Психологічні особливості спілкування залежних від соціальних мереж / М. С. Богдан, О. В. Горецька. *Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування*. 2014. С. 25–29.
2. Белінська О. Н. Сучасні дослідження віртуальної комунікації: проблеми, гіпотези, результати / О. Н. Белінська, А. М. Жичкина / Белінська О. Н., Жичкина А. М. *Сучасні дослідження віртуальної комунікації: проблеми, гіпотези, результати*. URL: www.psychology.ru/internet.
3. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика : навчальний посібник за ред проф. С. О. Сисоєвої. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 134 с.
4. Веретенко Т. Г. Детермінанти формування безпечної діяльності молоді в Інтернет-мережі. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua>.
5. Гнатюк Р. Соціальні мережі: співвідношення позитиву і негативу? URL: <http://gazeta.dt.ua/family/socialni-merezhispivvidnoshennyapozitivu-i-negativu.html>.
6. Гончарук В. Д. Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія. URL: <http://konf.koipro.kr.ua>.
7. Данько Ю. А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси / Ю. А. Данько. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2012. С. 179–184.
8. Литовченко І. В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі : посібник для батьків. К: Видавництво ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
9. Млодик І. Що роблять діти в соціальних мережах. Як їм допомогти. URL: <http://onlinebezpeka.com/uk/advice-for-26parents/communication-in-network/article/ssho-robljatj-diti-v-sotsialnikhmerezhakh-jak-im-dopomogti>.

Тернова Наталія Володимирівна,
вихователь дитячого ясла-садка
«Сонечко», м. Тербовля

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В АСПЕКТІ НАРОДНОЇ ГРИ

*Та й хитра ж штука, оця народна гра!
Ви думали – такі собі пустоці, коли робити нема чого,
то в креймаху грають, аби збавити час, а вона, ота забавка, –
мистецтво.*

*А вона має свій погляд на людину, батьківщину, добро,
уявлення про тебе і світ. Бо мистецтво – це метод пізнання себе і світу,
а гра записала в собі і закодувала в генах дії не лише народні знання,
а нас із вами, наш національний характер.*

Василь Довжик

Тема патріотичного виховання є актуальною завжди, тим паче в умовах війни. І обов'язок кожного педагога виховати у маленьких сердечках любов до своєї Батьківщини, повагу до звичаїв та традицій. Саме звичаї, традиції є тією невидимою ниткою, яка пов'язує нас із нашими предками, повертає у дитинство, де кожне календарне свято супроводжувалося грою чи забавлянкою.

Метою наукової роботи є аналіз впливу народних ігор та забав на виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку.

Актуальність теми. Використання народних ігор та забав у роботі з дітьми дошкільного віку є важливим засобом надбання і передачі соціального досвіду. Народні ігри сьогодні повинні увійти у всі сфери виховної роботи, емоційно збагачуючи особистість, викликаючи потребу до творчої діяльності та підвищення фізичної працездатності.

Українські народні ігри – це історія народу, оскільки вони відображають соціальне життя кожного покоління. Граючи в народні ігри, діти знайомляться з традиціями свого народу, звичаями та обрядами, віруваннями, культурою, що є запорукою виховання національної самосвідомості. Саме народні ігри, казки, приказки, загадки передаються із покоління у покоління. У їх змісті відображається національна психологія кожного народу: «У всіх народів існує чималий запас ігор, котрі якоюсь мірою відбивають побут народу».

У XIX ст. з'явилися перші записувачі та збирачі українських народних ігор. У етнографічних працях Н. Маркевича, П. П. Чубинського, О. В. Богдановича можна ближче ознайомитися з даною тематикою. У Києві було започатковано Клуб друзів гри, учасники якого впродовж 10 років (1973–1983) вирушали в етнографічні експедиції для збирання й записування українських народних ігор. Ними було зібрано й опубліковано понад 400 ігор [3].

Саме яскраво виражену педагогічну спрямованість народних ігор у своїх працях описував К. Д. Ушинський. На його думку, кожна народна гра містить у собі доступні форми навчання, вона спонукає дітей до ігрових дій, спілкування з дорослими. О. П. Усова писала: «У народних іграх немає навіть тіні педагогічної настирливості, й разом з тим усі вони цілком педагогічні» [2].

У Базовому компоненті дошкільної освіти за новою редакцією представлено інваріативний складник дошкільної освіти, який включає освітній напрям «Гра дитини». Вивчаючи його, ми можемо дізнатися вимоги щодо емоційно-ціннісного ставлення дитини до гри, сформованості знань та навичок [1].

У даній роботі ми ставимо такі **завдання** перед собою:

- Визначити виховний вплив українських народних ігор на розвиток патріотичних почуттів дошкільників;
- Проаналізувати вплив народної гри на виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку.

Спрямування народної гри у виховання патріотичної компетентності базується не лише на якісному збагаченню знань дітей про минуле, а й для подальшої долі збереження національно-культурної спадщини. Коли батьки працювали – діти самостійно грались, збиралися у групи по декілька, старші діти передавали свої знання молодшим, в іграх також відтворювалися дії дорослих, за якими мимовільно спостерігали діти.

У народній дидактиці значне місце посідають ігри та розваги. Саме вони охоплюють найрізноманітніші її аспекти: народознавчий, мовленнєвий,

математичний, природничий, пізнавальний, розважальний, оздоровчий тощо. Народні ігри супроводжують свята та національні обряди, у їх змісті відображені сезонні явища, звичаї, пов'язані з хліборобською та землеробською працею [5].

Залучення дітей до народних ігор дає педагогові змогу уточнити уявлення дошкільнят про навколишній світ, розширити їхній кругозір. Виконуючи різні ролі, імітуючи рухи тварин, птахів, малята практично застосовують здобуті знання про життя, поведінку, способи пересування цих істот.

Народні ігри мають оздоровче, освітнє та виховне значення.

Оздоровче: сприяють гармонійному росту організму дитини; формують правильну поставу; загартовують організм; підвищують працездатність; зміцнюють здоров'я. Дійсний оздоровчий ефект має проведення народних ігор на свіжому повітрі незалежно від пори року. Це зміцнює мускулатуру, покращує діяльність дихальної, серцево-судинної системи, збільшує рухливість суглобів, міцність зв'язок, стимулює обмінні процеси, позитивно впливає на нервову систему, підвищує опірність організму до простудних захворювань.

Освітнє: формують рухові вміння та навички з бігу, стрибків, метання тощо; розвивають фізичні якості – швидкість, силу, спритність, гнучкість, витривалість; дають основи знань із фізичної культури і спорту, валеології, народознавства, історії рідного краю тощо.

Виховне: виховують моральні та вольові якості дітей; любов до рідного краю, звичаїв і традицій українського народу; любов до щоденних і систематичних занять фізичними вправами [3].

Саме народні ігри можна віднести до фольклорного жанру, який має специфічні особливості. Це гуртові ігри, вони об'єднують від 10-ти до 20-ти і більше дітей, їх структурна особливість дозволяє об'єднати всіх бажаючих грати. Народні ігри можуть проводитись у будь-якій обстановці: у помешканні й на галявині, на подвір'ї і біля ставу, на луках і на річці. Народні ігри багатоваріантні. Одна й та сама гра у різних регіонах України має не однакові

приспіву, повтори. Це легко простежити на таких іграх, як: «А ми просо сіяли», «Мак», «Калина».

О. Яницька класифікує українські народні ігри за такими групами:

- дидактичні,
- рухливі з обмеженим мовленнєвим текстом,
- рухливі хороводні ігри,
- ігри мовленнєвої спрямованості, обрядові та звичаєві ігри;
- ігри історичної спрямованості;
- ігри з відображенням трудових процесів та побуту народу.

Дидактичні ігри – це ігри розумової спрямованості, які потребують використання раніше набутих знань, кмітливості, активної мислительної діяльності. Народні дидактичні ігри вчать дитину ненав'язливо, легко, захоплюють змістом так, що вона навіть не помічає того навчання. У скарбниці народної дидактики є дидактичні ігри для будь-якого віку. Наприклад, для найменших: «Кую-кую чобіток», «Гу-ту-ту, варю кашу круту», «Сорока-ворона»; для старших: «Чорне та біле», «Фарби», «Дід Макар», «Фанти», «Бірка», «Кури» та ін.

Значну групу становлять народні рухливі ігри з обмеженим мовленнєвим текстом. У них текст подається як лічилка, примовка, перегукування. Це ігри «Панас», «Звідки ти?», «Жмурки», «Горю-дуб», «Котилася бочка...», «На чім стоїш?», «Іваночку, покинь схованочку», «Бочечка», «Квочка» та ін.

Рухливі хороводні ігри супроводжуються пісенним текстом. На першому плані – слова, рухи – нескладні (ходіння в колі), по закінченні слів, співу можливий біг. Серед таких ігор найвідоміші: «Огірочки», «Галя по садочку ходила», «Подоляночка», «Перепілочка», «Ой ягіл, ягілочка», «Іде, іде дід» та ін. [4].

Велике значення слід приділити розучуванню правил гри. У них закладено велике виховне значення. Вони визначають весь хід гри, регулюють дії й поведінку дітей, їхні взаємини, сприяють формуванню волі, тобто вони забезпечують умови, у межах яких дитина не може виявити якості, які в ній

виховують. Гра вимагає уваги, витримки, кмітливості й спритності, уміння орієнтуватися в просторі, прояву почуття колективізму, злагодженості дій, взаємодопомоги, відповідальності, сміливості та спритності. У народних іграх багато гумору, жартів, запалу, що є характерним для змагання.

При використанні народних ігор у роботі з дітьми педагогові слід пам'ятати, що головним його завданням є вміння навчити дітей грати активно й самостійно. Тільки в цьому випадку дошкільнята привчаються самі в будь-якій ігровій ситуації регулювати ступінь уваги, пристосовуватися до умов, що змінюються, до навколишнього середовища, знаходити вихід із критичного положення, швидко приймати рішення і втілювати його на практиці, здобувати важливі якості, необхідні їм у майбутньому житті.

Висновки. Отже, народні ігри в комплексі з іншими виховними засобами являють собою основу початкового етапу формування гармонійно розвинутої, активної особистості, що поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту й фізичну досконалість. Вони відіграють значну роль у вихованні любові до рідної землі, традицій та звичаїв. І наше завдання, як педагогів, зберегти ту силу поколінь, яка закладена у народних іграх та забавах, підтримати і дати продовження у наших вихованцях.

Великий французький просвітитель Жан-Жак Руссо відзначав, що у дітей є своя власна манера бачити, думати й відчувати. Ось чому дитячі ігри пройшли століття, захоплюючи не одне покоління своєю практичністю і природністю.

Тож, шановні педагоги, грайтеся зі своїми вихованцями і пам'ятайте слова класика: «З дітей, що не нагналися, виростають нещасливі дорослі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільньої освіти в Україні. К.: Дошкільне виховання. 2021. 37 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilnaosvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей і молоді. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/2014>
3. Бойко А. В. Народні рухливі ігри як засіб виховання в старших дошкільників початкових патріотичних почуттів. Складання картотеки народних рухливих ігор.

URL:<https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5642/4/Бойко%20А.В.%20кваліф%20робота.pdf>

4. Стецо Н. В. Народна гра , як засіб патріотичного виховання дошкільників. URL: <https://vseosvita.ua/library/narodna-gra-ak-zasib-patrioticnogo-vihovanna-doskilnikiv-101369.html>

5. Шатівна Тетяна. Народна гра у вихованні дітей дошкільного віку та молодших школярів. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2011_2/visnuk_62.pdf

УДК 373.2

Тітаренко Світлана Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка, м. Глухів

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСВІТНОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Створення умов для цілісного та гармонійного розвитку дітей в освітньому просторі є одним із пріоритетних напрямів діяльності закладів освіти. В останні роки все більшого значення набуває особлива культура підтримки та допомоги дітям в освітньому процесі – парадигма супроводу.

Війна та пов'язані з нею кризові ситуації стають важким випробуванням для всіх членів суспільства, особливо для дітей дошкільного віку. У цей період діти є вразливою групою, оскільки їхній емоційний та психологічний стан значною мірою залежить від дорослих і середовища, у якому вони перебувають. У таких умовах особливої уваги потребує освітній процес, який має не лише забезпечувати розвиток дітей, а й сприяти підтримці їхнього емоційного здоров'я. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу стає важливим елементом збереження стабільності та благополуччя дітей.

Дошкільний вік є критичним періодом для формування базових життєвих навичок, особистісних якостей та емоційної стійкості. В умовах війни ці процеси можуть бути порушені через підвищений рівень стресу, тривожності та невизначеності. Діти дошкільного віку часто не здатні зрозуміти та адекватно реагувати на складні ситуації, що виникають під час війни, але вони дуже чутливо сприймають зміни в оточенні та емоційний стан дорослих. Саме тому

ефективний психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в умовах кризи є необхідним для забезпечення гармонійного розвитку дітей.

Діти дошкільного віку реагують на стрес переважно через зміну поведінки. Це можуть бути агресія, страхи, плаксивість, порушення сну, регресія в поведінці або відмова від виконання повсякденних завдань. У цей період важливо створити для дитини безпечне середовище, яке буде стабільним і передбачуваним.

Створення умов для цілісного та гармонійного розвитку дітей дошкільного віку в освітньому процесі є одним із пріоритетних напрямів діяльності закладів дошкільної освіти. Водночас батьки та педагоги, задіяні у сфері дошкільної освіти, дедалі більше занепокоєні погіршенням фізичного, психічного, морального розвитку та якості здоров'я дітей дошкільного віку.

Питання психологічного супроводу розвитку дітей дошкільного віку перебуває в стадії інтенсивного розвитку і його вивчення є надзвичайно важливим на сучасному етапі розвитку освіти, оскільки дошкільний вік має особливу цінність для подальшого розвитку особистості.

Проблема психолого-педагогічної допомоги дітям у стресових ситуаціях досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Її вивчають вітчизняні та зарубіжні вчені (І. Біла, С. Гончаренко, З. Кісарчук, Л. Кондратенко, Г. Лазос, Ю. Омельченко, Н. Пророк та ін.). Проблеми стресу, профілактика та подолання посттравматичного стресового розладу у дорослих та дітей досліджували О. Іращук, М. Корольчук, В. Кринюк. Є. П'ятницька, Д. Романовська, О. Черепанова та інші.

Психолого-педагогічний супровід сьогодні – це сукупність різних методів корекційно-розвивальної роботи з дітьми. Він функціонує як комплексна технологія підтримки дітей та вирішення проблем їхнього розвитку, навчання, виховання та соціалізації. Вирішує проблеми розвитку, навчання, виховання та соціалізації [3, с. 5].

Варто зауважити, що психологічний супровід – це системно організована діяльність психологів, яка створює соціально-психологічні та педагогічні умови

для успішного розвитку та адаптації дитини до навколишнього світу, гарантує її прогресивний розвиток і психологічне благополуччя.

Двома основними елементами супроводу є освітній супровід дитини та психологічний супровід дитини та її оточення (дорослих супроводжувачих). Кожен елемент супроводу реалізується через низку індивідуально підібраних методик, спрямованих на підтримку позитивних особливостей розвитку дитини та подолання тривожних ознак [2, с. 25].

Стрес – це неспецифічна реакція організму людини у відповідь на сильну та несподівану дію зовнішнього подразника, яка мобілізує ресурси та запускає захисні механізми організму, активізуючи діяльність людини, спрямовану на протидію небезпечним і загрозливим впливам ззовні та адаптацію до нової реальності. Розрізняють три стадії стресу: тривога – максимальна мобілізація адаптаційних можливостей організму, швидкий перехід у стан напруженої готовності (боротися або бігти від небезпеки); резистентність – пристосування до умов, що змінюються (зниження активності фізіологічних процесів, економне використання ресурсів організму); виснаження – виникає, коли стресові фактори не зникають, мають тривалий характер впливу (опірність організму та його здатність до адаптації у несприятливих умовах значно знижується) [1].

Основними принципами психолого-педагогічного супроводу дітей у закладах дошкільної освіти в умовах воєнного часу є:

- 1) рекомендаційний характер консультацій як психологів, так і педагогів;
- 2) пріоритет інтересів дитини дошкільного віку;
- 3) довіра до здібностей дитини;
- 4) комплексний підхід до супроводу розвитку дитини;
- 5) врахування вікових та особистісних вікових та особистісних особливостей дитини;
- 6) безперервність супроводу дитини в освітньому процесі [4, с. 24].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виокремити ефективні стратегії забезпечення психолого-педагогічного супроводу в організації освітнього процесу дітей дошкільного віку:

1. Створення стабільного розпорядку дня. Чіткий розпорядок дає дітям відчуття стабільності та впевненості. Дотримання ритму дня, чергування активної та спокійної діяльності допомагає знизити рівень стресу.

2. Розвиток емоційної грамотності. Важливо навчати дітей розпізнавати та виражати свої емоції. Для цього можна використовувати ігри, казки, інтерактивні завдання та арт-терапію. Вихователі можуть залучати дітей до обговорення їхніх переживань у доступній формі.

3. Інтерактивні методи навчання. Залучення дітей до інтерактивних занять, де вони можуть активно діяти, виражати свої почуття та отримувати позитивний зворотний зв'язок, сприяє зниженню тривожності. Проектна діяльність, творчі заняття та рольові ігри допомагають дітям опановувати нові навички та розвивати стресостійкість.

4. Підтримка дітей через гру. Гра є основною діяльністю дітей дошкільного віку. Через гру діти виражають свої страхи, переживання та вчаться взаємодіяти з іншими. Тому організація гри, особливо рольової, допомагає дитині подолати стресові ситуації.

5. Партнерство з батьками. В умовах війни особлива увага має приділятися співпраці з батьками. Важливо інформувати батьків про стан дитини та давати рекомендації щодо підтримки її емоційного здоров'я вдома. Розробка спільних підходів до виховання та взаємодії дозволяє забезпечити єдність впливів з боку дорослих.

Вихователі та психологи мають бути готові до роботи з дітьми, які перебувають у стані стресу. Це вимагає не лише професійних знань, а й емпатії, терпіння та готовності до індивідуального підходу. Психологи можуть проводити індивідуальні та групові заняття, спрямовані на підтримку емоційного стану дітей, розвиток навичок саморегуляції та соціальної адаптації.

Батьки, у свою чергу, є основним джерелом підтримки для дітей. Важливо, щоб вони розуміли, як впливати на дитину в умовах кризи, та підтримували її у процесі адаптації до нових умов. Роз'яснювальна робота з батьками, організація групових зустрічей та консультування з питань психологічного супроводу дітей є необхідними для успішної реалізації освітнього процесу.

На нашу думку, основою успішного психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах війни є співпраця всіх учасників освітнього процесу: педагогів, практичних психологів та батьків. Так, з одного боку, необхідно підвищувати професійну кваліфікацію педагогів, зокрема поглиблювати їхні знання про особливості психічного розвитку та формування особистості дітей, вчити розуміти стан дитини в момент надзвичайної складності для дитячої психіки. З іншого боку, необхідно підвищувати психолого-педагогічну освіту батьків та залучати їх до спільної діяльності з педагогами.

Отже, забезпечення психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу дітей дошкільного віку в умовах війни є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу. Створення стабільного та емоційно безпечного середовища, розвиток навичок емоційної саморегуляції, партнерська взаємодія з батьками та індивідуальний підхід до кожної дитини дозволяють зберегти її емоційне здоров'я та забезпечити гармонійний розвиток навіть у складних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мушкевич М. І. Поняття супроводу у сучасній психологічній науці. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1338/3/pon_suprov.pdf
2. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології : навчально-методичний посібник / І. О. Луценко, А. М. Богущ, Л. О. Калмикова, В. У. Кузьменко, С. І. Поворознюк, О. Д. Рейпольська ; за наук. редакцією І. О. Луценко. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 213 с.
3. Психолого-педагогічний супровід розвитку дитини раннього і дошкільного віку : сучасні підходи та освітні технології : монографія / Л. В. Іщенко, С. С. Попиченко, Н. П. Кравчук та ін. ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2021. 281 с.
4. Шкарлет С. М. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність : науково-методичний збірник. Київ-Чернівці : «Букрек». 2022. 140 с.

Ткачишина Оксана Романівна,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри психології особистості
та соціальних практик Київського
столичного університету
імені Бориса Грінченка, м. Київ

ВИВЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Проблема ментального здоров'я та психологічного благополуччя особистості набуває все більшої актуальності в умовах сьогодення України. Головним чином це пов'язано з повномасштабною війною в Україні та усіма негативними впливами, які нею зумовлені. Війна стає випробуванням, як для психіки кожної окремої людини, так і держави в цілому. Негативний вплив війни та її наслідки не можуть не відбиватися на ментальному здоров'ї населення. Так, гострий та хронічний стрес, психотравма, горе та втрати (рідних і близьких, матеріальні та інші) не тільки впливають на психіку людини, а нерідко можуть порушувати й ментальне здоров'я, що може проявлятися у депресивних та тривожних розладах, формуванні ПТСР, когнітивних та психотичних розладах тощо. Психічний стан особистості є показником її психологічного благополуччя, або ж неблагополуччя, він тісно пов'язаний з наявністю чи відсутністю ментальних порушень, тривожних та депресивних розладів тощо.

Ментальне здоров'я нації є потенціалом розвитку держави, адже від психічного здоров'я залежать не тільки особливості життя конкретної людини, але й можливість та ефективність виконання нею соціальних ролей та функцій, її внесок у розвиток суспільства в цілому [2].

Проблеми ментального здоров'я та психологічного благополуччя особистості цікавили багатьох, як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед українських науковців проблемі впливу війни на психічне здоров'я та психічний стан, психологічне благополуччя населення України в наш час

приділяють увагу С. Лагутіна, М. Маркова, Н. Марута, Г. Пилягіна, О. Хаустова, О. Чабан, Л. Юр'єва та інші.

Психічний стан людини являє собою цілісну характеристику її психічної діяльності за певний період часу. Основними компонентами психічного стану є активаційний, емоційний, когнітивний. Таким чином, психічний стан особистості впливає на її активність у соціальних відносинах, стосунках у групі, її діяльність, а також впливає і на результати діяльності. Емоційний компонент психічного стану визначає основні емоції, які переживає людина, їх силу та виразність в певний часовий період. Когнітивний компонент психічного стану впливає на когнітивну сферу особистості, пізнавальні процеси та пізнання в цілому. Отже, психічні стани, які переживає людина, їх тривалість та динаміка впливають не тільки на результати конкретної діяльності, але й на стосунки з іншими людьми, почуття психологічного благополуччя та задоволеність життям, сприйняття й оцінку зовнішнього світу та подій, які відбуваються.

Психічні стани змінюючись, супроводять життя людини в її відносинах з іншими людьми, суспільством в цілому. В будь-якому психічному стані також можна виділити три загальні виміри: мотиваційно-спонукальний, емоційно-оцінний і активаційно-енергетичний. Психічні стани людини характеризуються цілісністю, рухливістю і відносною стійкістю, взаємозв'язком з психічними процесами і властивостями особистості, індивідуальною своєрідністю і типовістю, крайнім різноманіттям, полярністю. На психічний стан особистості впливають стрес, дистрес та інші негативні чинники.

Дистрес пов'язаний з війною в Україні має свій негативний вплив. Наприклад, постійне порушення сну з великою ймовірністю може призводити до астенії, ангедонії, а то й до депресивних проявів. Людина може втратити здатність отримувати задоволення від життя, діяльності, якою займалась і яка викликала позитивні емоції тощо. Надмірні переживання особистістю важких обставин життя, кризових чи екстремальних ситуацій, можуть значною мірою впливати на виникнення емоційних порушень.

Варто зазначити, що загалом дистрес розглядають з різних позицій:

- 1) стан, при якому людина не в змозі повністю адаптуватися до стресових ситуацій та спричинених ними наслідків і проявляє дезадаптивну поведінку;
- 2) «шкідливий стрес», внаслідок якого вичерпуються захисні сили організму та зриваються механізми адаптації, організм слабшає, що призводить до розвитку різних захворювань;
- 3) травматичний стрес – це дуже сильний дистрес, викликаний подією, яка є джерелом травми, як правило є результатом екстремальних переживань наближення до смерті.

Виходячи з вищезазначеного, вплив війни цілком можна розглядати як дистрес, що негативно впливає на особистість та її функціонування [2].

Згідно з глобальними оцінками ВООЗ, кожна п'ята людина (22%), яка проживає в районі, що постраждав від конфлікту в будь-який час впродовж останніх 10 років, має певну форму психічного розладу, починаючи від легкої депресії, або тривожності до психозу, і майже кожна десята людина (9%) живе з помірним або важким психічним розладом [3].

У 2024 р. на факультеті психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка було проведено дослідження спрямоване на вивчення психічного стану студентів-першокурсників. Загалом у дослідженні брали участь 50 студентів першого курсу, які навчаються на факультеті. Для дослідження була використана шкала HADS (Hospital Anxiety and Depression Scale), яка направлена на виявлення тривоги й депресії та оцінку тяжкості цих симптомів. Перевагами даної шкали є простота застосування і обробка (заповнення шкали не вимагає тривалого часу і не викликає труднощів у досліджуваних) [1]. Вибір даної методики був зумовлений тим, що в умовах сьогодення України тривога та депресія можуть як викликатися, так і посилюватися у зв'язку з війною та її негативними наслідками (наприклад, повітряними тривогами, поганими новинами, порушенням сну тощо).

Далі коротко зупинимось на основних поняттях, що стосуються нашого дослідження. Тривога – це негативний емоційний стан, що виникає в ситуаціях

невизначеної небезпеки й виявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. Сенс тривоги як психологічного феномену полягає у позначенні небезпеки та попередження про можливе заподіяння шкоди, болю, наявності загрози, яку ще можна уникнути. Рівень тривоги визначається індивідуальними психічними особливостями людини більшою мірою, ніж об'єктивною ситуацією. Не викликає сумніву, що війна в Україні впливає на психічний стан особистості і може підвищувати рівень її тривожності, оскільки вона несе загрозу життю та здоров'ю людини, а також перешкоджає задоволенню важливої потреби людини в безпеці. В крайньому негативному своєму прояві це може призводити до тривожних та інших психічних розладів.

Депресія – це не тільки смуток та пригнічений настрій, а складне поєднання різних відчуттів: від їх відсутності (оніміння) до картання себе ні за що. Причини депресії можуть бути різними і її виникнення можна пов'язувати з впливом багатьох чинників, не останню роль серед яких відіграє і війна в країні. Серед головних чинників виникнення депресії варто зазначити внутрішні, тобто індивідуально-психологічні особливості конкретної людини. І тут більш важливим є не те, що саме відбувається з особистістю, які конкретно події тощо, а те, як вона це сприймає (наскільки вона є психологічно чутливою до стресу, травматичних подій, володіє стресостійкістю та ін.).

В процесі нашого дослідження за допомогою методики HADS було виявлено, що за підшкалою «Тривога» 40% досліджуваних мають показники в межах норми, тобто характеризуються відсутністю виражених симптомів. Проте 34% студентів мають результати, що становлять зону ризику (присутність феномену) або легкий ступінь тяжкості симптому, тобто в них спостерігається субклінічно виражена тривога. А 22% першокурсників за результатами мають помірний ступінь розладу настрою, тобто для них характерна клінічно виражена тривога. Крім того, 4% досліджуваних мають важкий ступінь розладу настрою, клінічно виражену тривогу.

За підшкалою «Депресія» результати виявились кращими. Так, 78% досліджуваних мають показники в межах норми, тобто характеризуються

відсутністю виражених симптомів депресії. 16% студентів мають результати, що становлять зону ризику (присутність феномену) або легкий ступінь тяжкості депресії, тобто в них спостерігається субклінічно виражена депресія. А 6% студентів мають помірний ступінь розладу настрою, тобто для них характерна клінічно виражена депресія. Важкий ступінь депресії у студентів не виявлено.

Підсумовуючи отримані результати вивчення психічного стану студентів-першокурсників варто зазначити, що прояви тривоги спостерігаються у 60 % досліджуваних (від легкого ступеня – субклінічно виражена тривога до важкого ступеня – клінічно виражена тривога), у 40% – показники за підшкалою тривоги перебувають в межах норми. У 22% студентів першого курсу спостерігаються прояви депресії (від легкого до помірного ступеня), а у 78% – проявів депресії не виявлено. Показники психічного стану особистості можуть позначатися на процесі та результатах її діяльності, а отже на навчальній діяльності студентів (сприйнятті та засвоєнні нового матеріалу, підготовці до занять, навчальній успішності тощо). Тому, в умовах освітнього процесу в закладі вищої освіти варто враховувати ті чинники, які впливають на психічний стан студентів загалом, і зокрема, на переживання ними тривоги та депресії, що може впливати на навчальну успішність з метою здійснення педагогом позитивного психологічного впливу на психіку студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Практична психосоматика: діагностичні шкали : навчальний посібник / за заг. ред. О. О. Чабана, О. О. Хаустової. Київ : ВНТУ. 2018. 108 с.
2. Ткачишина О. Р. Проблема ментального здоров'я в Україні: психологічний аналіз. *Науковий журнал «Габітус»*. Вип. 53. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 207–211.
3. Charlson F., van Ommeren M., Flaxman A., Cornett J., Whiteford H., Saxena S. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet*, 2019. P. 240-248.

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»;

Лисенко Михайло Миколайович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»;

Пірлік Кирило Анатолійович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»

УРАЗЛИВІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК КРИТЕРІЙ НАДАННЯ ЇЇ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ В КРАЇНІ

Сьогодні є актуальною соціальна робота та соціальні послуги в громаді як основа вирішення проблем багатьох людей, які стали вразливими і потрапили в складні життєві обставини (СЖО) внаслідок війни. Додати сюди звичайні життєві кризи особистості, проблеми соціалізації, соціальні проблеми: проблеми адаптації та інтеграції, виживання, задоволення базових потреб, зниження рівня і якості життя внаслідок війни, тривалий стрес, втрати людей, зв'язків, роботи, майна, житла, розлади адаптації. Тобто у нас все населення країни потрапляє в таку категорію, кому потрібні соціальні послуги протягом тривалого часу, оскільки нікого з нас не вчили жити, працювати, будувати життя і плани під час війни [6]. І ми говоримо про необхідність кейс-менеджменту, соціального супроводу, ведення випадку для подолання складних життєвих обставин і запобігання уразливості. Складні життєві обставини – це обставини, виявлені за результатами оцінки потреб, внаслідок яких сім'ї (особи) не можуть самостійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у суспільному житті [3]. Що це, як їх здійснювати, як

приймати рішення про СЖО та уразливість і ризик потрапляння в СЖО, як визначити адекватні заходи для плану роботи з родинами, які всі різні, як і коли закінчити кейс? Ці питання постають перед соціальним працівником.

Уразливість (вразливість) – це нездатність людини витримувати впливи недружнього середовища; міра чутливості до уражень, пошкоджень; слабке місце одного з елементів об'єкта захисту; фактор реалізації загрози. Вразливі люди – це ті, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників (далі – вразливі категорії населення). З психологічної точки зору вона відображається в нашій здатності відкриватись, проявляти свої почуття та емоції, і бути відкритими до зовнішнього світу [1; 2]. Її виявлення може призвести до відкриття наших слабкостей та ризиків, яким можуть скористатися інші люди на шкоду особистості. Але емоції і почуття – окраса нашого життя, те, заради чого ми живемо, і наше завдання як соціальних працівників – надати соціальні послуги таким чином, щоб ця уразливість не привела до СЖО і кризи. Звідси – важливість соціальної профілактики СЖО та її роль у соціальному супроводі/веденні випадку/кейс-менеджменті [7]. І в нормативній базі уразливість прописана сьогодні саме в контексті профілактика СЖО, на яких соціальним працівникам треба звертати увагу людям. Щодо соціальної профілактики СЖО, то вона прописана як: запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини. Тому будь-який кейс соціальної роботи – як ведення випадку складається з усунення уразливості як соціальної профілактики і власне з подолання СЖО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вразливість. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
2. Вразливість це. Психологічна енциклопедія. Український психологічний хаб. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%86%D0%B5>
3. Міністерство соціальної політики України, Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 31.03.2016 № 318)

4. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія : посібник / Дашаківська О. Ю., Стельмах С. С., Максименко К. М. Київ, 2021. 72 с.

5. Орієнтація на клієнта: практичний poradnik для юриста системи надання БПД : посібник / Арцимович А. О., Бреус С. М., Гошовський В. Ю., Ібрагімова І. М., Кулішова Т. В., Марчук М. Є., Марчук Н. І., Мередова А. Х., Сінчук О. А./ Ред – Гриб О. К., Тертичка О. В. К.: Проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні», 2019. URL: <https://qala-project-2.gitbook.io/robota-z-kl-ntami-pos-bnik/>, вільний. Дата публікації: 10.09.2019.

6. І. М Трубавіна, К. Є Каліна Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. №6 (354), 2022. DOI: 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-153-160

7. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків: Нове слово, 2007. 398 с.

УДК 371

Трубавіна Ірина Миколаївна,

доктор пед наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»;

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1057-430X>

Острєцов Віктор Васильович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, спеціальність 231 Соціальна робота ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»;

Редько Сергій Олегович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, спеціальність 231 Соціальна робота ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ ТА ОСІБ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВІЙНИ

Актуальність проблеми психосоціальної підтримки в війну є надзвичайною з огляду на те, що нікого – ні населення, ні фахівців соціальної сфери, не готували до життя і роботи в умовах війни. Сьогодні збільшено

перелік осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах (СЖО) і які мають право на безкоштовні соціальні послуги. СЖО – це обставини, виявлені за результатами оцінки потреб, внаслідок яких сім'ї (особи) не можуть самостійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у суспільному житті [1]. СЖО говорить про об'єктність людини і про те, що без сторонньої допомоги людина не витримає цих обставин і це може закінчитися трагічно для людини і родини, її особиста криза, криза родини можуть погіршитися і привести до адикції, розриву стосунків, виходу з сім'ї тощо.

Наше завдання сьогодні в соціальній роботі – дати психосоціальну підтримку людині протягом часу, коли вона відновлюється від втрат, обстрілів, стресу внаслідок війни і надати допомогу – комплекс соціальних послуг, які навчають її жити в нових умовах. Це як дати людині вудочку, щоб вона навчилася сама ловити рибу, тобто жити нормально самостійно без допомоги соціального працівника. Враховуючи обмеженість ресурсів на допомогу і велику кількість отримувачів соціальних послуг, треба, щоб людина навчилась жити самостійно в умовах війни, отримуючи при цьому підтримку в кризовій ситуації і далі – допомогу, коли вона вже суб'єктна, але як діяти далі, вона не знає. Тобто говоримо про поетапну допомогу – спочатку як кризове втручання, потім як допомогу для самопомоги, поступово зменшуючи свою допомогу і збільшуючи самостійність отримувачів соціальних послуг [2; 3].

Соціальна робота і соціальні послуги – це соціальні гарантії держави людині в підтриманні певного рівня і якості життя, зокрема, коли вона не в тому стані, щоб сама про це подбати. Тому можливості щодо соціальної реабілітації, адаптації, інтеграції в соціальній роботі є. Місце психосоціальної підтримки – в реабілітації – попередити негативні явища, адикцію, девіантну поведінку, делінквентну поведінку, розрадити людину і допомогти пережити стрес і травму як його наслідки, в адаптації – попередити розлади адаптації і в інтеграції – попередити проблеми соціалізації та налагодити емоційне прийняття людини нових обставин життя. Зазначимо, що лише психологічної роботи тут замало, оскільки психологія змінює ставлення до проблеми і

примушує шукати вихід. У той час як соціальна робота і соціальна педагогіка дають нову модель поведінки, соціальні умови для цього – колектив, оточення, стосунки, середовище, дружні і професійні зв'язки, що є надзвичайно важливим для людини в СЖО – вона не сама, і вона не хвора, нормальна, але з проблемами, які можна вирішити і інші люди їх також вже вирішували. Тому групи підтримки, коло спілкування, працевлаштування тощо є важливим елементом психосоціальної підтримки, це не лише психологічна допомога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Міністерство соціальної політики України, Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 31.03.2016 № 318.
2. І. М Трубавіна, К. Є Каліна Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. №6 (354), 2022. DOI: 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-153-160
3. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків : Нове слово, 2007. 398 с.

УДК 371

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1057-430X>;

Помазановський Артем Олександрович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»;

Козуб Владислав Юрійович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»

КЕЙС МЕНЕДЖМЕНТ, СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ЧИ ВЕДЕННЯ ВИПАДКУ В ПСИХОСОЦІАЛЬНІЙ ПІДТРИМЦІ ОТРИМУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ?

Психосоціальна підтримка сьогодні потрібна більшості населення України внаслідок бойових дій, тривалого стресу з різними наслідками через війну. На жаль, часто одної розмови з психологом замало, потрібна тривала робота над проблемою. Це можливо через ведення випадку як метод соціальної роботи, він може бути 4 рівнів складності за чинним законодавством України, соціальний супровід, або як кейс-менеджмент за стандартними операційними процедурами в гуманітарних благодійних та громадських організаціях. Вони мають спільне – здійснюються тривалий час, комплексно працюють над вирішення проблеми отримувача соціальних послуг. Зазначимо, що кейс-менеджмент ми ототожнюємо з веденням випадку, а соціальний супровід є лише одним із видів ведення випадку [7; 8].

Ведення випадку – спосіб організації надання соціальних послуг, при якому призначений спеціаліст (кейс-менеджер) оцінює потреби отримувачів послуг, планує, організовує та координує процес надання соціальних послуг, формує міждисциплінарну команду фахівців для роботи над випадком, здійснює моніторинг та оцінює результативність наданих послуг, наснажує отримувачів, залучає членів родини та їхнє соціальне оточення до взаємодії та самостійності у процесі подолання складних життєвих обставин. Основою ведення випадку є орієнтація кожного члена міждисциплінарної команди на покращення ситуації в родині, у окремої самотньої людини. Надання соціальних послуг здійснюється шляхом ведення випадку, що закріплено в Законі України «Про соціальні послуги».

Кейс (англ. – case) – справа, випадок – це проблемна ситуація клієнтки/клієнта (окремої особи або сім'ї). Ситуації можуть бути як типові, так і різні, але всі вони індивідуальні. Це неможливість людини наявними знаннями, вміннями, досвідом вирішувати свої проблеми і владнати своє життя хоча б на рівні функціонування. Це протиріччя між бажаним станом життя і наявним [8]. Такими ситуаціями для ведення випадку по законодавству України про

соціальну роботу і соціальні послуги є складні життєві обставини та уразливість людей та сімей. Визначення СЖО є в Законі «Про соціальні послуги». Для кращого розуміння СЖО доцільно їх класифікувати і подумати, що ми можемо зробити як соціальні працівники для їх пом'якшення чи подолання через психосоціальну підтримку, зокрема. Зазначимо, що рідко буває одна проблема і причини СЖО є комплексними [7]. Саме це і зумовлює неповторність кейсів та індивідуальний підхід. У кожного на загальному фоні – своя історія і проблеми. Це і визначає добір фахівців в команду для вирішення проблем за спільним планом.

Кейс-менеджмент – спільна діяльність клієнта або клієнтки і відповідних служб, спрямована на задоволення індивідуальних потреб клієнтів завдяки отриманню необхідних послуг та комплексному вирішенню складних ситуацій, взаємопов'язаних проблем клієнта або клієнтки; метод соціальної роботи, який передбачає оцінку ситуації та потреб клієнта, визначення цілей та планування заходів задля їх досягнення, моніторинг та оцінювання результатів роботи [2]. В Україні поряд з назвою «кейс-менеджмент» використовують термін «ведення випадку». Кейс-менеджмент – це процес забезпечення доступу клієнтів до послуг і ресурсів відповідно до їх індивідуальних потреб з метою покращення якості їхнього життя, захисту прав та інтересів [2]. Основним завданням є підвищення самостійності клієнтів у розв'язуванні власних проблем, розвиток їхнього потенціалу. Саме тому клієнти залучаються до формування плану супроводу, на них покладаються обов'язки й відповідальність за досягнення результатів.

Рішення про план послуг приймається кожного разу у відповідності до потреб і проблем отримувача соціальних послуг, але соціальні послуги надаються за стандартними етапами, яких є 7:

1. Залучення та приймання клієнта в програму. На ньому відбувається зустріч; визначення, чи підходить програма клієнту; безпосередньо залучення клієнта в програму.

2. Оцінка ситуації та потреб клієнта. На цьому етапі кейс-менеджер визначає можливості й потреби клієнта відповідно до життєвої ситуації, в якій він опинився.

3. Розробка сервісного плану. На цьому етапі спеціаліст з кейс-менеджменту безпосередньо здійснює розробку спільно з клієнтом чіткого плану, який містить цілі, відповідні потребам, і використовує можливості, виявлені при оцінці. План повинен складатися з об'єктивних цілей, бути прив'язаний до часу й регулярно оновлюватися.

4. Виконання плану роботи з клієнтом. Інтервенція – визначення послуг та видів допомоги, що підходять під цей етап плану. Направлення клієнта туди, де він може отримати ці послуги й допомогу.

5. Моніторинг процесу роботи з клієнтом. На цьому етапі кейс-менеджер оцінює та перевіряє чи працює план і чи приносить його виконання очікувані результати.

6. Оновлення сервісного плану. На цьому етапі фахівець з кейс-менеджменту може виявити необхідність зміни плану відповідно до актуальних потреб клієнта.

7. Вихід із програми. Завершення – закриття випадку, після того як план виконаний і за його допомогою досягнуто бажаного ефекту в задоволенні потреб, виявлених на стадії оцінки.

Мова буде йти про те, чим і як, на якій підставі прийняти рішення про вибір фахівців, заходів, суми грошей, часу надання послуг тощо. Це вимагатиме знання ресурсів БФ, ГО, прийнятих підходів і політик до вирішення проблем людей через соціальні послуги і соціальну роботу, законодавства країни та її спрямованість тощо. Як визначати і відбирати все це – для цього важливими є спільні з клієнтом та іншими фахівцями роздуми і спілкування. Таким чином, складні проблеми отримувачів соціальних послуг в СЖО або уразливих вирішуються через ведення випадку, одним з яких є соціальний супровід або кейс-менеджмент, який може бути коротшим або довшим за часом, меншим чи більшим за кількістю фахівців, в залежності від ресурсів організації, там

можуть бути окремі люди в СЖО, так звані цільові групи, а не всі ті, хто перебуває в СЖО тощо [8]. Якщо ведення випадку – це державні соціальні послуги, то кейс-менеджмент – недержавні соціальні послуги різноманітних організацій та установ. Але всі вони передбачають психосоціальну підтримку різної тривалості та складності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко І. Е. Підготовка менеджерів соціальної роботи до застосування кейс-менеджменту 2020 р., № 69, Т. 3. 137 у роботі з клієнтами. Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи. 2014. Вип. 1. С. 12–19. Етапи км
2. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації / Гусак Н. Є. К., 2015. 62 с
3. Міністерство соціальної політики України, Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 31.03.2016 № 318).
4. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія : посібник / Дащаківська О. Ю., Стельмах С. С., Максименко К. М. Київ, 2021. 72 с.
5. Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення: метод. посібник. [авт. кол.: О. Волгіна, Н. Гусак] / упорядн. – заг. ред. О. Іванова, О. Волгіна; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». К.: Ваїте, 2017. 72 с.
6. Ю. В. Тодорцева Кейс-менеджмент як метод соціальної роботи в процесі підготовки професійно мобільних майбутніх фахівців соціальної сфери. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.27>
7. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків : Нове слово, 2007. 398 с.
8. Трубавіна І., Каліна К., Недря К., Рибалко Л. Поняття про теоретико-методологічні основи застосування грантів і здійснення фандрайзингової діяльності для українських науковців у сфері педагогіки. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2022. Вип. 58. С. 123–134.
9. Standarts for social work case management / NAWs, 2013. 62 p.

УДК 316.3:004

Федотова Оксана Олегівна,
доктор історичних наук, професор
кафедри інформаційної діяльності
Маріупольського державного
університету, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІД КУТОМ ЗОРУ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПРОСТОРУ

Україна зробила стратегічний вибір на користь європейських цінностей та ідеалів, які включають демократію, верховенство права, максимальну повагу до

прав і свобод людини. Дотримання даного вектору вимагає виконання багатьох завдань з реформування відповідних напрямів. Зокрема, однією з ключових задач є інтеграція в європейський інформаційний простір. Означений процес відкриває перед нашою державою безліч можливостей у розвитку, співпраці та культурному обміні з іншими країнами, а також сприяє зміцненню її міжнародного статусу. Проте для досягнення поставлених цілей необхідно виявити високий ступінь адаптивності, відкритості та готовності до змін.

Формування інформаційного соціуму є одним із ключових пріоритетів більшості країн, включаючи й Україну. Усвідомлюючи нагальність еволюції інформаційної галузі як важливого чинника конкурентоздатності, держави світу беруть на озброєння вказану стратегію.

Під інформаційним суспільством мають на увазі соціологічну теорію постіндустріального суспільства; принципово нову історичну фазу еволюції соціуму, де створення, застосування й споживання інформаційних відомостей перетворюється на домінуючий спосіб життєдіяльності індивідів в економічній, політичній, культурній сферах. Специфіку цього типу суспільства визначає ступінь розвиненості інформаційно-комунікаційних технологій, що безпосередньо впливає на продукування інформації та знань [9].

Власне концепція інформаційного суспільства вважається різновидом теорії постіндустріального суспільства, основні засади якої розробляли Д. Белл, З. Бжезинський, Е. Тоффлер, А. Турен та ін.

Чітке окреслення концепції інформаційного суспільства відбулося наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. [1].

Становлення інформаційного суспільства обумовлюється культурно-освітніми, соціально-економічними, політико-правовими, інформаційно-технологічними особливостями конкретної країни [5]. Саме тому перехід до нього, супроводжуваний глобальними трансформаціями, має відбуватися лише на основі урахування місцевих передумов.

Існує також низка суттєвих перепон, які країни, зацікавлені у створенні інформаційного соціуму, мають неодмінно подолати. Серед деяких з них можна

назвати такі, як: існуюча невідповідність у сфері інформації і знань; випадки зловживань, пов'язаних із інформаційними даними, кіберзлочинність; диспропорція у технологічних спроможностях на державному та регіональному рівнях; розбіжності в опануванні користувачами інформаційних навичок [7].

В ідеалі інформаційне суспільство має надати кожній особі право вільно створювати, накопичувати, отримувати, обмінюватися інформацією задля покращення якості життя.

Сьогодні у світі продовжується процес переходу до інформаційної сервісно-технологічної економіки, де інформаційні відомості та знання грають важливу роль у створенні ВВП. Відповідно до того Україні, яка має значний потенціал, необхідно продовжувати розвивати власне інформаційне суспільство з орієнтацією на світові тенденції. Поширення інформаційних технологій у всі сфери життєдіяльності стало нормою сучасної цивілізації, що вимагає від нас постійного вдосконалення та адаптації до нових умов і викликів.

Членство України в Раді Європи стало новим етапом на шляху розвитку інформаційного суспільства та забезпечення дотримання прав людини в інформаційній сфері. По-перше, згадана організація активно сприяє впровадженню європейських стандартів, що допомагає реалізовувати необхідні законодавчі реформи. По-друге, наша країна отримала можливість ефективно співпрацювати з іншими державами-членами у різних органах Ради Європи, таких як Комітет міністрів та Парламентська асамблея. По-третє, Україна бере активну участь у розробці загальних принципів інформаційної політики та формуванні нових стандартів у сфері інформації.

У ході приєднання 1995 р. до Ради Європи, Україна, так само, як і решта нових членів організації, зобов'язалася виконувати низку особливих вимог (зобов'язань) разом із положеннями Статуту. Однак важливо розрізнити окреслені «зобов'язання» та «обов'язки», що стосуються набуття членства. Ці поняття ззовні можуть бути схожими за змістовим наповненням, але не є тотожними. В аспекті «зобов'язань» слід розуміти конкретний перелік завдань, які Україна взяла на себе під час вступу до організації, включаючи, у деяких

випадках, і конкретизацію термінів їх виконання. Згадані зобов'язання, зазначені у Висновку № 190 Парламентської асамблеї Ради Європи, є надзвичайно важливими, і мають бути обов'язково виконані, що передбачено Статутом та іншими документами Ради. Їх можна умовно розділити на чотири групи: підписання і ратифікація базових міжнародних документів; прийняття законодавчих актів у рамках конституційних та судово-правових реформ; виконання зобов'язань у сфері правової, внутрішньої та зовнішньої політики. Утім, цей перелік не включає пунктів, що напряму стосуються інформаційної галузі або аспектів дотримання прав людини в області інформації. Це пояснюється тим, що зобов'язання України передбачають реалізацію основних напрямів конституційної та судово-правової реформи, зокрема, головних європейських конвенцій, членство в яких є підґрунтям для входження держави в європейський правовий простір [10].

В якості «обов'язків» йдеться про ті засади, яких держава повинна чітко дотримуватися внаслідок свого членства в Раді Європи. Вони включають плюралістичну демократію, верховенство права та захист прав і свобод людини. Згідно з Резолюцією ПАРЄ № 1466 (2005 р.) та Пояснювальним меморандумом, до зобов'язань України в інформаційній сфері входять:

- перетворення державних телерадіокомпаній на канали громадського мовлення;
- приватизація друкованих ЗМІ, що створені органами влади;
- гарантування прозорості власності над ЗМІ;
- надання рівних умов для усіх ЗМІ шляхом перегляду Закону «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» (1997 р.);
- ратифікація Європейської конвенції про транскордонне телебачення;
- відповідність нової редакції Закону «Про телебачення і радіомовлення» стандартам Ради Європи та рекомендаціям її експертів;
- вдосконалення законодавства для запобігання концентрації медіавласності згідно зі стандартами РЄ;

– вилучення положення щодо висловлення недовіри Президентом та Верховною Радою Національній раді з питань телебачення і радіомовлення, що може призвести до її відставки;

– ліквідація Держкомтелерадіо під час перегляду Конституції України;

– вилучення положення з Цивільного кодексу щодо презумпції недостовірності негативної інформації, розповсюдженої про особу [4].

Зрозуміло, що розглянуті вище вимоги мають бути не лише зафіксовані теоретично, але й впроваджені на практиці. Станом на сьогодні більшість з них, на жаль, залишаються не виконаними.

Отже, інтеграція України до європейського інформаційного суспільства є складним, але важливим процесом, який потребує системних зусиль. Розглядаючи перспективи законодавчих змін для адаптації українського законодавства до європейських стандартів, варто зазначити, що цей процес може стати кроком у напрямку до створення більш прозорого, відкритого та безпечного інформаційного середовища. Однак, для досягнення успіху, необхідно забезпечити широку співпрацю між різними секторами суспільства та ефективну роботу державних органів. Важливо також активно працювати над зміцненням інституційної та технічної бази для розвитку цифрової економіки і надання відкритого доступу до інформації усім верствам населення.

В умовах повномасштабної російсько-української війни, ціною величезних втрат, наша держава продовжує підтверджувати власний європейський вибір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
2. Данілян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) : монографія. Харків : Право, 2008. 184 с.
3. Жаворонкова Г. В., Чигасова Н. М. Становлення сучасного інформаційного суспільства: проблеми та перспективи розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки*. 2010. №2. Т. 3. С. 182–186.
4. Інтеграція України в Європейське інформаційне суспільство : виклики та завдання. Київ : ФОП Клименко, 2014. 212 с.
5. Максименко Ю. Інформаційне суспільство в Україні: стан і перспективи становлення. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 12. С. 40–42.

6. Мойсеев М. М. Інформаційне суспільство: Можливості та реальність. Інформаційне суспільство. Шлях України. *Бібліотека інформаційного суспільства*. Київ: «Відродження» та ПРООН, 2004. С. 252–263.

7. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 р. URL: <http://www.rada.gov.ua>

8. Резолюція № 1466 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611#Text

9. Степаненко В. П. Інформаційне суспільство. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12462>

10. Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р. С. Мельника, відпов. ред. к.ю.н. Л. Ю. Малюга. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 380 с.

11. Фалалеева Л. Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2020. 455 с.

УДК 614.84 (477)

Харламов Михайло Іванович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціальних і
гуманітарних дисциплін соціально-
психологічного факультету Національного
університету цивільного захисту України,
м. Харків;

Чиркіна-Харламова Марина Анатоліївна,
кандидат технічних наук, доцент,
заступниця начальника кафедри спеціальної
хімії та хімічної технології факультету
оперативно-рятувальних сил Національного
університету цивільного захисту України,
м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ОДЯГУ ВОГНЕБОРЦІВ УКРАЇНИ У 1930-Х РОКАХ

На початку 1930-х років було затверджено загальне положення про форму обмундирування пожежних організацій СРСР та УРСР. Було визначено строки носіння форми робітників пожежної охорони згідно спеціального табеля. До службового одягу відносилися: шинель суконна чорного кольору, шолом суконний, плащ прогумований, гімнастерка темно-синього кольору, кашкет суконний чорного кольору. Згадане обмундирування видавалося раз на

два роки. На один рік видавалися штани з сукна темно-синього кольору, комплект літнього костюма, хромові шкіряні чоботи, а також шкіряний ремінь – до зношування. Норми видачі спеціального пожежного одягу відрізнялися для командного та рядового складу вогнеборчої служби. Начальники отримували брезентове пальто та ватну куртку раз на 2 роки, ватні шаровари та шкіряні чоботи на 1 рік, шкіряні рукавиці та металеву каску – до зносу. Вогнеборці, що безпосередньо гасили вогонь, зі спецодягу мали: брезентове пальто, що видавалося раз на 2 роки, шкіряні чоботи та брезентові рукавиці – на 1 рік, металеву каску. Окремо для вартових видавали чотири тулупи та чотири пари валянків або бурок, обшитих шкірою [2, с. 36].

Для обмундирування добровільних пожежних дружин (ДПД) промисловості, МТС, МТМ та радгоспів видавалися: чорні суконні кашкети, ялові чоботи, брезентові штани, брезентові куртки, ватні тілогрійки, шкіряні пояси. Для ДПД, що мали можливість надавати своїм співробітникам обмундирування та спецодяг, лишалася загальна уніфікована форма, як і у всіх пожежних працівників СРСР. Петлиці на формі добровольців робили з сірого сукна без кантів із загально встановленою емблемою і надписом «ДПД». Начальницькому складу добровольчих команд встановлювалися білі зірочки на петлиці: для керівника ДПД – три зірки у лінію, для його помічника – дві зірки у лінію, для начальника загону – одна зірка.

Згаданим вище положенням про форму обмундирування пожежних організацій СРСР та УРСР були визначені також правила носіння одягу. Спецодяг одягався під час тривоги, на пожежу або навчання з обозом, а також при виїздах на паради, огляди, демонстрації тощо. Він зберігався на обозі або поблизу нього, в залежності від місцевих умов. Спеціальний одяг був обов'язковим для носіння, як для керівного, так і для рядового складу. Робоче обмундирування пожежні робітники мали носити на службу: при вступі на чергування, в наряди, на варту, при перевірці варті, при явці по справах служби в установи, підприємства і організації тощо. Носіння повного робочого костюма було необов'язковим для усіх пожежних як рядового, так і

командирського складу. Носіння форменого обмундирування поза роботою також було непотрібним, але у випадку використання його поза місцем служби необхідно було дотримуватися положення про форму [2, с. 37].

Спеціальний бойовий одяг вогнеборець без необхідності не повинен був виноситися за межі частини. Пожежний мав утримувати форму в чистоті та охайності. Шинель, бушлат, гімнастерка та френч повинні були бути застебнутими на усі гудзики, зверху на шинель рядові та молодший начальницький склад одягали під хлястик поясний ремінь. Змішування форменого одягу з цивільним, а також носіння поверх обмундирування будь-яких предметів заборонялося. Працівник пожежної охорони, який був одягнений у форму поза місцем служби або на роботі, при стройових заняттях і офіційних службових зверненнях до іншого пожежного працівника або приватної особи повинен був дотримуватися правил вітання, прикладаючи руку до головного убору та негайно опускаючи її. У форменому одязі, навіть лише за наявності службового кашкета, категорично заборонялося з'являтися у стані алкогольного сп'яніння, займатися торгівлею й роботою, що не стосувалася пожежної сфери. Начальник пожежної частини повинен був не менше одного разу на місяць проводити огляд службового обмундирування, виданого вогнеборцям [1, арк. 56].

З 1933 року закріплювалися нові правила постачання і користування обмундируванням. Професійним пожежним форма видавалася підприємством або установою, у яких вони працювали, за рахунок відповідних державних відомчих або місцевих коштів. Це правило розповсюджувалося і на вільнонайманих робітників пожежної охорони НКВС. Членам ДПД форма виготовлялася за рахунок тієї громадської організації, членами якої вони перебували, або за рахунок підприємств, що безпосередньо обслуговувалися дружинниками. [3, с. 311]. Добровільні пожежні мали право купувати одяг за свої кошти, але носити повинні були згідно з затвердженими пожежними державними органами правилами та нормами. Латання та прання спецодягу проводилося за необхідністю після розпорядження начальника частини і комісії

з охорони праці. Ці процедури здійснювалися за рахунок тієї організації, підприємства або установи, яку обслуговувала команда, частина, варта, дружина. Службовий одяг пожежні ремонтували за власні кошти.

Нагляд і відповідальність за правильне використання, своєчасне повернення, латання, прання, а також належне збереження форми покладалося на помічника начальника частини та завідувача господарства. На кожного працівника пожежної охорони складалася особиста картка, куди записували видачу та прийом службового одягу, із зазначенням дат та строків носіння. У випадку звільнення або перевodu вогнеборця з пожежної організації, спецодяг здавався, а службове обмундирування могло залишатися у звільненого за умови компенсації вартості одягу, з вирахуванням за строки використання. Пожежні несли повну відповідальність за отриману форму і за її правильне використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Документи про протипожежну охорону промислових підприємств (циркуляри, накази та інші матеріали). ДАХО. Ф. Р-869. Оп. 1. Спр. 24. 267 арк.
2. Збірник серійних інструкцій виданих З.Д.П.Т. та різних постанов, правил, наказів щодо пожежної охорони соцвласності / укладач Чечерський А. Запоріжжя: *Видання Запорізького Районного Добровільного Пожежного Товариства імені Дзержинського*, 1934. 68 с.
3. Смирнов Г. В. Історична хроніка пожежної охорони Луганська. Луганськ: *Видавництво «Лугань»*, 1996. 456 с.

Хома Світозара Олегівна,
завідувачка центру виховної роботи,
захисту прав дитини та громадянської
освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ОСУЧАСНЕННЯ МЕТОДІВ, ФОРМ І ПРИЙОМІВ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті окреслено питання, пов'язані зі складністю сучасних виховних проблем, використання новітніх методів, форм і прийомів виховання, формуванням цінностей в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: виховання, формування цінностей, виховне середовище, патріотизм, ціннісна забезпеченість, духовно досконала особистість.

З-поміж засадничих цінностей – єдиної й унікальної для кожної країни – для України ключовою є свобода, яку відносять до цінностей змін. Визначальна цінність ґрунтується на історії народу, географії країни, традиціях, демографічних чинниках. Вона формується століттями й тисячоліттями, передається з покоління в покоління, розвивається і водночас не зазнає радикальних змін, дає змогу країні пережити кризи.

З огляду на брак справжньої волі саме свобода, як унікальний маркер українства, посідає чільне місце в структурі ідентичності України. Свобода – це наполегливе прагнення здобути найвищу цінність, яку українці виборювали найвищою ціною – людських життів і якої їх постійно позбавляли упродовж історії.

Природне невід’ємне прагнення історично самодостатньої гідної європейської нації бути вільною й незалежною і боротьба проти насильства, і гноблення у будь-якій формі й будь-де у світі, перетворили свободу із засадничої цінності українського народу в його національну місію.

«Загалом найважливіше – це життя. А якщо вже є життя, то в ньому найважливішою є свобода. А потім життя віддають за свободу. І тоді вже незрозуміло, що з цих двох понять найважливіше», – розмірковував Марек Едельман. Це нібито про українське сьогодні, відлуння якого чує увесь світ.

Сучасно, як ніколи, звучать слова Олександра Довженка, який заповідав поховати своє серце в Україні: «Ми б’ємося за те, чому нема ціни у всьому світі, – за Батьківщину!».

«Одна з основних проблем сучасної України – це ігнорування близького й далекого історичного досвіду, – наголошував кілька років тому экс-прем’єр-міністр України Євген Марчук. Багато історій повторюється.

Саме тому так легко і ефективно відбулась інфільтрація «руського міра». У Бісмарка є фраза: «Успіх у війні вирішують два фактори: рушниця нового зразка і шкільний учитель».

Так от саме брак патріотичного виховання, відчуття держави як Батьківщини, структури, яка захищає, стала на Сході України ключовою проблемою. Євроінтеграція – це добре, але питання внутрішньої української інтеграції було повністю занедбане. В Україні дуже багато історичних явищ, які могли б такій інтеграції сприяти, але цього не відбувається».

Нинішня нав'язана росією війна загострила питання, які давно висіли в повітрі, а то й озвучувалися в українській спільноті. На жаль, вони надто довго залишалися без рішучих і переконливих відповідей. Форсмажорна дійсність змусила давати відповіді у режимі реального часу.

Російсько-українська війна, реальна загроза зникнення України з політичної карти світу та стрімкі політичні події найближчих місяців радикально розвернули ситуацію – спонукали владу й український народ згуртуватися, мобілізуватись, здивувати самих себе і світ, усвідомити свою ідентичність, національну унікальність і самодостатність, історичну окремішність, законне і невід'ємне право бути господарем на власній землі; змусили задіяти найцінніше – людський потенціал, наявні оборонні та інформаційні ресурси й здобувати авторитет на світовій арені, апелюючи до глобальної спільноти.

Національно-патріотичне виховання потрібно здійснювати з використанням сучасних адекватних виховним завданням організаційних форм, методів, прийомів і засобів.

Систему методів навчання й виховання необхідно розглядати з позиції їх обопільної єдності, здатності забезпечувати засвоєння предметних знань, формування умінь і навичок і одночасно актуалізувати ментальні структури особистості. Для кожного здобувача освіти система методів має трансформуватися в систему самонавчання, розвитку самостійності, здатності здобувати, переробляти, аналізувати факти, усистемнювати їх і застосовувати

для вирішення життєвих, а в перспективі і глобальних проблем. Система методів виховання має перетворитися для кожного учня в систему моральної свідомості, поведінкових форм і норм, здатність морально мислити, аналізувати, узагальнювати, приймати рішення. Інтенсивнішого перегляду та модернізації (а надто за сьогоденних умов) потребують зміст, форми, методи, педагогічні й освітні технології, адже на практиці має місце пришвидшене опанування всіма суб'єктами освітнього процесу інформаційно-комунікаційних технологій, платформ і ресурсів забезпечення дистанційного здобування знань, що має бути уконтекстнене у формування освітньої культури, інтелектуальне життя, розвиток патріотично-емних сенсів здобувачів освіти.

Нині проблема національно-патріотичного виховання загострюється з огляду на ряд як попередніх, так і новонабутих причин. Його успішному здійсненню перешкоджають російсько-українська війна й окремі негативні тенденції в суспільстві, що проявляються у поведінці людей. Це складність одночасного вирішення Україною комплексу завдань минулого, сьогодення і прийдешнього на тлі російської навали; синдром історичного очікування як спосіб виживання; невизначеність стратегії розвитку суспільства; незадовільний стан демократії, дотримання прав людини та верховенства права; негативний патерналізм; ментальне виснаження; домінування цінностей, пов'язаних із базовими потребами; пріоритет матеріальних мотивів; нормування низького рівня життя; низький горизонт планування; емігрантські настрої; зниження освітнього цензу нації; пасивність, перманентна розчарованість громадянського суспільства; недостатня його консолідованість; взаємна недовіра між народом і владою; суспільна апатія; нездатність розраховувати на власні сили; тривале виховання на іншій культурі й чужих цінностях; пристосуванство; недостатнє залучення юнацтва до лідерства в організації колективних справ тощо. Війна вже за кілька місяців разюче змінила світогляд більшості українців, однак проблема національно-патріотичного виховання не стала менш актуальною.

Передумовою успішності процесу національно-патріотичного виховання учнів має стати усунення подвійних стандартів у вихованні, що не може обмежуватися офіційним визнанням героями учасників народно-визвольної боротьби за волю й незалежність України й прийняттям пакета законів про декомунізацію. Подвійні стандарти існуватимуть, допоки українці не подолають мовне рабство і мовну нестійкість, що проявляються у визнанні своєї другосортності на власній землі – зневажанні державної мови й запобігливому переході на мову ката-вбивці у спілкуванні зі співвітчизниками;

допоки українці не усвідомлять, що через російську мову ворог поширює агресивну ідеологію україноненависництва й нищення всього українського; допоки управлінці, уникаючи відповідальності, прийматимуть половинчасті рішення, які обернулися затяжною кривавою війною з тисячами жертв; допоки в Україні існуватимуть міста з відверто російськими назвами й вулиці з імперськими, зокрема радянськими найменуваннями, а також російськомовні й стилізовані під іншомовні вивіски типу UlitkaCoffee; допоки не почнуть повсюдно виконувати Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і зокрема його 30-ту статтю, що зобов'язує обслуговувати споживачів державною мовою тощо.

Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінила парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного. У вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність, боронять від нової версії фашизму Європу і увесь світ, до відважних волонтерів і малесеньких українців, які раптово подорослішали і взяли на себе невластиві дітям дорослі ролі. Війна актуалізувала такі апріорні, призабуті й «відкладені» цінності як волелюбність і гідність; екзистенційне право тисячолітньої нації в центрі Європи на гідне життя і власний вибір; спроможність захистити себе, родину, громаду, свою

національну ідентичність, державні інтереси; потреба служити народові, Україні; бойове побратимство; відповідальність за власні рішення, дії і вчинки, громадянська активність, добродійність, волонтерська діяльність; жертвовність; культивування ставлення до захисника як до Героя; ідейна зрілість; здатність протистояти чужим впливам та ворожій ідеології.

Сьогоднішній виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період сучасної історії України, яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвовності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством.

Метою національно-патріотичного виховання є самоусвідомлення й національна самоідентифікація українців як гідної самодостатньої європейської нації; утвердження любові до Батьківщини, української мови, культури, історії, традицій; збагачення, засвоєння учнівством і між покоління трансмісія національних, патріотичних і абсолютних цінностей; становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано захищати й розбудовувати її як унітарну суверенну незалежну демократичну правову соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку; знати свої конституційні права й обов'язки, цивілізовано обстоювати їх; сприяти єднанню українського народу, громадянському миру й злагоді в суспільстві.

Завдання національно-патріотичного виховання – формування в учнівства поваги до Конституції і законів України; патріотизму, любові до українського народу, його історії, культурних та історичних надбань; плекання громадянських почуттів і самоусвідомлення себе українцями; формування відповідальності й соціальної активності; здатності аналізувати внутрішньо- і зовнішньополітичне становище України, адекватно оцінювати події у державі й у світі, визначати власну роль і місце в них; стимулювати прагнення опановувати військові знання, досягати відповідного рівня фізичної підготовки; становлення здатності самовдосконалюватися і самонавчатися упродовж життя;

упрестиження військової служби, стимулювання військової профорієнтації юні; розвиток мотивації служити у Збройних Силах України, в інших збройних формуваннях, щоб захищати Українську державу від посягань ззовні.

Національно-патріотичне виховання передбачає самоусвідомлення й самоідентифікацію українців; становлення пропозитивного світосприймання; світогляду, що ґрунтується на високих ідеалах служіння українському народові, формування патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, готовності стати на захист материзни, здійснити героїчний подвиг задля збереження людського життя й процвітання Української держави; розвиток потреби у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу, його Збройних Сил в історичному минулому і в реальному часі; прагнення опанувати спеціальні військові та військово-технічні знання й готовність служити у Збройних Силах.

Маркерами сформованості патріотизму є любов до Батьківщини, вірність і служіння їй, турбота про забезпечення територіальної цілісності й суверенітету України, піклування про її неперервний висхідний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних, громадських, особистісних інтересів у щоденному житті. У разі загрози національній безпеці патріотизм проявляється в готовності служити Україні, стати на її захист; у визнанні вищості суспільних і державних інтересів над особистими.

Для дітей нового еволюційного ступеня розвитку педагог має створити таке виховне середовище, де пануватиме доброзичлива творча емоційно позитивна атмосфера, яка стимулюватиме різноманітну цікаву пізнавальну діяльність учнів для розкриття потенціалу особистості, розвитку, вияву й застосування кращих моральних і громадянських якостей. Учитель має продумати дієві способи мотивації, переконання учнів, дібрати красномовні неспростовні факти, приклади, аргументи, забезпечити школярам можливість вільно висловлювати свою думку, обстоювати власну позицію щодо обговорюваних питань.

Кардинальна зміна виховної парадигми не може не позначитися й на написанні учнями творчих робіт, які потребують глибоких і серйозних роздумів про життя, його сенс, своє місце в суспільстві, про ставлення до війни, до людей, вчинків, стосунків, фактів, їх оцінки. Власні висловлювання учнів є своєрідним проміжним підсумком і результатом виховної роботи школи.

Сучасний учень, пишучи твір на тему «Люди, з яких я беру приклад», «Людина – найвеличніша з істот», «Хто для мене є взірцем», «Громадянська позиція» або «В житті завжди є місце подвигу» не ламатиме голову, де взяти героя, й не вигадуватиме надуманих подвигів. У нього є вибір із життєпису тисяч реальних, справжніх героїв, найвідоміші з-поміж яких – Герої Небесної Сотні, Кіборги, захисники «Азовсталі», Герої, всі українці, які творять щоденний подвиг.

Як матеріал для підготовки учнів до написання творів і виховних бесід слід залучати періодику, інтернет-ресурси та інші джерела інформації, де можна знайти цікавий оперативний фактаж, оригінальні найсучасніші теми, наприклад: «Україно, ти моя молитва, ти моя розпука вікова... Гримотить над світом люта битва за твоє життя, твої права»; «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!» (В. Симоненко); «Я живу на своїй, Богом даній землі»; «Мої життєві плани»; «Світ, у якому мені хотілося б жити»; «Ідеали і прагнення мого покоління»; «На що здатне моє покоління»; «Доля України вирішується на полі бою, в наших душах і серцях».

До канонів інноваційної виховної технології І. Бех відносить більш виважене ставлення педагога до спілкування, у сферу якого стихійно включаються вихованці. За своєю внутрішньою специфікою спілкування вважають універсальним засобом духовно-морального розвитку особистості в процесі її становлення. Тому необхідно культивувати апелювання вчителя до Я-доброцентрованого, ціннісно орієнтоване міжособистісне спілкування вихованців як його суб'єктів.

Організація освітнього процесу на засадах гуманізму дасть очікувані результати за умови, якщо вчитель додержуватиметься таких правил: поважати

гідність кожного вихованця; стимулювати прагнення учнів до самовдосконалення; бути вимогливим і водночас доброзичливим, справедливим в оцінці можливостей, знань і вчинків учнів; допомагати у складних ситуаціях; бути чуйним і уважним; не допускати конфліктів, а в разі їх виникнення розв'язувати шляхом компромісу; цікавитися думкою учнів; довіряти їм; радитися з ними; оберігати слабших; виважено й об'єктивно оцінювати вчинки дітей, з'ясовувати їх мотиви; не надавати перевагу окремим учням; підтримувати ініціативу; непримиренно ставитися до проявів зла й несправедливості тощо.

Кожен народ, зокрема й українці, виробили свою національну систему виховання. Вона є тією основою, на якій із покоління в покоління формувалися національна самосвідомість, патріотичні й громадянські почуття українців. Тисячу років тому Конфуцій закликав: «Уперед – до пращурів!» У наш час ці слова набули нового, сучасного смислу. Система методів навчання й виховання функціонує й застосовується як двоєдиний механізм, що забезпечує одночасне передавання знань, засвоєння цінностей, формування умінь, навичок, досвіду, емоційного інтелекту, розумовий розвиток, становлення світогляду, а також активує пізнавальні й виховні стимули учнів.

Стабілізація в умовах війни передбачає орієнтування в інформаційному полі, вибір достовірних перевірених джерел, ретельний добір і перевірку інформації.

Протидія інформаційним загрозам спонукає посилити захист українського медійного простору, системну боротьбу з дезінформацією на державному рівні; необхідно приділити формуванню в учнів адекватного образу України й здатності протистояти фейкам.

Здобувачі освіти мають залишатися емоційно стійкими, зберігати холодну голову, не панікувати, більше уваги приділяти ознайомленню учнів з основними підходами до добору й висвітлення інформації, розвитку системного критичного мислення, вентилуванню емоцій, стабілізації

емоційного стану, поповненню інтелектуальних, життєвих, фізичних та емоційних ресурсів шкільної юні.

Система методів виховання упродовж життя має трансформуватися в надійні способи формування особистості з кращими моральними якостями, відповідними формами поведінки, гуманістичним ціннісним світоглядом і системним критичним мисленням, здатної засвоювати цілеспрямовано здобуті знання, аналізувати, синтезувати, узагальнювати циркулюючу вільну інформацію, давати об'єктивну оцінку явищам і подіям, розрізняти факти й думки, правду й неправду, протистояти ворожим ідеологічним впливам, робити моральний вибір, приймати людинодоцільні рішення.

У структурі такої складної системотвірної якості особистості як громадянськість науковці виокремлюють чотири компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційний та поведінковий.

Надання нашій країні статусу кандидата в ЄС, активізація євроінтеграційних процесів зобов'язують науковців з'ясувати, з яких джерел і як саме формується уявлення європейців про Україну в її історичній і культурній вертикалі й горизонталі; про українців та їх сприймання у світі; про роль Української держави у світових процесах; віднайти «поцуплені» пазли, виявити й заповнити прогалини в українській мові, історії, культурі, освіті; скласти, сформувані і представити в підручниках і засобах масової інформації (ЗМІ) адекватний образ України з урахуванням її внутрішнього самоосмислення, розуміння свого місця й ролі у світі у контексті сучасних реалій, уроків історії, осмислених і виправлених історичних помилок, щоб надалі не повторювати їх. Корекцію і збагачення образу України для автентизації його у європейців уможливить дослідження того, як представлено Україну – давню й сучасну – й українців у підручниках країн Європейського Союзу і у свідомості його громадян.

Отже, нав'язана Україні війна оприявнила намір держави-сусіда позбавити Україну як державу й українську націю права на існування. Боротьба українців за власну країну й національну ідентичність, знищення якої стало

основною метою кремля, актуалізувало проблему державної мови, української самостійності, усамодостатнення українців і національно-патріотичного виховання як тримальної конструкції політики існування українців, України та її національної безпеки.

Становлення національно самоідентифікованої патріотичної особистості, здатної протистояти неконструктивним впливам, обстоювати права людини, свободу й незалежність Батьківщини, каналізує система національно-патріотичного виховання, ґрунтована на культуромовному й історичному самовідродженні української нації, кращих здобутках вітчизняної і світової педагогіки, національних традицій із урахуванням євроінтеграції України, тенденцій глобалізації людства і викликів – нинішніх і майбутніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д., Журба К. О., Киричок В. А., Чорна К. І., Назаренко Г. А., & Шкільна І. М. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін: навч.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2011.
2. Бех І. Д. Особистість у сьвітві духовності: монографія. Київ-Чернівці : Букрек, 2021.
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
4. Концепція Нової української школи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р.
5. Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 281-р.
6. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей», розглянута та затверджена Вченими Радами Інституту проблем виховання (протокол № 6 від 02 липня 2018 року) та Інституту модернізації змісту освіти (протокол № 7 від 26 вересня 2018 року). URL: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>

УДК 94(477)

Хмелюк Олександр Володимирович, викладач кафедри фізичної підготовки факультету пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України, м. Харків;

Колоколов Віталій Олексійович, викладач кафедри фізичної підготовки факультету пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України, м. Харків;

Жогло Володимир Миколайович,
старший викладач кафедри фізичної
підготовки факультету пожежної безпеки
Національного університету цивільного
захисту України, м. Харків

СПРЯМОВАНЕ ВИХОВАННЯ СПРИТНОСТІ І ГНУЧКОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РЯТУВАЛЬНИКІВ У ЗВО З ОСОБЛИВИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Специфіка діяльності працівників ДСНС України в умовах воєнного стану пов'язана зі значною часткою розумової праці в умовах динамічного положення тіла. Професія «Рятувальник» вимагає значних м'язових зусиль, і висуває підвищені вимоги до центральної нервової системи, особливо до механізмів координації рухів, функцій рухового, зорового та інших аналізаторів.

Відомо, що спритність відповідає за *координаційні здібності* (КЗ) і становить їхню основу. Розвиток гнучкості тісно пов'язаний із розвитком координації, адже від ступеня вдосконалювання меж м'язової координації залежить прояв гнучкості. Тому виховання КЗ і гнучкості має спеціалізований характер у фізичній підготовці (ФП) майбутніх фахівців рятувальників. Вона покликана адаптувати, підготувати майбутніх фахівців до обраного виду діяльності – праці рятувальника.

Нам здається особливо актуальним вирішувати специфічні завдання ФП і як засоби фізичної культури підбирати вправи, спрямовані на виховання фізичних якостей, обумовлених вимогами професії особливо в умовах воєнного стану.

На наш погляд, спрямований розвиток КЗ і гнучкості паралельно з розвитком інших рухових якостей забезпечує, поряд зі специфічним тренувальним ефектом, певною мірою і генералізований ефект. Паралельно відбувається загальне зміцнення організму і здоров'я майбутнього фахівця рятувальника, підвищується рівень всебічного фізичного розвитку.

Збільшення кількості вправ з розвитку КЗ і гнучкості за рахунок збільшення моторної щільності занять і незначного зменшення кількості вправ, спрямованих на розвиток інших якостей або часткового ускладнення цих вправ.

При організації навчальних занять, вважаємо, що повинно бути збільшення проведення спортивних ігор та навчальних завдань, спрямованих на розвиток основних координаційних здатностей, і вправ, виконуваних з найбільшою амплітудою рухів у суглобах.

Ми пропонуємо використовувати вправи підвищеної координаційної складності з елементами новизни (вправи із предметами, ігри із часто мінливою обстановкою), вправи з переважною спрямованістю на окремі психофізіологічні функції, що забезпечують керування та регуляцію рухових дій (вправи з вироблення почуття просторового часу, ступеня м'язових зусиль), вправи в рівновазі та стійкості статичних поз.

При вихованні координаційних здатностей потрібно використовувати наступні методи:

1. Навчання новим різноманітним рухам з поступовим збільшенням їхньої координаційної складності.
2. Подолання нераціональної м'язової напруженості (правильна постановка техніки виконання вправ).
3. Підвищення просторової, тимчасової й силової точності рухів на основі поліпшення рухових відчуттів і сприйняття.

Розглядаючи гнучкість як здатність виконувати рух із найбільшою амплітудою в суглобах, майбутнім фахівцям рятувальникам потрібно виконувати вправи, що розвивають активну і пасивну гнучкість: активну – за рахунок активності групи м'язів, що оточують суглоб при виконанні вправ з великою амплітудою; пасивну – за рахунок дії зовнішніх сил.

Основними засобами в розвитку гнучкості повинні бути вправи на розтягування: використовувати вправи з партнером, із застосуванням гумових амортизаторів, еспандерів.

Отже, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що виховання КЗ і гнучкості поліпшує рухові якості майбутніх фахівців рятувальників в умовах воєнного стану і забезпечує досягнення безпосередньо прикладних результатів, значущих у професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранов В. М. В мире оздоровительной физкультуры. К.: Здоровье, 1991. С. 45,57.
2. Бирюков В. Н. Приходите попариться. *Физкультура и спорт*. 1985. №7.
3. Востоков В. Ф. Тайны тибетской медицины. Харьков : Паритет ЛТД, 1991. С. 38–42, 50–63.
4. Годик М. А., Барамидзе А. М., Киселева Т. Г. Стретчинг. Подвижность, гибкость, элегантность. М.: *Советский спорт*, 1991. С. 7–28.
5. Дубровский В. И. Реабилитация в спорте. М.: *Физическая культура и спорт*, 1991. С. 115–116.

УДК 908(477.63)

Хорошев Олександр Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри психології діяльності в
особливих умовах Національного
університету цивільного захисту
України, м. Харків

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В СТАНОВЛЕННІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ: ЛЕОНАРД ЛЕОПОЛЬДОВИЧ ГІРШМАН

Обов'язок кожного громадянина України піклуватися про збереження культурної спадщини. Збереження історико-культурних цінностей є основою збереження культури України в умовах глобалізації та викликів сучасності. Кожний куточок країни: велике місто, столиця, селище, мале містечко відрізняється від інших саме унікальністю своєї історико-культурної та природної спадщини. Краєзнавство стає важливим елементом у структурі вітчизняної історії. Тільки конкретне знання історії свого краю, життя та діяльності земляків формують повагу до минулого своєї країни. Історію створюють люди, але далеко не всі вони залишають своє ім'я в ній. Найчастіше це голови держав, монархи, політичні діячі, лідери партій тощо. Однак зустрічаються в історичному просторі постаті, які не займали гучних посад, не

були відомі мільйонам сучасників, але їх внесок в нашу загальну історичну спадщину просто неможливо переоцінити. Серед них – немало харків'ян. Цю роботу присвячено нашому великому земляку, як кажуть, лікарю від Бога, офтальмологу Леонарду Леопольдовичу Гіршману. Це особливо актуально ще й тому, що навесні 2024 року виповнилося 185 років з дня його народження.

Батько Леонарда – Леопольд Гіршман походив із німецького міста Гейдельберг (зараз це північний захід Німеччини, земля Баден-Вюртемберг). Він був співробітником німецької фірми Гельферіх-Саде і як її уповноважений працював у місті Тукум (сучасна Латвія). Саме в цьому місті 13 (25) березня 1839 року й народився майбутній видатний харківський лікар-офтальмолог Леонард Леопольдович Гіршман. З 1842 року німецька фірма Гельферіх-Саде відкрила своє представництво й в Харкові. З цього часу Гіршмани оселилися в нашому місті на вулиці Катеринославській (нині Полтавський шлях). А Харківський філіал фірми зміцнювався та зростав в тому числі й завдяки діловій активності Леопольда Гіршмана.

Саме в Харкові Леонард закінчив Першу класичну гімназію із золотою медаллю та став студентом медичного факультету місцевого університету. Юнак закінчив Харківський університет в 1860 році, вже тоді захопившись досить новою галуззю медицини – офтальмологією. Центром розвитку цієї науки була Німеччина, тому саме туди поїхав Леонард удосконалювати свою майстерність. З березня 1861 року до кінця 1863 року Гіршман перебував за кордоном, поглиблював свої знання з медицини. А в 1862 році він навіть навчався в Гейдельберзькому університеті, де познайомився з фундаментальними працями Германа Гельмгольца, який саме в цей час розробляв та запроваджував новий, революційний метод офтальмоскопії для огляду дна ока [3, с. 262]. Гельмгольц більш відомий як фізик, але саме він розробив декілька приладів для роботи лікарів: офтальмоскоп, офтальмометр, факоскоп та інші. Гіршмана також захопила теорія кольоросприймання людського ока. Пів року молодий лікар пропрацював в клініці Вісбадена, написав багато наукових статей, його ім'я стало відомим. Він навіть отримав

запрошення на роботу до США в офтальмологічну клініку Чикаго, але Леонард Леопольдович із патріотичних міркувань повернувся до Харкова, де продовжив розробляти обрану тему [4, од. зб. 1, ар. 14-15]. За його внесок в лікування хвороб ока в 1865 році молодого лікаря було обрано членом Гейдельберзького офтальмологічного товариства. А вже в 1868 році він захистив дисертаційну роботу за темою «Матеріали для фізіології кольоросприйняття» та став ледь не першим викладачем офтальмології в Харківському університеті. Йому було присвоєно вчений ступінь доктора медицини і звання приват-доцента з офтальмології. Через деякий час він став професором Харківського університету та очолив новостворену кафедру очних хвороб [2]. Лекції Леонарда Леопольдовича відрізнялись змістовністю, якістю і точністю викладання. Але Гіршман був не просто теоретиком цієї справи. В першу чергу він був практиком, практикуючим лікарем. Він був одним із ініціаторів створення при університеті клініки для лікування очей [4, од. зб. 4, арк. 3]. Її пацієнтами були не тільки мешканці Харкова, а й хворі всієї Наддніпряни. А в 1879 році за сприяння Гіршмана при університетській клініці було відкрито земське відділення, де лікували малозабезпечених пацієнтів. Коли в 1895 році місто урочисто відзначало тридцятип'ятиріччя лікарської діяльності, то харківські студенти навіть провели факельну ходу та несли видатного лікаря додому на руках.

Відомо, що на свою професійну діяльність Гіршман витрачав в тому числі й свої власні кошти, тому він не відмовляв у лікуванні навіть бідним пацієнтам. Слід визначити, що і сам він був досить заможною людиною, а окрім того, він одружився з Юлією Олександрівною Кудашовою – представницею давнього татарського княжого роду. Сім'ї Кудашових та Гіршманів були сусідами та мешкали в одному будинку на вулиці Катеринославській в Харкові. Княжий титул та професорське звання давало змогу лікарю вирішувати безліч поточних проблем, пов'язаних із клінікою, з лікуванням хворих. Слід також визначити, що незважаючи на десять років різниці у віці, шлюб виявився вдалим. У пари народилося троє синів: Микола, Павло, Олександр і дві доньки: Ольга та Інна.

На превеликий жаль під час революції 1905-1907 років на знак протесту проти виключення деяких студентів університету, Л. Гіршман подав у відставку та втратив право працювати в університетській клініці. Але тепер вже місто вирішило відкрити нову лікарню та анонсувало збір коштів на неї. В 1908 році на Москалівці (один з районів Харкова) Гіршману було надано будинок для лікарні на десять ліжок. Обладнання її було скромним, але там працював геніальний лікар, який нікому не відмовляв у допомозі. Казали, що він оперував катаракту пацієнта за дві хвилини.

Уже в 1912 році місто побудувало в Нагірному районі Харкова нову лікарню, яку вже за життя лікаря назвали ім'ям Гіршмана. Невідкладні хворі приймалися ним у будь-який час. Вже немолодий лікар працював до останнього пацієнта. Його гаслом було: «Немає останнього часу роботи, існує останній хворий». Хворі приходили не тільки до лікарні, а й до нього додому. І тут він консультував, лікував, оглядав, забуваючи про власний сон та відпочинок. До видатного харківського лікаря зверталися з Індії, Персії, Італії. Сам він казав, що за своє життя прийняв не менше мільйона пацієнтів та дуже пишався тим, що навчив хворих звертатися не до «знахарів», а саме до лікарів. Крім того, за ініціативи Л. Гіршмана в Харкові також було відкрито училище для сліпих дітей.

Видатний лікар зі світовим ім'ям помер 3 січня 1921 року, коли йому було вже 92 роки. Леонарда Гіршмана було поховано на Другому міському цвинтарі, його могила збереглася до нашого часу. Уже в 1929 році одну з центральних вулиць Харкова було названо на його честь. Ім'я Гіршмана також носить міська офтальмологічна клініка. Нині це міська клінічна лікарня № 14 імені професора Гіршмана. На її фасаді встановлено меморіальну дошку з написом: «1908-1921 роки. В цій лікарні працював заслужений професор-офтальмолог Леонард Леопольдович Гіршман». А 15 жовтня 2009 року в місті було відкрито пам'ятник видатному лікареві. На ньому зображено Леонарда Леопольдовича на повний зріст, а біля нього – сліпу дівчинку. На відкритті монумента була присутня правнучка лікаря Вікторія Комас-Гіршман,

яка мешкає у Франції. Вона ж передала Харківській бібліотеці матеріали свого батька, онука видатного лікаря, О. О. Гіршмана, що стосуються життєвого шляху Леонарда Леопольдовича. Вони склали особовий бібліотечний архівний фонд, що включає в себе тринадцять одиниць зберігання [4]. В харківській бібліотеці також зберігається примірник праці Л. Л. Гіршмана «Трахома як народне лихо» 1900 року видання з його дарчим написом [1, с. 50; 163].

Таким чином, Леонард Леопольдович Гіршман залишив яскравий слід в історії міста Харкова. Літопис його життя та натхненної праці – це приклад самовідданого служіння медицині, справі поліпшення життя та здоров'я людей. Саме такі люди прискорюють хід історичного процесу, направляють його в нове інтелектуальне русло. Тільки зусиллями подібних людей Україна може отримати цілеспрямованих, працездатних робітників різних галузей господарства, відданих своїй улюбленій справі та справжніх патріотів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Автографи діячів науки і культури на книгах із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка: тексти, факсиміле, бібліографічні матеріали. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2008. 324 с.
2. Бездітко П. А. Гіршман Леонард Леопольдович. *Вчені Харківського державного медичного університету*. Харків, 2003. С. 28–30.
3. *Короленківські читання 2014* : матеріали XVII міжнародної науково-практичної конференції, 8 жовтня 2014 р. Харків: ХДНБ ім. В. Г. Короленка, 2015. С.260–266.
4. Харківська державна національна бібліотека ім. В. Г. Короленка. Особові архівні фонди. Ф. 60 (О. О. Гіршман), опис 1, од. зб. 1-13.

УДК 378.016:78

Лі Цяньє,
здобувачка третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності
011 Освітні, педагогічні науки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

В епоху стрімкого розвитку всіх сфер суспільства та активного поширення знань пізнавальна активність студентів є не лише важливою складовою їхнього особистісного розвитку та навчання, а й рушійною силою національних і соціальних інновацій та розвитку держави. Пізнавальна активність охоплює низку психічних процесів (сприйняття, пам'ять, мислення та уява) і має вирішальне значення для отримання, обробки, зберігання та застосування знань й інформації. Розвиток пізнавальної активності студентів безпосередньо пов'язаний із підвищенням якості їхніх знань та розвитком майбутньої кар'єри [1]. Тому поглиблене вивчення закономірностей формування і факторів впливу на пізнавальну активність студентів має велике значення для сприяння їхньому всебічному розвитку й підвищення якості вищої освіти.

Пізнавальна активність – це процес, за допомогою якого люди отримують, обробляють, перетворюють і застосовують зовнішню інформацію; це основа для того, щоб люди розуміли світ і розв'язували проблеми. Для студентів закладів вищої освіти розвиток пізнавальної активності не лише пов'язаний із покращенням їхньої академічної успішності, але й впливає на формування їхніх когнітивних здібностей, інноваційного та критичного мислення. Ці здібності відіграють вирішальну роль у майбутніх наукових дослідженнях і подальшому розвитку кар'єри студентів.

Проте існуючі сучасні дослідження розвитку пізнавальної активності студентів здебільшого зосереджені на конкретному аспекті когнітивної діяльності, наприклад, пам'яті, мислення тощо; бракує поглибленого аналізу та дослідження факторів, що впливають на розвиток пізнавальної активності студентів, як-от: освітнє середовище, індивідуальні відмінності, соціальна культура тощо [2]. Відповідно, досліджуючи розвиток пізнавальної активності студентів закладів вищої освіти, необхідно звернути увагу на низку факторів, що впливають на неї.

Так, пізнавальна активність студентів стримується особливостями фізичного та розумового розвитку. З віком і фізіологічною зрілістю когнітивна

структура і стратегії мислення й пізнання студентів зазнають відповідних змін. Тому необхідно вивчати й аналізувати поетапні особливості та закономірності розвитку пізнавальної активності студентів із позиції психології розвитку.

Окрім того, на розвиток пізнавальної активності студентів значний вплив має освітнє середовище. Вища освіта, як важливий майданчик для розвитку пізнавальної активності особистості, її навчальний план, методи навчання, стосунки між викладачем і студентом тощо безпосередньо впливають на когнітивний розвиток і результати навчання студентів. Отже, важливо дослідити, як оптимізувати середовище вищої освіти для сприяння розвитку пізнавальної активності студентів.

Також важливим фактором, що впливає на розвиток пізнавальної активності студентів, є їхні індивідуальні відмінності. Так, студенти мають відмінності в інтелекті, інтересах, особистісних якостях та інших аспектах, що може зумовити те, що вони виявлять різні характеристики та переваги в пізнавальній активності [3]. Тому необхідно звертати увагу на вплив індивідуальних відмінностей на розвиток пізнавальної активності та забезпечити персоналізовану освітню підтримку й керівництво освітньою діяльністю студентів.

Нарешті, соціально-культурне середовище також може впливати на пізнавальну активність особистості. Різне соціальне та культурне походження і цінності можуть впливати на когнітивний стиль і зміст діяльності студентів. Тому необхідно аналізувати вплив соціального та культурного середовища на когнітивний розвиток студентів із соціологічної точки зору, щоб забезпечити підтримку міжкультурної освіти та міжнародної комунікації.

Отже, розвиток пізнавальної активності студентів є складним процесом, на який впливають різноманітні фактори, як-от: закономірності фізичного та психічного розвитку особистості, освітнє середовище, індивідуальні відмінності, соціально-культурне середовище. Щоб всебічно та глибоко вивчити це питання, потрібно комплексно застосовувати теоретичні і практичні напрацювання та методи багатьох наук, зокрема психології, педагогіки,

соціології тощо, а також аналізувати та досліджувати пізнавальну активність особистості з різних точок зору.

Водночас слід також визнати, що розвиток пізнавальної активності студентів є довготривалим процесом, який потребує спільних зусиль різних учасників освітнього процесу, як-от: сім'я, педагоги та суспільство, у цілому. Родина є колискою зростання студентів, а методи виховання та атмосфера в сім'ї мають значний вплив на пізнавальну діяльність студентів. Заклади освіти є основним місцем, де активізується пізнавальна діяльність студентів, а професійна компетентність і освітня філософія викладачів безпосередньо впливають на пізнавальну активність студентів. Суспільство забезпечує широку практичну базу та багаті пізнавальні ресурси для розвитку студентів. Тому важливим є створення комплексної і системної багаторівневої системи підтримки студентів для сприяння розвитку їхньої пізнавальної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
2. Palincsar, A. S., & Brown, A. L. (1984). Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities. *Cognition and Instruction*, 1(2), 117-175.
3. Wiggins, G. (1998). *Educational Psychology: A Practitioner's Guide*. New York: John Wiley & Sons.

УДК 316.4

Чередниченко Олександр Юрійович,
кандидат економічних наук, доцент,
професор Спеціальної кафедри №1
Інституту СБУ НЮУ
імені Ярослава Мудрого, м. Харків;
Чаленко Поліна Володимирівна,
здобувач вищої освіти бакалаврської
форми навчання НЮУ
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

**СЛАКТИВІЗМ ЯК ФОРМА МОБІЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Сьогодні відбувається надзвичайно швидкий розвиток інформаційних технологій, всі звичні дії переносяться в онлайн-простір і набувають нових форм прояву. Цифрова трансформація суспільства проявляється і в межах соціального активізму. Наразі у простір інтернету та соціальних мереж стрімко переносяться практики соціальних та політичних активістських рухів. Роль активістів є надзвичайно важливою і вагомою для існування будь-якої демократичної держави. Адже громадяни можуть самі керувати своєю країною, вирішувати її майбутнє і змінювати те, що їм не подобається.

Активізм може набувати різних проявів. Серед яких: петиції, написання листів в газету, написи в небі літаками або висаджування рослин на землі, виставлення портретів, плакати, роздягання, мовчання, голодування, бойкоти, мітинги, вуличні страйки, громадська непокора, політичні кампанії тощо. До більш сучасного прояву активізму можна віднести пост з висловленням своєї точки зору щодо якоїсь суспільно важливої події в соціальних мережах, його поширення або підтримка за допомогою лайку/коментаря. Активізм поділяється на низку підвидів: екоактивізм, молодіжний активізм, медіа-активізм, кіберактивізм, політичний, судовий, правовий, ЛГБТ-активізм, традиційний, крафтивізм, слактивізм тощо [1].

У ХХІ столітті масштабного значення набуває окрема форма активізму – «слактивізм», як онлайн активність щодо розгляду та розповсюдження соціальних проблем. Серед прикладів можна навести підписання онлайн-петиції, поширення посту в соціальній мережі, коментар з підтримкою певної ідеї/заклику або власною думкою та навіть лайк під постом, де розглядається важлива для суспільства тема. Все це відбувається в соціальних мережах, які є активними просторами прояву різноманітних форм соціального активізму, оскільки містять постійно оновлюваний інформаційний контент, створений у формі постів.

Розгляд цієї форми активізму є доволі актуальним на цей час, адже, по-перше це нове явище, яке потребує оцінки вчених та юристів, для того, щоб використовувати його на користь суспільства та врегулювати ці дії за

допомогою закону, як будь-яку інновацію. По-друге, в Україні питання слактивізму залишається майже поза увагою науковців.

Серед небагатьох українських дослідників можна назвати політологів А. Янченка, Ю. Кокарчу, Т. Хлівнюк, які розглядали слактивізм в ракурсі політичної участі, та соціолога О. Гудзенко, яка проаналізувала слактивізм як форму соціальної активності. Також А. Матійчик, М. Мордовець у своїх дисертаційних дослідженнях використовували термін «слактивізм» для позначення негативної сторони політичного активізму онлайн [2]. Тому це явище потребує уваги з боку українських дослідників.

Існує два підходи до розуміння слактивізму: позитивний та негативний. Прихильники позитивного підходу до інтерпретації цього терміну (вчені-іноземці М. Фостер, І. Хенессі, Б. Бланкеншіп, Е. Стюарт, С. Ві, К. Джонс) стверджують, що прості та швидкі дії в Інтернеті можуть досягнути поставлених цілей і врегулювати соціальні проблеми.

З іншого боку, деякі вчені-іноземці (Шульман, Хіндман, Батлер, Мордовець, Баранов, Гудзенко, Матійчук і т.д.) зазначають, що слактивізм є малоефективним або взагалі неефективним, адже він відходить від традиційного активізму (демонстрацій, страйків), посилаючись на переклад терміну (від англ. «slacker» – ледар, бездіяльна людина та «activism» – активізм) [2], тобто «активізм для ледачих». Тому вони стверджують, що слактивізм – це імітація/пасивна форма політичної участі, яка не приносить користі.

Прикладом ефективного інформаційного активізму є дослідження команди американських вчених П. Барберо, Н. Ванга, Дж. Наглера та інших, які займались вивченням віртуальної поведінки користувачів в рамках антиурядових протестів в Стамбулі в травні 2013 року та акції «Об'єднані за глобальні зміни», що відбулась 12 травня 2012 року [3]. У результаті аналізу даних вчені виявили, що незважаючи на велику кількість слактивістів – людей, які фактично не брали участі в акції, їхня роль (поширення інформації) була дуже важливою, що призвело до великої кількості безпосередніх учасників протестів.

Як ще один приклад (наразі актуальний для нашої країни) можна навести розповсюдження матеріалів з воєнними злочинами (результатами повномасштабного вторгнення РФ на територію України). Саме завдяки діям активістів у соціальних мережах, широкому розголосу та мільйонам репостів, на ці ситуації звернули увагу люди по всьому світу, а також міжнародні організації, які в свою чергу надають допомогу та збирають факти скоєних злочинів, щоб всі причетні правопорушники понесли юридичну відповідальність в повній мірі.

Ще один приклад – поширення постів, зокрема, грошових зборів. З початком війни ця діяльність стала невід’ємною частиною українського життя. Саме завдяки слактивізму щоденно закриваються збори на різні потреби і українці допомагають один одному та державі в цілому. Адже для того, щоб зібрати велику суму, треба залучити широке коло людей, а це стає можливим саме завдяки діям слактивістів.

Тобто перевагами слактивізму (позитивного напрямку) є його важлива роль у розвитку громадянського суспільства, використання інструментів електронної демократії, миттєве поширення інформації, можливість пересічних громадян опосередковано брати участь в державотворчих процесах, просуванню проблеми на публічні арени, солідаризація, підвищення обізнаності про певну проблему, безкоштовна або низькозатратна діяльність, полегшення координації діяльності активістів тощо.

Проаналізувавши наведені приклади та роботи вчених щодо цього явища, можна дійти висновку, що існування слактивізму окремо не дасть ніяких результатів, окрім пустих закликів до дій, але його можна розглядати в парі з більш традиційними видами активізму (як перший крок до змін). Тоді більш ніж реально отримати бажані наслідки, адже мета слактивізму – поширення та надання широкого розголосу проблемі аби більшість людей звернуло увагу на певну подію, і як результат почали вживати необхідні дії щодо її розв’язання або усунення. Ця нова форма активізму не може повністю замінити традиційні практики громадянської активності, проте, вона слугує потужним механізмом

для розвитку громадянського суспільства та процесів державотворення в країні [2] і може приносити масштабні результати.

Отже, слактивізм є доволі важливим для демократичного суспільства. І завдяки його дослідженню та застосуванню можна досягти позитивних результатів у подоланні суспільно важливих проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Хлівнюк Т. П. Основні визначення терміна «політичний активізм» у сучасному політичному дискурсі. *Науковий журнал «Політикус»*. 2016. С. 60–63. URL: http://politicus.od.ua/1_2016/14.pdf
2. Myshok R., Klymanska L., Slactivism in Ukrainian Internet Practices. *Development of scientific, technological and innovation space in Ukraine and EU countries*. – 3rd ed. 2021. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, p. 263 – 292. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/178/5165/10846-1?inline=1>
3. Barberá P., Wang N., Bonneau R., Jost JT., Nagler J. & Tucker J. (2015) The Critical Periphery in the Growth of Social Protests. *PLoS ONE* (electronic journal), no.10(11): e0143611. Retrieved from: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0143611>

УДК 37:159.99

Шевчишена Оксана Володимирівна,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри педагогіки та
психології дошкільної і початкової освіти
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка,
м. Хмельницький

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО ПРОСТОРУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ КРАЇНИ

Збереження та зміцнення здоров'я дітей і молоді є однією з актуальних проблем на сучасному етапі функціонування українського суспільства. Адже в останні роки спостерігається стійка тенденція погіршення стану здоров'я школярів. Однак, беззаперечним продовжує залишатися той факт, що здоров'я дітей та молоді перебуває в прямій залежності не лише від умов навчання, виховання, рухової активності та харчування, а й від власного бажання протидіяти небажаним негативним впливам і протистояти їм. Всім відомо, що

здоров'я несе в собі не лише фізичне, а й соціальне, психічне та духовне навантаження. Тому сьогодення потребує виховання здорової та гармонійної особистості, яка прагне до збереження і зміцнення власного здоров'я, яка готова до інтелектуальної праці, а відповідно, творчо діяти в контексті соціальних перетворень нашого суспільства.

Стан здоров'я є одним із домінуючих чинників на шляху до здобуття якісної освіти. З іншої сторони, кінцевий результат сучасної освіти передбачає сформовану компетентну особистість, яка вміє конструктивно діяти в складних життєвих ситуаціях. Однак, молодь недостатньо соціально адаптована та підготовлена до сучасного життя. Вона потерпає від суїцидів, СНІДу та ІПСШ, вживання алкоголю та інших психотропних речовин. Молодим особам не вистачає навичок критичного мислення, свідомого вибору безпечної поведінки, адекватного сприйняття себе та оточення, і, відповідно, на цій основі здатностей приймати виважені рішення в стресових ситуаціях і будувати конструктивні взаєностосунки з іншими людьми.

Звичайно, що проблема здоров'я дітей є предметом уваги педагогів, психологів, батьків, представників громадськості, медичних працівників. Однак, особливе місце в оздоровчій системі відводиться освітнім установам, які мають всі можливості для того, щоб забезпечити сприятливе середовище для гармонійного розвитку школярів. Тому сучасне суспільство ставить нові вимоги і до освітніх закладів. Сучасні школи мають навчити учнів протидіяти негативним впливам навколишнього середовища та конструктивно діяти в складних життєвих ситуаціях.

Враховуючи воєнний стан країни, сучасна школа покликана забезпечити здоров'язберігаючий простір, в якому б діти та підлітки почували себе безпечно і комфортно, отримували необхідну психологічну допомогу та здобували високоякісну освіту з найменшими емоційними та психологічними затратами.

Проблема здоров'язберігаючого простору розглядається паралельно з іншими поняттями, такими як здоров'язберігаючі технології, здоров'язберігаюча компетентність. Так, за переконаннями Т. Бойченка, суть

здоров'язберігаючих технологій полягає у забезпеченні системи психолого-педагогічних, коригуючих та реабілітаційних заходів з метою покращення якості життя людини, зокрема: формування навичок здорового способу життя та забезпечення професійної діяльності особистості на фоні мінімальних фізіологічних затрат [1].

Відповідно, нинішні виклики вимагають здоров'язберігаючої компетентності і від педагога. Лише вчитель, який вміє відстежувати позитивні та негативні зміни на рівні психічного та духовного здоров'я школярів, здатний скласти дієву програму збереження та зміцнення їх здоров'я, а відтак, забезпечувати здоров'язберігаюче середовище для усіх учасників освітнього процесу.

Виходячи з аналізу праць, присвячених проблематиці здоров'язберігаючого простору, в цілому можна вважати, що даний феномен покликаний забезпечити високий рівень усвідомлення його суб'єктами переваг здорового способу життя, переосмислення цінностей, а відтак, духовно-естетичне самовдосконалення.

Виходячи з аналізу досліджень в контексті даної проблематики, маємо на меті актуалізувати саме проблему забезпечення здоров'язберігаючого простору в закладах загальної середньої освіти в період воєнного стану. Під терміном **здоров'язберігаючий простір** надалі будемо розуміти *спеціально організоване педагогом виховне середовище, умови якого спрямовані на формування в учнів позитивних установок щодо ведення здорового способу життя та використання набутих знань на практиці, а також на формування в них знань, умінь та навичок щодо протидії негативним впливам навколишнього середовища в умовах воєнного стану та здатностей до актуалізації внутрішнього ресурсу під час наявності ризиків, зумовлених воєнним часом.*

Відповідно, забезпечення здоров'язберігаючого освітнього простору повинно здійснюватись крізь призму поширення психологічних знань, практичних психологічних заходів, спрямованих на актуалізацію внутрішнього ресурсу осіб, які стали жертвами травматичних подій. Відтак, основними

завданнями психолого-педагогічного супроводу забезпечення сприятливого психологічного середовища мають стати: 1) сприяння повноцінному психічному розвитку дітей та їх адаптації до освітніх і життєвих вимог; 2) забезпечення умов для формування позитивної мотивації у школярів щодо ведення здорового способу життя, вдосконалення своїх потенційних можливостей та застосування їх на практиці; 3) формування компетентності у педагогів щодо застосування непрямих методів психологічної допомоги; 4) розробка комплексу рекомендацій для вчителів та батьків щодо відновлення психічного стану дітей в умовах воєнного стану країни.

Що стосується **непрямих методів психологічної допомоги** [2], то педагогу в процесі комунікації важливо відволікати дитину від психотравматичних переживань (не провокувати спогади про події, які дитині довелось пережити; уникати ситуацій, які здатні нагадувати їй про стрес), організувати психологічно безпечний простір, у якому вона буде оточена турботою та взаєморозумінням, де вона відчуватиме **підтримку**, яка на даний час для неї є вкрай важливою та нагальною потребою.

Реалізація цих завдань можлива через застосування таких індивідуальних та групових форм роботи, як сеанси психоконсультації, організація круглих столів та диспутів, психолого-педагогічних семінарів для батьків та педагогів, тренінгів для дітей щодо зняття напруги та тривожності, стабілізації психоемоційного стану, розвитку саногенного мислення, з розвитку навичок комунікації в нових середовищах, а також життєвих навичок, необхідних для перебування в умовах ризиків, зумовлених воєнним часом.

Як відомо, формування навичок соціальної адаптації передбачає зміни дитячого мислення. Тому його корекція може бути утруднена через певні суб'єктивні передумови, які найбільш гостро дають про себе знати у підлітковому віці (амбівалентність почуттів, нестійкість поведінки, імпульсивні реакції). В умовах війни можлива ескалація подібних проблем через наявність чинників, зумовлених воєнним періодом.

Тому важливу роль у корекції негативних уставок та мислення підлітків, у корекції складних психологічних станів відіграє психологічна служба освітніх закладів. Саме вона покликана вирішувати завдання психологізації освітнього простору, адаптувати психологічні знання до потреб дітей та підлітків шляхом просвіти та активного соціально-психологічного навчання.

Відповідальною особою за результати психолого-педагогічного супроводу забезпечення здоров'язберігаючого освітнього простору вважається також особистість педагога. Саме від його морально-психологічних та етичних якостей, психологічної обізнаності залежить якість забезпечення сприятливого середовища у закладі загальної середньої освіти. Система психолого-педагогічних знань, умінь та навичок вчителя дає змогу напрацювати змістовний компонент психолого-педагогічного супроводу дітей, які стали жертвами війни, створення сприятливих умов для стабілізації їх психічного та духовного стану.

В контексті освітнього процесу корисними для стабілізації психічного та духовного благополуччя дітей та підлітків можуть стати методи щодо організації ціннісно-сміслової сфери. Використання методу організації ціннісно-сміслової діяльності школярів дає змогу вчителю реалізувати виховні цілі. Адже психологічною основою ціннісної сфери школярів виступають, здебільшого, потреби в самопізнанні та самовдосконаленні, у відновленні внутрішніх ресурсів, які є передумовою їх успішної адаптації в нових для них середовищах. Систематичне використання педагогом цього методу актуалізує дані потреби, сприяє залученню дитини до світу людських цінностей, а відтак, закріплює дієву структуру особистості дитини. Одним із корисних прийомів організації ціннісно-сміслової сфери школярів може бути прийом конструювання рольової ситуації. Адже перебуваючи в умовах рольової ситуації, фантазування та оцінки власних переживань, діти долучаються до світу людських цінностей, починають прагнути до свідомого вибору життєвого шляху, напрацювання власних життєвих орієнтирів.

Подібні методи та прийоми педагог може змінювати, адаптовувати до того чи іншого уроку, до конкретної тематики чи виховних годин. Загалом змістовне навантаження інтерактивної взаємодії повинно включати техніки з розвитку позитивного, критичного та творчого мислення дітей та молоді. Для розвитку критичного мислення школярів можна використовувати інші інтерактивні методи, зокрема: мозковий штурм, інсценування, рольові ігри, дебати, аналіз історій та ситуацій. Особливої уваги заслуговують тренінги з розвитку саногенного мислення школярів, емоційної саморегуляції та впевненої поведінки.

Аналіз досліджень в контексті даної проблематики дозволяє стверджувати, що організація здоров'язберігаючого освітнього простору забезпечує благополуччя на рівні психічного та духовного здоров'я школярів, а відтак, високий рівень соціальної адаптації учнівської молоді до життя. Однак необхідно зазначити, що для успішного забезпечення сприятливого психологічного середовища в освітніх закладах в умовах воєнного стану важливу роль продовжує відігравати розвиток особистісних якостей та здібностей педагога. Тому проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. У його ході виявлено ряд питань, які потребують практичного рішення, зокрема: розробки методичних рекомендацій педагогам щодо забезпечення здоров'язберігаючого освітнього простору засобами активної взаємодії як в період воєнного стану, так і в період післявоєнного відновлення нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойченко Т. Валеологія – мистецтво бути здоровим. *Здоров'я та фізична культура*. 2005. № 2. С. 1–4.
2. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний посібник / Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін.; за наук. ред. Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.

Юрченко Любов Іванівна,
доктор філософських наук, професор
кафедри психології діяльності в
особливих умовах Національного
університету цивільного захисту України,
м. Харків

ДЕПРЕСИВНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ САМООЦІНКА

Спільнота України нині переживає соціально-психологічні труднощі, пов'язані передусім із воєнною агресією, нестабільним фінансово-економічним становищем і соціально-політичними негараздами. Це створює значну кількість стресогенних чинників для населення. Фізичні та емоційні обмеження, постійне перебування людини в стресовому стані викликають труднощі з підтримкою психологічної рівноваги громадян. Аналіз соціальних проблем свідчить, що їх витoki містяться не лише в економічній, політичній або соціальній сферах, а й у психологічній, зокрема, в особистісному полі діяльності, що пов'язано зі самосвідомістю людини, її ставленням до себе.

Формування самооцінки особистості – одна з актуальних проблем досліджень в області психології, так як впевненість кожної людини в собі відіграє колосальну роль в успіху всієї країни. Від того, як особистість сприймає себе, залежить її майбутнє. Крім того, існують різні підходи до розуміння сутності самооцінки, а це свідчить про її складність і багатогранність як психологічного феномену.

Самооцінка та депресія мають тісну кореляцію. Люди з депресією часто стикаються з проблемами самооцінки, і навпаки, негативне відношення до себе може призводити до розвитку депресії. Виявлення та дослідження взаємозв'язку самооцінки та депресивних станів особистості ставилось за мету в даній роботі.

Можливі кореляції між самооцінкою та депресією можна проілюструвати наступним чином:

- негативна самооцінка: люди з депресією часто схильні до негативної самооцінки, перебільшення своїх недоліків та помилок, що може виникати через вплив внутрішніх переконань, суспільних стереотипів або подій у їхньому житті;

- цикл негативних думок: негативна самооцінка викликає цикл негативних думок, які поглиблюють депресію; все це може стати пасткою, де негативні думки підживлюють депресивний настрій, а депресивний настрій посилює негативну самооцінку;

- вплив на самооцінку суспільного тиску та порівняння: людина постійно відчуває себе меншою або непомітною порівняно з іншими, що може викликати депресію;

- втрата інтересу та енергії: депресія призводить до розвитку і підтримки позитивної самооцінки, що може призвести до відчуття безсилля та бездіяльності;

- позитивна самооцінка як захист: надмірна самооцінка призводить до ігнорування проблем та завдань, що може в подальшому поглибити депресію.

В роботі ставилось питання, чи є самооцінка чинником, здатним сприяти депресії? А з іншого боку, чи є сама депресія тим результатом, що підриває самооцінку?

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Належачи до ядра особистості, вона є важливим регулятором поведінки. Від самооцінки залежать взаємини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Тим самим вона впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості [1, с. 446].

Депресія (від лат. пригнічення) – у психології афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, змінами мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальною пасивністю поведінки. Суб'єктивно людина відчуває насамперед важкі, болісні емоції й переживання, пригніченість, тугу,

розпач. Тому ми можемо говорити про вплив депресії на поведінку та емоційну сферу людини.

Перелічені стани породжують депресивні ситуації особистості:

- потяги, мотиви, волева активність є різко зниженими;
- виникають характерні думки про власну відповідальність за різноманітні неприємні, важкі події, що відбулися в житті людини або її близьких;
- почуття провини за події минулого і відчуття безпорадності перед життєвими труднощами поєднуються з почуттям безперспективності, у зв'язку з цим самооцінка помітно знижена;
- змінюється сприйняття часу, що, як здається, тече болісно довго;
- у депресивних станах спостерігаються сповільненість, безініціативність, швидка стомлюваність; це призводить до різкого падіння продуктивності; у важких, тривалих станах депресії можливі спроби самогубства.

В психологічній літературі чітко розрізняють функціональні стани депресії, можливі в здорових людей у рамках нормального психічного функціонування та депресію патологічну – один із основних психіатричних синдромів [1, с. 88].

Когнітивна модель депресії, розроблена Беком, підкреслює, що депресивна людина систематично не вірно оцінює минулий досвід, поступово складаючи уявлення про себе як про невдачу, уявлення про світ як про фрустраційний і уявлення про майбутнє як про смутне і похмуре [2, с. 354]. Ці три уявлення відомі як когнітивна тріада і включають негативні думки про себе «Я неадекватний, небажаний, нічого не вартий», негативну думку про світ «Світ занадто багато чого вимагає від мене, і життя – це суцільна поразка», а також негативні думки про майбутнє «Життя завжди буде сповнене страждань і поневірянь, які я відчуваю зараз».

Отже, самооцінка і депресивні стани мають істотний зв'язок. Хоча походження депресії явно багатофакторне, клінічні дослідження показують, що низька самооцінка, яка зберігається з часом, робить нас набагато вразливішими

до такого типу станів. Неприйняття себе і відсутність позитивних почуттів до власного буття залишає людину без психологічних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аарон Т. Бек, Деніз Д. Девіс, Артур Фріман. Когнітивна психотерапія розладів особистості. *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. Київ : Науковий Світ, 2024. 500 с. ISBN 978-617-550-181-8.
2. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с. ISBN 966-7880-85-0.

УДК 17.037(091)

Яворський Андрій Романович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ПОНЯТТЯ «НІГІЛІЗМ» В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Поняття «нігілізм» у багатьох довідникових виданнях визначається однаково. Тлумачний словник української мови 2010 р. визначає, що термін «нігілізм» походить від латинського слова *nihil* – «ніщо, нічого» і дослівно означає «жодної ниточки, ані волосинки», тобто заперечення всього, негативне ставлення до окремих, або навіть до всіх сторін суспільного життя [5].

Філософське поняття терміну «нігілізм» застосовується для характеристики різноманітних явищ суспільного життя, починаючи з філософських шкіл античності, а саме – кініків, далі – відповідних сократичних шкіл, а відтак – до сучасних філософських течій. Зокрема, філософська течія «неопозитивізму» відкидає всі філософські напрямки вчення і розвиток суспільства, у цілому [5].

Порушити питання про «український нігілізм», – пише Т. В. Лютий, – «означає відшукати ту окремішність, в якій проступають специфічні підходи до загального потужного струменю нігілізму. Це завдання може видатись штучним, адже ми не звикли оперувати різними словосполученнями: відторгнення сутності, несприйняття дійсності, життя осторонь норм та правил поведінки, скептицизм до навколишнього світу та інше. Отже, термін

«український нігілізм» повинен означати те, яке відношення мають різні форми нігілізму до української сутності [4, с. 167].

Термін «нігілізм» вперше з'явився в 1799 році в роботах німецького філософа Фрідріха Гайнріха Якобі. Під цим поняттям він визначав спроби людей знецінити основи релігії. Згодом, на початку XIX століття, розуміння цього терміну розширюється і означає руйнівне ставлення та зловживання функціями розуму, а згодом означає «фурії руйнування» і «дух руйнації».

Історично негативне ставлення особистості до соціальних, морально-релігійних, юридичних засад, підозріле відношення до встановлених правил поведінки виникло у світогляді людини з моменту зародження перших соціальних груп доісторичних часів [2, с. 107].

Нігілізм як явище виник ще у Стародавньому світі. Стародавні суспільно-політичні угруповання, що переходили з одної форми в іншу, часто були обтяжені нігілістичними світоглядами. Інколи нігілізм набував форм ідейного вчення та оволодівав масами, що призводило до виникнення злочинних дій, заворушень, революцій або війн. Подекуди в культурі Стародавнього світу присутня «заперечувальна» нігілістична психологія.

Суто нігілістичними напрямками, що виявилися в бунті проти класицизму в мистецтві, були: футуризм раннього періоду Марінетті, дадаїзм та експресіонізм [1, с. 253].

Виходячи з історичних періодів розвитку людства, виділяють такі етапи розвитку нігілістичних ідей у суспільстві:

1. Античний період. Нігілізм мав позаособистісний характер, оскільки в античному суспільстві була поширена думка про вирішальну роль долі, яка перевершує встановлені порядки та правила, сформовані людиною. Такі ідеї створили передумови появи нігілістичних учень. На ідеологію нігілізму опиралися скептики, кініки, софісти, кіренаїки та епікурейці.

2. Середньовічний період. Мораль у період Середньовіччя спиралася на християнські цінності. Згідно з ідеями середньовічних теологічних вчених, без Бога людина ні на що не здатна. Нігілізм у цей час має форму еретичних ідей, і

нігілістичні ідеї поширювали альбігойці, гностики, амальрикани, вальденси та ін.

3. Період Відродження. У цей час людина сприймала світ наповненим особистісними смислами, тому зароджувалися ознаки ілюзорної та вольової особистості на фоні абсолютизації людини в індивідуальному самоствердженні. Такі ознаки нігілізму розкривалися у філософії та мистецтві, зокрема, у творах Ф. Петрарки, Леонардо да Вінчі, М. Лютера, М. Монтеня, І. Босха, Ф. Рабле, Н. Макіавеллі та ін.

4. Період Нового часу. У цей час перед людиною постало завдання знайти універсальний метод пізнання навколишнього світу. Особистість намагалася відштовхнути всі зовнішні основи й онтологічні принципи і знайти абсолютно новий спосіб знаходження істини буття людини. Людина намагалася впроваджувати механізми самозабезпечення, де головною є позиція суб'єкта. Процес самовдосконалення людини Нового часу позначається виявленням нігілізму, що виявляється в матеріалізмі XVII-XVIII століть, ідеях учених доби Просвітництва, лібертинізму Д.-А.-Ф. де Сада [6].

5. Період XVIII-XIX століть. Цей час відзначився збільшенням прагнення людини віднайти абсолютне знання, пояснити життя, свободу, звести людину до понятійного існування. Крах розуму людини став крахом та падінням оптимізму, що спричинила появу песимізму. Прикладом може бути доктрина А. Шопенгауера [7] та індивідуалістичний нігілізм М. Штірнера [8].

6. Становлення ідей класичного нігілізму Ф. Ніцше. У його концепції нігілістичні форми засвідчують своє продовження вікової культурної та антропологічної спадщини. Нігілізм виявляється тією мірою, якою людина формує співвідношення навколишнього світу і себе. Тому сам образ «надлюдини» є зразком орієнтира перспектив розвитку людства. Дотримуючись активного нігілізму, людина може досягнути зовсім нового стану, що вже не дозволить говорити про людське існування з ознаками нігілізму [3].

Отже, нігілізм у всі часи асоціювався з певним світоглядом та способом людського існування, що включає внутрішній стан свавілля, відчаю, заперечення всього, розчарування, недовіри тощо. У різні часи нігілізм виражався у запереченні існування Бога, безсмертності душі, внутрішньої свободи волі, могутості розуму, пізнання, об'єктивності моралі, духовних підвалин буття, культурних засад, суспільного устрою. Абсолютною формою нігілізму люди вважали самогубство, спрямування до тотальної загальної руйнації, але найчастіше він виражається через відносні форми, тобто скасовування або знецінення певного боку реальності з метою піднесення інших. Подолання явища нігілізму в суспільстві потребує від людства величезних зусиль. Серед дій, які потрібно здійснити для подолання нігілізму, можна виокремити: підвищення освіти населення; підняття духу, внутрішньої сили характеру, реформування суспільних сфер життя; удосконалення суспільних відносин; подолання суспільної нерівноваги та непорозумінь; забезпечення справедливих правил суспільної поведінки; підвищення авторитету структур державної влади тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дадаїзм. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т.1: А-Л. С. 252–254.
2. Клімова Г. П. Правовий нігілізм як форма деформації правосвідомості. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія* : зб. наук. праць. Харків, 2013. № 5. С. 105–112.
3. Лютий Т. В. Становлення нігілізму в культурно-антропологічному контексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04. Київ, 2001. 20 с.
4. Лютий Т. В. Нігілізм: анатомія Ніщо. Київ : Парапан, 2002. 296 с.
5. Словник української мови: 20-ти томах: електронна версія видання/Національна академія наук України, Український мовно-інформаційний фонд; гол.ред. В. М. Русанівський; наук. кер. проекту В. А. Широков, 2020. URL: <https://sum20ua.com/?page=1950&searchWord=%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC&wordid=61057> (дата звернення: 20.08.2024).
6. Ушкалов Л. Маркіз де Сад, Ломброзо та інші: західні паралелі до «Я (Романтики)». URL: <http://kharkiv-nsru.org.ua/archives/3474> (дата звернення: 12.08.2024).
7. Шопенгауер А. Думки/переклад з нім. Ф. В. Черниговца. Харків : Фоліо, 2013. 252 с.
8. Штірнер М. Універсальний словник-енциклопедія. 4-те вид. Київ : Тека, 2006. URL: https://sum20ua.com/?wordid=61058&page=1950&searchWord=%20%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC#lid_61058 (дата звернення: 13.08.2024).

Чжуан Янь,

здобувачка третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності
011 Освітні, педагогічні науки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ПОЄДНАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В УПРАВЛІННІ СЕРЕДНЬОЮ ОСВІТОЮ В КНР

Управління середньою освітою в Китайській Народній Республіці здійснюється на тісному поєднанні теоретичних засад різних теорій управління та їх практичному втіленні у процес управління і керівництвом закладами освіти. Таке поєднання не тільки допомагає перевірити ефективність теоретичних моделей, але й забезпечує позитивний вплив результатів дослідження на освітню практику.

Теорія є орієнтиром практики та формулює основні принципи управління середньою освітою. Наприклад, теорія організаційної поведінки забезпечує основу для розуміння організаційної структури закладів середньої освіти та взаємодії між учителями і учнями. Теорія лідерства допомагає керівникам шкіл приймати рішення та більш ефективно керувати їхнім розвитком [2]. Ці теорії не лише розробляються вченими, але й проходять перевірку на практиці.

Практика є рушійною силою для розвитку теоретичних ідей управління освітою. У практиці управління середньою освітою керівники шкіл стикаються з багатьма проблемами, наприклад, як підвищити загальну якість навчання учнів, оптимізувати навчальний план, сприяти професійному розвитку вчителів тощо. Ці проблеми формують напрями для подальших теоретичних досліджень [5].

Для того, щоб реалізувати органічне поєднання теорії та практики, дослідникам необхідно знати всі освітні інновації й мати тісний зв'язок із адміністрацією шкіл, учителями, учнями та іншими учасниками освітнього процесу, щоб зрозуміти їхні потреби й труднощі. На цій основі дослідники

можуть використовувати відповідні теорії для їх аналізу та інтерпретації, а також висувати цільові рішення, які необхідно апробувати й перевірити на практиці, щоб переконатися в їх ефективності та можливості реалізувати.

Складові сучасних інформаційних технологій (Інтернет, бази даних тощо) забезпечили потужну підтримку поєднання теорії та практики [6]. Дослідники використовують інформаційні технології для збору й аналізу величезних обсягів інформації, аби виявити закономірності і тенденції управління середньою освітою. Через онлайн-освітні платформи, соціальні мережі, засоби масової інформації та інші канали дослідники можуть взаємодіяти і спілкуватися з освітянами-практиками в режимі реального часу, щоб сприяти обміну знаннями та досвідом [4].

Загалом, управління середньою освітою відіграє життєво важливу роль у соціальному розвитку країни. Це міст між базовою освітою та вищою освітою і спрямовується на культивування всіх видів талантів, необхідних для національного господарства, сприяння соціальній справедливості й покращення загальної якості національної освіти [3].

Управління середньою освітою передбачає раціональний розподіл освітніх ресурсів, інновацію змісту й методів навчання, усебічну увагу до індивідуального розвитку учнів [1]. Високоякісне управління середньою освітою орієнтується на оптимізацію навчальних планів і програм, стимулювання інтересу учнів до навчання, розвиток їхніх практичних здібностей і здатності до інноваційної діяльності, формування міцної основи для подальшого навчання чи працевлаштування учнів. Водночас управління середньою освітою також є реалізацією принципу справедливості освіти. Завдяки управлінню та політичному регулюванню система освіти спрямовується на те, щоб усі учні мали рівні можливості для отримання якісної освіти [7].

В останні роки, із поглибленням реформування системи освіти КНР, серед її актуальних питань визначаються такі, як: оптимізація структури управління школою, професійний розвиток вчителів і реформа системи

оцінювання. Науковці стверджують, що ефективне управління середньою освітою має базуватися на науковому механізмі прийняття рішень, наголошуючи на тісній співпраці між школою, громадою та родиною, а також на повазі до особистих потреб учнів. Однак, незважаючи на певні досягнення, усе ще існують певні проблеми в системі освіти, як-от: нерівномірний розподіл освітніх ресурсів, високий тиск на вчителів і надмірний акцент системи оцінювання на складанні іспитів.

Наразі Китай прагне поглибити освітню реформу та висуває нові вимоги до управління середньою освітою. З одного боку, застосування цифрових та інформаційних технологій надає нові можливості для використання різних методів і засобів управління (застосування баз даних в оцінюванні освіти, просування онлайн освітніх платформ тощо). З іншого боку, освітні обміни та співпраця на міжнародному рівні також спонукають освітян думати про те, як вчитися та застосовувати інноваційні концепції управління освітою. Сучасні дослідження мають більше зосереджуватись на тому, як використовувати технології для підвищення ефективності управління освітою, як створити більш гнучке та інклюзивне освітнє середовище та як розвивати глобальну конкурентоспроможність учнів.

Отже, управління системою середньої освіти в КНР базується на поєднанні теоретичних концепцій і досліджень із їх практичним утіленням в освітній процес. Дослідження управління загальною середньою освітою пов'язані не лише з підвищенням якості освіти, а й з довгостроковим розвитком країни та суспільства. У цьому процесі беруть участь освітяни, дослідники та політики, аби здійснювати постійну оптимізацію та впровадження інновації в управлінні середньою освітою в Китаї [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Bo Zhang. Working Committee of the International Academician Association of China Association for the International Promotion of Science and Technology. *Collection of Academic Inquiry on Teaching Method Innovation and Practice in 2023*. Nanyang Bowen Education and Training School, 2023. P.3.

2. Godda H. Free secondary education and the changing roles of the heads of public schools in Tanzania: are they ready for new responsibilities? *Open Journal of Social Sciences*. 2018. Vol. 6(5). P. 1-23. DOI:10.4236/jss.2018.65001

3. Itegi F. M. Financing Secondary Education in Kenya: Exploring Strategic Management Approach for Improving Quality of Education. *Universal Journal of Educational Research*. 2016. Vol. 4(5). P. 949-955. DOI:10.13189/ujer.2016.040503

4. Li Kai. Research on the problems and countermeasures of middle school education management. Fuyang Normal University, 2023.

5. 李丽青. 中学教育管理信息化与智慧化实施探析. *山西教育 (管理)*. 2023. 第12卷. 第72-73页 [Li Liqing. Analysis on the implementation of informatization and wisdom of middle school education management. *Shanxi Education (Management)*. 2023. Vol. 12. P. 72-73]. URL: <http://www.qikan.com.cn/m/magdetails/99E042BE-4590-4999-8BAE-1D40CB8DBF4A/2023/12.html> (дата звернення: 10.06.2024).

6. Liu Qingsen. Application of process management in education and teaching in rural middle schools. *Henan Education (Teacher Education)*. 2023. Issue 8. P. 50-51.

7. Liu Yanhua. Analysis of the existing problems and countermeasures existing in the process of middle school education management. *Teaching Management and Education Research*. 2020. Vol. 5 (14). P. 109-111.

8. Luo Yu. Research on diversified Development of Ordinary High schools in China. East China Normal University, 2020.

ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ

УДК 37.03.42

Бабовал Надія Ростиславівна,

кандидат економічних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри менеджменту і
методології освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль;

Бабовал Діана Сергіївна,

студентка фізико-математичного
факультету Тернопільського
національного педагогічного університету
ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ДЛЯ ОСВІТЯН В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Розглянуто дефініції медіаосвіта, медіаграмотність; виділено основні аспекти медіаграмотності для освітян в умовах війни; порушені питання необхідності формування критичного мислення та вміння працювати з інформацією.

Ключові слова: *медіаосвіта, медіаграмотність, цифрова безпека, критичне мислення, пропаганда, інформаційний простір.*

Медіаосвіта – окремий напрям педагогічної діяльності, спрямований на розвиток у дитини необхідних психологічних новоутворень, які забезпечують здорову і розвивальну взаємодію із сучасним інформаційним простором. Результатом медіаосвіти є формування медіаграмотності, яка є базисом для її вищих форм рефлексивної і творчої медіакомпетентності та загалом медіакультури [1, с. 20].

Медіаграмотність для освітян в умовах війни є особливо важливою, оскільки інформаційний простір під час конфліктів стає насиченим дезінформацією, маніпуляціями та пропагандою. Освітняни відіграють ключову роль у підготовці молодого покоління до критичного сприйняття інформації та вмінню відрізнити правдиві дані від фейків.

Медійна грамотність – це готовність до використання ресурсів та можливостей глобального медіасередовища. Можна говорити про соціальні, етичні, культурні та технологічні аспекти медійної грамотності. У процесі формування медійної грамотності учні набувають навичок безпечного використання медіа, а також особистого самовираження, формування власної думки, незалежних поглядів та участі в житті громадянського суспільства, готовності до критичної інтерпретації знань. Ключовим аспектом медійної грамотності є аналітичний підхід до медіасередовища: здатність сприймати критично медіа та готовність виражати себе засобами медіа [2, с. 7].

Виділимо основні аспекти медіаграмотності для освітян в умовах війни:

1. Критичне мислення. Війна супроводжується значними інформаційними потоками, тому важливо вміти аналізувати джерела інформації, розпізнавати дезінформацію та відрізнити факти від маніпуляцій.

Як навчати критичному мисленню:

- *дебати та дискусії:* проводьте уроки у формі дискусій, де учні можуть висловлювати різні точки зору і обговорювати їх. Це дає можливість розвивати навички аргументації;

- *аналіз новин і статей*: давайте учням завдання аналізувати новини або статті з різних джерел, порівнюючи їхню достовірність та якість аргументів;
- *розбір маніпуляцій*: покажуйте приклади маніпулятивних або неправдивих повідомлень і розбирайте разом, аналізуйте які методи впливу використовуються;
- *практика у вирішенні проблемної ситуації*: запропонуйте учням реальні життєві проблемні ситуації, які вони повинні вирішити, застосовуючи логічний підхід та критичний аналіз.

2. **Розуміння пропаганди.** Пропагандистські матеріали можуть впливати на сприйняття ситуації. Необхідно розуміти, як вони працюють, які техніки використовуються, щоб донести неправдиву або маніпулятивну інформацію.

3. **Перевірка джерел.** Освітняни повинні вміти знаходити надійні джерела інформації, перевіряти факти та вчити цьому своїх учнів. Особливо важливо звертати увагу на офіційні джерела та незалежні міжнародні медіа.

4. **Робота з емоційно забарвленими повідомленнями.** У воєнний час новини часто можуть викликати сильні емоції. Важливо вміти управляти емоціями і критично оцінювати інформацію, яка намагається маніпулювати емоційним станом.

Практичні методи для навчання:

- *аналіз новин*: використовуйте приклади емоційно забарвлених новин та попросіть учнів проаналізувати, як вони впливають на їхню реакцію;
- *рольові ігри*: створюйте ситуації, де учні самі повинні створювати повідомлення з різними емоційними забарвленнями та аналізувати результати;
- *обговорення в групах*: діти можуть обговорювати, які повідомлення емоційно на них впливають і чому, навчаючись контролювати свої реакції.

5. **Цифрова безпека.** Цифрова безпека – це важливий аспект медіаграмотності, який полягає в захисті особистих даних та конфіденційності під час використання інтернету та цифрових пристроїв. Особливо актуально

навчати цьому учнів, оскільки діти часто не повністю усвідомлюють ризики, пов'язані з онлайн-діяльністю. Під час війни цифрові загрози, такі як кібератаки чи фішингові атаки, стають частішими. Освітняни повинні бути обізнаними щодо основ цифрової безпеки та навчати цьому учнів. Навчання основам безпеки в Інтернеті, зокрема розуміння, що таке фішинг, шахрайські сайти, збереження особистих даних тощо.

6. Навчання медіаграмотності учнів. Навчання медіаграмотності здобувачів освіти є важливим аспектом сучасної освіти, оскільки учні часто опрацьовують величезний потік інформації, зокрема з медіа та Інтернету. Медіаграмотність допомагає учням критично оцінювати отриману інформацію, визначати достовірність, уникати маніпуляцій та неправдивих новин.

Поради для освітян:

- використовуйте перевірені інструменти для аналізу новин (такі як *StopFake, Snopes*);
- проводьте уроки з медіаграмотності, на яких учні вчитимуться критично мислити та розрізняти дезінформацію;
- пояснюйте учням, як працюють соціальні мережі, як вони можуть впливати на сприйняття інформації;
- інформуйте про важливість особистої безпеки в Інтернеті, особливо під час обговорення конфліктних або воєнних тем.

Медіаграмотність в умовах війни стає не лише питанням освіти, але й безпеки, тому її важливість важко переоцінити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Наскрізна медіаосвіта в умовах війни : збірник навчальних медіаосвітніх програм / Л. А. Найдюнова, Н. І. Череповська, О. Л. Вознесенська, Ю. С. Чаплінська, Н. Ф. Умеренкова, Н. Л. Дятел, Л. В. Григоровська, М. І. Найдюнов; за ред. Л. А. Найдюнової; уклад. Н. Ф. Умеренкова; Інститут соц. та політ. психології НАПН України. К., 2023. 264 с.

2. Практична медіаосвіта: медіаграмотність в освітньому просторі : навч.-метод. посібник / уклад. : В. В. Байдик, О. В. Проніна; за заг. ред. В. Байдик. Лисичанськ, 2021. 66 с.

Борисюк Зоряна Володимирівна,
методист центру виховної роботи, захисту
прав дитини та громадянської освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

БУТИ ЗДОРОВИМ – ЦЕ БУТИ ВІЛЬНИМ. ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Бути здоровим – означає бути вільним.

Вільгельм Фішер

Відомий лікар Микола Амосов зазначав: «Щоб бути здоровим, необхідні власні зусилля, постійні та значні, замінити їх нічим не можна. Тільки за цієї умови людина зможе зрозуміти сенс буття, відчувати повноту своїх сил, пізнати залежність здорового духу від здорового тіла, вміти спрямовувати свої духовні сили на зміцнення сил фізичних» [1].

Одним із важливим завдань сучасної школи є виховання фізично, морально, соціально, духовно здорового громадянина [2]. Сьогодні майже 90% дітей дошкільного віку, учнів і студентів мають відхилення у стані здоров'я. Тільки за останні 5 років на 41% збільшилася кількість учнівської молоді, віднесеної за станом здоров'я до спеціальних медичних груп. На 60% зросла кількість неповнолітніх, які вдаються до шкідливих звичок. Стан здоров'я населення свідчить про наявність реальної загрози нашій нації. Кожен із нас має певний стан здоров'я. Втім цей стан доволі динамічний. Усі ми відчуваємо, що наше здоров'я постійно змінюється. Змінюється у звичному житті. І ще швидше змінюється в умовах різноманітних викликів, стрімких змін, з якими ми вимушені зустрічатись час від часу. Говорячи про здоров'я, розуміємо, що є фактори, завдяки яким наша умовна чаша здоров'я поповнюється (це, так звані здоров'язміцнюючі фактори – достатній рівень рухової активності, фізичні вправи, здорове харчування, чисте повітря і вода тощо) і є здоров'яруйнуючі фактори, завдяки яким потенціал здоров'я зменшується (рухова неактивність, нездорове харчування, тривалий екранний час, тривале знаходження у приміщенні, екологічні негаразди, спалахи інфекцій, невміння справлятися зі

стресами тощо). Від того, які фактори переважають у нашому житті, залежатиме рівень здоров'я. З кожним роком стає все більше і більше викликів для здоров'я населення. Це – екологічні і кліматичні проблеми, зміни способу життя в умовах урбанізації та розвитку інформаційних технологій, спалахи інфекцій, негативні тенденції у харчуванні, соціально-економічні негаразди та багато інших. Під час карантину наш організм повинен був пристосуватись до забрудненого атмосферного повітря, тривалого знаходження у приміщенні, соціальної ізоляції в умовах епідемії, а зараз – в умовах воєнного стану. Ці зміни стосуються всього населення – і дорослого, і дитячого. В таких стрімко змінних умовах людина має бути витривалою фізично і психічно. Організм дитини знаходиться у процесі розвитку, він потребує певних умов. Для належного функціонування кардіореспіраторної системи, підвищення аеробних можливостей організму дитини потрібний достатній рівень рухової активності. Фізична активність, включаючи спеціальні вправи, потрібна також для розвитку й інших органів і систем. Порушення постави, які спостерігаються у переважної більшості випускників шкіл, може призводити до інвалідізації у дорослому віці. А чи може постава правильно сформуватись, якщо дитина в школі знаходиться тривалий час в сидячій та часто незручній позі? А якщо вона ще вдома сидить тривалий час за комп'ютером або виконанням домашніх завдань? З метою профілактики захворювань дітей науковцями розроблені критерії навчального навантаження та рекомендації до інших складових способу життя. В результаті наукових досліджень фахівців у цій галузі є певні рекомендації як забезпечити достатній рівень здоров'я дітей.

Перше питання стосується навчального навантаження. Бачимо, що реальне навчальне навантаження у сучасній школі досить суттєво перевищує безпечний рівень. Більше половини учнів (53 %) **сильно втомлені наприкінці навчального дня**, що проявляється у суттєвому зниженні працездатності та зростанні помилок. За десять років частка дітей з дефіцитом сну збільшилась на 7 %, а с тривалістю виконання домашніх завдань понад 2,5 години на день – на 12,5 %. Якщо діти навчаються за традиційною класно-урочною системою,

важливо не перевищувати для учнів 1 класу 20 уроків на тиждень, 2-го – 21, 3-го – 22, 4-го – 23, 5-го – 27, 6-го – 28, 7-9-го – 30, 10-11-го – 32. Між уроками необхідно робити перерви тривалістю 15 хв. Перевищення допустимих меж цих факторів призводить до підвищення ймовірності появи високого рівня втоми у школярів у 1,3-3,5 рази. Для кращої працездатності починати навчання краще в 1-4-х класах о 8:30-9:00 год, 5-9-х класах – о 9:30-10:00 год, 10-11-х – о 10:00-10:30 год.[3, с.49].

Другий важливий аспект – це **спосіб життя дітей та його вплив на здоров'я.**

Відомо, що вагомим здоров'язміцнюючим фактором є **оптимальний рівень рухової активності** дітей. Втім окремим самостійним фактором ризику є рухова неактивність, так звана «сидяча поведінка».

Представник ВООЗ Е. Енгельсман зазначав: рухова неактивність в Європейському регіоні займає 4 місце в рейтингу факторів ризику смертності. Рухова неактивність є головною причиною 30% серцево-судинних захворювань; 27% цукрового діабету, 25% раку молочної залози та товстої кишки, 20% хвороб кістково-м'язової системи (остеопороз та ін), а також є фактором ризику появи травм; психічних порушень (депресія, тривожність) [6, с. 94].

Науковими дослідженнями встановлено, що малорухливий спосіб життя характерний для 75,6 % сучасних міських учнів середнього шкільного віку. За останні 5-7 років відбулось зниження рівня рухової активності дітей на 16,5 %, особливо виражено – серед дівчат. У дівчат ймовірність вести малорухливий спосіб життя вище в 2,5 рази, ніж у хлопців.

У середньому сучасний міський учень середніх класів проводить у положенні сидячи або лежачи (за виключенням нічного сну) біля 11 годин на добу. Цілком зрозуміло, що нетренованому організму не вистачатиме ресурсів для протистояння різноманітним викликам. Малорухливий спосіб життя призводить до порушень здоров'я. Ймовірність розвитку захворювань підвищується на 20 % при низькому рівні рухової активності. Поява множинної

патології (більше 3-х захворювань) зростає у дітей і підлітків майже в 4 рази при низькому рівні фізичної активності, а ймовірність розвитку неврозів – у 2,5 рази. У зоні ризику щодо погіршення здоров'я також знаходяться учні, що мають тривалість екранного часу більше 2-х годин на добу. Таких учнів за нашими даними 65,8 %. Це підвищує ймовірність зниження працездатності на 45 % [8, с. 14].

Виконання домашніх завдань також відноситься до малорухливої діяльності. З підвищенням їх тривалості погіршується працездатність учнів. При тривалому виконанні домашніх завдань високий рівень стомлення виявлений у 65 % учнів, при середній тривалості – у 37 %, при низькій – у 29 %. Для дітей молодшого і середнього шкільного віку рекомендується максимальна тривалість ДЗ 1 година на добу, для учнів старшого шкільного віку – 1,5 години. Ймовірність розвитку сильної втоми у дітей при перевищенні цих рівнів вище в 2,2 рази.

Для ефективного впровадження в освітній процес ідеї збереження здоров'я доцільно **організувати заходи щодо популяризації здорового способу життя, культури здоров'я, оздоровчої діяльності освітнього закладу:**

- створення умов для повноцінного гармонійного розвитку особистості під час навчального процесу;
- залучення батьківської громадськості до пропаганди культури здоров'я, здорового способу життя; організація спільних заходів батьків і дітей із фізкультури, основ здоров'я, раціонального харчування;
- організація учнівських акцій, спрямованих на пропаганду здорового способу життя, профілактику паління, алкоголізму, наркоманії, СНІДу, запобігання насильству;
- виступи учнівської, вчительської, батьківської громадськості в пресі, перед громадою села, видання інформаційних листівок, брошур, шкільних газет тощо;

- організація батьківської освіти з проблем виховання здорової дитини в сім'ї; взаємодія школи і батьків у створенні здорового соціокультурного середовища для дітей;
- організація систематичного діагностичного обстеження учнів та вчителів та проведення моніторингу здоров'я;
- організація роботи учнівського самоврядування в напрямку пропаганди здорового способу життя та культури здоров'я;
- систематична організація педагогічної діяльності, спрямована на розвиток взаємодії з природою, екологічного виховання;
- виховання гідного громадянина України через залучення учнів до участі у різноманітних заходах;
- організація фізкультурно-оздоровчої діяльності через участь у роботі спортивних гуртків, змаганнях, спартакіадах [5].

Тому виходячи з вищесказаного, можемо зробити висновок, що бути здоровим дійсно означає бути вільним. Щоб навчатися, подорожувати, займатися спортом, допомагати по господарству батькам, збагачувати культурну спадщину людства, необхідне здоров'я [4, с. 61]. Отже, здоров'я – це те, без чого людині дуже складно активно і щасливо жити. Нині в усьому світі все більшого поширення набуває рух за здоровий спосіб життя, поширюється мода на здоров'я. Бути здоровим стає не тільки модно, але й економічно вигідно. Все більше молоді у світі та нашій країні вважають: «Краще бути здоровим і багатим, ніж хворим». Гармонія фізичного, духовного й соціального стану людини підвищує резерви здоров'я, створює умови для творчого самовираження в різних сферах нашого життя [7]. Активна та здорова людина надовго зберігає молодість, продовжуючи творчу діяльність, не дозволяючи «душі лінуватись». Саме зміцнення здоров'я сприяє вихованню активної громадянської життєвої позиції. Здоров'я – це дар Божий, залишатися здоровим – це не вибір, а необхідність жити щасливим життям. Пам'ятаймо, що інвестуючи в здоров'я – ми інвестуємо в своє майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Задніпровська В. В. Упровадження здоров'язберігальних технологій в освітній процес закладу освіти. *Управління школою*. 2019. № 10/12. С. 32–33.
2. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей.
URL: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/> (дата звернення: 03.09.2024).
3. Концепція формування позитивної мотивації та здоровий спосіб життя у дітей та молоді. Основи здоров'я: книга для вчителя. К.: Генеза, 2005. С. 47–57.
4. Квак Л. Хто всьому голова. Здоров'язбережувальні технології в освітньому процесі. *Психолог*. 2020. № 6. С. 56–65.
5. Методичні рекомендації щодо організації виховного процесу у 2023-2024 н.р. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shodo-organizaciyi-vihovnogo-procesu-v-zakladah-osviti-u-20232024-navchalnomu-rosi> (дата звернення: 12.09.2024).
6. Надім'янова Т. Роль фізичного виховання у формуванні засад здорового способу життя школярів / Т. Надім'янова. *Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи* : монографія / за заг. ред. М. Лук'янченка, А. Матвеева, А. Подольських та ін. Дрогобич : Коло, 2007. С. 92–95.
7. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2024 рік. URL: <https://mon.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-plan-zakhodiv-natsionalnoi-stratehii-rozbudovy-bezpechnoho-i-zdorovoho-osvitnoho-seredovyshcha-v-novii-ukrainskii-shkoli-na-2024-rik> (дата звернення: 06.09.2024).
8. Прокопчук О. А. Формування здоров'язбережувальної поведінки учнів. *Класному керівнику. Усе для роботи*. 2019. № 2. С. 13–18.

Вітенко Ігор Михайлович,

кандидат географічних наук, доцент,
заступник директора з науково-методичної роботи та міжнародного співробітництва Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Миколів Зоряна Петрівна,

методист, в. о. завідувача лабораторії STEM-освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ STEM-ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Необхідність впровадження STEM-освіти зумовлена трьома основними чинниками: перший пов'язаний з глобальними політичними та економічними викликами, які постали перед нашою державою; другий – вказує на потреби у фахівцях природничо-математичного та інженерно-технологічного спрямувань; третій – підкреслює попит на STEM-грамотність,

необхідну для вирішення глобальних проблем екологічного, технологічного, політехнічного змісту [1, с. 6].

Упровадження STEM в освітній процес закладів загальної середньої освіти України націлене на підвищення якості освіти, інтеграцію системи освіти до європейського освітнього простору. В умовах воєнного стану освітяни продовжують ефективно реалізовувати сучасні моделі організації освітнього процесу щодо удосконалення дидактичних методів, засобів і форм навчання [2].

Саме тому, з червня 2022 р. Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти та 5 закладів загальної середньої освіти Тернопільської області взяли участь у реалізації Всеукраїнського інноваційного освітнього проекту за темою «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів». В рамках інноваційного освітнього проекту «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів» в Тернопільській області створено експериментальний STEM-хаб.

У зв'язку з цим, впродовж 2024 року у закладах освіти, що беруть участь у всеукраїнському інноваційному освітньому проекті «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів», було проведено різноманітні за тематикою та формою проведення заходи для реалізації проекту.

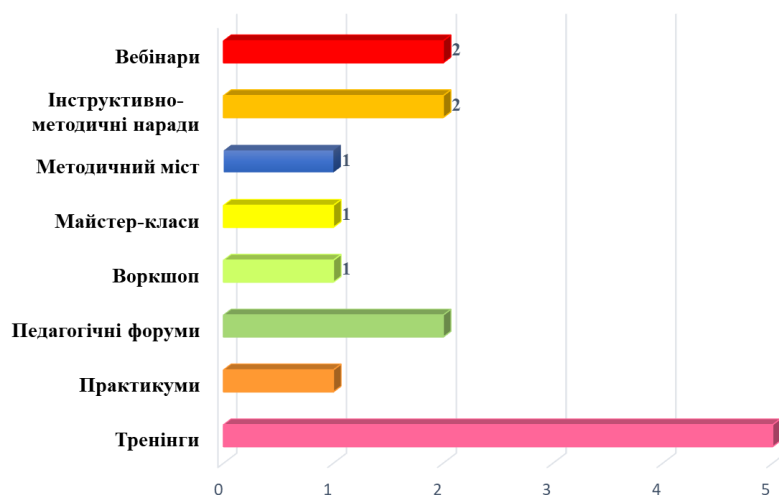
Зокрема, на базі опорного закладу Почаївська ЗОШ I-III ступенів відбувся освітній фестиваль «STEAM-весна Почаїв-2024». Мета фестивалю полягала в обміні досвідом у створенні інтегрованих STEAM-проектів, формуванню STEAM-компетентностей, розвитку творчого потенцілу всіх учасників освітнього процесу. До кращих STEAM-проектів увійшли: проект «Екологічна безпека. Реалії сьогодення»; проект «Виготовлення повербанку із використаних зарядних пристроїв електронних сигарет».

Педагогічний колектив Рогачинського ЗЗСО презентував досвід проведення екологічного квесту з елементами STEAM-освіти на тему «Приберемо планету разом» та поділився впровадженням STEAM у школі в цілому.

Відбувся обласний освітній хакатон на тему «STEAM-підхід у розвитку дослідницьких здібностей здобувачів освіти через міжпредметну інтеграцію» на базі Новосільського ліцею імені Мирона Зарицького Скориківської сільської ради. Впродовж освітнього хакатону педагоги-новатори області обговорили актуальні проблеми інноваційного розвитку закладів освіти, особливості реалізації основних завдань на шляху впровадження принципів STEM-освіти як основи транздисциплінарного дослідницько-проектного підходу, теоретико-методичні аспекти створення STEM-орієнтованого освітнього середовища як засобу реалізації Концепції «Нова українська школа» та Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), а також обмінялися досвідом та інноваційними ідеями щодо особливостей реалізації III етапу інноваційного освітнього проекту всеукраїнського рівня за темою «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів» в умовах сьогодення.

На базі комунального закладу Мишковицький ліцей Великоберезовицької селищної ради відбувся семінар «Розвиток в учнів навичок майбутнього засобами STEM-освіти в ЗЗСО». Педагоги ліцею поділилися досвідом з упровадження STEM-освіти та практичними аспектами формування STEM-компетентностей здобувачів освіти: використання STEM-технологій на уроках біології, екології, інтегрованих курсів «Пізнаємо природу», «Здоров'я, безпека та добробут», необхідні умови для використання Arduino при вивченні фізики, розвиток критичного мислення та технічної креативності через впровадження STEM-підходу в навчання інформатики, основні шляхи використання елементів STEM-освіти при вивченні математики, практичні основи використання цифрового вимірювального комплексу «Vernier» при вивченні хімії.

Лабораторією STEM-освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти для упровадження принципів STEM-освіти, упродовж 2024 року, організовано і проведено 15 різноманітних за тематикою та змістом науково-методичних заходів.

Тематика науково-методичних заходів, організованих та проведених лабораторією STEM-освіти у 2024 р.: короткострокове підвищення кваліфікації онлайн-тренінг «Цифрові інструменти вчителя для формування екологічної компетентності учнів в контексті реалізації Концепції «Нова українська школа»; інструктивно-методичну нараду «Формування STEM-орієнтованого освітнього середовища шляхом реалізації інноваційного освітнього проєкту за темою «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів»; вебінар «Навчально-методичний супровід реалізації STEM-проєктів в освітньому процесі згідно вимог нової української школи: 3D принтер Farm 2»; майстер-клас «Цифрові інструменти вчителя для формування STEM-компетентностей учнів»; короткострокове підвищення кваліфікації онлайн-тренінг «Навчально-методичні аспекти STEM-орієнтованого підходу: практичні основи впровадження»; воркшоп «Інноваційний підхід до здоров'язбереження як домінантного аспекту освітньої діяльності в умовах сьогодення»; практикум «Основи реалізації STEM-проєктів в освітньому процесі згідно вимог нової української школи засобами робототехніки»; обласний педагогічний форум «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи»; короткострокове підвищення кваліфікації онлайн-тренінг «Формування наукового світогляду школярів засобами STEM-освіти в контексті реалізації Концепції «Нова українська школа»; методичний міст «Бачити серцем: формування здорового безпечного освітнього середовища засобами STEM»; тренінг «Сучасні технології для

реалізації STEM-проектів та практичні активності міжпредметної інтеграції»; вебінар «Навчально-методичний супровід реалізації STEM-проектів в освітньому процесі згідно вимог нової української школи: Arduino»; інструктивно-методичну нараду «Практичні аспекти реалізації III (формульованого) етапу інноваційного освітнього проекту за темою «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів»; обласний педагогічний форум «ЕКСПО-2024»; короткострокове підвищення кваліфікації онлайн-тренінг «Основні аспекти організації STEM-навчання у сучасній школі: цифрові інструменти дослідника».

Ці та інші інформаційні, науково-методичні та навчально-методичні матеріали розміщено у віртуальному кабінеті підрозділу на сайті ТОКІППО (<https://ekolabnauka.wordpress.com/>).

Проведено експертизу діагностичного інструментарію моніторингу й перевірки рівня сформованості STEM-компетентностей здобувачів освіти в рамках інноваційного освітнього проекту за темою «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів».

Отже, впровадження STEM-освіти – це кропіткий та відповідальний процес створення творчого простору для формування цілісного світогляду здобувачів освіти, що дає можливість не тільки якісно підготуватися до дорослого життя, а й повноцінно реалізувати свої здібності, задовольнити потреби саморозвитку та особистісного становлення. Упровадження STEM-освіти вимагає від педагогічних працівників активно використовувати новітні педагогічні підходи до викладання й оцінювання, інноваційні практики міжпредметного навчання, методи та засоби навчання з акцентом на розвиток дослідницьких та винахідницьких компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітенко І., Кучер Л., М'ялковська О. Прикладні аспекти впровадження STEM: ключова формула як шлях до якісної освіти. STEM-освіта: теорія та практика : збірник науково-методичних матеріалів / уклад.: О. В. Лозова, І. П. Василяшко, О. В. Коршунова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2023. 254 с.

2. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEMосвіти) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2020 р. №960-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-p#Text> (дата звернення: 10.09.2024).

УДК 378

Гайда Василь Ярославович,
доктор філософії, викладач кафедри
змісту і методик навчальних предметів
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;

Лихолат Світлана Євгенівна,
вчителька фізики Тернопільського
навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів-
правовий ліцей №2», м. Тернопіль

РЕАЛІЗАЦІЯ STEM-ПРОЄКТІВ НА ОСНОВІ НАУКОВИХ ВІДКРИТТІВ ОЛЕКСАНДРА СМАКУЛИ

STEM-освіта має ключове значення в сучасному світі через швидкий розвиток технологій та науки, які суттєво змінюють економіку, суспільство та вимоги до робочої сили. Її важливість полягає в тому, що вона формує базові компетенції, необхідні для розуміння складних проблем і викликів сьогодення, а також розвитку інноваційних рішень у різних сферах життя. Багато професій сучасності та майбутнього тісно пов'язані з технологіями та наукою. STEM-освіта допомагає підготувати студентів до кар'єри в таких галузях, як ІТ, інженерія, медицина, біотехнології, робототехніка та штучний інтелект. STEM-освіта сприяє розвитку аналітичного мислення, здатності шукати рішення через логічне мислення та аналіз. Учні вчаться ставити питання, досліджувати явища, експериментувати й шукати інноваційні підходи до вирішення реальних проблем. Досвідчені STEM-фахівці є рушійною силою технологічного прогресу [3]. Вони створюють нові продукти та послуги, які впливають на всі аспекти нашого життя: від охорони здоров'я та енергетики до комунікацій та транспорту. Сучасна глобальна економіка вимагає високих навичок і знань у галузях науки та технологій. STEM-освіта дозволяє країнам залишатися

конкурентоздатними на міжнародній арені, розвивати нові технології та сприяти економічному зростанню. Розвиток STEM-напрямків допомагає вирішувати глобальні виклики, такі як зміна клімату, нестача ресурсів, забезпечення продовольчої безпеки, охорона здоров'я та створення сталих екосистем.

Таким чином, STEM-освіта не лише відкриває перед учнями нові можливості для професійної реалізації, але й стимулює їх до активної участі в розв'язанні важливих проблем сучасного світу.

«Найціннішими скарбами людства є його інтелектуальні і духовні надбання. Прилучитися до цих надбань є найшляхетнішим стремлінням людини» (Олекса Біланюк). Саме такі якості притаманні нашому землякові Олександрю Смакулі. Основне, що вирізняло нашого земляка від інших науковців – це ґрунтовність досліджень, різносторонність підходів, вміння передбачати практичні застосування отриманих наукових результатів, поєднувати найскладніші та найточніші експериментальні техніки з новими на той час квантовими моделями взаємодії випромінювання з речовиною. Стимул до творчого застосування своїх здібностей, подолання життєвих труднощів, відстоювання активної життєвої позиції, допомогли йому зі звичайного українського села на Збаражчині піднятися до вершини світової науки. Адже Олександр Смакула – видатний український фізик, відомий своїм значним внеском у фізику та оптику, зокрема завдяки відкриттю технології антирефлексних покриттів для оптичних систем, що значно підвищило їх прозорість і якість передачі зображень. Це досягалося шляхом нанесення на поверхню скла тонкого шару матеріалу, який зменшував втрати світла через відбиття. До цього оптичні лінзи втрачали значну частину світла через рефлексію, що обмежувало ефективність приладів, таких як мікроскопи, телескопи, окуляри та об'єктиви камер. Це відкриття стало ключовим для розвитку таких галузей, як астрономія, фотографія, медицина та військові технології, дозволивши значно поліпшити оптичні прилади й знизити втрати світла. Для технологій 21 століття – нанотехнології – виготовлення

мікропроцесорів, сенсорної техніки, адаптроніки, фотоніки, біоматеріалів, нейроінформатики сучасна цифрова мікроскопія чи астрономія, – внесок нашого славного земляка величезний. А бурхливий розвиток не стався би без розквіту квантової фізики твердого тіла, фізики кристалів та технічної оптики, де внесок О. Смакули є фундаментальним. А імплантовані технології, зір як новий інтерфейс, кишеньковий суперкомп'ютер – це вже не фантастика, це вже реальність [3].

Його праці були важливими для розвитку квантової механіки та розуміння структури матеріалів [4]. Антирефлексні покриття, які застосовують для зменшення відбиття світла, стали невід'ємною частиною не тільки оптичних приладів, а й сучасних технологій, таких як екрани смартфонів, телевізори та сонячні батареї. Його дослідження також зробили внесок у розвиток військових технологій, включаючи вдосконалення прицілів та оптичних систем для використання в умовах низької освітленості.

Внесок Олександра Смакули продовжує впливати на розвиток інновацій у галузях оптики та матеріалознавства, роблячи його ім'я важливим не лише для історії науки, а й для сучасних дослідників. Відкриття Олександра Смакули, особливо технологія антирефлексного покриття, можуть стати основою для різноманітних STEM-проектів, які поєднують фізику, оптику, інженерію та технології. Ці проекти можуть допомогти учням зрозуміти основи оптичних явищ, матеріалознавства, а також розвивати інженерні навички. Ось кілька прикладів, як можна використовувати наукові здобутки Смакули у STEM-освіті:

Проект 1: Створення моделей антирефлексних покриттів.

Мета: Дослідити властивості світлових хвиль та відбиття від поверхонь за допомогою моделей покриттів, які мінімізують відблиски.

Завдання:

- Учні можуть експериментально досліджувати, як різні матеріали (наприклад, скло, пластик) відбивають світло.

- Використовуючи тонкі шари матеріалів (плівки з різними індексами заломлення), вони можуть створювати прості антирефлексні покриття на поверхнях і вимірювати ефективність цих покриттів, оцінюючи зменшення відблисків і поліпшення проходження світла.

Навички та знання:

- Учні отримають базові знання про інтерференцію світла, показники заломлення та методи нанесення тонких покриттів.
- Розуміння принципу роботи антирефлексних покриттів дозволить глибше вивчити фізику світла та оптичні системи.

Проект 2: Створення оптичних приладів з антирефлексними покриттями.

Мета: Застосувати антирефлексні покриття для підвищення ефективності оптичних приладів, таких як лінзи чи прості мікроскопи.

Завдання:

- Учні можуть збирати базові оптичні системи (лінзи, дзеркала) та експериментувати з додаванням антирефлексних покриттів для покращення якості зображення.
- Порівняти роботу приладів з антирефлексними та без таких покриттів, виміряти кількість відбитого світла.

Навички та знання:

- Вивчення взаємодії світла з матеріалами та принципів оптичних технологій.
- Учні вчитимуться працювати з оптичними інструментами й аналізувати їхню ефективність.

Проект 3: Підвищення ефективності сонячних панелей за допомогою антирефлексних покриттів.

Мета: Покращити ефективність сонячних панелей шляхом застосування технологій антирефлексних покриттів для зменшення втрат світла.

Завдання:

- Учні можуть провести експерименти з покриттям простих сонячних панелей або їхніх поверхонь різними матеріалами для зменшення відбиття світла.
- Виміряти рівень генерації електроенергії до і після нанесення покриття.

Навички та знання:

- Учні отримають знання про основи фотогальванічних систем, оптику та технології відновлюваної енергії.
- Вони зрозуміють, як матеріали можуть змінювати ефективність оптичних та енергетичних систем.

Відкриття Олександра Смакули, зокрема антирефлексне покриття, надають безліч можливостей для реалізації STEM-проектів, що поєднують фізику, хімію, матеріалознавство та інженерію. Ці проекти можуть допомогти учням розвивати критичне мислення, експериментальні навички та розуміння сучасних технологій, які застосовуються в реальному світі. Впровадження STEM-проектів, заснованих на відкриттях Олександра Смакули, може значно підвищити інтерес учнів до науки, техніки та інженерії. Ретельне планування, поетапне виконання проектів, інтеграція різних предметів і залучення сучасних технологій допоможуть учителям створити ефективне освітнє середовище, яке розвиватиме ключові навички учнів і надихатиме їх на подальші наукові досягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Августин Р. І. Олександр Смакула: дослідження праць і життя в шкільному курсі фізики. Тернопіль : Мальва-ОСО. 2005. 212 с.
2. Гайда В. Я. Ефективні прийоми STEM-навчання. *Наукові записки. Сер. Педагогічні науки*. 2024. № 212. С.81–85.
3. Довгий Я. О. Смакула Олександр Теодорович. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-77791>.
4. День народження Олександра Смакули – 2018. URL: <https://physics.tntu.edu.ua/2018/09/24/smakuladay2018/>

Галатюк Михайло Юрійович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, освітнього
менеджменту та соціальної роботи
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне

КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я ЯК ОСНОВА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Одним з основних критеріїв визначення рівня якості життєдіяльності людини є важлива цінність – її здоров'я. На жаль, спостерігається суперечність між проблемою високого рівня смертності серед українців і відсутністю системного підходу до формування культури здоров'я молоді. На нашу думку, великим потенціалом щодо збереження здоров'я та покращення якості життя молоді володіє спортивна культура. Вважаємо, що в системі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання недостатньо уваги приділяється розвитку спортивної культури в контексті збереження здоров'я молоді [1; 2; 3].

Теоретичний аналіз наукових підходів, які стосуються вирішення проблеми збереження здоров'я молоді України, засвідчує про наявність наукового інтересу до стратегій та моделей здорового способу життєдіяльності [4; 5]. Основи теорії розвитку культури здоров'я та методи формування здорового способу життя учнівської і студентської молоді висвітлені в наукових працях В. Гаврилькевич і С. Крук [6], Л. Ізбаша [4] та ін.

Феномен культури здоров'я об'єднав наукові розвідки, які стосуються проблем педагогіки фізичної культури і спорту, дидактики спорту, валеології, збереження і зміцнення здоров'я майбутніх фахівців фізичного виховання. У відзначених контекстах досліджено теоретичні і методичні засади, педагогічні інструменти розвитку культури здоров'я студентської молоді [6].

Наша мета – коротко схарактеризувати суть культури здоров'я як основи здорового способу життєдіяльності в системі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання.

Аналіз наукових джерел засвідчує про велику кількість трактувань і підходів до змісту понять «культура» та «здоров'я» [4; 5; 6]. До прикладу, в дисертаціях і монографіях, які стосуються проблем розвитку певного виду культури, як правило, докладно акцентується увага на понятті «культура» в межах запропонованої якісно нової моделі конкретного наукового дослідження. Кожен науковий підхід до розуміння змісту культури має свої особливості та рівень цінності в межах окремо взятої проблеми дослідження.

Таким чином, аксіологічний підхід у дослідженні культури здоров'я майбутніх фахівців фізичного виховання ґрунтується на системі засвоєних професійних компетенцій, цінностей особистості, які пов'язані зі збереженням здоров'я. У контексті системно-діяльнісного підходу до з'ясування суті культури здоров'я йдеться про цілеспрямовано організовану діяльність особистості, мета якої – розвинути вміння віднаходити і використовувати шляхи та інструменти зі зміцнення і покращення здоров'я [4; 6].

Виникає питання, який із запропонованих підходів до розкриття змісту культури здоров'я в контексті підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання є більш науково обґрунтований. З огляду на особливості та багатогранність наукових пошуків стосовно феномена культури здоров'я, на жаль, однозначної відповіді в нас немає. З іншого боку – яку людину будемо називати здоровою?

Переважає більшість визначень поняття здоров'я «блукають» у межах перерахунку критеріїв і показників якості життя студентської молоді та готовністю діяти відповідно до особисто поставлених життєвих цілей.

Здоровий спосіб життя поєднує взаємозв'язками рівень життєдіяльності, гармонію фізичного, духовного, психічно та соціального здоров'я, моделі поведінки, а також спрямованість на успіх. Рівень життєдіяльності майбутніх фахівців фізичного виховання залежить від можливостей задоволення своїх

соціокультурних і матеріальних потреб, а також наявністю можливості допомагати ближнім.

На нашу думку, до змісту культури здоров'я майбутніх фахівців фізичного виховання, як правило, належать компетенції щодо здійснення навчально-тренувальної діяльності, фізкультурно-оздоровчої роботи, організації активного відпочинку та дозвілля учнів, а також проведення спортивно-масових змагань. У контексті відзначеного, майбутній фахівець фізичного виховання повинен бути носієм системи компетенцій, які стосуються культури оздоровлення учнів, а також володіти відповідними методиками та здоров'язберезувальними технологіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Галатюк М. Ю. Інтеграція спортивної культури у систему фізичного виховання студентської молоді. *Організація безпечного освітнього середовища – виклик сучасності: перспективи та рішення*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. С. 105–109.

2. Галатюк М. Ю. Спортивний стиль життєдіяльності студентів як показник якості функціонування системи фізичного виховання у закладах вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*. Харків : ХНПУ ім. Г. Сковороди. С. 708–710.

3. Галатюк М. Ю. Розвиток спортивної культури майбутніх фахівців фізичного виховання у контексті процесів діджиталізації спорту. *Людинознавчі студії. Сер. Педагогіка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 14 (46). С. 30–36.

4. Ізбаш Л. М. Формування культури здоров'я студентів у системі фізичного виховання політехнічного коледжу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Умань, 2017. 252 с.

5. Формування здорового способу життя молоді. Навчально-методичні рекомендації / Т. Андріученко, О. Вакуленко, В. Волков та ін.; кер. авт. колект. Т. Андріученко. Київ: Бланк-Прес, 2019. 120 с.

6. Гаврилькевич В., Крук С. Основні підходи до розуміння культури здоров'я особистості. *Педагогіка і психологія в контексті гуманізації освіти*: збірник наукових праць. Хмельницький : ХНУ, 2007. Ч. II. С. 15–16.

УДК 373.2.016:502

Герасименко Юлія Юріївна,
здобувачка третього освітньо-наукового
рівня вищої освіти, кафедри освітології та
інноваційної педагогіки Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Втручання людини у природні процеси, що формувалися упродовж мільйонів років еволюційного розвитку Землі, має далекосяжні наслідки. Тому взаємодія людини і природи потребує надзвичайно ретельного наукового підходу, обґрунтованих знань та обережних рішень, здатності людини прогнозувати результат свого впливу на довкілля задля збереження екологічної рівноваги. Ключовою ланкою цього процесу є освіта, зокрема дошкільна, оскільки саме вона закладає фундамент майбутнього ставлення людини як до природи, так і до всього світу, у цілому.

Сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти в Україні, все більше орієнтуються на принцип «природовідповідності». Екологічний підхід стає інтегральною складовою інваріативних програм навчання та розвитку. У зв'язку з цим процес екологізації починає охоплює всі ключові аспекти навчання та виховання, вимагаючи переосмислення взаємовідносин людини з природою на всіх рівнях, адже екологічна стабільність суспільства безпосередньо залежить від рівня освіченості, культурної свідомості та моральної відповідальності його членів.

Вперше принцип «природовідповідності» був запропонований та впроваджений в педагогічну теорію та практику видатним чеським педагогом Яном Амосом Коменським [3]. Він вважав, що навчання як процес повинне відповідати природним законам розвитку дитини та ґрунтуватися на її природних здібностях. Водночас, знання мають бути поступовими, йти від простого до складного, цікавими і мотивуючими, урахувати вікові та індивідуальні особливості. Я. А. Коменський підкреслював важливість середовища у взаємодії особистості з наочністю та у тісній кореляції з духовністю, тобто навчання в гармонії з природою, отримання практичного досвіду з урахуванням індивідуальних інтересів та можливостей задля забезпечення всебічного розвитку особистості без примусу і перевантажень, однак не відходячи від релігії.

Погляди вченого пізніше були досліджені і розвинуті іншими педагогами та філософами. Зокрема, Жан-Жаком Руссо наполягав, що з урахуванням принципу «природовідповідності» виховання та навчання повинні відбуватися без надмірного впливу суспільства та вчителів, які, на його думку, спотворюють природну доброту людини. У своєму творі «Еміль, або Про виховання» Ж.-Ж. Руссо підкреслював важливість свободи і спонтанності дитини у процесі дослідження світу через особистий досвід і взаємодію з природою [1]. Відповідно, він радив адаптувати виховання до вікових та індивідуальних особливостей дитини та протистояти штучним педагогічним методам і соціальним нормам, що порушують природний розвиток особистості.

Значний внесок у розбудову концепції «природовідповідності» зробив Йоган Генріх Песталоцці [4]. Його підходи були більш систематичними та практичними, ніж у попередників. На відміну від Ж.-Ж. Руссо, який прагнув мінімізувати вплив суспільства на дітей, Й. Г. Песталоцці наголошував на важливості соціального навчання. А у порівнянні з Я. А. Коменським, який більше фокусувався на внутрішньому розвитку, релігійному вихованню та ролі духовності в освітньому процесі, Й. Г. Песталоцці розробив практичний підхід, заснований на «навчанні через роботу» і взаємодії з природою та оточенням.

Значний вплив на розвиток педагогіки мали ідеї Костянтина Ушинського, інтегруючи ідеї «природовідповідності» у вітчизняний освітній контекст XIX ст. [2]. Він відстоював класно-урочну систему, вважаючи, що навчання має відповідати законам розвитку дитини, спиратися на рідну мову, культурні традиції та природу рідного краю, з використанням природничо-наукових методів (спостереження, експерименти тощо), які сприяють розвитку критичного мислення та наукового світогляду і допомагають дітям глибше розуміти світ та всебічно розвиватися.

Погляди та ідеї відомих філософів і педагогів на роль природи в навчанні й вихованні учнів, представлені в таблиці 1.

Погляди та ідеї відомих філософів і педагогів на роль природи в навчанні
й вихованні учнів

Філософ/ Педагог	Роль природи в навчанні та вихованні	Основні педагогічні ідеї щодо природи
Ян Амос Коменський	Природа виступає як метафора для організації навчання, задає темп і структуру розвитку дитини.	<ul style="list-style-type: none"> • Навчання має йти в гармонії з природними законами, поступово і природно. • Навчальні плани мають бути адаптованими до природного розвитку дитини.
Жан-Жак Руссо	Природа є головним середовищем для виховання та єдиним наставником для дитини.	<ul style="list-style-type: none"> • Дитина народжується доброю і природною, а суспільство лише її псує. Тому дитину потрібно залишати у природному стані якомога довше. • Виховання має здійснюватися без втручання, штучних обмежень і регуляцій, тільки через взаємодію з природним середовищем.
Йоганн Генріх Песталоцці	Природа – це не лише середовище, а й джерело інтелектуального та морального розвитку.	<ul style="list-style-type: none"> • Освіта повинна йти від конкретного до абстрактного. • Природні здібності дитини мають розвиватися відповідно до її природних схильностей та потреб. • Практична діяльність та сенсорний досвід у природі важливі для розвитку розуму, серця і рук.
Костянтин Ушинський	Природа є важливим джерелом пізнання та виховання, дозволяє дитині розвивати чуття та інтелектуальні здібності через досвід.	<ul style="list-style-type: none"> • Освіта повинна враховувати природу як зовнішній фактор і як природу самої дитини. • Важливість природного навчання через спостереження і досвід у природі.

Отже, аналіз принципу «природовідповідності» через призму педагогічних концепцій Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці та К. Ушинського демонструє, що інтеграція природи в освітній процес не лише сприяє когнітивному розвитку, але й дозволяє створити освітнє середовище, яке відповідає природним потребам та інтересам дітей, сприяє їх активному пізнанню світу, тим самим формуючи екологічну свідомість із раннього віку. З огляду на впровадження цього принципу в дошкільну освіту є необхідним кроком як і для підготовки майбутніх поколінь до свідомої та відповідальної взаємодії з природою, так і для розвитку культурної свідомості, моральної відповідальності та екологічної грамотності, що є фундаментом сталого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грегірчак Д. Ідея вільного та природовідповідного виховання особистості в філософській системі Ж.-Ж. Руссо. *Відкрита наука України: візійний дискурс в умовах воєнного стану*. 2023. С. 499–503. DOI: <https://doi.org/10.59948/osou9.2023.02>

2. Дічек Н. П., Ткаченко Л. І. Костянтин Ушинський як засновник педагогіки і філософ освіти (до 200-ї річниці від дня народження видатного українського діяча К. Д. Ушинського). *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(1). С. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5109>.

3. Коменський Я. А. Велика дидактика. Переклад з латинської. Київ: Радянська школа, 1940. 207 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/rarutetu/5/13.pdf

4. Песталоцці Й. Г. Як Гертруда вчить своїх дітей : пер. з нім. О. В. Коваленко. *Сер. Класики педагогіки*. Київ : Академвидав, 2008. 192 с.

УДК 004(072):378

Городецька Оксана Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри менеджменту і методології
освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ЕФЕКТИВНА ІНТЕГРАЦІЯ ОНЛАЙН-СЕРВІСІВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Випускник Нової української школи – це передусім людина творча, з великим потенціалом самоосвіти, саморозвитку та самореалізації. У здобувачів освіти необхідно розвивати вміння не лише застосовувати отримані знання і навички на практиці, але й створювати щось нове на базі отриманої інформації.

Цих цілей практично неможливо досягти без використання сучасних інтерактивних онлайн-технологій навчання, які дозволяють учням бути не пасивними слухачами, а активними учасниками освітнього процесу. Однак, застосування ІКТ в освіті не призведе до бажаного ефекту, якщо в основі їх застосування на уроці не лежать грамотно підібрані педагогічні технології.

Сучасних учнів дуже важко зацікавити і здивувати, адже вони – покоління інформаційного століття, які мають величезні, необмежені можливості доступу до різної інформації. Саме за допомогою інтерактивних онлайн-сервісів можна організувати освітній процес різноманітніше, ефективніше та цікавіше, а процес виконання домашнього завдання зробити захоплюючим, корисним і легким. Найбільш ефективними вважаються інтерактивні методи навчання, де педагог втрачає центральну роль, він стає організатором освітнього процесу, визначає загальний напрямок, контролює час і порядок виконання наміченого плану, дає консультації, допомагає. Здобувачі освіти, в свою чергу, на таких уроках активно взаємодіють один з одним, а вчитель піклується про те, щоб їх зусилля були спрямовані на позитивний результат. Таким чином учень і вчитель є рівноправними суб'єктами навчання [2].

На сьогоднішній день набуває популярності використання інтернет-сервісів для створення цікавих дидактичних матеріалів із будь-якої теми з використанням текстів, зображень, відео та аудіо файлів, у тому числі інтерактивних. Дані сервіси стають зручним інструментом для створення електронного супроводу уроку, заняття або дистанційного курсу. Вони дають можливість зібрати всі необхідні ресурси для уроку чи заняття: відеофайли, вебсайти, google-документи, вбудувати потрібні файли, онлайн-вправи та тести. Створені завдання можна розмістити в блозі, отримавши відповідний код, створити до уроку QR-код, який можна надіслати на електронну пошту та розмістити в соціальних мережах [3, с. 98].

Інтерактивні завдання – невід'ємна частина сучасного освітнього процесу, що дає змогу педагогам та учням отримувати певну інформацію

швидко, легко, систематизовано, мобільно та зручно, з використанням інноваційних технологій [2].

Вебсервіси, які є корисними для освітньої діяльності:

- хмарні сховища;
- конструктор для створення особистих сайтів та блогів викладачів;
- соціальні мережі та спільноти;
- сервіси для створення тестів, карт, плакатів, схем, брошур, буклетів, хмар слів, кросвордів тощо;
- сервіси для дистанційної освіти.

Використання Інтернет-сервісів, дозволяє створювати та урізноманітнювати дидактичні матеріали для освітньої діяльності також і в інтерактивній формі [2].

Інтерактивні онлайн-ресурси, які доцільно та важливо використовувати для організації освітнього процесу:

- сервіси Google – безкоштовний онлайн-офіс, що включає в себе текстовий, табличний процесор, сервіс для створення презентацій, інтернет-сервіс хмарного зберігання файлів, безкоштовна електронна пошта, перекладач, сервіси для створення форм, набір карт, анкет і тестів для опитувань, доступ можливий у вікні будь-якого браузера при наявності підключення до Інтернету;
- сервіс Kahoot – для створення онлайн-вікторин, тестів та опитувань;
- сервіс LearningApps – додаток Web 2.0, призначений для розробки та зберігання інтерактивних завдань з різних предметних дисциплін, за допомогою яких учні можуть перевірити, закріпити набуті знання в ігровій формі, що сприяє формуванню їх пізнавального інтересу;
- сервіс Classtime – зручна платформа для залучення кожного учня до виконання завдань, отримання миттєвих результатів та візуалізації прогресу усього класу;
- сервіс Canva – графічний редактор для створення зображень для публікації в Інтернеті, макетів для поліграфічної продукції, також надає доступ до вбудованої бібліотеки шаблонів, фотографій, ілюстрацій і шрифтів;

- сервіс Mycollages дозволяє легко і швидко створювати колажі онлайн;
- сервіс Rebus1.com – сервіс для створення ребусів;
- сервіс Biouroki – сервіс для створення кросвордів;
- сервіс Padlet – зручний, легкий інструмент для організації спільної роботи учасників освітнього процесу з різним контентом у визначеному віртуальному просторі для створення цікавої інтерактивної дошки, документів і вебсторінки, які легко читати;
- сервіси для створення інтерактивних презентацій.

Усі онлайн-сервіси надають можливість отримання коду для того, щоб інтерактивні завдання були розміщені на сторінці сайту або блогу учителів чи учнів. Використання вебсервісів в освітньому процесі – це сьогодні нагальна потреба для вчителів, які прагнуть оптимізувати процес навчання, зробити його більш ефективним, захоплюючим, цікавим та різноманітним [2].

Сфери та способи застосування інформаційних технологій досить різноманітні, вони дозволяють:

- змінювати характер розвитку, надання і розповсюдження знань, умінь та навичок;
- відкривати можливості для оновлення змісту навчання і методів викладання;
- розширити доступ до загального та професійної освіти;
- змінити роль вчителя та викладача в освітньому процесі (постійний діалог, перетворити інформацію в знання і розуміння) [3, с. 97].

Використовувати інформаційні онлайн-технології можна на усіх етапах уроку. Застосування медіазасобів (комп'ютер, проєктор, звукові колонки, інтерактивна дошка) потребує об'єднання традиційних форм навчання з нетрадиційними, при цьому треба спланувати урок так, щоб оптимально розподілити час між спілкуванням, можливостями учнів та технологією навчання на різних етапах уроку [1, с. 3].

Онлайн-сервіси стимулюють інтерес і допитливість дитини; полегшують розуміння й вирішення багатьох завдань інтелектуального характеру; сприяють особистісному розвитку, розкриттю природою закладених потенціалів і здібностей до пізнання, творчої ініціативи кожного учня [2].

Використання нових інформаційних технологій в освітньому процесі сприяє постійному динамічному оновленню змісту, форм і методів навчання та виховання, дозволяє педагогу вирішувати проблеми, пов'язані з розробкою та використанням навчальних програмних онлайн-продуктів нового рівня та якості. Переваги інтерактивних дидактичних матеріалів перед традиційними полягають в їх наочності, доступності, зручності, креативності, яскравості, динамічності.

Отже, застосування ІКТ є вимогою сьогодення, необхідним чинником реалізації дидактичних цілей і завдань відповідно до освітнього стандарту, також дає можливість підвищити рівень індивідуалізації, ефективності та систематизації навчання; сприяє розвитку інтересу, пізнавальної активності, інформаційно-комунікативних компетентностей учнів.

Одним з найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації освіти України є забезпечення якості освіти. Розв'язання даного завдання можливе лише за умови зміни педагогічних технологій та методик і впровадження інноваційних інтерактивних онлайн-технологій навчання в освітній процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Використання Веб 2.0 технологій на уроках природничих дисциплін : метод. посіб. Краматорськ, 2020. 102 с.
2. Голік І. А. Використання Інтернет-сервісів в освітньому просторі. *Всеосвіта*. 2019. URL: <https://vseosvita.ua/library/dopovid-prezentacia-vikoristanna-internet-servisiv-v-osvitnomu-prostorii-185507.html> (дата звернення: 02.10.2024).
3. Семаньків М., Білусяк Б. Використання Інтернет-сервісів в навчальному процесі. *Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14–19 трав. 2018 р. Івано-Франківськ, 2018. С. 97–100. URL: <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/semankiv.pdf> (дата звернення: 02.10.2024).

Мочук Оксана Богданівна,
методист центру інформатики, ІКТ та
дистанційної освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГІЇ СОНЦЯ І ВІТРУ ТА БІОГАЗУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Енергетична стратегія України визначає такі перспективні напрями розвитку альтернативних джерел енергії: біоенергетика, використання вторинних енергетичних ресурсів, вітрової і сонячної енергії, теплової енергії доквілля, освоєння економічно доцільного гідропотенціалу малих річок України.

Для вироблення і втілення в життя даної стратегії в Україні є все: сировина, досвід, технічні і технологічні напрацювання, підготовка відповідних кваліфікованих кадрів у системі вищої освіти. Справа залишається за наданням галузі ефективної державної підтримки, що дозволить повернути так необхідні енергетиці інвестиції. Потрібна програма, яка б на державному рівні координувала участь всіх зацікавлених сторін: окремих громадян, бізнес структури, урядові установи, наукові, промислові та громадські організації.

Дана проблема досліджується багатьма науками: економікою, екологією, географією тощо. Об'єктом наукового дослідження є альтернативна енергетика.

Предметом наукового дослідження є можливості використання енергій Сонця й вітру та біогазу в Тернопільській області. Інформаційною базою наукового дослідження є Закони України «Про енергозбереження», «Про теплопостачання», «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії», наукові дослідження вітчизняних авторів, наукові інформаційні видання та Інтернет-ресурси.

Джерелом енергії дуже великої потужності є Сонце. В середньому енергетичний еквівалент 22 днів сонячного сяйва за сумарною потужністю, що приходить на Землю, дорівнює всім запасам органічного палива на Землі [6,

с.147]. За день на Землю надходить сонячної енергії більше, ніж 6,5 млрд жителів планети можуть спожити за 30 років. Сонячна енергія, що надходить за рік тільки на Аравійський півострів, більше ніж у два рази перевищує запаси енергії усіх нафтових родовищ світу.

Вже в світі експлуатуються три типи перетворювачів сонячної енергії:

- а) використання енергії рідини, нагрітої сонячними променями;
- б) пряме фотоелектричне перетворення сонячної енергії в електричний струм;
- в) використання дзеркал, фокусуючи теплову енергію Сонця на поверхню парових котлів теплових електростанцій.

Тип перетворювача сонячної енергії, що прямо фотоелектрично перетворює сонячну енергію в електричний струм називається сонячною батареєю, а тип перетворювача сонячної енергії, що використовує енергію рідини, нагрітої сонячними променями, називається сонячним колектором.

Всі три типи геліостанцій вже працюють в різних країнах світу – у Франції, Німеччині, США, Ізраїлі. В установці використовують синтетичне масло, що тече по чорних трубах, які нагріваються параболічними дзеркалами, що, рухаючись за Сонцем, фіксують його промені. Масло в трубах нагрівається до 3900 С і перетворює воду в пару, яка крутить турбіни.

У деяких країнах — США, країнах Аравійського півострова існують установки прямого перетворення світла Сонця в електроенергію за допомогою фотоелементів або фокусування тепла за допомогою параболічних дзеркал. На півострові Крим працює невелика експериментальна геліостанція[1, с.148].

Тернопільська область має сприятливі природно-кліматичні умови для реалізації інвестиційних проєктів у відновлювальній енергетиці, зокрема в геліоенергетиці, адже кількість сонячних днів у році близька 200 дням.

Клімат Тернопільської області сформувався під впливом різноманітних чинників. Головним із них є географічна широта, з якою пов'язана висота сонця над горизонтом і величина сонячної радіації, що надходить на поверхню області. Висота сонця над горизонтом на території Тернопільської області у

червні в полудень досягає 63-65°, у грудні – 17-19°, а в дні рівнодення – 40-42°. Тривалість дня коливається від 8 до 16,5 год., а тривалість сонячного сяяння на заході Тернопільської області сягає 1950 годин [5].

На рівень сонячної радіації та тривалість сонячного сяяння впливає хмарність. Повторюваність хмарних днів із хмарністю 8-10 балів максимальна у грудні і сягає 75-79% у Тернопільській області. Найменша хмарність (40-43%) на Тернопільщині у серпні.

Неоднакові показники висоти сонця над горизонтом та зміни хмарності упродовж року впливають на зміну денної сонячної радіації від 130 кал/см² у грудні до 532 кал/см² у червні, досягаючи за рік 40 ккал/см² [3; с.46].

Опираючись на метеорологічні спостереження за надходженням сонячного випромінювання можна зробити висновок про можливість використання сонячних установок у Тернопільській області в домашньому господарстві, проте їх встановлення є неможливим у багатоповерхівках, адже площа даху є замалою для їх повноцінного функціонування.

Альтернативним джерелом енергії є вітроенергетика. Загальна потужність вітрів на планеті складає близько 2000 млрд кВт. Вже працюють вітроенергетичні установки потужністю від 1 до 1000 квт. Фактично це вітряний млин, об'єднаний з електрогенератором. Вітрові турбіни складаються з ротора (лопаті), енергетичної осі і генератора для перетворення вітрової кінетичної енергії в електричну. Для збільшення потужності вітрові турбіни розташовують на високих щоглах до 30 метрів, щоб швидкість вітру була не менше 5 м/с. Негативним може бути – відсутність вітру, неможливість управління повітряними потоками. З кінця XVIII на початку XIX ст. у США було встановлено більше як 8 млн електровітрових генераторів. Ці машини припинили використовувати в 40-х рр. у зв'язку з виникненням недорогої енергії, одержуваної при спалюванні органічних видів палива.

Від характеру циркуляції атмосфери залежить панування тих чи інших повітряних мас. Хоч Тернопільська область розташована у глибині континенту, найбільше на її клімат впливають повітряні маси з Атлантичного океану.

Морські помірні повітряні маси становлять 50% атмосферної циркуляції. Вони приходять у вигляді циклонів. 35% атмосферної циркуляції становлять антициклони з континенту (помірні континентальні повітряні маси). На тропічні повітряні маси припадає 8%, з яких 7% – морські. На арктичні повітряні маси припадає 7%, з яких 6% є також морськими. На території Тернопільської області переважають північно-західні, західні та південно-східні вітри [2].

Різноманітні форми рельєфу обумовлюють відмінності в напрямку і силі вітру в різних частинах області. Оскільки Тернопільська область займає західну частину Подільської височини, то рельєф її рівнинний. Поверхня області (на південь від Товтрів) має нахил з півночі на південь, а решта ж її території нахилена у північно-східному напрямку. Абсолютні висоти поверхні Тернопільщини коливаються від 443м (г. Попелиха біля с. Мечищів Бережанського району) до 116м (у місці впадіння Збруча у Дністер).

На території області можна виділити кілька рельєфних структур:

— Тернопільське плато займає Центральну частину області. Поділене долинами Серету, Гнізної та Стрипи. Це найбільш рівнинна ділянка області. На півночі – висоти до 380-400 метрів, на півдні 300-350 метрів.

— Опісля (Подільське горбогір'я) розміщене в західній частині області. Це найбільш припіднята і розчленована частина області. Відносні висоти досягають до 200 метрів. Тут знаходиться г. Попелиха заввишки 443 метри – найвища точка Тернопільщини.

— Кременецькі гори (Кременецьке горбогір'я) розташовані в північній частині області. Їх північний схил є крутим, а південний – більш пологий. Горби піднімаються до 190 метрів і мають вигляд гір-останців. Це гори Бонна, яка є найвищою (408 метрів), Божа, Дівочі Скелі, Скелі Словацького та інші. У пониженнях є значна кількість ярів і балок.

— Товтровий Кряж (Медобори) простягається з північного заходу на південний схід від сіл Чорний Ліс і Загір'я до смт. Гусятин. Цей бар'єрний риф

складається з вапняків, які піднімаються на поверхню на 50-60 метрів. Найвища гора – Нижній Камінь (43 м).

— Авратинська височина знаходиться між Медоборами і Кременецькими горами. Поверхня її слабохвиляста. Абсолютні висоти досягають до 350 метрів.

— Мале Полісся розташоване у північно-західній частині області. Рельєф плоский. Висоти 210-250 метрів.

— Придністровська рівнина займає південну частину області. Це найбільш знижена ділянка області, розчленована каньйоноподібними долинами рік [2].

Таким чином, вітрову установку лопатевого типу пропонується встановлювати на найбільших висотах поверхні Тернопільщини (400м). А саме на таких рельєфних структурах: Тернопільське плато, Опілля, Кременецькі гори та Товтровий кряж (Медобори).

Поряд із Сонцем і вітром одним із відновлювальних джерел енергії є побутові відходи, які виступають вторинним енергоресурсом біоресурсом. З них можна отримати біогаз, який утворюється природним шляхом на полігонах побутових відходів і не потребує додаткових витрат на його виробництво. Тобто, з точки зору економічної привабливості, серед проєктів із відновлювальної енергетики, біогазові — найбільш вигідні. Окрім того, оскільки сміттєвий газ, що утворюється на сміттєзвалищах, здійснює вкрай негативний вплив на навколишнє середовище, то його видобування є не лише вигідним, а й необхідним. Нагромаджуючись у верхніх шарах ґрунту, він, передусім, пригнічує оточуючу рослинність, отруюючи кореневі системи. Збільшення його концентрації біогазу в атмосфері призводить до посилення парникового ефекту (за деякими оцінками на звалищах викидається 10% метану в атмосферу). Окрім цього безконтрольне розповсюдження і нагромадження цього газу на полігонах побутових відходів часто призводить до виникнення вибухів і пожеж, які супроводжуються людськими жертвами.

Безпечність у поводженні із сміттям може перетворити місто у величезне звалище, якщо не почати вирішувати проблему вже сьогодні. Суть проблеми

полягає в тому, що в Тернополі немає продуманої системи поводження з твердими побутовими відходами, недостатньо ведеться роз'яснювальна робота серед населення. Місто витрачає на вивіз сміття приблизно 25 мільйонів гривень на рік. Витрачаються значні площі корисних земель під полігони відходів, а місто не отримує від цього жодної користі. Хоча у 1997 році Малашівське сміттєзвалище заборонили експлуатувати, але побутові відходи сюди вивозять до нині. Окрім цього на Тернопіллі зареєстровано 740 стихійних сміттєзвалищ. Тернопільська міська рада не веде екологічного моніторингу щодо стану ґрунтових вод, які просочуються під сміттєзвалищем і можуть потрапити до Івачівського водосховища, з якого 80% води споживає 220-тисячне місто. Забруднення води і є найбільшою загрозою і небезпечним наслідком переповненого Малашівського сміттєзвалища. Фактично на сьогоднішній день воно є бомбою сповільненої дії, бо ймовірно забруднення підземних горизонтів може викликати серйозні проблеми з водопостачанням Тернополя.

За даними Державної екологічної інспекції, за рік із Тернополя на Малашівське сміттєзвалище вивозиться понад 100 тис. метрів кубічних побутових відходів. Натомість міська рада дотує село на суму близько одного мільйона гривень щорічно. А загальний запас на сміттєзвалищі – майже 14 мільйонів метрів кубічних відходів (приблизно 45 метрів сміття вглибину, а заввишки – як 16-поверхівка) [2]. У місті лише подекуди встановили контейнери для окремих видів побутових відходів.

У даний момент місцева влада намагається змінити цю ситуацію, зобов'язавши мешканців міста сортувати побутові відходи, а за невиконання цього – передбачені штрафи. З метою забезпечення у Тернополі належного утримання елементів благоустрою та санітарно-епідеміологічного стану у сфері поводження з відходами, згідно рішення Тернопільської міської ради від 19.12.2018 р. № 7/31/24 до 1.06.2019 року необхідно переобладнати існуючі контейнерні майданчики для забезпечення роздільного сортування побутових відходів (змішані відходи, полімери, скло).

Поки у всьому світі на смітті заробляють і вже навіть експортують його, в Україні ним покрито від 3% до 8% всієї території, при цьому переробляється лише 4% усього сміття. Решта відправляється на полігони. Для порівняння: у Швеції на звалища вивозять тільки 1% всіх побутових відходів. Решту або переробляють вдруге, або відправляють на електростанції, де сміття спалюють замість вугілля чи газу, опалюючи свої оселі. Щороку у Швеції утворюється близько 4,4 млн т побутових відходів. З них приблизно 2,2 млн т відправляють на сміттеспалювальні заводи. Підраховано, що 3 т побутових відходів можуть дати стільки само енергії, скільки 1 т викопного палива. Потреба у побутових відходах як енергоресурсу у Швеції зростає настільки, що шведи закупають їх в ЄС замість нафти і газу. Протягом року до Швеції ввозиться близько 800 тис. т відходів [2].

Моніторинг радіаційного балансу у 2015 році за даними метеорологічної станції Тернопіль дав можливість дійти висновку, що використання геліоенергетики є недоцільним у виробничих цілях з огляду на неможливість отримання достатнього обсягу тепла та енергії в межах Тернопільської області, однак використання сонячної енергії є доцільним у домашньому господарстві та окремих закладах невиробничої сфери.

На основі характеристики фізико-географічних особливостей Тернопільської області та метеорологічних спостережень констатуємо, що враховуючи специфіку обласного ландшафту вітроенергетика в цілому у Тернопільській області є нерентабельною, однак встановлення вітрових установок є доцільним у місцях, які зазначені вище.

Часткове вирішення проблеми утилізації побутових відходів ми пропонуємо шляхом використання двоступеневих біоустановок за допомогою яких можна виготовляти біогаз, внаслідок чого сміття може виступати в якості нового невичерпного ресурсу енергії. Як показують прогнози, за рахунок незліченних сміттєвих покладів і активного розвитку сучасних способів добування і очищення з біогазу можна сміливо прогнозувати, що його застосування у майбутньому значно збільшиться.

В Україні це сприяло прийняттю законодавчих актів про енергозбереження, які націлені на раціональне одержання енергії та економне її використання. В нормативно-правових актах йдеться про альтернативні джерела енергії періодичної дії (енергії Сонця, Землі, морів, океанів, річок). Значне місце відводиться навчанню та вихованню населення в сфері енергозбереження. Проте на практиці це положення не реалізується, тому нами запропоновано створення волонтерських груп із числа учнів 10-11 класів для проведення роз'яснювальної роботи серед населення стосовно роздільного сортування побутових відходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Виготовлення біогазу із сміття URL: <https://alternative-energy.com.ua>.
2. Вікіпедія: Клімат Тернопільської області URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клімат_Тернопільської_області.
3. Крисоватий Б. В. Географія Тернопільської області / Крисоватий Б. В., Миколів І. М., Царик Л. П. Т.: «Астон», 2002. 80 с.
4. Мягченко О. П. Основи екології : підручник / Мягченко О. П. К.: «Центр учбової літератури», 2010. 312 с.
5. Про внесення змін та доповнень до Правил благоустрою м. Тернополя, затверджених рішенням міської ради від 19.05.2011р. №6/8/20 URL: <https://rada.te.ua/sesiya/rishennya-sesii/25544.html>
6. Чернюк А. В. Геліоресурси та ресурси сонячної радіації Хмельницької області/ Чернюк А. В., Касіяник І. П., Любинська І. Б. Т.2015.

УДК 378.013:004.8

Собченко Тетяна Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків;

Федоренко Вікторія Володимирівна,

здобувачка вищої освіти третього року
навчання українського мовно-
літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди,
м. Харків

ІІІ-ГРАМОТНІСТЬ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА ЯК ЗАПОРУКА ЦИФРОВОГО ІМІДЖУ

У сучасному світі неможливо наразі організувати освітній процес без цифрових технологій. Штучний інтелект, який нещодавно висвітлювався виключно як щось неймовірне, недосяжне, сьогодні стає важливою частиною освітнього процесу. Інтеграція штучного інтелекту в освіту відкриває нові горизонти для педагогів, дозволяючи покращити якість навчання, індивідуалізувати підхід до здобувачів.

В умовах цифрової трансформації суспільства, ІІІ-грамотність стає не лише бажаною навичкою, а й необхідністю для сучасного педагога. Це не просто знання технологій, а здатність ефективно їх використовувати для досягнення навчальних цілей. Володіння ІІІ-інструментами допомагає педагогам залишатися у ниві конкурентоспроможності, адаптуватися до нових вимог часу і створювати власний цифровий імідж, що є важливою складовою професійного успіху [2, с. 136–138].

Актуальність проблеми полягає в тому, що використання сучасних технологій на основі штучного інтелекту в освітньому процесі відкриває нові можливості для покращення якості навчання, індивідуалізації підходів до учнів та оптимізації освітніх процесів. Безумовно, від рівня ІІІ- грамотності педагога залежить його здатність підтримувати сучасний рівень викладання та відповідати очікуванням дітей, які все частіше «співпрацюють» із новими технологіями. Володіння актуальними цифровими інструментами підвищує професіоналізм учителя серед учнів класу, формуючи образ сучасного та компетентного фахівця [4, с. 5–12].

Варто зазначити, що проаналізована тема є дуже актуальною серед багатьох науковців, оскільки дослідники вже не перший рік активно популяризують цей вектор у різних наукових та інформаційних просторах, зокрема її розглядали такі як: Т. Собченко, С. Терепищій, Р. Бердо, К. Осадча, І. Романова та інші вітчизняні вчені. Штучний інтелект, як інструмент, створює

велику зацікавленість та необхідність в учасників освітнього процесу, тому має затребуваність.

Позитивний цифровий імідж педагога не лише підвищує довіру з боку учнів та їхніх батьків, але й сприяє професійному розвитку, відкриваючи нові можливості для кар'єрного росту. У сучасному інформаційному просторі, де швидкий доступ до знань та ресурсів стає стандартом, педагог, який володіє ШІ-грамотністю, здатний ефективно використовувати ці ресурси і надавати якісну освіту на новому рівні. ШІ- грамотність є важливим елементом у формуванні цифрового іміджу педагога, що, в свою чергу, сприяє його успіху в професійній діяльності та дозволяє йому бути лідером у своїй галузі [1, с. 56–59].

ШІ-грамотність – це розуміння учасниками освітнього процесу основних принципів відповідального використання систем штучного інтелекту, застосування навичок розпізнавання, усвідомлення його обмежень і ризиків, пов'язаних із упередженим застосуванням [4, с. 4].

Важливим аспектом слугує грамотність педагога, вона включає знання та вміння, що пов'язані з використанням технологій штучного інтелекту в навчальному процесі, розуміння їх етичних напрямків і впливу на освітнє середовище. Сучасний педагог має вміти використовувати інструменти на основі ШІ для посилення навчальної складової, наприклад, платформи для оцінювання або персоналізації. Розуміти принципи роботи штучного інтелекту для того, щоб навчати учнів критично ставитися до інформації, з якою вони стикаються в цьому середовищі. Аналізувати дані для прийняття обґрунтованих рішень щодо освітніх підходів [6, с. 95–98]. Мірошнікова А. виділяє, передусім, такі необхідні особливості штучного інтелекту у цифровій освітній ниві:

- ШІ здатен аналізувати успішність учнів і адаптувати навчальні матеріали відповідно до їхніх індивідуальних потреб. Це дозволяє створювати індивідуальні траєкторії навчання, підлаштовуючи матеріали під сильні та слабкі сторони кожного. Завдяки цьому підходу учні отримують більше уваги і підтримки, що покращує їхню мотивацію та успішність [5].

- III може слугувати віртуальним помічником для педагога, допомагаючи вирішувати певні поставлені задачі або пояснювати складні теми. Це особливо корисно під час дистанційного навчання, коли педагог має велику кількість завдань, які необхідно оперативно виконати. Віртуальні помічники також можуть допомогти в організації навчального процесу та підтримці дисципліни.

- III може значно покращити навчальний процес для учнів з особливими освітніми потребами, пропонуючи адаптивні технології та індивідуальні підходи. Наприклад, системи III можуть допомагати дітям із порушенням слуху або зору, надавати додаткові інструкції або перекладати матеріал у доступні форми.

Цифровий імідж – це сукупність вражень та уявлень про педагога, які формуються через його інтернет-простір, використання технологій у навчальному процесі та комунікацію через цифрові платформи. Такий імідж відіграє важливу роль у створенні авторитету учителя як фахівця, що йде в ногу з часом та використовує сучасні технології для покращення якості освіти [1, с. 56–59].

Основою цифрового іміджу педагога є його активність у цифровому просторі. У собі це може включати створення та ведення професійного блогу, участь у вебінарах і онлайн-курсах, публікації в соціальних мережах на освітні теми. Цифрова активність дає можливість педагогам ділитися своїми знаннями та досвідом, створюючи позитивне враження серед колег, учнів і батьків. Педагоги, які активно впроваджують новітні технології, такі як веб-ресурси для дистанційного навчання, інтерактивні додатки, системи штучного інтелекту та інші цифрові інструменти, формують образ сучасних, компетентних і прогресивних фахівців. Уміння адаптувати навчальні процеси під потреби учнів – це створення позитивного іміджу педагога як інноваційного та ефективного учителя [3, с. 49–52].

Соціальні мережі також є потужним інструментом для формування цифрового іміджу педагога. Учитель може використовувати їх для обміну

освітнім контентом, залучення до дискусій на важливі теми, популяризації навчальних матеріалів і спілкування з учнями в неформальній атмосфері. Однак важливо пам'ятати про розмежування професійного і приватного життя в соціальних мережах, щоб зберегти професійний статус [5].

Цифровий імідж також залежить від дотримання педагогом етичних норм у роботі з технологіями, захисту персональних даних учнів та відповідального використання цифрових ресурсів. Учитель, який ставиться до цифрової безпеки серйозно, демонструє свою компетентність і відповідальність, що покращує його позитивний імідж [7, с. 61–64].

Штучний інтелект та грамотність педагога можуть стати потужними інструментами для сучасного вчителя, допомагаючи покращувати матеріали, інформацію та завдання, створюючи індивідуальні траєкторії навчання та покращуючи загальний освітній процес. Використання його дозволяє зробити навчання більш сучасним, ефективним та гнучким для всіх учасників освітнього процесу [1, с. 56–59].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архіпова Н., Ткач О., Каргіна Н. Портрет сучасного вчителя у новій цифровій реальності. *Українські студії в європейському контексті*. 2023. № 6. С. 55–60.
2. Золотаревська Н. Використання штучного інтелекту на уроках інформатики під час вивчення теми «Алгоритми та програми». *Імерсивні технології в освіті*. 2023. С. 135–139.
3. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*. 2023. Т. 38. № 1. С. 48–53.
4. Міністерство цифрової трансформації України. *Інструктивно-методичні рекомендації щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти*. Київ : МОН України. 61 с.
5. Мірошнікова А. ШІ для вчителя – секретар чи конкурент: прогнози експертів. *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/experience/shi-dlya-vchytelya-sekretar-chy-konkurent-prognozu-ekspertiv/> (дата звернення: 14.09.2024).
6. Собченко Т. Використання цифрових сервісів та інструментів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *Наук. журн. Хортицької нац. академії*. 2022. № 2. С. 93–100. DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-7-10>
7. Собченко Т., Федоренко В. Трансформація класичного навчального процесу: ефективні стратегії та інструменти для проведення дистанційних уроків. *Новий Колегіум*. 2023. № 112. С. 60–65. DOI:10.30837/nc.2023.4.60.

Цись Наталія Олександрівна,
аспірантка кафедри теорії і методики
дошкільної освіти Глухівського
національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка, м. Глухів;

Науковий керівник:

Титаренко Світлана Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
м. Глухів

ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

Сучасні умови життя вимагають від суспільства підвищеної уваги до збереження здоров'я підростаючого покоління. Дитячий організм є надзвичайно вразливим до впливу зовнішніх чинників, тому виховання навичок здорового способу життя з раннього віку є важливим компонентом гармонійного розвитку дитини. Формування уявлень про здоровий спосіб життя у старших дошкільників є основою для подальшого розвитку таких компетентностей як фізична активність, правильне харчування, дотримання гігієни та психологічний комфорт.

Формування уявлень про здоровий спосіб життя у дітей старшого дошкільного віку є одним важливих завдань дошкільної освіти, оскільки саме в цей період закладаються основи, що впливатимуть на подальший розвиток дитини. У старшому дошкільному віці діти здатні свідомо сприймати інформацію про здоров'я, усвідомлювати її важливість та застосовувати отримані знання у повсякденному житті. Систематична робота у цьому напрямі сприяє не тільки формуванню здорових звичок, але й вихованню відповідального ставлення до власного здоров'я.

Однією з ключових позицій у розвитку сучасної дошкільної освіти є акцентування уваги на питаннях здоров'я, формування свідомого і ціннісного ставлення до здорового способу життя та підготовка молоді до здоров'язбережувальної поведінки і ціннісного саморозвитку [1].

Здоров'я є найбільшою цінністю не лише для окремої людини, але й для суспільства в цілому [3]. Ця істина ще не проникла в індивідуальну поведінку та державну політику. Глибока криза, спричинена останніми політичними, соціальними та економічними подіями, вплинула на всі сфери життя в Україні, втягуючи все більше людей в екстремальні умови життя. Нестабільне суспільство впливає насамперед на дітей, чий організм все ще перебуває в процесі формування.

Сучасні дослідження проблем здорового способу життя в Україні характеризуються багатоаспектним підходом. Філософські та соціальні аспекти формування здорового способу життя дітей та молоді відображені в роботах О. Сахно та Л. Сущенко, медико-біологічні – в роботах М. Амосова, А. Мартиненко, А. Хрипкової та ін. Удосконалення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти та школах нині пов'язують зі створенням системи управління процесом розвитку особистості дитини.

Розвиток особистості дитини відбувається в різних видах дитячої діяльності, які мають специфічні можливості сприяти розвитку особистості (Т. Дуткевич, А. Люблінська, Р. Павелків, О. Цигипало). Формування основ здорового способу життя у дітей старшого дошкільного віку має ґрунтуватися на грі, яка є основним видом діяльності для дітей. У вітчизняній педагогіці та психології гра розглядається як засіб цілісного розвитку дитини (Л. Артемова, О. Богініч та ін.).

У контексті нашого дослідження особливого значення набувають праці, присвячені формуванню здорового способу життя дітей старшого дошкільного віку, зокрема використанню окремих видів гри (Л. Артемова, Г. Беленька, Т. Бойченко, А. Борисенко, О. Дубогай, С. Петренко, Н. Хоменко та ін.). Проте, окремі питання, пов'язані з формуванням дітей дошкільного віку, знайшли відображення в теоретичних положеннях і методичних працях (Т. Андрющенко, Г. Беленька, О. Богініч, Е. Вільчковський, Л. Калуська, О. Курок, Л. Лохвицька та ін.).

Потреба у здоровому способі життя визначається як необхідний крок до особистісного розвитку, який є завершальним етапом і результатом всебічно розвиненої особистості [5].

Теоретичний аналіз праць науковців Т. Андрющенко [1], Т. Бабюк [2], О. Богініч [3], В. Бутенко [4], Л. Гаращенко [5] та ін. допоміг уточнити зміст поняття «основи здорового способу життя». Він залежить, на нашу думку, від наявності знань та уявлень про елементи здорового способу життя (дотримання режиму дня, гігієнічні процедури, фізична активність), емоційно-позитивного ставлення до цих складників та вміння практикувати їх у звичній поведінці та діяльності (чищення зубів, миття рук, виконання зарядки тощо).

У старшому дошкільному віці важливо виховувати у дітей розуміння того, що рух і фізична активність є невід'ємною складовою здорового життя. Через рухливі ігри, фізичні вправи та заняття спортом діти поступово засвоюють, що регулярне фізичне навантаження зміцнює їхнє тіло і покращує самопочуття.

Не менш важливим питання є раціональне харчування дітей, як умова здорового способу життя. Формування звички правильно харчуватися включає навчання основ здорового харчування: розуміння важливості фруктів і овочів, правильного режиму харчування, уникнення шкідливої їжі тощо. За допомогою ігрових вправ та сюжетно-рольових ігор дітям можна пояснити, які продукти корисні, а які варто споживати в міру.

Важливим компонентом здорового способу життя є дотримання правил особистої гігієни. Дітей слід навчати правильно мити руки, чистити зуби, доглядати за своїм тілом, а також дотримуватися чистоти в побуті. Ранкові та вечірні ритуали у садочку є чудовою нагодою для закріплення цих знань.

У дошкільному віці діти мають навчитися керувати своїми емоціями, будувати гармонійні відносини з однолітками та дорослими. Під час занять із розвитку емоційного інтелекту можна використовувати казкотерапію, інтерактивні вправи, спрямовані на розвиток емпатії, та рольові ігри.

Ефективними методами роботи з формування у дошкільників уявлень про здоровий спосіб життя є поєднання ігрових, інтерактивних і проєктних форм

навчання. У дошкільному віці діти найкраще засвоюють інформацію через гру. Рухливі ігри, спортивні змагання, тематичні заняття та творчі завдання допомагають перетворити навчання на захопливий процес.

Важливою умовою успішного формування уявлень про здоровий спосіб життя є співпраця з родинами. Проведення тематичних консультацій для батьків, спільні заняття та проєкти, обмін інформацією сприяють гармонізації підходів у вихованні здорових звичок вдома і в закладі дошкільної освіти.

Отже, формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про здоровий спосіб життя є важливим етапом їх розвитку, що закладає основи для майбутньої життєдіяльності. Цей процес включає не лише набуття знань про здоров'я, але й розвиток практичних навичок, формування позитивних звичок та ставлення до власного фізичного і психічного стану.

Для досягнення ефективних результатів необхідно застосовувати інтегрований підхід, який поєднує навчання, ігрові методи, практичну діяльність та особистий приклад дорослих. Особливе значення мають систематичні заняття, які сприяють формуванню стійких навичок дотримання гігієни, правильного харчування, рухової активності та психологічного комфорту. Важливо також враховувати індивідуальні особливості дітей та забезпечувати позитивну мотивацію, що сприятиме закріпленню корисних звичок і подальшому їх збереженню.

Процес формування уявлень про здоровий спосіб життя у старших дошкільників є комплексним процесом, що охоплює різні аспекти виховання та навчання. Поєднання традиційних методів і новітніх підходів, інтеграція знань про здоров'я в повсякденне життя дитини, а також тісна співпраця з батьками створюють сприятливі умови для виховання здорових і свідомих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Переяслав-Хмельницький, 2007. 268 с.
2. Бабюк Т. Й. Характеристика типів здорового способу життя дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2011. Вип. 4. С. 17–25.

3. Богініч О. Л. Оздоровчу ідеологію в життя малят. *Дошкільне виховання*. 2006. № 7. С. 7–9.
4. Бутенко В. Г. Підготовка майбутніх вихователів до формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Суми, 2018. 23 с.
5. Гаращенко Л. В. Цінність здоров'я дітей дошкільного віку як чинник гуманного виховання. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 2. С. 29–35.

УДК 004.9

Чубаха Лариса Валеріївна,
методист Харківської академії
неперервної освіти, м. Харків

ІНФОРМАТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Входження України до Європейського освітньо-наукового поля, зміни в законодавстві України, сучасні ринкові умови вимагають формування інноваційно-освітнього середовища у навчальних закладах.

Базова середня освіта реалізується через ряд освітніх галузей. Однією із них є інформативна освітня галузь.

Метою вивчення курсу «Інформатика» відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти (інформатична освітня галузь) є розвиток особистості учня, здатного використовувати цифрові інструменти і технології для розв'язання проблем, розвитку, творчого самовираження, забезпечення власного і суспільного добробуту, здатного критично мислити, безпечно та відповідально діяти в інформаційному суспільстві [1].

Заклад освіти може обрати різні варіанти викладання курсу інформатики, зокрема обираючи відповідну модельну навчальну програму або створюючи власну.

Обов'язковою умовою на кожному уроці з інформатики є постійне використання комп'ютерної техніки, різних цифрових пристроїв, з метою формування діяльнісної складової освітньої компетентності. На уроці з інформатики кожен учень повинен бути забезпечений індивідуальним робочим місцем за комп'ютером.

Вивчити окремі питання сучасної інформатики можна за допомогою інтегрованого курсу.

Інноваційна спрямованість педагогічної діяльності є важливою умовою модернізації освіти, і, відповідно, у процесі підготовки учнів до оволодіння майбутньою професією, кожен науково-педагогічний працівник має проявити творчість, яка може бути реалізована у процесі створення навчальних закладів нового типу, розробці та введенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцненні зв'язку практики з наукою, зверненні до світового педагогічного досвіду тощо. Отже, зміна методологічних орієнтирів сучасної науки відповідно обумовила необхідність їх науково-методичного обґрунтування та подальшого професійного обговорювання з-поміж наукової та викладацької спільноти проблем реформування освіти для передбачення тенденцій і перспектив її подальшого розвитку.

Вирішення проблем модернізації освіти в Україні передбачає постійне вдосконалення діяльності освітніх закладів відповідно до викликів часу.

Одним зі шляхів модернізації освітньої системи постає упровадження в навчально-виховний процес навчальних закладів інноваційних педагогічних технологій і методів.

В Положенні про порядок здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти зазначено: «Освітні інновації – новостворені (застосовані) або вдосконалені освітні, навчальні, виховні, психолого-педагогічні та управлінські моделі, технології, методи, що підвищують якість, результативність та ефективність освітньої діяльності» [2].

Основною метою інноваційної діяльності у сфері освіти є підвищення якості освітнього процесу шляхом створення (вдосконалення) освітніх, навчальних, виховних, психолого-педагогічних та управлінських моделей, технологій проведення експерименту або реалізації проєкту [2].

Ефективним для модернізації освіти є впровадження у навчальний процес інноваційних методів викладання. Показово, що викладачі отримали можливість створювати і втілювати власні інноваційні методики.

Інноваційні педагогічні технології передбачають використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі, широке впровадження новітніх досягнень у дистанційному навчанні.

Активне використання комп'ютерних технологій насамперед полягає у створенні сучасного комп'ютерно-мультимедійного супроводу навчальних курсів. Наявність значної кількості інформацій в Інтернеті (рисунок, схеми, фото- та відеофайли) підвищують інформативність лекцій, лабораторно-практичних занять. Прогресивним видом навчального засобу, який поєднує вищезгадані можливості, є електронні підручники.

Позитивні аспекти застосування інформаційних технологій в навчальному процесі не викликають сумніву і достатньо широко висвітлені.

Безумовно, інформаційні технології дозволяють унаочнення навчального матеріалу під час його подання викладачем.

Разом із тим, наявність інформаційного освітнього середовища, яке формується на основі засобів ІКТ, потребує розробки нових підходів до організації педагогічного процесу й урахування психологічних факторів, що впливають на процес пізнання.

У педагогічній науці проаналізовано інноваційні методи викладання, спрямовані на ефективне засвоєння знань дітьми, розвиток їх інтелекту, набуття умінь і навичок, досвіду самоосвіти, наукової роботи, набуття якостей, які сприятимуть творчій самореалізації.

Рушієм інноваційної діяльності в навчальному закладі є викладач, який розробляє, впроваджує, пропагує нові нетрадиційні методи викладання. Креативний викладач експериментує, щоб створити ефективну методику навчання, коригує її, вдосконалює, пропонує нові методи. Основна умова такої діяльності – інноваційний потенціал викладача.

Наприклад, велике значення для підготовки майбутніх фахівців відіграють нестандартні заняття, які викликають зацікавлення у всіх дітей, сприяють інтелектуальному розвитку й моральному вихованню. Нестандартні заняття стимулюють пізнавальну самостійність, творчу активність і ініціативу

учнів. Існують різні нестандартні ігрові заняття, такі, як вебквест, проєктний метод, короткочасні або довготривалі проєкти і т.д.

Мультимедійні технології використовують при проведенні інтегрованих уроків, зокрема уроків математики та інформатики.

Використання інтерактивних технологій – можливість для фахового росту, для зміни себе, для навчання разом з учнями.

Але для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема, для того, щоб охопити весь необхідний матеріал і глибоко його вивчити, потрібно старанно планувати вчителю свою роботу, глибоко вивчити і продумати матеріал, сценарій уроку, ролі учасників, критерії оцінювання.

Інноваційна діяльність передбачає за допомогою комп'ютерних програм розроблення нових освітніх моделей для використання при розкритті будь-якої теми.

Актуальним питанням нині в Україні є підвищення якості використання власних інформаційних технологій вчителів інформатики щодо забезпечення якісного викладання ними профільних дисциплін у Новій українській школі. Ця технологія навчання передбачає нову організацію навчального процесу.

Ключовими компетентностями для навчання протягом життя є ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування та активного громадянства.

Дійсно, інформаційні технології так стрімко розвиваються, що необхідно слідкувати за їх розвитком і безперервно вчитися нового.

При розгляді всіх ключових компетентностей привертають увагу цифрові ключові компетентності.

Цифрова компетентність передбачає вміння використовувати цифрові технології для підтримки творчості, активного громадянства, співпраці з іншими людьми для досягнення поставлених цілей.

Важливими є вміння захищати інформацію, зміст, особисті дані, а також ефективно взаємодіяти з програмним забезпеченням, мати поняття про бездротовий зв'язок, штучний інтелект, хмарні технології.

Інформаційні технології активно впливають на створення і впровадження інновацій та оцінки процесів практичного використання нововведень у різних областях людської діяльності, у тому числі й в освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
2. Положення про порядок здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти від 12 травня 2023 року № 552.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

VIII ГЕРЕТІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Тернопіль, 27 вересня 2024 року

*Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Козут,
Ю. Ч. Шайнюк, Ф. І. Полянський, Т. В. Магера, Н. Б. Стрийвус,
Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна.*

Підписано до друку 11.10.2024 р. Здано до друку 28.10.2024 р.

Формат 60 на 84\16. Папір офсетний.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю. В.

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.